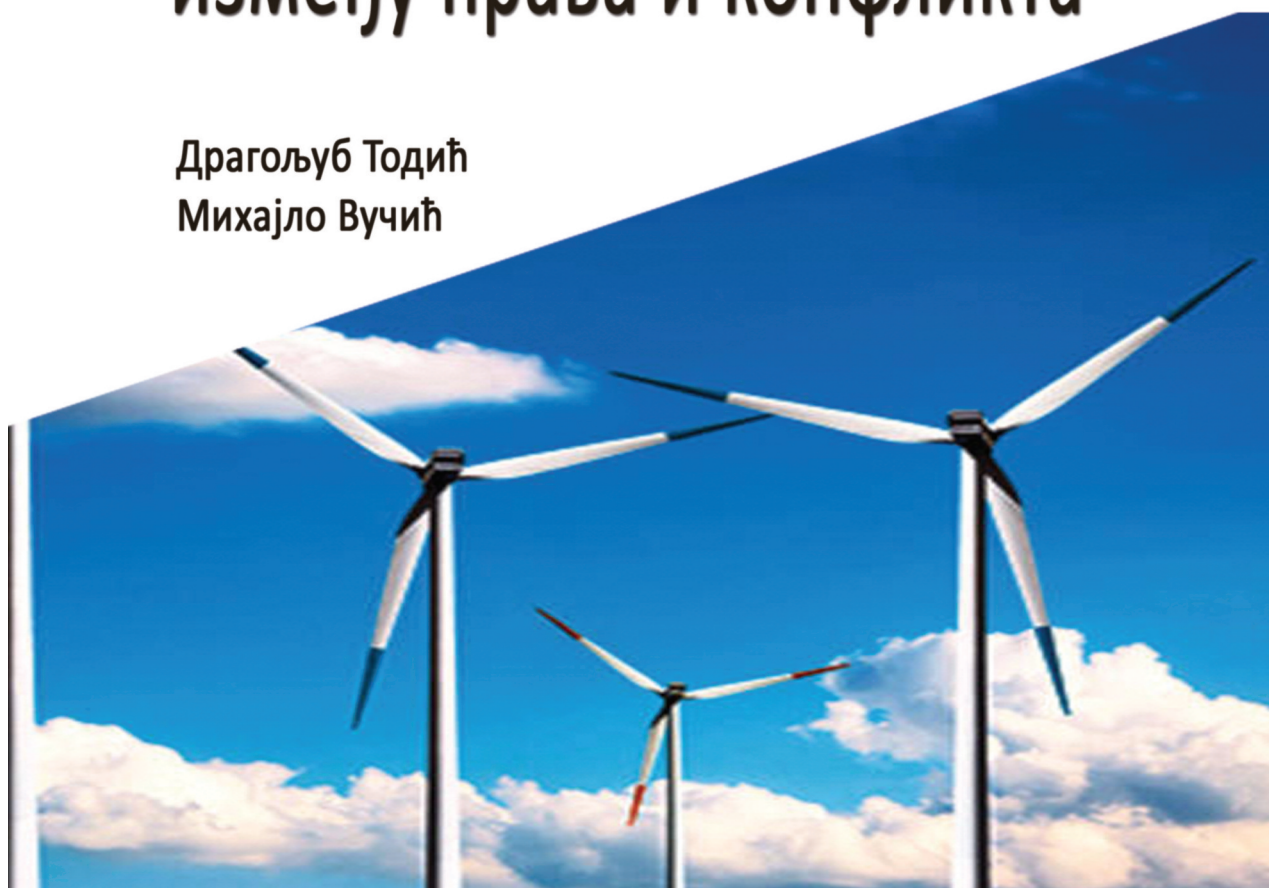

ПРИРОДНИ РЕСУРСИ: између права и конфликта

Драгољуб Тодић
Михајло Вучић

Природни ресурси: између права и конфликта

Драгољуб Тодић
Михајло Вучић

Београд, 2022.

Издавач
Институт за међународну политику и привреду,
Македонска 25,
Београд

За издавача
Проф. др Бранислав Ђорђевић,
директор

Рецензенти:
Проф. др Миодраг Златић, редовни професор,
Шумарски факултет, Универзитет у Београду.
Проф. др Бранко Ракић, редовни професор,
Правни факултет, Универзитет у Београду.
Проф. др Борис Кривокапић, редовни професор,
Пословни и правни факултет, Универзитет МБ, Београд,
и Самарски национални универзитет, Руска Федерација

Припрема за штампу и корице
Сања Баловић

Штампа
Бирограф комп доо, Атанасија Пуље 22

ISBN 978-86-7067-311-3

Монографија је сачињена у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године.

„Бог је затим рекао:
*’Начинимо човека по својој слици, да буде сличан нама,
и нека влада над морским рибама, над створењима која лете по небу,
над домаћим животињама, над свом земљом и над свим животињама
које се мичу по земљи’*” (Постанак 1:26; превод Нови свет)

САДРЖАЈ

I УВОД	11
II ПОЈАМ „ПРИРОДНИ РЕСУРСИ“ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ – ОД „ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ“ КАО ОПШТЕГ ОКВИРА ДО НЕЈАСНОГ САДРЖАЈА	19
1. Животна средина као оквир појма „природни ресурси“?	20
2. Од „природе“ до „природних ресурса“	23
3. Елементи појма „природни ресурси“	25
4. „Природни ресурси“ у међународном праву животне средине	31
5. „Природни ресурси“ и инвестициони уговори	43
6. Природни ресурси у унутрашњим прописима РС	45
7. Други појмови од значаја за природне ресурсе	47
III ПРИРОДНИ РЕСУРСИ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ – ОСВРТ НА НЕКЕ КОНЦЕПЦИЈСКЕ ПРИСТУПЕ	51
1. Природни ресурси и територија	53
2. Суверенитет над природним ресурсима у деколонизацијском контексту и право народа на самоопредељење	57
3. Заједничка брига човечанства и природни ресурси	71
IV КОНЦЕПТ КОНФЛИКТА ОКО РЕСУРСА И ПРЕТПОСТАВКЕ КОНФЛИКТА	75
1. Прекогранични природни ресурси – чије је право јаче?	77
2. Климатске промене – мултипликатор латентних друштвених сукоба	79

3. Проклетство изобиља – између неоколонијалне апологије и инхерентног проблема	83
4. Домородачки народи – традиција у сукобу са модерношћу	86
5. Корпоративни интереси – слуша ли неко глас локалног становништва?	89
6. Оружани сукоби – узрок, катализатор и погонско гориво сукоба	93
V МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР ПРЕВЕНЦИЈЕ И РЕШАВАЊА КОНФЛИКАТА	93
1. Природни ресурси у међународном праву	97
2. Међународно право животне средине	97
3. Друге области међународног права	110
1. Међународно инвестиционо право	110
2. Међународно трговинско право	115
3. Међународна људска права	116
4. Међународно право оружаних сукоба	119
VI ОБАВЕЗА САРАДЊЕ У ВЕЗИ СА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА	129
1. Општи оквир	129
2. Обавеза сарадње у међународном праву животне средине	133
3. Садржај и природа обавезе сарадње која је прописана у међународним уговорима у области животне средине	139
4. Обавеза сарадње и други принципи	149
1. Принцип превенције	149
2. Принцип предострожности	151
3. Принцип заједничке али диференциране одговорности (CBDR) ...	153
– CBDR и положај земаља у развоју	159

4. Приступ ресурсима и правично и разумно коришћење и учешће	162
5. Одрживи развој и природни ресурси	172
6. Обавеза сарадње и процена утицаја на животну средину (EIA)	181
7. Обавеза сарадње надлежних органа и јавности (учешће јавности у доношењу одлука)	188
– Процедура учешћа јавности као критеријум демократизације политике животне средине	192
– Приступ информацијама које се тичу природних ресурса као предуслов учешћа јавности	202
VII РЕШАВАЊЕ СПОРОВА И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ	205
1. Решавање спорова у вези са природним ресурсима – институционални аспекти	206
2. Спорови у тумачењу и примени међународних уговора у области животне средине	209
3. Савремени међународни уговори у области животне средине и решавање спорова	213
VIII НЕДОСТАЦИ МЕЂУНАРОДНОГ ОКВИРА ЗА РЕШАВАЊЕ СУКОБА	223
1. Уводна разматрања	223
2. Приступи трећег света међународном праву – алтернативни аналитички оквир међународног права	225
3. Нови међународни економски поредак – добра идеја, лоша реализација?	229
4. Деконструкција структурне пристрасности општег међународног права кроз TWAİL аналитички оквир	236
5. Однос TWAİL-а и савременог права животне средине	246
IX СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА	255
1. ДР КОНГО – Природни ресурси у хаосу оружаног сукоба	255

2. Политика „екстрактивизма” насупрот интереса локалног становништва – случај Мексика	261
X ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	265
XI ЛИТЕРАТУРА	273
1. Књиге, чланци, судска пракса и документа међународних организација	273
2. Интернет извори	309
3. Прописи – Међународни уговори	312
4. Остало	314

I УВОД

Потреба да се сагледа питање места које природни ресурси имају у праву проистиче из више практичних и теоријских разлога. Интереси различитих субјеката у међународним односима и/или у оквиру држава, с времена на време снажно актуелизују расправу о обавезама и правима држава у вези са природним ресурсима, статусу природних ресурса, начинима како су правно регулисани односи између појединих субјеката, карактеру односа поводом природних ресурса, споровима у вези са природним ресурсима итд. Широк је спектар ширих питања која могу да се поставе (или се намећу) у контексту расправе о значају природних ресурса: од питања која се односе на развојне перспективе појединих држава, региона и читаве међународне заједнице, преко стања људских права у појединим државама, до стања у међународним односима међу којима често доминира питање односа између развијених држава и земаља у развоју итд. О питању расподеле природних ресурса, „праведности“ постојећег система међународних односа и „глобалне правде“ расправља се у делу стручне литературе са посебном пажњом.¹ Изградња одговарајућих правних инструмената који би требало да обезбеде остваривање циљева повезаних са правдом (или „правдом“), како у међународним односима тако и унутар појединачних држава, сматра се отвореним и врло осетљивим питањем.² А утицај правде („правде“) на функционисање демократских

---

¹ Видети, нпр. Tim Hayward, “Global Justice and the Distribution of Natural Resources”, *Political Studies*, 54(2), 2006, 349–369. Jorge Cabrera Medaglia, Frederic Perron-Welch, “The benefit-sharing principle in international law”, *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 14(1), 2019, 62–76.

² За извесне опште назнаке видети: Chris Armstrong, “Global justice and natural resources”, In *Global Distributive Justice: An Introduction*, pp. 136–161, Cambridge: Cambridge University Press. 2012. David Naguib Pellow, “Environmental Justice”, In K. Korten (Ed.), *The Cambridge Handbook of Sociology: Specialty and Interdisciplinary Studies*, pp. 188–198, Cambridge: Cambridge University Press. 2017. Stevan Lilić, “Instruments of Environmental Justice”, *Facta Universitatis Series: Law and Politics*, Niš, 9(1), 2011, 35–52. Ludwig Krämer. “Environmental justice in the European Court of Justice”, In J. Ebbesson & P. Okowa (Eds.), *Environmental Law and Justice in Context*, pp. 195–210, Cambridge: Cambridge University Press. 2009. Philippe Cullet,

институција и могућности изградње демократских односа унутар држава преклапа се на различите начине са функционисањем међународних институција и демократизацијом међународних односа у целини, и обрнуто.

Доминанти економски приступи изучавању места и улоге ресурса у међународним односима основа су за развој тумачења односа између ресурса и сукоба чију „најкласичнију димензију“ представља сагледавање „оскудице“, којом се мери неравнотежа између „понуде“ и „тражње“.³ На тим основама сагледава се и постојање мотивационих елемената у борби око „стратешких“ или „виталних“ ресурса. Везе између различитих видова коришћења појединих елемената (категорија) природних ресурса утичу да управљање процесима у привредним гранама које се баве екстракцијом природних ресурса, производњом заснованом на природним ресурсима и њиховом потрошњом захтева учешће већег броја и различитих врста субјеката. Обезбеђивање ефикасности појединих делова таквог система, као и система у целини, подразумева координисане активности у оквиру државе и између држава. То додатно усложњава и изградњу и функционисање правних инструмената на нивоу државе, између држава и на глобалном нивоу. Ово се посебно односи на поједине природне ресурсе који по својој природи могу бити предмет различитих видова експлоатације, или за којима постоје наглашене потребе у различитим секторима привредног и друштвеног живота.

“Environmental justice in the use, knowledge and exploitation of genetic resources”, In J. Ebbesson & P. Okowa (Eds.), *Environmental Law and Justice in Context*, pp. 371–389, Cambridge: Cambridge University Press. 2009. Chukwumerije Okereke, “Moral Foundations for Global Environmental and Climate Justice”, *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 69, 2011, 117–135.

³ Philippe Le Billon, “Natural resource type and conflict termination initiative”, *Colomb.int*. Bogota, 70, July 2009, 17. Available from <http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0121-56122009000200002&lng=en&nrm=iso>. access on 14 Oct. 2022. Наравно, ова неравнотежа није одређена само понудом и потражњом за самим ресурсом, већ и ширим економским контекстом и животним условима (нпр. услови сиромаштва). Несташица се често тумачи кроз категорије обновљивих и необновљивих ресурса, при чему велики део литературе наглашава снажније везе између насиља великих размера и необновљивих ресурса. Ibid.

Водни ресурси су један од примера различитих видова експлоатације (пољопривреда и производња хране, производња енергије, комуналне услуге, туризам итд.),⁴ због чега управљање таквим ресурсима, поготово када се они физички распростиру на територији две или више држава, представља нарочит изазов. Егзистенцијална зависност од начина коришћења појединих природних ресурса допринела је да се посебним питањем може сматрати питање узрока, карактера и последица спорова, па и сукоба (стварних или потенцијалних) унутар држава или између држава, у чијој основи су различита виђења начина експлоатације, управљања и заштите природних ресурса.⁵ Безбедносни изазови, са којима се често (оправдано или мање оправдано) повезују односи између заинтересованих субјеката поводом природних ресурса, имају тенденцију да доминирају у једном делу расправа поготово у околностима када постоје и неки други разлози који усложњавају међусобне односе. Без обзира на различите поводе, формална образложења и реторику, значајан број савремених сукоба се на различите начине повезује (или може повезати) са природним ресурсима. Од „инцидента“ преко „спора“ до „кризе“ и „конфликта“,⁶ бројна су питања која упућују на потребу прецизнијег сагледавања места и улоге природних ресурса у међународном праву.

---

⁴ Paolo D'Odorico, Kyle F. Davis, Lorenzo Rosa, Joel A. Carr, Davide Chiarelli, Jampel Dell'Angelo, et al. (2018), "The global food-energy-water nexus", *Reviews of Geophysics*, 56(3), 2018, 456–531. <https://doi.org/10.1029/2017RG000591>. Abiy S. Kebede, Robert J. Nicholls, Derek Clarke, Cristina Savin, Paula A. Harrison, "Integrated assessment of the food-water-land-ecosystems nexus in Europe: Implications for sustainability", *Science of the Total Environment*, 768, 2021, 144461, 1–12. Silvio Caputo, Victoria Schoen, Kathrin Spetcht, Baptiste Grard, Chris Blythe, Nevin Cohen, Runrid Fox-Kamper, Jasno Hawesf, Joshua Newell, Lidia Ponizy, "Applying the food-energy-water nexus approach to urban agriculture: From FEW to FEWP (Food-Energy-Water-People)", *Urban Forestry & Urban Greening*, 58 (2021) 126934.

⁵ Видети, нпр. Georg Strüver, Tim Wegenast, "The Hard Power of Natural Resources: Oil and the Outbreak of Militarized Interstate Disputes", *Foreign Policy Analysis*, 14(1), 2018, 86. Bjørn-Oliver Magsig, "Water security: A litmus test for international law", *RECIEL*. 2020; 29: 44–55.

⁶ На потребу изградње јаснијег методолошког приступа указује се и у делу: Boris Krivokapić, „Međunarodni incidenti, pojam i vrste“, *Politika nacionalne bezbednosti*, 19(2), 2020, 241–275.

Ипак, изгледа да би се могло рећи да је запостављање улоге међународног права у вези са природним ресурсима нека врста преовлађујуће опште карактеристике начина сагледавања места које природни ресурси имају у међународној заједници. Тенденција да се питање експлоатације, управљања и заштите природних ресурса задржи у контексту унутрашњег права и/или парцијалног приступа у оквиру међународног права, има своје утемељење у традицији и државоцентричном приступу у тумачењу суверених права држава. У том смислу и став да ако се може говорити о „праву природних ресурса“ онда се оно обично везује за унутрашње правне системе где су препознати одговарајући извори права. Тако, на пример, према речнику *Britannica* „право природних ресурса“ представља „сложену структуру националних и локалних прописа ... којима се регулише коришћење и заштита природних ресурса“⁷ (аут. под.). Ово, без обзира да ли се ради о писаном (кодификованом) или обичајном праву. Заштиту права страних инвеститора (и са овим повезана питања) неки аутори некритички узимају као питање које се у оквиру међународног права (одговорности државе) посебно разматра и које се може непосредније повезати са „природним ресурсима“.⁸

Наравно, у савременој међународноправној литератури постоје и озбиљнији покушаји да се питању значаја природних ресурса и односа према њима дају и одговарајуће међународноправне димензије. При томе је главна матрица расправе условљена чиниоцима који проистичу из јасно препознате околности све веће потребе за експлоатацијом природних ресурса, поготово неких који по својој природи имају наглашене међународне карактеристике, као и компликованим ситуацијама које настају, или могу да настану, у односима између држава, или у односима између различитих субјеката унутар држава. Преливање унутрашњих карактеристика у међународне односе поводом природних ресурса и обрнуто, иако понекад замагљује суштинске разлоге односа држава и могућа решења, додатно наглашава потребу да се значај природних ресурса сагледа на

---

⁷ Error! Main Document Only. (16.4.2022).

<https://www.britannica.com/topic/natural-resources-law> (22.11.2022).

⁸ Malcolm N. Shaw, *International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, 601.

доследнији начин и што целовитије. Ово посебно у савременим глобализацијским околностима у којима, с једне стране, међународно право карактерише процес фрагментације, а с друге стране, норме и начела из међународног права животне средине „полако се преносе у све друге области међународноправног живота”.⁹ Билдер је, још пре четири деценије, констатовао да међународно право поставља оквир за „међународни систем природних ресурса”, установљавајући одређена темељна правила о томе како државе могу „поседовати” или контролисати поједине ресурсе.¹⁰ Дам-де Јонг расправља о ограничењима постојећег система правног регулисања управљања и заштите природних ресурса,¹¹ а Фаундез и Тан наглашавају потребу „поновне процене међународноправног и политичког оквира који регулише природне ресурсе”. „Хитност” ове потребе аутори образлажу ставом да управљање (*governance and management*) „чини кључну позадину еволуције међународног економског права у послератном раздобљу и да је било критична компонента процеса економске глобализације”.¹² Аутори указују и на то да околности које карактерише „растући вртлог вишеструких криза” (финансијских, прехранбених, енергетских, климатских) с којима се међународна заједница суочава, додатно подстичу захтеве за „холистичким приступом” изазовима у структурисању правног и политичког оквира

---

⁹ Rodoljub M. Etinski, Maja D. Stanivuković, Sanja V. Đajić, Petar M. Đundić, Bojan N. Tubić, „Savremeni trendovi međunarodnopravne zaštite životne sredine”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta у Новом Саду*, 51(2), 2017, 294. За шире о фрагментацији међународног права видети: Сања В. Ђајић, „Фрагментација међународног права и специјални правни режим”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 50(2), 2016, 439–459. Бранко М. Ракић, Фрагментација међународног права и европско право – на Западу нешто ново, *Анали Правног факултета у Београду*, 1, 2009, 122–147.

¹⁰ Richard B. Bilder, „International Law and Natural Resources Policies”, *Natural Resources Journal*, 20(3), 1980, 452.

¹¹ Daniëlla Dam-de Jong, „Building a sustainable peace: How peace processes shape and are shaped by the international legal framework for the governance of natural resources”, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, 29(1), 2020, 28–29.

¹² Julio Faundez, Celine Tan, „Introduction: International economic law, natural resources and sustainable development”, *International Journal of Law in Context*, 11(2), 2015, 109–112. doi:10.1017/S1744552315000099

за управљање природним ресурсима. Угрожавање стабилности екосистема директно се повезује са утицајима таквих процеса на квалитет живота људских заједница. Миранда заговара потребу новог приступа природним ресурсима у међународном праву у контексту људских права и права на земљиште и ресурсе, с циљем превазилажења услова неједнакости и „континуиране подређености историјски маргинализованих заједница”.¹³ Котула управљање природним ресурсима повезује са економским интеграцијама, односно дезинтеграцијама у савременим међународним односима.¹⁴ Питање улоге транснационалних компанија заслужује знатно детаљнију и посебну анализу.

У овој монографији се разматра актуелно стање међународно-правне регулативе у области природних ресурса са становишта односа између постојећег начина регулисања управљања природним ресурсима и конфликтних ситуација између различитих субјеката поводом начина коришћења природних ресурса. Како је основни циљ рада испитивање постојећег међународноправног оквира заштите природних ресурса, то се као једно од првих питања поставља питање на које се то „природне ресурсе” мисли. Отуда се, пре него што се да преглед стања међународних уговора који су релевантни за заштиту „природних ресурса”, поставља питање о којим „природним ресурсима” се говори. Почетним питањем, од значаја за прелиминарну оцену домета међународног права у области природних ресурса, могло би се сматрати питање структуре и карактера права и обавеза који проистичу из релевантних извора права. Шири контекст такве расправе омеђен је испитивањем основних концепцијских приступа питању статуса природних ресурса у међународном праву и праву

---

¹³ Lillian Aponte Miranda, “The Role of International Law in Intrastate Natural Resource Allocation: Sovereignty, Human Rights, and Peoples-Based Development”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 45(3), 2012, 791.

¹⁴ Lorenzo Cotula, “(Dis)integration in Global Resource Governance: Extractivism, Human Rights, and Investment Treaties”, *Journal of International Economic Law*, 23(2), 2020, 431–454. Како глобална потрошња материјала почива на великој производњи робе за храну, енергију и сировине, управљање природним ресурсима (од националног законодавства до међународне трговине, инвестиција и људских права) дуго је пружало простор за продубљивање економских интеграција.

уопште. Као наставак те расправе, концепт конфликта поводом природних ресурса и претпоставке конфликта анализирају се посебном поглављу монографије. У овом контексту би требало посматрати и анализу у којој се испитују донети обавезе држава да сарађују поводом коришћења природних ресурса, због чега ће бити расправљано и о карактеру ове обавезе држава у светлости кључних принципа савременог међународног права животне средине који су од значаја за разумевање обавезе сарадње држава. Указаће се и на нормативне аспекте могућности решавања спорова у вези са природним ресурсима, а посебно се разматрају недостаци у међународном праву у делу који се односи (или може да се односи) на решавање конфликта поводом природних ресурса. На крају се даје приказ кључних елемената две студије случаја. Аутор II, III, V, VI и VII дела је Драгољуб Тодић, а IV, VIII и X дела је Михајло Вучић. Уводни и закључни делови су заједнички написани.

Значај питања која се разматрају у овој монографији за Републику Србију (РС) проистиче из потребе да се сагледа њен положај у међународној заједници са становишта околности које га одређују, а које се могу повезати са начином управљања природним ресурсима и последицама таквог начина. Колико питање управљања природним ресурсима представља чинилац развоја РС и колико то питање утиче на њен међународни положај заслужује да буде предмет посебне расправе.¹⁵ Међутим, неки догађаји током последњих година су показали, између осталог, значајан потенцијал супротстављања дела јавности одлукама надлежних органа у вези са планираном експлоатацијом рудних богатстава. То недвосмислено јасно потврђује потребу за знатно детаљнијом анализом стања функционисања институција и управљања природним ресурсима.¹⁶ Стање у

---

¹⁵ За извесне назнаке видети нпр. Gojko Rikalović, Dejan Molnar, „Srbija – područje sa posebnim prirodnim pogodnosima”, *Ekonomski vidici*, XXII(2-3), 2017, 77-88.

¹⁶ Однос јавности према питању експлоатације литијума само је један од примера који илуструју слабости постојећих механизма управљања природним ресурсима, укључујући и недоречености правног система и однос надлежних органа према заинтересованој јавности. За основне назнаке о међународноправним аспектима експлоатације литијума видети: Oliver Hailes, “Lithium in International Law: Trade, Investment, and the Pursuit of Supply Chain Justice”, *Journal of International Economic Law*, 25, 2022, 148-170.

међународноправној области представља један од чинилаца који није могуће игнористати при дефинисању циљева и артикулацији интереса државе у целини и усклађивање интереса са појединачним субјектима у оквиру државе. Процес европских интеграција, који се у РС одвија већ две деценије подразумева, између осталог, и интензивније укључивање у међународне токове и јасније профилисање интереса засновних на реалним могућностима. Ово нарочито у контексту регионалних аспеката процеса ЕУ интеграција¹⁷ и јачања међународне сарадње.

У оквиру монографије се заступа став да мањкавости и празнине у постојећем начину регулисања управљања природним ресурсима могу бити доведене у везу са настанком спорова и могућностима њиховог решавања. Укратко, постојеће мањкавости и празнине у начину регулисања управљања природним ресурсима разматрају се кроз неколико питања. То су: структура и карактеристике међународног права у делу који је значајан за природне ресурсе, садржај права и обавеза које проистичу из међународних уговора којима се регулише управљање природним ресурсима, нарочито у контексту обавезе сарадње држава, као и начин регулисања спорова поводом природних ресурса. Кроз анализу неких примера спорних ситуација поводом коришћења природних ресурса у различитим деловима света наглашавају се, између осталог, недоречености у постојећој структури међународноправног регулисања начина управљања природним ресурсима, универзални значај проблема и потреба систематског приступа његовом решавању.

---

¹⁷ Dragoljub Todić, Miodrag Zlatić, "Transboundary cooperation of Western Balkan states in the field of water resources management: Between the existing treaties and a new international treaty", *Environmental Science & Policy*, 89, 2018, 67–72.

II ПОЈАМ „ПРИРОДНИ РЕСУРСИ“ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ - ОД „ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ“ КАО ОПШТЕГ ОКВИРА ДО НЕЈАСНОГ САДРЖАЈА

Вероватно би се за природне ресурсе, слично као и за животну средину, могло рећи да се ради о појму који сви разумеју и за који сви мисле да знају шта он означава, али нико га до сада није на задовољавајући и општеприхваћен начин дефинисао.¹⁸ Отуда се чини да је, једно од првих питања на које би требало одговорити, питање – шта обухвата појам „природни ресурси“, тј. да ли је и како је овај појам дефинисан у међународном праву и праву уопште? Због широке употребе појма „природни ресурси“ и одсуства опште дефиниције, прецизније одређење садржаја овог појма захтева сагледавање начина како је овај појам дефинисан у различитим изворима и са различитих аспеката. Осим методолошких разлога, потребе да се јасно одреди предмет истраживања и тумаче карактеристике и донети појединих концепцијских приступа, захтев за прецизнијим одређењем појма „природни ресурси“ има и своје наглашене практичне димензије. Њихово утемељење би требало тражити у ставу да је дефинисање релевантних правних извора у директној зависности од начина како се одреди садржај појма „природни ресурси“. На тај начин би, у зависности од ширине и прецизности дефиниције, примена права и обавеза које проистичу из правних норми могли бити различито тумачени.

У тексту који следи указује се на опште одређење појма „природни ресурси“, затим на ставове појединих аутора који се баве питањима која се односе на природне ресурсе, као и на начин како се „природни ресурси“ дефинишу у релевантним међународним уговорима и другим документима. Ради стицања целовитије представе о карактеру проблема који се односе на управљање и заштиту природних ресурса, на крају се указује и на могућу дефиницију овог појма (као и њему сродних појмова) у унутрашњем праву РС. У основи се разматра теза да у међународном

---

¹⁸ Daniel Bodansky, *The Art and Craft of International Environmental Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2010, 10.

праву не постоји општеприхваћена дефиниција појма „природни ресурси“ и да такво стање доприноси нејасноћи у погледу односа између појединих субјеката у процесима управљања и заштите природних ресурса. То, заједно са стањем у међународноправној регулативи у овој области и интересима у међународној заједници, ствара простор за појаву околности које могу да допринесу отежавању сарадње између држава (и између различитих субјеката унутар држава).

1. Животна средина као оквир појма „природни ресурси“?

Изгледа неспорно став да је животна средина, као општи оквир унутар кога се расправља о природним ресурсима, релативно јасно утемељен, како нормативно и у пракси појединих организација¹⁹ тако и у ставовима различитих аутора. У том смислу Боданску, покушавајући да одреди значење и смисао „међународног права животне средине“ наглашава да појам „животна средина“ има различите дефиниције и, истовремено, сужавајући појам међународног права животне средине тврди да се оно примарно фокусира на односе људских бића и „природног света“ (аут. под.).²⁰ Под овим последњим аутор подразумева: ваздух, воду, земљиште, фауну и флору. Док Бодански прелази преко питања релевантности дефиниције појма „животна средина“, Ету и други имплицитно наглашавају потребу разликовања „животне средине“ и „природних ресурса“. Они, позивајући се на дефиницију „глобалног права

¹⁹ Npr. u klasifikaciji Svetske banke podaci koji se daju za prirodne resurse obuhvaćeni su u okviru oblasti (teme) „životna sredina i prirodni resursi“. [https://datacatalog.worldbank.org/search?q=&fq=\(identification%2Ftopics%2Fany\(top:top%2Fname%20eq%20%27Environment%20and%20Natural%20Resources%27\)\)](https://datacatalog.worldbank.org/search?q=&fq=(identification%2Ftopics%2Fany(top:top%2Fname%20eq%20%27Environment%20and%20Natural%20Resources%27))) (16.4.2022). Videti, npr. i spisak međunarodnih ugovora na sajtu Odeljenja za održivi razvoj Departmana UN za ekonomska i socijalna pitanja. https://www.un.org/esa/dsd/resources/res_majoagreconvnatureso.shtml (13.5.2022); UNEP-ov Registar međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8314/-Register%20of%20International%20Treaties%20and%20Other%20Agreements%20in%20the%20Field%20of%20the%20Environment-20052905.pdf?sequence=2&amp%3BisAllowed=> (13.5.2022).

²⁰ Daniel Bodansky, *The Art and Craft of International Environmental Law*, op. cit., 10. Дакле, аутор даје елементе који чине „природни свет“ чији односи са људским бићима су предмет регулација ове области права.

животне средине” коју дају Јанг и Персивал, описују глобално право животне средине као „сет правних принципа развијених од стране националних, међународних и транснационалних регулаторних система у области животне средине ради заштите животне средине и управљања природним ресурсима”²¹ (аут. под.). Дакле, „управљање природним ресурсима” проглашава се циљем једне области права, упоредо са „заштитом животне средине”, као да се ради о два различита сета норми. На сличан начин и Моргера, када говори о потреби дефинисања међународноправног концепта „поштене и правичне поделе користи” расправља о „расподели користи” која се односи на: 1) коришћење природних ресурса, под чиме подразумева екстрактивне активности, управљање шумама и водама, туризам, коришћење морских ресурса, коришћење земљишта и производња хране, 2) заштиту животне средине чиме су обухваћени очување биодиверзитета и борба против климатских промена, и 3) коришћење знања.²² У дефинисању појма „животна средина” нека питања у вези са методологијом и ширином анализе могу се сматрати отвореним, али то питање остаје ван детаљније анализе имајући у виду планирани садржај и концепт монографије. Додатне дилеме могу бити отворене и због увођења у расправу и правилног коришћења неких других формулација повезаних са „животном средином”. Тако, на пример, неки користе формулацију „ресурси животне средине” (*environmental resources*) у чији оквир значења неки укључују „храну, траву, огревно дрво, лековито биље, воду, кисеоник итд.”²³ У пресуди Међународног

²¹ Thijs Etty, Veerle Heyvaert, Cinnamon Carlarne, Bruce Huber, Jacqueline Peel, Josephine van Zeben, *Transnational Environmental Law and 'Other' Environmental Laws*, *Transnational Environmental Law*, 8(3), 2019, 394, 395.

²² Elisa Morgera, “The Need for an International Legal Concept of Fair and Equitable Benefit Sharing”, *European Journal of International Law*, 27(2), 2016, 354.

²³ Subodh Gautam, *Equitable Access and Benefit Sharing of Environmental Resources, Goods and Services*, IUCN, Nepal, 2010, https://www.iucn.org/sites/dev/files/import/downloads/equitable_access_and_benefit_sharing_sg.pdf (13.5.2022). Позивајући се на друге ауторе, извршена је класификација „услуга животне средине” у три категорије. Храна, чиста вода, дрво, огревно дрво, биохемикалије и генетски ресурси добијени из животне средине спадају у услуге снабдевања. Регулација климе, болести, воде и прочишћавања воде спада у услуге регулације. Нематеријалне ствари, као што су духовно, религиозно и естетско надахнуће и образовни аспекти, добијени из животне средине и екосистема, спадају у културне услуге.

суда правде поводом Пројекта Габчиково-Нађимарош (1997) користи се и формулација „природна средина“ (*natural environment*), али без ознаке шта би то конкретније значило.²⁴

За потребе овог рада указује се на то да је појам „животна средина“ различито дефинисан у међународним, односно унутрашњим изворима права, у зависности од основног предмета регулисања, критеријума који се примењују, правног извора итд. Тај појам обично обухвата више елемената, а (врло често) се у дефиницијама указује и на међусобне односе („интеракције“) између различитих елемената (медијума), као посебном елементу појма „животна средина“. Оно што за нашу анализу има кључни значај јесте чињеница да све консултоване дефиниције обухватају, на различите начине, и „природу“ и друге елементе који су повезани са природом. „Ресурсни“ карактер у овом контексту схваћене „природе“, требало би разумети примарно са становишта њеног значаја, услова и околности реалне и/или потенцијалне експлоатације итд. Ако за основу узмемо међународне уговоре, један од почетних критеријума за дефинисање појма „животна средина“ вероватно би могао бити и сам предмет регулисања, ако већ о томе постоји сагласност већине или значајног дела држава. На такав начин посматрано појам „животна средина“ најчешће се везује за биодиверзитет (и природу), климатске промене, озонски омотач, атмосферу (ваздух), земљиште и ширење пустиња, воде (морске и слатке), управљање отпадом и хемикалијама итд.²⁵ Међународни суд правде је могућности дефинисања појма

---

²⁴ ICJ, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary–Slovakia), Judgment of 25 September 1997, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (12.4.2022), 41, 77. Каже се: „Суду није тешко да призна да се забринутост коју је Мађарска изразила за своју природну средину у регији захваћеној пројектом Габчиково-Нагумарос односи на ‘битни интерес’ те државе, у смислу који се том изразу даје у члану 33 Нацрта Комисије за међународно право...“ (аут. под.) (тачка 53); „Како је Суд већ имао прилике да истакне, Уговор из 1977. год није био само заједнички инвестициони пројекат за производњу енергије, већ је осмишљен да служи и другим циљевима: побољшање пловности Дунавом, контрола поплава и регулисање испуштања леда, те заштита природне средине ...“ (аут. под.) (тачка 135).

²⁵ *Register of International Treaties and and other Agreements in the field of the Environment*, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005, UNEP/Env.Law/2005/3.

„животна средина” поставио на најшире основе констатујући да „признаје да животна средина није апстракција већ представља животни простор, квалитет живота и само здравље живих бића, укључујући нерођене генерације”.²⁶ На овакво одређење „животне средине” позива се и у пресуди у случају Пројекта Габчиково-Нађимарош на коју је већ указано.²⁷ Тиме се питање одређења садржаја појма „животна средина” проширује у различитим правцима, при чему „природа” има централно место. У том смислу и класификација међународних уговора у области животне средине које даје Регистар међународних уговора и других споразума у области животне средине указује на ове везе.

2. Од „природе” до „природних ресурса”

Изгледа да је сувише очигледно да би почетно одређење садржаја и смисла појма „природни ресурси” требало да буде засновано на везама које формулација „природни ресурси” има са „природом”.²⁸ Одређење „природе” као почетне категорије за дефинисање појма „природни ресурси” има за полазиште да су „природни ресурси” део природе. А

---

²⁶ International Court of Justice, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, 1. C. J. Reports 1996, 19.

²⁷ „Суд подсећа да је недавно имао прилику нагласити ... велики значај који придаје поштовању животне средине, не само за државе него и за цело човечанство: ... Постојање опште обавезе држава да осигурају да активности у оквиру њихове надлежности и контроле поштују животну средину других држава или подручја изван националне контроле сада је део корпуса међународног права који се односи на животну средину” (тачка 53 Пресуде).

²⁸ *Register of International Treaties and other Agreements in the field of the Environment*, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005, UNEP/Env.Law/2005/3, 7, 100, 214, 252, 348, 751. Међутим, Регистар садржи и одвојене одреднице које се односе на биолошку разноврсност, животиње, фауну и флору, шуме, океане и мора, реке, речне базене, водотоке итд. Могло би се сматрати да је класификација која је у овом регистру примењена више техничког карактера и да је сачињена за потребе лакшег проналажења текстова појединих међународних уговора. Због тога изгледа да би класификација могла бити релевантна за сагледавање елемената дефиниције појма „природни ресурси” тек посредством посебног и детаљнијег тумачења веза са животном средином као ширим појмом.

према речнику „Британика“ појам „природа“ означава физички свет у животној средини који нису створили људи, укључујући биљке, животиње, планине, океане, звезде итд.²⁹ На јаснију везу између „природе“ и „природних ресурса“ указују Бејерлин и Холцер који наглашавају да је са становишта терминологије, појам „природни ресурси“ ужи од појма „природа“, али шири од појма „биолошки диверзитет“.³⁰ Када се ради о ЕУ, прописи у области природе и биодиверзитета обухватају прописе који се односе на заштиту птица, заштиту животиња, трговину дивљим врстама, заштиту станишта и прописе који се односе на стране инвазивне врсте.³¹

У регистру међународних уговора у области животне средине, коју води Универзитет у Орегону, „природни ресурси“ се сматрају једним елементом „природе“. Категоријом уговора који су означени као „природа“ „настоје се обухватити споразуми који се односе на напоре за очување, управљање, очување и заштиту природних ресурса, природних система и дивљине или за подстицање одрживог развоја“ (аут. под.).³² У оваквом одређењу „природни ресурси“ се стављају у раван са „природним системима“ и „дивљином“, а у контексту „подстицања одрживог развоја“. Шеленс и Гисладотир полазе од става да се природни ресурси налазе свуда око нас, тј. у „природној средини“, због чега се „природа“ може сматрати основним предметом истраживања. Најједноставније говорећи, идентификовање појединих елемената (делова) природе као „ресурса“ обично се повезује са околностима када им је „додата вредност од стране човека“.³³ Овде је

---

²⁹ <https://www.britannica.com/dictionary/nature> (8.4.2022). Прецизније, појам „природа“ означава: „1) а: физички свет и све у њему (као што су биљке, животиње, планине, океани, звезде итд.) што нису створили људи ...; б: природне силе које контролишу оно што се догађа у свету ...; 2) начин на који се особа или животиња понаша: карактер или посебност особе или животиње ...; 3) основни квалитет који нешто има ...; 4) посебна врста ствари.“

³⁰ Ulrich Beyerlin, Vanessa Holzer, “Conservation of Natural Resources”, *Encyclopedia entries*, Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL], October 2013.

³¹ https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/index_en.htm (12.4.2021).

³² <https://iea.uoregon.edu/international-environmental-agreements-ieas-defined> (12.5.2022).

³³ Marie K. Schellens, Johanna Gisladottir, “Critical Natural Resources: Challenging the Current Discourse and Proposal for a Holistic Definition”, *Resources*, 7(4), 2018, 79. <https://doi.org/10.3390/resources7040079>, 1.

очигледно да се расправа упућује на приступ којим се за основне елементе узимају норме којима се регулишу поједини аспекти човековог односа према природи, не сами по себи него онда када им се „додаје вредност од стране човека“.

3. Елементи појма „природни ресурси“

У одговору на питање шта би се могло сматрати „природним ресурсима“, у литератури која се бави овим питањима установљени су извесни заједнички елементи. Иако би се на први поглед могло идентификовати неколико јасних елемената који су садржани у већини консултованих дефиниција, неки појмови у одређеној мери проширују могућу расправу и питање дефиниције замагљују у различитим правцима. Ово нарочито у савременим околностима које карактеришу глобализацијска настојања да се о све већем спектру питања расправља уз уважавање достигнутог нивоа и последица међузависности у међународној заједници. Тако, на пример, Бансард и Шредер, када расправљају о природним ресурсима, мисле на живе и неживе елементе система на Земљи који се „природно појављују“, укључујући биљке, рибе, гљиве, као и воду, земљиште и минерале.³⁴ Фаундез и Тан „широком дефиницијом“ природних ресурса обухватају „материјале и организме који се природно појављују у животној средини, као што су вода, минерална и фосилна горива, као и култивисани ресурси, као што су као прехрамбени усеви, како обновљиви тако и исцрпљиви“.³⁵ Макареј и Фентон узимају за „типичну“ категоризацију природних ресурса на минералне и егергетске, земљишне, водне и биолошке.³⁶

У резолуцији Генералне скупштине УН о „сталном суверенитету над природним ресурсима“ бр. 1803 (XVII) од 14. децембра 1962. „природни ресурси“ се спомињу четрнаест пута, од чега десет пута у

---

³⁴ Jennifer Bansard, Mika Schröder, *The Sustainable Use of Natural Resources: The Governance Challenge*, IISD, Earth Negotating Bulletin, April 2021.

³⁵ Julio Faundez, Celine Tan, *op. cit.*

³⁶ Christine Elizabeth Macaraig, Adam James Fenton, *Analyzing the Causes and Effects of the South China Sea Dispute: Natural Resources and Freedom of Navigation*, *Journal of Territorial and Maritime Studies (JTMS)*, 8(2), 2021, 43.

формулацији „природна богатства и ресурси“. Међутим, нема посебних назнака о томе шта се под тиме тачно подразумева, односно шта чини „богатства“, односно „ресурсе“ и да ли су то (и по ком критеријуму) две одвојене категорије. Напротив, резолуција Генералне скупштине УН оставља више отворених питања о којима би се могло расправљати на различите начине.³⁷ И Декларација УН о праву на развој (1986) користи формулацију „природна богатства и ресурси“, и то први пут у преамбули а други пут када се повезују људска права на развој са правом народа на самоопредељење укључујући суверенитет над природним богатствима и ресурсима (чл. 1, ст. 2).³⁸

У консултованој литератури која се бави питањем суверенитета над природним ресурсима изгледа да се полази од става да је познато шта се подразумева под појмом „природни ресурси“ и то питање се не обрађује на посебан начин. Шавкат и Ал-Фарук, када расправљају о правима урођеничких (аутохтоних) народа, уз формулацију „природни ресурси“ користе и „земљиште“.³⁹ У Истраживачком приручнику за међународно право и природне ресурсе (у оквиру групе ресурса који су под националном јурисдикцијом) указује се одвојено на биолошке ресурсе (земљиште, шуме, рибарство, дивљач и пределе, генетичке ресурсе), енергију (нафта и гас, обновљива енергија, биогорива) и „друге ресурсе“ (вода, минерали, арктички ресурси). У групи ресурса који су ван националне јурисдикције посебно се анализирају рибарење на отвореном мору, ресурси Међународног подморја, морски генетички ресурси подручја ван националне јурисдикције и антарктички ресурси.⁴⁰

³⁷ За шире видети: Fernando R. Teson, “Revising International Law: A Liberal Account of Natural Resources”, *San Diego Law Review*, 52(5), 2015, 1123–1148.

³⁸ Видети: *Declaration on the Right to Development*, Adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf> (20.5.2022).

³⁹ Shawkat Alam, Abdullah Al Faruque, “From Sovereignty to Self-Determination: Emergence of Collective Rights of Indigenous Peoples in Natural Resources Management”, *Georgetown Environmental Law Review*, 32(1), 2019, 71, 77, 80, 81, 83.

⁴⁰ Elisa Morgera, Kati Kulovesi (Eds), *Research Handbook on International Law and Natural Resources*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK., Northampton, MA, USA. 2016, 137–448.

У студији групе аутора разликује се пет врста природних ресурса, с циљем разликовања појединачних утицаја различитих ресурса на економски раст (угаљ, шуме, минерали, природни плин и најам од нафте). Коначно, економетријски модел укључује капитал и радну снагу, као додатне одреднице економског раста по становнику.⁴¹ Расправљајући о природним ресурсима који су релевантни за постконфликтну изградњу мира, група аутора обухвата четири широке категорије: екстрактивни природни ресурси (попут нафте, плина, злата и дијаманата); земљиште; воду; и обновљиве изворе (осим земље и воде) попут дрвета, рибарства и пољопривреде.⁴²

За потребе економских анализа природни ресурси се широко дефинишу као природна добра (сировине) које се јављају у природи и која се могу користити за економску производњу или потрошњу.⁴³ Слично и код Милутиновића.⁴⁴ На овај аспект расправе указује и Дам-де Јонг у својој студији. Позивајући се на Оксфордски речник енглеског језика аутор подсећа да се природни ресурси могу дефинисати као „они материјали или садржаји простора који се могу користити за одржавање живота или за економско искоришћавање”, односно „било који материјал из природе који има потенцијалну вредности или омогућава одржавање живота”.⁴⁵ На тај начин природни ресурси представљају примарну робу, тј. „сирове или непрерађене материјале који се екстрахују или убиру и захтевају врло мало обраде пре

<https://www.e-elgar.com/shop/gbp/research-handbook-on-international-law-and-natural-resources-9781783478323.html> (10.5.2021).

⁴¹ Veli Yilanci, Murat Aslan, Onder Ozgur, “Disaggregated analysis of the curse of natural resources in most natural resource-abundant countries”, *Resources Policy*, 71, 2001, 8.

⁴² Carl Bruch, Marion Boulicault, Shuchi Talati, David Jensen, “International Law, Natural Resources and Post-conflict Peacebuilding: From Rio to Rio+20 and Beyond”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 21(1), 2012, 46.

⁴³ Glossary of Environment Statistics, Studies in Methods, Series F, No. 67, United Nations, New York, 1997.

<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1740> (22.6.2022).

⁴⁴ Slobodan Milutinović, *Upravljanje prirodnim resursima*. Fakultet zaštite na radu, Niš, 2020, 23.

⁴⁵ Daniëlla Dam-de Jong, *International Law and Governance of Natural Resources in Conflict and Post-Conflict Situations*, Cambridge University Press, 2015, 24.

потрошње”. „Сировински” карактер природних ресурса узима се као суштински елемент, тј. „дефинишућу карактеристику” природног ресурса, будући да стране у оружаном сукобу често могу да релативно лако дођу до њих и продају их без додатне обраде.⁴⁶

Међутим, поред економске функције, Дам-де Јонг наглашава и функцију природних ресурса у животној средини и даје дефиницију појмова „животна средина”, „експлоатација”, „илегална експлоатација” и „конфликти поводом ресурса” („ресурсни конфликти”). Указујући на чињеницу да не постоји правна дефиниција последњег појма, аутор подсећа на дефиницију дату у оквиру „Кимберли процеса” (добровољног споразума између држава, цивилног друштва и сектора дијаманата у борби против трговине у сукобу поводом дијаманата).⁴⁷ Расправљајући о закљученим главним мировним споразумима, аутор на другом месту констатује да сви они укључују и одредбе о природним ресурсима. У овом контексту аутор разликује три категорије природних ресурса: обновљиви природни ресурси, попут воде, риба, дивљих животиња и шума; необновљиви или екстрактивни природни ресурси, попут нафте, глина и минерала; и земљиште.⁴⁸

На економске аспекте природних ресурса указује и Ђорђевић констатујући да су „природни ресурси ... економска интерпретација природног потенцијала у смислу искоришћавања природе од стране човека.”⁴⁹ То значи да постојање природних ресурса представља само „могућност за њихову експлоатацију”.⁵⁰ Кроз широку дефиницију

---

⁴⁶ За потребе своје анализе аутор примарно тежиште ставља на „природне ресурсе које је релативно лако набавити, али су високо исплативи, као што су дрво, минерали и ретки метали”.

⁴⁷ Daniëlla Dam-de Jong, *International Law and Governance of Natural Resources in Conflict and Post-Conflict Situations*, op. cit., 26.

⁴⁸ Daniëlla Dam-de Jong, “Building a sustainable peace: How peace processes shape and are shaped by the international legal framework for the governance of natural resources”, op. cit., 25.

⁴⁹ Jasmina Ђорђевић, *Типологија физичко-географских фактора у просторном планирању*, SANU, Београд. 2004. стр. 15. „Природни ресурси су дефинисани људском перцепцијом, навикама и потребама, оно што представља ресурс у једној култури не мора бити перципирано као потенцијал за стварање богатства у другој култури”.

⁵⁰ Jasmina Ђорђевић, *Типологија физичко-географских фактора у просторном планирању*. SANU, Београд. 2004, 15.

природних ресурса (као „појава процеса или објеката у природи који утичу конструктивно или деструктивно на развој живих бића и њихових активности“), истовремено се указује и на „штету коју човеку наносе природни ресурси“ у виду болести, природних непогода или угрожавања животне средине. Аутор у „основне природне ресурсе“ убраја земљиште, стене, минерале, фосилна горива, воду, климу (сунце, ветар, плима и осека) и флору и фауну који могу да се категоришу на више начина (ограничени и неограничени, обновљиви и необновљиви, биотички и абиотички). „Потенцијална намена или коришћење“, као елемент дефиниције „ресурса“ наглашен је и у Конвенцији о биолошкој разноврсности. „Стварна или потенцијална намена или коришћење за човечанство“ је елемент дефиниције појма „биолошки ресурси“, док је „стварна или потенцијална вредност“ елемент дефиниције појма „генетички ресурси“ (чл. 2 Конвенције), о чему ће касније бити више речи. У анализи стања природних ресурса у државама југоисточне Европе процењује се да су „природни ресурси једно од кључних богатстава“, при чему се посебно анализира стање у области шума, земљишта и вода.⁵¹

И ОЕСР речник статистичких термина наглашава карактеристику природних ресурса кроз „могућност“ њиховог коришћења за привредну производњу и потрошњу, изједначавајући их са природним добрима (сировинама) које се налазе у природи. Подела за потребе ове организације извршена је тако да природни ресурси обухватају четири категорије: минерални и енергетски ресурси, ресурси тла, водни ресурси и биолошки ресурси.⁵² У вези са овим користи се и термин „природни капитал“. Природни капитал су природни ресурси који се састоје од екосистема, који пружају низ

---

⁵¹ Nada Dragović, Ratko Ristić, Helga Pülzl and Bernhard Wolfslehner (Eds), *Natural resource management in Southeast Europe: forest, soil and water*, Skopje: GIZ, 2017. <https://seerural.org/wp-content/uploads/2009/05/Natural-Resource-Management-in-SEE-Forest-Soil-and-Water.pdf> (16.4.2022). Констатује се да „постаје очигледно да шумски екосистеми, слатководни екосистеми и пољопривредно земљиште имају доминантну улогу у њиховом обрасцу предела и ресурса“. Ibid., 12.

⁵² OECD *Glossary of Statistical Terms*, OECD, 2008, p. 352.

https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-glossary-of-statistical-terms_9789264055087-en#page5

добробити које директно или посредно придонесе људској добробити.⁵³ Те се вредности називају „услуге екосистема” или „услуге животне средине” и могу имати више димензија. Могу се појавити у виду подршке (нпр. формирање тла), у виду регулација неких процеса (нпр. прочишћавање воде, регулација болести), или се могу сматрати изворима за снабдевање (нпр. снабдевање храном, горивом, влакнима). Осим тога, могу имати и културну вредност (нпр. духовне, естетске вредности).⁵⁴

У литератури се уз формулацију „природни ресурси” понекад користе и придеви као што су „критични”, „стратешки”, „оскудни” итд. Шеленс и Гисладотир констатују да су ови придеви коришћени наизменично и без јасне разлике. Позивајући се на Хаглунда наводе како аутор „описује историјску концептуализацију и коришћење концепта ‘стратешки’ за природне ресурсе”, везујући почетке употребе за период након I светског рата када је недостатак одређених природних ресурса јасно указао на потребу за јачањем индустријских капацитета како би се из ратова изашло као победник. Од почетка тридесетих година XX века, концепт „критични” уведен је као засебна категорија, али је касније обједињен у један концепт „стратешки и критични материјали”, који је био у употреби до осамдесетих година. Тренутно се појмови „критични” и „стратешки” користе одвојено при чему се „критични” повезује са претњама националним економијама, док се „стратешки” готово искључиво односе на војне и одбрамбене потребе.⁵⁵ Истовремено, наглашава се чињеница да, иако су ова питања често предмет расправа, тренутно не постоји универзално договорена стандардна дефиниција „критичности” када се ради о природним ресурсима. Различитости у терминологији обично се приписују различитој примени концепта у односу на различит контекст (временски и просторно).

---

⁵³ Daniela A. Miteva, “The integration of natural capital into development policies”, *Oxford Review of Economic Policy*, 35(1), 2019, 162–181, <https://doi.org/10.1093/oxrep/gry029>

⁵⁴ Daniela A. Miteva, “The integration of natural capital into development policies”, *Oxford Review of Economic Policy*, 35(1), 2019, 162–181, <https://doi.org/10.1093/oxrep/gry029>

⁵⁵ Marie K. Schellens, and Johanna Gisladdottir, “Critical Natural Resources: Challenging the Current Discourse and Proposal for a Holistic Definition”, *Resources*, 7(4), 2018, 7.

Абу-Гоша и Леал-Аркас објашњавају коришћење појма „исцрпиви природни ресурси“ за потребе ГАТТ-а, наводећи да је израз „исцрпиви природни ресурси“ добио посебан значај као елемент члана XX(г) ГАТТ-а.⁵⁶ Овај члан који се односи на опште изузетке формулише низ посебних случајева у којима чланице СТО могу бити изузете од правила ГАТТ-а.⁵⁷ Иначе, изворно је појам „природни ресурси“ требало да обухвати „сировине“ или „метале“, а појам „исцрпиви природни ресурси“ односио се на залихе метала или нафте, нарочито зато што се ти ресурси могу уништити или исцрпити. Дакле, овим тзв. традиционалним приступом „исцрпивим природним ресурсима“ признају се само минерали, док се „живи ресурси“, попут животиња и биљака, сматрају неисцрпивим, будући да су обновљиви и могу се размножавати. Касније је значење појма „исцрпиви природни ресурси“, у оквиру праксе ове организације (неки панели, одлуке Апелационог тела) и у контексту питања односа између трговине и животне средине, проширено на начин да обухвата различите врсте природних ресурса, како живих тако и неживих. На пример, према одлукама тих тела ресурси који су називани „исцрпиви природни ресурси“ односе се на залихе туне, лососа и харинге, затим делфине, чист ваздух, миграторне морске корњаче и одређене облике сировина.⁵⁸

4. „Природни ресурси“ у међународном праву животне средине

Свој однос према природним ресурсима Стокхолмска декларација (1972) формулисала је кроз принцип 2, у којем се посебно спомињу ваздух, вода, земљиште, флора и фауна и посебно репрезентативни узорци природних екосистема. Овим се листа природних ресурса не исцрпљује. За њих се каже да морају бити сачувани за корист

---

⁵⁶ Ehab S. Abu-Gosha, "Leal-Arcas, Rafael. The Conservation of Exhaustible Natural Resources in the GATT and WTO: Implications for the Conservation of Oil Resources", *The Journal of World Investment & Trade*, 14, 2013, 493.

⁵⁷ Два су изузетка од посебне важности за заштиту животне средине: став (б) и став (г) члана XX. У складу с ова два става, чланице WTO-а могу усвојити мере политике које нису у складу са режимом ГАТТ-а, али су неопходне за заштиту живота или здравља људи, животиња или биљака (став (б)), или које се односе на очување исцрпивих природних ресурса (став (г)).

⁵⁸ Ehab S. Abu-Gosha, *op. cit.*, 493.

садашњих и будући генерација и то кроз пажљиво планирање и управљање, према потреби.⁵⁹ Светска повеља о природи (1982) на неколико места указује на значај „природних ресурса“ („natural resources“), последице нерационалне експлоатације и потребу заштите природних ресурса.⁶⁰ Обавезу спровођења Повеље државе остварују „узимајући у потпуности у обзир суверенитет држава над њиховим природним ресурсима“. Рио Декларација о заштити животне средине и развоју (1992) у свом Начелу 2 спомиње природне ресурсе, али у контексту суверених права држава на коришћење властитих природних ресурса (о чему ће касније бити више речи), али не даје дефиницију појма „природни ресурси“.

Када формулише обавезе страна уговорница које се односе на „природне системе и ресурсе“ Нацрт међународног пакта о животној средини и развоју (који је сачинила Међународна унија за очување природе и природних ресурса у сарадњи са Међународним саветом за право животне средине) говори о: стратосферском озону, глобалној клими, земљишту, води, услугама екосистема, екосистемском приступу, биолошкој разноврсности и културној и природној баштини.⁶¹ „Прекограничним природним ресурсима“ посвећен је посебан члан (39), али се ни у овом делу не дефинише шта тачно обухвата појам „природних ресурса“. Вероватно најближе одређење овог појма даје се у коментару који се односи на део IX (одговорност), где се о природним ресурсима говори као делу животне средине. Подсећајући на дефиницију Комисије за међународно право која је заснована на концепцији која подразумева да „животна средина укључује природне ресурсе, како абиотичке тако и биотичке, као што су

---

⁵⁹ Report of the UN Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–12. June 1972, UN, New York, 1973, 4.

⁶⁰ UNGAR, No. 37/7 of 10 October 1982, <http://www.un-documents.net/wcn.htm> (18.9.2022)

⁶¹ IUCN Environmental Law Programme. *Draft International Covenant on Environment and Development*. Fourth edition: Updated Text. Prepared in cooperation with the International Council of Environmental Law. Gland, Switzerland, 2010, 6–9. Остала поглавља се односе на: циљеве, основне принципе, опште обавезе, обавезе које се односе на процесе и активности, обавезе које се тичу глобалних питања, прекогранична питања, имплементација и сарадња, одговорност, примена и поштовање и завршне одредбе.

ваздух, вода, земљиште, фауна, флора и интеракција између истих чинилаца и карактеристичних аспеката предела”, аутори критикују дефиницију „штете” која подразумева штету нанесену особама и имовини одвојено од штете нанесене животној средини.⁶² Слично, и са „имовином која је део културне баштине”.

Комисија УН за међународно право, која се први пут позабавила проблемом заједничких природних ресурса када је расправљала о праву непловидбене употребе међународних водотокова, не дефинише појам „заједничких природних ресурса”.⁶³ У делу документа у којем се дају дефиниције појмова који се користе, не спомињу се „заједнички природни ресурси”.⁶⁴ На својој 54. седници (2002) Комисија је одлучила да у свој програм рада укључи и тему под називом „заједнички природни ресурси”. У вези са могућим дефинисањем значења овог појма констатовано је да се „уопштено говорећи, сматрало да ова тема укључује подземне воде, нафту и природни гас, иако је истакнуто да би тема могла да укључи и ресурсе попут птица селица и других животиња”.⁶⁵

Под насловом „управљање природним ресурсима и заштита”, часопис *Yearbook of International Environmental Law* је у редовним годишњим интервалима објављивао приказе активности (на међународном плану), у вези са релевантним међународним уговорима у области животне средине, као и другим догађајима од значаја за ова питања.⁶⁶ То је

---

⁶² Ibid., 154.

⁶³ ILC, *First report on shared natural resources: outlines*, by Mr. Chusei Yamada, Special Rapporteur, A/CN.4/533 and Add.1, [30 April and 30 June 2003], 120.

⁶⁴ Ibid., 136.

⁶⁵ United Nations, Draft articles on the Law of Transboundary Aquifers, with commentaries 2008, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/8_5_2008.pdf, 22. Комисија је одлучила да усвоји приступ корак по корак и усредоточи се на разматрање прекограничних подземних вода као наставак претходног рада Комисије на кодификацији права површинских вода.

⁶⁶ Видети, на пример: Catherine Monagle, Daniel O. Suman, Manoj P. Shivlani, Rosemary Rayfuse, Claudio Forner, Lynn M. Wagner, “VIII. Natural Resource Management and Conservation”, *Yearbook of International Environmental Law*, 18(1), 2007, 301–353; Elisa Morgera, Elsa Tsioumani, Richard Caddell, Daniel O. Suman, Manoj P. Shivlani, Kavitha Chalakkal, Rosemary Rayfuse, Bharat H. Desai, Lynn M. Wagner, Thijs F.M. Etty, “VIII. Natural Resource Management And Conservation”, *Yearbook of International Environmental Law*, 20(1), 2009, 383–464.

уочињено на начин да су под појмом „природни ресурси” обухваћени природно земљиште и биолошка разноврсност, управљање обалним зонама, рибарство и морски сисари, шумарство, дезертификација итд.

Широк, и вероватно један од најутемељенијих концепцијских приступа дефинисању природних ресурса са становишта међународног права, садржан је у документима сачињеним у оквиру Удружења за међународно право.⁶⁷ Природни ресурси су класификовани у следеће групе: 1) глобални природни ресурси (небеска тела, атмосфера и стабилан климатски систем, биолошки диверзитет и еколошки системи, океан и његови минерални и живи ресурси); 2) регионални прекогранични природни ресурси глобалног значаја (шуме и предели као регионални и прекогранични природни ресурси, реке, слатководни екосистеми као регионални и прекогранични природни ресурси, миграторне врсте као регионални и прекогранични природни ресурси), и 3) национални природни ресурси глобалног значаја (шуме и предели, земљиште и подземље, минерални поризводи укључујући и драгоцене минерале, одржива енергија). Истовремено, главним „трендовима” у међународноправним инструментима и приступима „одрживом управљању природним ресурсима за развој” узимају се: 1) приступи са становишта људских права, 2) коришћење економских инструмената укључујући и примену правила трговине, као и инвестиционе споразуме, и 3) сарадња у области животне средине и одрживог развоја (што укључује научну сарадњу, финансијске механизме, мониторинг, извештавање и верификацију и учешће јавности, приступ информацијама и правди, изградњу мира и постконфликтни инструменти, обезбеђивање приступа земљишту и води). Иновативним техникама и захтевима у међународним инструментима о одрживом управљању природним ресурсима за развој сматрају се: одрживо управљање ресурсима кроз транспарентност и ангажовање заинтересованих страна, праведна подела користи од одрживог управљања природним ресурсима, правни индикатори ефикасности одрживог управљања природним ресурсима, контрола недопуштених токова за одрживо управљање

---

⁶⁷ ILA. Kyoto Conference 2020. *The Role of International Law in Sustainable Natural Resources Management for Development*. International Law Association. <https://www.ila-hq.org/images/ILA/docs/kyoto/Comm%20Role%20of%20IL%20in%20Sustainable%20Resources%20Management%20Report%20Kyoto%202020.pdf> (16.4.2022).

природним ресурсима и одрживо управљање природним ресурсима у међународном решавању спорова.

Када се ради о међународним уговорима у области животне средине могло би се рећи да је питање дефиниције појма „природни ресурси“ остало по страни. Најпре би требало имати у виду да УНЕП-ов регистар међународних споразума у области животне средине садржи посебно поглавље које је насловљено „природа и природни ресурси“, у оквиру којег се даје списак од шест међународних споразума регионалног карактера.⁶⁸ Код неких од њих се већ из наслова види да су „природни ресурси“ предмет регулација, због чега би се могло очекивати да садрже (или указују) на елементе дефиниције појма „природни ресурси“. Ради се о уговорима који се односе на различите светске регионе (регион Африке, Јужног Пацифика, Европе, АСЕАН-а и Западне хемисфере).⁶⁹ Због тога, као и због чињенице да се ради о уговорима насталим у различитим временским периодима, анализа односа према питању садржаја појма „природни ресурси“ може изгледати интересантнија. Дефиниције које се дају у овим уговорима обухватају неколико елемената. Тако, на пример, Афричка конвенција о очувању природе и природних ресурса (1968) (дакле, већ у наслову уговора се указује на „природне ресурсе“), појам „природни ресурси“, за своје потребе, дефинише тако да он означава „обновљиве ресурсе, односно тло, воду, флору и фауну“ (чл. 3а).⁷⁰ У вези са појмом „природни ресурси“ је и појам „заштићено подручје“ које, према одредбама Конвенције, обухвата „свако заштићено подручје природног ресурса, било да се ради о строгом природном резервату, националном парку или посебном резервату (чл. 3д). Међутим,

---

⁶⁸ *Register of International Treaties and other Agreements in the field of the Environment*, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005, UNEP/Env.Law/2005/3, 7, 100, 214, 252, 348 и 751.

⁶⁹ То су: Конвенција о заштити природе и очувању дивљачи на Западној хемисфери (1940), Афричкој конвенцији о очувању природе и природних ресурса (1968, 2003), Конвенцији о очувању природе у Јужном Пацифику (1976), Конвенцији о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта (1979) и АСЕАН-ски споразум о очувању природе и природних ресурса (1985).

⁷⁰ https://au.int/sites/default/files/treaties/7763-treaty-0003_-_african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources_e.pdf (16.4.2022). Чланице овог међународног уговора су 55 држава чланица Афричке уније.

ревидираном верзијом овог уговора (2003) појам „природни ресурси“ је допуњен тако да обухвата „обновљиве ресурсе, материјалне и нематеријалне, укључујући тло, воду, флору и фауну, као и необновљиве ресурсе. (чл. 5, ст. 1).⁷¹ АСЕАН-ски споразум о очувању природе и природних ресурса (1985) не садржи посебну дефиницију „природних ресурса“, иако у наслову садржи формулацију „природни ресурси“. Иначе, Споразумом је регулисано, између осталог, питање управљања и заштите врста (генетички диверзитет), шумских ресурса, земљишта, вода и ваздуха.⁷² Конвенција о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта (1979),⁷³ закључена у оквиру Савета Европе, и која је у Регистру сврстана у ову групу међународних уговора, не спомиње „природне ресурсе“, али би требало имати у виду да је одредбама овог уговора регулисано питање заштите „станишта“ и „врста“, нарочито оних врста и станишта чије очување захтева сарадњу више држава. Посебан нагласак се ставља на угрожене и осетљиве врсте, укључујући угрожене и осетљиве миграторне врсте. Конвенција о заштити природе и очувању дивљачи на Западној хемисфери (1940), закључена у оквиру Организације америчких држава, такође не садржи директне референце у односу на „природне ресурсе“,⁷⁴ иако је уговор сврстан у групу која се односи на „природне ресурсе“.

За потребе Пројекта – база података о међународним уговорима у области животне средине Универзитета Орегон,⁷⁵ дефиниција споразума који се односе на животну средину се равна према дефиницији коју је дао Дејло, чиме су овим споразумима означени они који „имају за циљ, као примарну сврху, управљање или спречавање људских утицаја на природне ресурсе; биљне и животињске врсте (укључујући у пољопривреди, будући да пољопривреда мења обоје);

⁷¹ https://au.int/sites/default/files/treaties/41550-treaty-Charter_Conservation_Nature_NaturalResources.pdf (16.4.2022).

⁷² <https://asean.org/asean2020/wp-content/uploads/2021/02/natural-resource-agreement.pdf> (16.4.2022).

⁷³ Сл. гласник РС – Међународни уговори бр. 102/2007.

⁷⁴ <https://www.oas.org/juridico/english/treaties/c-8.html> (16.4.2022).

⁷⁵ <https://iea.uoregon.edu/what-iea-database-project> (4.4.2022). База садржи преко 1.300 мултилатералних уговора, преко 2.200 билатералних и 250 „других уговора у области животне средине“.

атмосферу; океане; реке; језера; копнена станишта; и друге елементе природног света који пружају услуге екосистема”.⁷⁶

Конвенција о биолошкој разноврсности, као основни међународни уговор у области природе глобалног карактера, не одређује се спрам „природних ресурса” („natural resources”) већ то чини у односу према појму „биолошки ресурси” који су дефинисани изузетно широко. Појам обухвата „генетичке ресурсе, организме и њихове делове, популације или било које друге биотичке компоненте екосистема са стварном или потенцијалном наменом или коришћењу за човечанство” (чл. 2 Конвенције). Овако посматрано, неколико елемената дефиниције би се могли сматрати посебно значајним. То су: „генетички ресурси”, организми и њихови делови, популације, биотичке компоненте екосистема и стварна или потенцијална намена, односно коришћење за човечанство.⁷⁷ Ипак, за разумевање садржаја појма „биолошки ресурси” потребно је имати у виду и значење неколико других појмова које Конвенција дефинише, као и циљеве овог међународног уговора и концепт који је примењен у њему. Ово се најпре односи на потребу разумевања ширине појма „биолошка разноврсност” који Конвенцијом обухвата „свеукупност живих

---

⁷⁶ <https://iea.uoregon.edu/international-environmental-agreements-ieas-defined> (4.4.2022). Daily GC, ed. 1997. *Nature's services: societal dependence on natural ecosystems*. Washington, D.C., Island Press. Иначе, у предметном регистру ове базе података нема посебне категорије међународних уговора под ознаком „природни ресурси”, али се под одредницом „природа” појављује 416 мултилатералних уговора и 71 билатерални уговор. Међутим, у претраживању међународних уговора на кључну реч „природни ресурси” појављује се 106 међународних мултилатералних уговора и других документа различите регионалне припадности и 12 билатералних уговора, https://iea.uoregon.edu/full-text-search?field_inclusion_value=MEA&search_terms=natural+resources (4.4.2012). У овој категорији су већина најзначајнијих међународних уговора као што су Конвенција о биолошкој разноврсности, Базелска конвенција о прекограничном кретању опасних отпада и њиховом одлагању, Конвенција о спречавању дезертификације, Париски споразум о клими итд. Међутим, изостала је Оквирна конвенција УН о промени климе и УНЕЦЕ Конвенција о прекограничном преносу загађујућих материја на велике удаљености, чиме се „ваздух” као природни ресурс доводи у питање.

⁷⁷ Касније је (2010. године) уз овај међународни уговор закључен посебан Протокол из Нагоје о приступу генетичким ресурсима и праведној и једнакој расподели користи које проистичу из њиховог коришћења.

организама у свим оквирима". То укључује, између осталог, „сувоземне, морске и друге водене екосистеме и еколошке комплексе чији су део, као и разноврсност у оквиру врсте, између врста и између екосистема". Ово нас даље упућује на потребу да се прецизније одреде садржаји појмова „екосистем"⁷⁸, „еколошки комплекси", затим „врсте", односи између „врста" и односи између „екосистема".

Изгледа да појам „генетички ресурси" заслужује све већу пажњу. Конвенција дефинише пајам као „генетички материјал од стварне или потенцијалне вредности". У наставку, за „генетички материјал" се каже да он означава „било који материјал биљног, животињског, микробијалног или другог порекла који садржи функционалне јединице наслеђа". Када се ради о „биљним и генетичким ресурсима за храну и пољопривреду" они су посебно дефинисани и, према Међународном уговору о биљним и генетичким ресурсима за храну и пољопривреду, овим појмом је обухваћен „било који генетички материјал биљног порекла стварне или потенцијалне вредности за храну и пољопривреду" (чл. 2, т. 3 Конвенције).⁷⁹ Дефиницију биљних генетичких ресурса дала је и Међународна организација за храну и пољопривреду (ФАО) и она гласи: „Биљни генетички ресурси за храну и пољопривреду обухватају разноликост генетичког материјала који се налази у традиционалним и модерним сортама, дивљим сродницима и другим дивљим биљним врстама које се могу, сада или у будућности, користити за храну и у пољопривреди." Иначе, генетички ресурси се понекад називају и „први ресурси" или „најважнији ресурси" од свих природних ресурса на планети Земљи, поред којих су још и земљиште, ваздух и вода.⁸⁰

⁷⁸ Појам „екосистем" је дефинисан тако да он „означава динамички комплекс заједнице биљака, животиња, микроорганизама и њихову неживу околину, који међусобно делују као једна еколошка целина".

⁷⁹ Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 1/2013.

⁸⁰ Mirjana Milošević, Charassri Nualsri, „Zaštita biljnih genetičkih resursa kao intelektualne svojine", *Selekcija i sementarstvo*, 23(1), 2017, 27–36.

Интересанто је да је у Стратегији биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године појмом „генетички ресурси", као кључној компоненти агробiodиверзитета, означава се „укупна разноврсност структуре ДНК код врста које се директно или индиректно користе од стране човека". *Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine*, Beograd,

Ни Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова, као кључни глобални међународни уговор у области управљања водама, не садржи посебну дефиницију појма „природни ресурси“. Ипак, овај међународни уговор на два места спомиње „ресурсе“. Најпре је то учињено у члану 6 (када се говори о „факторима од значаја за правично и разумно коришћење“), где је предвиђено да је један од фактора и околности на основу којих ће се дефинисати „правичан и разуман начин“ коришћења међународног водотока и „очување, заштита, развој и економија коришћења водних ресурса водотокова и трошкови мера предузетих у том циљу“⁸¹ (аут. под.). Потом се „ресурси водотока“ спомињу у члану 21 (који се односи на „спречавање, смањење и контролу загађивања“), где је прописано да ће државе водотока (појединачно или заједнички) спречавати, смањивати и контролисати загађење међународног водотока које може проузроковати значајну штету другим државама водотока или животној средини. То укључује и штету људском здрављу или безбедности, коришћењу вода за било коју корисну сврху или „живим ресурсима водотока“.

Дакле, могло би се рећи да Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова користи појам „водних ресурса“ у једном ограниченом контексту. Ово проистиче, нарочито, из члана 21 Конвенције који појам „водних ресурса“ ограничава на „живе ресурсе водотока“, стављајући их у раван обавеза које државе имају када се ради о околностима које могу проузроковати „значајну штету другим државама водотока или животној средини, укључујући штету људском здрављу и безбедности и коришћењу вода за било коју корисну сврху“. На овај начин би се могло рећи да „вода“ није дефинисана као „ресурс“, иако цела Конвенција, према члану 1, има

Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, 2011, 25. У документу се посебно анализира стање у области генетичких ресурса у Србији, затим генетички ресурси домаћих животиња и остали генетички ресурси.

⁸¹ Поред пет других фактора и околности као што су: (а) географске, хидрографске, хидролошке, климатске, еколошке и друге факторе природног карактера; (б) друштвене и економске потребе заинтересованих држава водотока; (ц) становништво које зависи од водотока у свакој држави водотока; (д) последице једног или више коришћења водотока у једној држави водотока на друге државе водотока; (е) постојећа и потенцијална коришћења водотока.

за свој предмет регулисања питања која се односе на „коришћење међународних водотокова и њихових вода за друге сврхе осим пловидбе“. При томе се, када се ради о мерама „заштите, очувања и управљања“, јасно разликују оне обавезе које се односе на „водотоке“ и „њихове воде“. Такав приступ је видљив и из дефиниције појма „водоток“ који обухвата „систем површинских и подземних вода које, по природи својих физичких веза, образују јединствену целину и нормално се уливају у заједнички реципијент“ (чл. 2а). Имајући у виду прекогранични карактер појединих водотокова посебан значај би могао имати појам „држава водотока“. Конвенција под овим појмом означава државу чланицу ове Конвенције на чијој територији се налази део међународног водотока или чланицу која је организација регионалне економске интеграције, када се на територији једне или више њених држава чланица налази међународни водоток (као водоток чији се делови налазе у различитим државама). Овако посматрано, разумевање значења овог појма није могуће без узимања у обзир критеријума „територије“, што расправу усмерава у правцу потребе разумевања „територије“ као елемента појма „природни ресурси“, о чему ће касније бити нешто више речи.

Оквирна конвенција УН о промени климе не говори посебно о „природним ресурсима“. Међутим, Конвенција користи формулацију „природни екосистеми“ и то на начин којим се овом појму придаје један од кључних значаја за дефинисање значења појма „неповољни утицаји промене климе“, а тиме постаје и средишњи критеријум за оцену релевантности предмета регулисања овог међународног уговора.⁸² Пре тога се у преамбулама констатује да су стране уговорнице „забринуте што је услед људских активности дошло до значајног повећања концентрације гасова стаклене баште у атмосфери, што та повећања појачавају природни ефекат стаклене баште, и што ће то у просеку довести до додатног загревања Земљине површине и

---

⁸² За шире о везама између природних екосистема и климатских промена видети: Stephen E. Williams, Alistair J. Hobday, Lorena Falconi, Jean-Marc Hero, Neil J. Holbrook, Samantha Capon, Nick R. Bond, Scott D. Ling, Lesley Hughes, “Research priorities for natural ecosystems in a changing global climate”, *Glob Change Biol*, 26(2), 2020, 410–416.

Robert J. Scholes, “Climate change and ecosystem services”, *WIREs Clim Change*, 7(4), 2016, 537– 550.

атмосфере, а што може неповољно утицати на *природне екосистеме и човечанство*" (аут. под.) (ал. 2). Тако се утицај на природне екосистеме везују директно за „човечанство“, чиме се наглашавају фундаментални карактер веза између природних екосистема и човечанства. Истовремено, „значајне штетне последице на састав, способност обнављања или продуктивност природних и контролисаних екосистема“ представља саставни део дефиниције појма „неповољни утицаји промене климе“ (члан 1, тачка 1).⁸³ На овај начин би се могло рећи да неповољан утицај на природне екосистеме има карактер кључног елемента према којем се одређује значење појма „неповољни утицаји климе“, а тиме и постојање климатских промена као таквих. При томе би требало имати у виду да је у непосредној вези са одређењем смисла и домашаја овако одређеног појма „природни екосистеми“ појам „климатски систем“ који за потребе овог међународног уговора означава „целину која обухвата атмосферу, хидросферу, биосферу и геосферу и њихове интеракције“ (члан 1, тачка 3). Остаје као посебно питање да се садржај појмова и карактер веза између „атмосфере, хидросфере, биосфере и геосфере“ сагледају са становишта њиховог „ресурсног“ значаја. Ни Конвенција Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци не прописује на ближи начин шта се подразумева под „природним ресурсима“, иако о „природним ресурсима“ говори на неколико места. Конвенција спомиње неколико категорија природних ресурса. Тако, на пример, „ресурси земљишта и вода“ (чл. 2), а природа, земљиште и „оскудни водени ресурси“ (чл. 3), корисници природних ресурса и „одрживо управљање природним ресурсима“ (чл. 10), „одрживо управљање прекограничним природним ресурсима“ (чл. 11), „максимално ефикасно коришћење природних ресурса“ (чл. 14), „одрживо коришћење и управљање природним ресурсима“ и „водени ресурси у угроженим областима“ (чл. 17), очување и одрживо коришћење природних ресурса и очување и трајно коришћење природних ресурса угрожених подручја (чл. 19) итд. Конвенција о

---

⁸³ Први елемент су „промене у физичкој животној средини или биоти“, услед промене климе. Остали елементи укључују и утицај на „контролисане екосистеме“, као и „функционисање друштвено-економских система или људско здравље и благостање“.

праву мора садржи посебно прописане обавезе и права држава страна уговорница у погледу „природних ресурса“ („natural resources“), „живих ресурса“ („living resources“) и „минералних ресурса“ („mineral resources“), али се ови појмови не дефинишу на општи начин.⁸⁴ Ипак, у делу који је посвећен правилима која се односе на зону (за потребе овог дела) „богатства“ се дефинишу као „сва чврста, течна или гасовита рудна богатства *in situ* у Зони, на морском дну, или у његовом подземљу, укључујући и полиметалне нодуле“, а под „рудима“ се означавају богатства након што су извађена из Зоне (чл. 133).

На природне ресурсе се, посредством „животне средине“ односе и регионални међународни уговори закључени у оквиру Економске комисије УН за Европу.⁸⁵

На крају, када се ради о пракси Међународног суда правде, треба рећи да се у пресуди поводом Пројекта Габчиково-Нађимарош природни ресурси спомињу на два места, али без дефиниције појма. Први пут је то учињено када Суд подсећа на Споразум између Мађарске и Чехословачке (1978),⁸⁶ а други пут у контексту обавезе поштовања пропорционалности код коришћења „заједничких ресурса“ („подељених ресурса“).⁸⁷ Слично је учињено и у случају спора

---

⁸⁴ У преводу на српски и хрватски језик користе се формулације „богатства“ уместо „ресурси“. Видети: Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 1/1986, односно Народне новине бр. 9/2000.

⁸⁵ О решењима која садржи Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Еспо конвенција) и Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима заштите животне средине (Архуска конвенција) биће више говора у делу монографије у којем се расправља о обавези сарадње поводом природних ресурса.

⁸⁶ Каже се да „он предвиђа изградњу и рад система брана ... као ‘заједничко улагање’. Према његовој преамбули, састав баража је осмишљен како би се постигло ‘широко коришћење природних ресурса братиславског, будимпештанског дела реке Дунав за развој водних ресурса, енергетике, саобраћаја, пољопривреде и других сектора националне привреде Уговорних Страна’” (аут. под.) (тачка 15).

⁸⁷ „Суд сматра да Чехословачка, једностраним преузимањем контроле над заједничким ресурсом и тиме лишавачући Мађарску њеног права на правичан и разуман удео природних ресурса Дунава – уз континуиране учинке скретања тих вода на приобално подручје Szigetkoza – није поштовала пропорционалност коју захтева међународно право” (аут. под.) (тачка 85 Пресуде). У пресуди се

између Аргентине и Уругваја, који се тиче фабрика целулозе на реци Уругвај. „Природни ресурси“ се спомињу у контексту наводних повреда Статута реке Уругвај из 1975. године, односно обавезе поштовања различитих интереса приобалних држава у погледу коришћења заједничких (подељених) природних ресурса,⁸⁸ али без назнака шта би тај појам обухватао. Слично и у случају спора између Костарике и Никарагве, односно Никарагве и Костарике (2015), где се говори о „подељеним“ и „биолошким ресурсима“, без ближег одређења значења појма.⁸⁹

5. „Природни ресурси“ и инвестициони уговори

Иако су природни ресурси по природи ствари углавном повезани са „територијом“, експлицитно везивање „природних ресурса“ за „територију“ изгледа као специфичност инвестиционих уговора. Тако, нпр. у Споразуму између Турске и Кине, који се односи на реципрочно унапређење и заштиту инвестиција (2015), дефиниција појма „територија“ везује се за копнену територију, унутрашње воде, територијално море, ваздушни простор изнад њих, као и поморска подручја над којима Турска има суверена права, или јурисдикцију у сврху истраживања, искоришћавања и очувања природних ресурса, живих или неживих, у складу с међународним правом. У истом том споразуму, али са становишта Кине, територија укључује копнено

користе и формулације „водни ресурси“ (тачка 15), „слатководни ресурси“ (тачка 55), „правична и разумна подела ресурса“ (тачка 78), „подељени ресурси“ (тачка 85), „подељени водни ресурси“ (тачка 152).

⁸⁸ International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory opinions and Orders, Case concerning Pulp Mills on the river Uruguay (Argentina v. Uruguay) Judgment, od 20. aprila 2010, тачка 71, 177. У образложењу пресуде се користе неки други сродни појмови као што су: „живи ресурси“ (тачка 26, 176, 198, 201, 265), „ресурси корита и подземља“ и „други природни ресурси“ (тачка 27, 71), „подељени ресурси“ (тачка 81), „речни ресурси“ (тачка 86), „подељени ресурси“ (тачка 103, 173, 177, 178, 203, 204), „биолошки ресурси“ (тачка 171).

⁸⁹ International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory opinions and Orders certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Judgement of 16 December 2015. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/152/152-20151216-JUD-01-00-EN.pdf> (23.4.2022).

подручје, унутрашње воде, територијално море и ваздушни простор изнад, као и свако подручје изван њеног територијалног мора, унутар којег Народна Република Кина има суверена права истраживања и експлоатације ресурса морског дна и његовог подземља и површинских водних ресурса у складу с кинеским правом и међународним правом.⁹⁰

У случају Споразума између Републике Турске и Републике Словеније о унапређењу и заштити инвестиција (2005), Турска користи сличну формулацију, док су у односу на Републику Словенију даје једна генеричка дефиниција „територије“, без спомињања природних ресурса (чл. 1, ст. 4).⁹¹

Може бити интересантан однос РС према начину дефинисања „територије“, односно употребе појма „природни ресурси“ у тзв. инвестиционим споразумима. У случају Споразума између РС и Уједињених Арапских Емирата о узајамном подстицању и заштити улагања (2013), израз „територија“ за РС дефинише се на начин да се не спомињу посебно природни ресурси,⁹² док је за Уједињене Арапске Емирате у дефиницији „територије“ обухваћено и „истраживање и експлоатација природних богатстава на основу њених закона и међународног права“ (аут. под.) (чл. 1, ст. 5).⁹³ У случају Споразума

---

⁹⁰ Article 1. p. 4. Agreement between the Government of the Republic of Turkey and the Government of the People's Republic of China concerning the reciprocal promotion and protection of investments, 2015.

<https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/6085/download> (15.4.2022).

⁹¹ <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2274/download> (15.4.2022).

⁹² Каже се израз „територија“ за РС „означава простор над којим Република Србија врши суверена права и јурисдикцију, у складу са својим националним законодавством и међународним правом, а када је употребљена у географском смислу означава територију Републике Србије“.

⁹³ Или, у целини текст гласи: Израз „територија“ означава: територију Уједињених Арапских Емирата, њену морску територију, ваздушни простор и подводни простор на којој Уједињени Арапски Емирати у складу са међународним правом и својим законодавством врше суверена права, укључујући Ексклузивне Економске Зоне, као и копно и острва под њиховом јурисдикцијом у погледу активности које се спровode у њеним водама, морском дну, подземљу у вези са истраживањем и експлоатацијом природних богатстава на основу њених закона и међународног права.

Владе РС и Владе Републике Турске о узајамном подстицању и заштити улагања (2018), „територија” је за РС дефинисана на сличан општи начин, док је у односу на Републику Турску овај појам дефинисан тако да обухвата и „природне ресурсе” (чл. 1, ст. 3).⁹⁴

6. Природни ресурси у унутрашњим прописима РС

У случају РС на природне ресурсе се односи већи број прописа, али само неки од њих дају и елементе од значаја за дефиницију, односно само неки од њих дефинишу значење појма за потребе материје која се регулише. Закон о заштити животне средине (Сл. гласник РС, бр. 135/2004, 36/2009, 67/2009, 43/2011, 76/2018, 95/2016) појам „природних ресурса” дефинише тако да су „природни ресурси” конститутивни елемент „природних вредности”, поред „заштићених природних добара” и „јавних природних добара”. Наиме, каже се да „природни ресурси као обновљиве или необновљиве геолошке, хидролошке и биолошке вредности који се, директно или индиректно, могу користити или употребити, а имају реалну или потенцијалну економску вредност” чине „природне вредности” (чл. 11 – управљање природним вредностима). Дакле, реална или потенцијална економска вредност природних ресурса се посебно наглашава, слично као и у неким дефиницијама о којима је већ било речи. „Природне вредности” су најшири појам и обухвата три наведена елемента. Даља разрада појма „природне вредности” учињена је тако да се његов смисао усмерава ка природним богатствима која су набројана на следећи начин: ваздух, вода, земљиште, шуме, геолошки ресурси, биљни и животињски свет (чл. 3, т. 3).

Слично одређење појма „природни ресурси” у Закону о заштити природе (Сл. гласник РС, бр. 36/2009, 88/10, 91/2010 – исправка, 14/2016, 95/2018 – др. закон, 71/2021) даје се кроз дефиницију појмова „планови управљања природним ресурсима и добрима” и „одрживо коришћење природних добара и/или ресурса” из члана 4 овог закона. Када се дефинише појам „одрживо коришћење природних добара и/или

---

⁹⁴ Каже се: „Израз ‘територија’ означава: ... У односу на Републику Турску: копно, унутрашње воде, територијално море и ваздушни простор изнад њих, као и приморске области над којим Република Турска врши суверена права или јурисдикцију у циљу истраживања, експлоатације и очување *природних ресурса*, у складу са међународним правом.” (аут. под.).

ресурса” наводи се да се то односи на „компоненте биодиверзитета или геодиверзитета” (т. 43). С друге стране, у дефиницији „природе” наглашава се „јединство” а чине је „геосфера и биосфера” („изложено атмосферским променама и различитим утицајима”). А појам природе обухвата природна добра и природне вредности које се „исказују” у следећим елементима: биолошка, геолошка и предеона разноврсност (т. 59). Међутим, дефиниција „природних вредности” се, у односу на Закон о заштити животне средине, разликује. Говори се о „деловима природе који заслужују посебну заштиту” због одређених разлога (осетљивости, угрожености или реткости, потреби очувања биолошке, геолошке и морфолошке и предеоне разноврсности, природних процеса и екосистемских услуга, научног, културног, образовног, здравствено-рекреативног и другог јавног интереса) (т. 60).

Закон о рударству и геолошким истраживањима (Сл. гласник РС, бр. 101/2015, 95/2018, 48/2021) „геолошким ресурсима” сматра „простор са својим геолошким, амбијенталним и другим карактеристикама, минералне ресурсе, ресурсе подзмених вода и геотермалне ресурсе (т. 2). Као део геолошких ресурса, „минералним ресурсима” обухваћени су они ресурси који се јављају у облику, количини и квалитету (утврђени адекватним методама и поступцима) „да постоје рационални изгледи за њихову економичну експлоатацију, али која у време извештавања није доказана” (т. 3). Они обухватају ресурсе чврстих минералних сировина, течних и гасовитих минералних сировина. Осим тога, Закон дефинише и појмове ресурси подземних вода, геотермални ресурси, минералне сировине, неметаличне минералне сировине, инвестициони споразум (који се односи на право експлоатације минералних сировина) итд.

„Водне ресурсе” Закон о водама (Сл. гласник РС, бр. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018) дефинише као „све површинске и подземне воде, по количини и квалитету” (чл. 3, т. 11), а „ресурс подземних вода” као један или више аквифера међусобно повезаних у јединствену хидролошку и хидродинамичку целину (т. 51). Осим тога, Закон дефинише и појам „расположиви ресурс подземне воде” (т. 49). „Земљиште” је проглашено „природним ресурсом од националног значаја” на основу Закона о заштити земљишта (Сл. гласник РС, бр. 112/2015) (чл.1). Закон има за циљ очување површине и функције земљишта као природног ресурса и спречавање штетних последица у земљишту (чл. 3), а односи се на све типове земљишта без обзира на облик, намену и коришћење (чл. 2). „Ваздух” је Законом о заштити

ваздуха (Сл. гласник РС, бр. 36/2009, 10/2013 и 26/2021) проглашен као „природна вредност од општег интереса“ (чл. 1) и као такав „ужива посебну заштиту“. Међутим, Закон о пољоприврди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 41/2009, 10/2013, 101/2016, 67/2021, 114/2021), Закон о шумама (Сл. гласник РС, бр. 30/2010, 93/2012, 89/2015, 95/2018), Закон о енергетици (Сл. гласник РС, бр. 145/2014, 95/2018, 40/2021) не садрже одредбе у којима се спомињу „природни ресурси“.

Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама (Сл. гласник РС, бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016) не спомиње природне ресурсе, осим „геолошких ресурса“ који могу бити предмет концесије заједно са природним богатствима, добрима у општој употреби која су у јавној својини, коришћење заштићених природних богатстава итд. (чл. 11). Закон не садржи посебне дефиниције ових појмова, а када говори о начелима прописује и на начело заштите животне средине, које обухвата и начело заштите природних вредности, у оквиру чега се упућује на закон којим се уређује заштита животне средине (чл. 6).⁹⁵

7. Други појмови од значаја за природне ресурсе

У контексту расправа о природним ресурсима понекад се користи и неколико других појмова (и формулација) чији садржај и значење могу да се преклапају са садржајем појма „природни ресурси“ и, на тај начин, могу бити од утицаја на тумачење његовог садржаја и значења. Овде се указује на неке од њих, као што су „јавно добро“, „глобална добра“, „глобална заједничка добра“, „заједништво“, „заједничко добро“, „заједничка баштина човечанства“, „заједничко наслеђе човечанства“,⁹⁷ „заједничка брига човечанства“ итд.⁹⁸

⁹⁵ Из овога би се могло закључити да би и садржај дефиниције релевантних појмова требало равнати према дефиницијама које су дате у закону којим се уређују област заштите животне средине.

⁹⁶ Anne van Aaken, "Behavioral Aspects of the International Law of Global Public Goods and Common Pool Resources". *American Journal of International Law*, 112(1), 2016, 67–79. doi:10.1017/ajil.2017.97.

⁹⁷ За извесне назнаке видети код: Борис Кривокапић, *Међународно јавно право*, Пословни и правни факултет & Институт за упоредно право, Београд, 2017, 664–666, 808, 876.

⁹⁸ О „заједничкој бризи човечанства“ биће детаљније указано у делу монографије који се односи на концепт природних ресурса.

Међународне правнике појам „заједништво“ подсећа на питања која се означавају као „глобална заједничка добра“ као што су океани и свемир. Ипак, тренутне иницијативе којима се жели искористити економски потенцијал океана у име „плавог раста“, пројеката којима се жели комерцијализовати свемир, као и предлози за „колонизацију“ свемира и океана различито се вреднују.⁹⁹ Свемир и морско дно се везује и за појам „глобалног заједништва“, у вези са чим постоје озбиљне разлике у мишљењима о природи и учинку постојећих правних правила и правцима даљег развоја још од самог почетака његове употребе (с процесом деколонизације шездесетих година XX века и све већим научним развојем који је водио већем интересовању за експлоатацију ових простора).¹⁰⁰ За „глобална добра“ се каже да представљају природну задужбину глобалне вредности која може обухватати читаву планету (попут климе), или се налазити у националним јурисдикцијама (попут рибарства, аквифера и шума).¹⁰¹ Ранганатан процењује да су „глобална добра“ у фокусу великог међународног интереса са становишта управљања.¹⁰² Предлог да они морају бити подвргнути глобалној регулацији ретко ствара контроверзу, иако се спорови појављују када се окренемо одређеним питањима: како препознати глобална добра и која правила, принципе и стандарде треба прихватити за њихову регулацију.¹⁰³ Петерсон, када говори о „глобалним заједничким добрима“ мисли на „ресурсе или

---

⁹⁹ Isabel Feichtner, “Surabhi Ranganathan, International Law and Economic Exploitation in the Global Commons: Introduction”, *European Journal of International Law*, 30(2), 2019, 541–546, <https://doi.org/10.1093/ejil/chz026>

¹⁰⁰ Karin Mickelson, “Common Heritage of Mankind as a Limit to Exploitation of the Global Commons”, *European Journal of International Law*, 30(2), 2019, 635–663, <https://doi.org/10.1093/ejil/chz023>

¹⁰¹ Pinto, R. F. and De Oliveira, J. A. P. (2008), Implementation challenges in protecting the global environmental commons: The case of climate change policies in Brazil. *Public Admin. Dev.*, 28: 340–350. <https://doi.org/10.1002/pad.516>, 341. Аутор указује на разлике у односу на јавно добро. Глобална добра представљају коначну залиху природних ресурса, док чисто јавно добро представља „континуирани проток услуга“.

¹⁰² Surabhi Ranganathan, “Global Commons”, *European Journal of International Law*, 27(3), 2016, 693–717, <https://doi.org/10.1093/ejil/chw037>

¹⁰³ Surabhi Ranganathan, “Global Commons”, *European Journal of International Law*, 27(3), 2016, 693–717, <https://doi.org/10.1093/ejil/chw037>

подручја која нису подељена у засебне националне делове”, указујући да глобална заједничка добра подсећају на „заједничке ресурсе које деле чланови локалних зајендица”. Аутор подсећа на Јохна Воглера који пореди напоре на успостављању режима за десет „глобалних заједничких” проблема: који укључују океане (китолов, загађење мора, морско дно), Антарктик (систем Уговора о Антарктику), свемир (употреба у војне сврхе, животна средина и свемирски отпад, проток информација, коришћење орбите) и атмосфера (озонски омотач и климатске промене).¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ M. J. Peterson, “The Worlds of Global Commons Regimes”, *Mershon International Studies Review*, 40 (Supplement_2), 1996, 289–291.

III

ПРИРОДНИ РЕСУРСИ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ - ОСВРТ НА НЕКЕ КОНЦЕПЦИЈСКЕ ПРИСТУПЕ

Концепцијски приступи и објашњења места природних ресурса у међународном праву могу се разматрати са становишта различитих аспеката и кроз призму неколико критеријума. Почетни значај има тумачење кључних теоријских појмова којима се дају основе за разумевање значења појединих категорија природних ресурса и њиховог места у правним системима, као и улоге права у регулисању коришћења и заштите природних ресурса у савременој међународној заједници. Однос између унутрашњег и међународног права, кроз призму управљања и заштите природних ресурса, карактеришу специфична преплитања. Ово је нарочито случај када се ради о природним ресурсима који се физички простиру на територијама две или више држава. Питање надлежности за решавање појединих питања у вези са таквим ресурсима у савременим глобализацијским околностима, праћено је низом отворених дилема. Отуда и питање – да ли се може говорити о постојању права природних ресурса као посебне области, и шта би таква област обухватала?

Када се дефинише „право природних ресурса“ у речнику „Британика“ разлаже се значење овог појма у оквиру три кључне концепцијске формулације: То су: суверенитет држава, права држава и доктрина јавног власништва.¹⁰⁵ Констатујући да се национални прописи на територији где се одвијају одређене активности у вези са природним ресурсима увек примењују на овај или онај начин, аутори сугеришу закључак о некој врсти примарне (доминантне) позиције унутрашњег права у овој области. Ово чак и када се ради о ресурсима који имају међународни карактер (било да прелазе државне границе или се ради о ресурсима који имају карактеристике

---

¹⁰⁵ <https://www.britannica.com/topic/natural-resources-law> (6.4.2022).

екстериторијалности), као и без обзира на све израженије захтеве да се регулишу начини управљања глобалним природним ресурсима. Такав приступ може представљати и елемент за образложење стања у односу међународног права према природним ресурсима, али може бити и одраз ширег односа према међународном праву и покушај образложења става о примарној улози државе у савременој међународној заједници. Методолошки јасније заснивање објашњења улоге међународног права у регулисању управљања природним ресурсима Билдер указује у чланку објављеном на почeku осамдесетих година прошлог века, констатујући да је међународна заједница усвојила (или би могла да усвоји) четири врсте правила. То су правила која укључују признавање националне контроле над природним ресурсима, заједнички приступ природним ресурсима, заједничку националну контролу ресурса и међународно власништво и контролу ресурса.¹⁰⁶ Данас, након више од пола века, изгледа да је основни модел расправе о међународноправном регулисању управљања природним ресурсима само до извесне мере обogaђен брисањем граница између описаних правила, у правцу установљавања правила којима се замагљују границе између националне контроле и међународне контроле ресурса. Гилберт подсећа да је правно гледано, контрола над природним ресурсима традиционално један од атрибута државног суверенитета, али према праву људских права то је и право народа.¹⁰⁷ Када разматра опште принципе сарадње држава у управљању водним ресурсима Фицморис расправља о „доктринама које се тичу алокације вода између држава“ и при томе, у оквиру „историјских доктрина“ објашњава садржај „доктрине апсолутног територијалног суверенитета“, „доктрине територијалног интегритета“ и „доктрине претходног присвајања“.¹⁰⁸ У делу који се односи на „тренутне доктрине“ разматра се „доктрина правичног коришћења“ и „доктрина заједничког управљања“.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Richard B. Bilder, op. cit., 453.

¹⁰⁷ Jeremie Gilbert, "The Right to Freely Dispose of Natural Resources: Utopia or Forgotten Right?" *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 31(3), 2013, 314–341. doi: 10.1177/016934411303100305

¹⁰⁸ Malgosia Fitzmaurice, "General Principles Governing the Cooperation between States in Relation to Non-Navigational Uses Of International Watercourses", *Yearbook of International Environmental Law*, 14(1), 2003, 6–8.

¹⁰⁹ Ibid., 8–13.

За потребе анализе која следи однос међународног права према природним ресурсима биће размотрен у контексту неколико концепцијских приступа, при чему је потребно имати у виду њихово преплитање. Због тога, подела којој се овде прибегло има наглашене методолошко-техничке карактеристике и треба је схватити условно. Имајући у виду претходне напомене, чини се да би у расправи која следи имало смисла указати на следећа питања: природни ресурси и територија, суверенитет над природним ресурсима у деколонизацијском контексту и право народа на самоопредељење, природни ресурси и људска права, и природни ресурси и заједничка брига човечанства.

1. Природни ресурси и територија

Како год ближе дефинисали појам „природни ресурси“, о чему је већ било говора, садржај и значење тог појма упућују на „територију“ и то најчешће на „територију државе“ на којој се природни ресурси физички налазе и у чијој јурисдикцији се налазе, или на територију као део простора који није под јурисдикцијом ниједне државе. У оба случаја „територија“ је почетна категорија спрам које се утврђују одговарајући правни режими. Како се ради о „простору“ то се преплитање међународноправних аспеката расправе са различитим теоријама у науци о међународним односима често намеће и доминира у једном делу „геополитичких“ објашњења стања односа у међународној заједници.¹¹⁰

Вероватно је да би иницијално питање расправе могло бити питање шта чини територију државе у савременом међународном праву и како се разуме улога државе у вези са територијом.¹¹¹ То нас упућује на расправу о држави, централној категорији у односу према природним ресурсима, са свим карактеристикама које она може да има формално и фактички. Полазна тачка режима фокусираног на државу често се поистовећује са Вестфалским миром (1648), када су националне државе које су вршиле суверенитет над одређеним

---

¹¹⁰ Овај аспект расправе остаје по страни, иако не би смео бити игнорисан у детаљнијој расправи.

¹¹¹ За шире видети: Душко Димитријевић, *Међународноправно регулисање територије држава*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.

територијима успоставиле такав договор.¹¹² Тиме је суверенитет над дефинисаним географским подручјем представљао нераскидиву везу између националних држава и њихове територије што је, даље, довело до тога да „територијална држава“ постане главни актер у вестфалском систему. Наравно, територијалност је битна не само као једна од карактеристика држава као таквих, већ и због улоге коју она има у дефинисању обима, садржаја и смисла других принципа и правила међународног права.¹¹³

Територија државе, као географски простор, дефинисана је некаквим границама којима су обухваћени (означени) одређени делови површине земље (копна), затим морске површине као и ваздушног и безваздушног простора изнад државне територије. Овоме треба додати и део који се налази испод површине земље (земљина утроба), иако се овде може поставити и питање граница до којих држава може корисити део испод површине земље. Унутар граница које могу бити различитог карактера, како по свом статусу тако и у односу на друге државе и међународну заједницу, појам државе поред територије, укључује и власт и становништво које настањује територију.¹¹⁴

„Територијални интегритет“ и политичка независност се, према Повељи УН, сматрају гарантованим, ако се за основу узме члан 2, ст. 4 у којима се каже да се „сви чланови ... у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или на сваки други начин несагласан с циљевима

---

¹¹² Catherine Blanchard, “Evolution or Revolution? Evaluating the Territorial State-Based Regime of International Law in the Context of the Physical Disappearance of Territory Due to Climate Change and Sea-Level Rise”, *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien De Droit International*, 53, 2016, 66–118. doi:10.1017/cyl.2016.4, 73.

¹¹³ *Ibid.*, 74.

¹¹⁴ У литератури се обично упућује на Монтевидео конвенцију о правима и дужностима држава (1933), где је у члану 1 записано да држава у смислу међународног права треба да поседује одређене карактеристике и то: стално становништво, дефинисану територију, владу и способност уласка у односе са другим државама. League of Nations, *Treaty Series Treaties and international Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*, Volume CLXV, 1936 Nos. 3801–3824, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf> (16.3.2022).

Уједињених нација”.¹¹⁵ У даљој расправи, ово питање нас води ка различитим другим питањима која би у обимнијој студији могла бити посебно анализирана, као што су питање власништва над територијом и питање суверенитета, питање разграничења у међународном праву, питање стицања територије итд.¹¹⁶ Посебним би се могло сматрати питање појаве и начина решавања територијалних спорова, као и њиховог преплитања са начином управљања природним ресурсима и односима између заинтересованих држава поводом природних ресурса.¹¹⁷

Према Микелсону, на основу категорије „територија” омогућен је начин да се у међународном праву изгради „свеобухватан начин поделе планете”, на основу чега се над одређеним делом територије успоставља „суверена јурисдикција државе”. У случају осталих територија ради се подручјима ван контроле било које појединачне државе. У односу на последњу групу, аутор детаљно анализира три режима који се испољавају кроз доктрине *terra nullius*, *res communis* и заједничка баштина човечанства.¹¹⁸

Први је *res (terra) nullius* (којим се традиционално означава територија на коју не располаже право ниједна држава и које може бити предмет присвајања, окупације итд.). Потом се говори о *res communis* (подручја која деле све државе и ниједна од држава га не може законито присвојити, иако они који то могу учинити могу користити ресурсе где моћ игра кључну улогу у дефинисању способности и где је, за аутора, отворено море парадигматски пример). У оквиру трећег правног режима аутор анализира значај

¹¹⁵ У преводу: https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf (8.5.2022)

¹¹⁶ Наравно, иако битна, ова питања овде остављамо по страни. За шире видети: Duško Dimitrijević, *Međunarodnopravno regulisanje teritorije država*, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2009.

¹¹⁷ За више информација о неким отвореним питањима у вези са дефинисањем појмова „територијални спор” и „гранични спор” указује и Hugh Thirlway, *Territorial Disputes and Their Resolution in the Recent Jurisprudence of the International Court of Justice*. *Leiden Journal of International Law*, 31(1), 120. Међутим, аутор у расправи не повезује експлицитно природне ресурсе ни са једним од ових појмова.

¹¹⁸ Karin Mickelson, *The Maps of International Law: Perceptions of Nature in the Classification of Territory*, *Leiden Journal of International Law*, 27(3), 2014, 621–639. doi:10.1017/S0922156514000235.

концепта „заједничке баштине човечанства“, који је уведен крајем 1960-их као алтернативно разумевање јурисдикције, које би требало да спечи присвајање и необуздано искоришћавање (у оквиру чега се захтева да се ресурси територија које имају овај статус држе и користе у име међународне заједнице у целини, с посебном пажњом на потребе њених најугроженијих чланова).¹¹⁹ Аутор констатује да је, упркос површинским променама, „уски инструментални поглед на природу и животну средину и даље дубоко уграђен у већину наших тренутних размишљања о надлежности над територијом“. То се може сматрати једном од препрека размишљању о животної средини „у иновативнијим и одрживијим начинима“.¹²⁰ Кортен принцип територијалног интегритета означава као „важан део међународноправног поретка“ и, у том контексту, подсећа на забрану употребе силе у међународним односима прописану у члану 2, став 4 Повеље УН и Декларацију о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава складу са Повељом УН.¹²¹

---

¹¹⁹ Шо, поредећи режим заједничке баштине човечанства са *res communis*, констатује, између осталог, да принцип суверенитета није примењив, да подручја о којима се ради не могу бити присвајана и никаква јурисдикциона права не могу да постоје ван институционалних аранжмана који су успостављени за та подручја. Док се за *res communis* допушта слобода приступа, истраживања и експлоатације, режим заједничке баштине стриктно регулише правила истраживања и експлоатације, установљава механизме управљања и успоставља критеријуме за једнаку расподелу користи од таквог коришћења. Malcolm N. Shaw, *op. cit.*, 385. Режим заједничке баштине човечанства везује се за морско дно и подземље (Конвенција о праву мора), затим Споразум о управљању активностима држава на Месецу и другим небеским телима (1979). Протокол о заштити животне средине уз Антарктички споразум (1991) уводи специфичан режим који обухвата забрану активности које се односе на минералне ресурсе (чл. 7). За текст Протокола видети;

https://documents.ats.aq/keydocs/vol_1/vol1_4_AT_Protocol_on_EP_e.pdf (15.3.2022). Пре усвајања Протокола била је припремљена Конвенција о регулисању активности у вези са антарктичким минералним ресурсима (1988). Иако га потписало 19 држава није га ратификовала ниједна, и не очекује се да ће овај инструмент ступити на снагу. <https://www.mfat.govt.nz/en/about-us/who-we-are/treaties/convention-on-the-regulation-of-antarctic-mineral-resource-activities/> (15.3.2022).

¹²⁰ Karin Mickelson, *op. cit.*, 621.

¹²¹ Olivier Corten, "Territorial Integrity Narrowly Interpreted: Reasserting the Classical Inter-State Paradigm of International Law". *Leiden Journal of International Law*, 24(1), 2011, 87-94. doi:10.1017/S0922156510000610.

Дакле, територија државе са свим својим класичним атрибутима и њен однос према природним ресурсима, могу се разумети на најмање двострук начин. Најпре, територија је природни ресурс сам по себи, па би онда однос према таквом ресурсу у ствари могао да се тумачи као укупан однос (власти, становништва) према територији. У овом случају „територију“ не би требало изједначавати за „земљиштем“ које је већ обухваћено појмом „природни ресурси“, већ се „територија“ мора посматрати у контексту других елемената појма држава, тј. морају јој се додати карактеристике претпоставки за функционисање односа према природним ресурсима у целини. С друге стране, могуће је „територију“ разумети као оквир за постојање различитих категорија (елемената) природних ресурса. То нас приближава техничком поимању природних ресурса посредством њихових елемената (категирија), али отвара и питање односа између појединих од њих. У правном смислу се ти односи најјасније манифестују кроз успостављање и функционисање правних режима који паралелно егзистирају, и чија се међусобна (не)усклађеност често на практичним примерима јасно манифестује. Такве околности представљају солидну основу за појаву и одржавање сукоба различитих субјеката унутар појединачне државе и/или између субјеката у две или више држава. Отуда питање „територије“ и онога што она имплицира, пре свега кроз однос власти према суверенитету над природним ресурсима и положају грађана у политичком и правном систему, може бити разматрано у контексту различитих изазова.

2. Суверенитет над природним ресурсима у деколонизацијском контексту и право народа на самоопредељење

Од шездесетих година XX века па до данас усвојено је неколико докумената који имају утицај на разумевање међународноправних аспеката суверенитета над природним ресурсима и права народа на самоопредељење. Неки од њих се могу сматрати најподеснијим оквиром за тумачење домета филозофских основа права народа на самоопредељење и суверенитет над природним ресурсима. То су, нпр. резолуција Генералне скупштине УН (ГСУН) бр. 1803(XVII) од 14. децембра 1962. године (Стални суверенитет над природним ресурсима) и Декларација УН о правима урођеничких народа

усвојена 2007. године у оквиру резолуције 61/295.¹²² Овоме би требало додати и докумената која се односе на људска права (универзалног и регионалног карактера) који је прожет нормама од значаја за право на самоопредељење и суверенитет над природним ресурсима.

Данас се обично заједничким елементом у развоју права народа на самоопредељење и суверенитет над природним богатствима узима процес деколонизације.¹²³ На тај начин је питање права на самоопредељење народа одувек садржавало неку врсту политичког компромиса између различитих интереса заинтересованих субјеката међународних односа. Његова органска повезаност са сецесијом, сецесионистичким покретима и настанком нових држава компликовало је (и компликује) односе у међународној заједници. Бројни су наслови који се односе на ова питања. Неки аутори, када расправљају о суверенитету над природним ресурсима посебно наглашавају значај територијалног интегритета држава.¹²⁴ Отуда се у контексту права на самоопредељење расправља и о територијалним споровима у међународном праву. Настојање да се оствари право на самоопредељење, аутономију и, у неким ситуацијама, сецесију, судара се са суверенитетом и територијалним интегритетом матичних држава. То показује, између осталог, како савремено међународно право, промовишућу права појединаца и група, може да дође у конфликт са „старим погледима којима се наглашава улога суверене државе у области заштите стабилности и

---

¹²² A/RES/1803(XVII), 14 December 1962, Permanent sovereignty over natural resources. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803\(XVII\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803(XVII)) (18.12.2017); A/RES/61/295, 2 October 2007, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/61/295&Lang=E (18.12.2017). За шире видети: Борис Кривокапић, „Домородачки народи и основни елементи њихове међународно-правне заштите”, у: Зоран Радивојевић (ур.). „Уставне и међународноправне гаранције људских права”, Ниш: Правни факултет у Нишу, 2008, 19–44.

¹²³ Nicolaas Schrijver (2013), “Self-determination of peoples and sovereignty over natural wealth and resources”, in *Realizing the Right to Development: Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development*, UN, New York, pp. 95–102. Ипак, требало би имати у виду да се данас говори и о „унилатералној неколонијалној сецесији”. У том смислу Адерсон наводи, као пример, и бивше југословенске републике.

¹²⁴ Khazar Shirmammadov, “How Does the International Community Reconcile the Principles of Territorial Integrity and Self-Determination: The Case of Crimea”, *Russian Law Journal*, 4(1), 2016, 61–97.

мира” (*with older visions that emphasize the role of the sovereign state for the protection of stability and peace*).¹²⁵ Неки указују на потребу разумевања појма суверености као контекста у којем треба тумачити природу сукоба „територијалне целовитости међународно признате државе на једној, и колективног људског права на самоопредељење и отцепљење на другој страни”.

Дакле, међународноправни аспекти расправа о суверенитету над природним ресурсима и праву на самоопредељење могу да буду профилисани у различитом контексту и имају више нивоа и садржаја могуће расправе. Савремено поимање људских права се, најчешће, узима за општи оквир. У једном делу расправа о овим питањима с посебном пажњом расправља се о нормама међународног права којима се регулише положај мањина. Саул истиче четири нормативна нивоа расправе: људска права, питање суверенитета, ширина важења правила (*erga omnes*) и карактер правила *jus cogens*.¹²⁶ Али, питање права народа на самоопредељење није само међународноправно питање. Оно има превасходно и снажно упориште у нормама унутрашњег права, а међународни значај добија кроз норме међународног права које обавезују појединачне државе. На тај начин се обично, и најчешће, расправа проширује на питање карактера политичког система, поштовања и гаранција људских права и слобода у оквиру унутрашњег правног поретка итд.

---

¹²⁵ Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg, Introduction: Self-Determination and Secession in International Law—Perspectives and Trends with Particular Focus on the Commonwealth of Independent States, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg, Kavus Abushov (Eds.), *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, 2014, p. 1. Аутор у наставку констатује да су после саветодавног мишљења Међународног суда правде поводом Декларације о независности Косова из 2010. године многа питања о самоопредељењу и сепесији остала отворена. Конкретније говорећи, аутор расправу фокусира на питање како се право на самоопредељење, које је претежно обликовано у периоду деколонизације након Другог светског рата, развијало у постколонијалном раздобљу.

¹²⁶ Matthew Saul, “The Normative Status of Self-Determination in International Law: A Formula for Uncertainty in the Scope and Content of the Right”, *Human Rights Law Review*, 11(4), 2011, 609–644.

1. Суверенитет над природним ресурсима

Када се расправља о суверенитету над природним ресурсима неопходно је, најпре, имати у виду начин како се разуме појам „суверенитета“ и његов развој под утицајем развоја стања међународних односа.¹²⁷ Ако се занемаре неке знаке о овом појму које су настале у оквиру античке филозофске мисли,¹²⁸ обично се једно од најсадржајнијих одређења значења овог појма везује за Бодена. У свом делу „Шест књига о републици“ Боден „суверенитет“ одређује као „највишу власт државе над поданицима, неограничену законима“. Будући да се овај појам увек везује за неку власт питање манифестација суверенитета и форми његовог препознавања везују се за вршење власти.¹²⁹ Истовремено са разрадом теорије суверености која је имала за циљ учвршћивање краљевске власти, Боденов суверен је, у време када је он писао своје дело (1576), као основна ограничења имао природно право (*ius*) које је тумачено као божја воља, за разлику од позитивног права (*lex-a*), међународног права (*ius gentium*) и приватне својине. Одувек су се и тзв. унутрашња и спољна сувереност најуже везивале за независност као своје битно обележје, тј. „самосталност и независност суверене власти на међународном плану“, као и њену неограниченост унутар државне територије. У том смислу је и пресуда у случају „Палмас“, у којој се констатује да „сувереност у односима између држава означава независност. Независност у односу на један део земљине кугле је право вршења у томе функција државе уз искључење било које друге државе“.¹³⁰ И

¹²⁷ Основа за овај део текста представља текст објављен у: Dragoljub Todić, „The Right to Self-determination and Sovereignty over Natural Resources in International Law: Ranges and Limitations“, In: D. Proroković, (Ed). *Kosovo: Sui Generis or Precedent in International Relations*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018, 137–169.

¹²⁸ За шире о историјским аспектима државног суверенитета и међународном праву видети: Senad F. Ganić, *Državni suverenitet u svetlu savremenog međunarodnog prava*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2012, str. 19. и даље.

¹²⁹ „У почетку везиван за монарха, појам суверености је временом схватан као својство народа, у смислу грађанина (народна сувереност), нације (национална сувереност) и државе (државна сувереност)“, М. Јовић, *Državnost federalnih jedinica*, Naučna knjiga, Beograd, 1992, 7.

¹³⁰ *Građa međunarodnog javnog prava*, Knjiga I, Dnevnik, Novi Sad, 1988, str. 145.

Шо изједначава „независност и сувереност“ сматрајући их главним карактеристикама државе.¹³¹

Везе између суверенитета и природних ресурса снажно су актуелизоване педесетих година прошлог века као производ покрета за деколонизацију, као средство за заштиту права власништва над природним богатством и ресурсима новостворених држава. Деколонизацијски контекст појаве начела суверенитета над природним ресурсима вођен је идејом да се новонасталим државама обезбеде правни инструменти како би повратиле контролу над својим природним ресурсима и искористиле их за властиту корист. Од тада је, као резултат развоја међународног права животне средине и међународног права о људским правима, начело трајне суверености еволуирало у опште начело међународног права које се односи на заштиту и управљање природним ресурсима, односно делом уобичајеног међународног права.¹³²

Иако се у међународном праву принцип сталног суверенитета над природним богатствима узима као део правне традиције, чије корене углавном налазимо у процесу деколонизације из шездесетих година прошлог века, више је питања која се могу поставити и због којих се заснованост овог принципа оспорава.¹³³ Домете принципа државне суверености, како је формулисан у Повељи УН, требало би тумачити у контексту других принципа и циљева ове организације.¹³⁴ Циљеви из члана 1 укључују, између осталог, и одржавање међународног мира и безбедности, развијање пријатељских односа међу нацијама

---

¹³¹ Malcolm N. Shaw, *op. cit.*, 153.

¹³² Daniëlla Dam-de Jong, "International Law and Resource Plunder: The Protection of Natural Resources during Armed Conflict", *Yearbook of International Environmental Law*, 19(1), 2008, 29.

¹³³ Fernando R. Teson, "Revising International Law: A Liberal Account of Natural Resources", *op. cit.* За шире видети и: Ayelet Banai, "Sovereignty over natural resources and its implications for climate justice", *WIREs Clim Change*, 7(2), 2016, 238–250. Oliviero Angeli, "Self-Determination and Sovereignty over Natural Resources", *Ratio Juris*, 30(3), 2017, 290–304.

¹³⁴ Кривокапић, када расправља о суверености, наглашава потребу уважавања последица глобализације. За шире видети: Борис Кривокапић. „Државна сувереност и међународно право у ери глобализације“, у: Александар Костић (ур.) *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, Београд: Српска академија наука и уметности, Београд, 2019, 355–392.

заснованих на поштовању начела равноправности и самоопредељења нарада, постизање међународне сарадње решавањем међународних проблема ... и поштовања права човека и основних слобода без обзира на расу, пол, језик или веру. У члану 74 Повеље спомиње се обавеза држава чланица да обезбеде да се њихова политика заснива на „општем начелу доброг суседства, уз придавање дужне пажње интересима и благостању осталог света у социјалној, економској и трговинској области,“ чије шире утемељење налазимо у максими римског права „*sic utere tuo ut alienum non laedas*“.¹³⁵

У садашњем међународном систему суверене државе имају широка права над природним ресурсима на својој територији.¹³⁶ Међутим, установљена су и ограничења. У праву животне средине она проистичу из основних норми којима је установљен принцип суверентитета над природним ресурсима, пре пола века кроз садржај принципа 21. Стокхолмске декларације о човековој животној средини (1972). Он је двадесет година касније преузет у принцип 2 Рио декларације о животној средини и развоју (1992).¹³⁷ Стокхолмска декларација формулише правило да државе имају, „у складу с Повељом Уједињених нација и начелима међународног права, суверено право експлоатације властитих ресурса у складу с властитом политиком у области животне средине и одговорност да осигурају да активности под њиховом јурисдикцијом или контролом не узрокују штету животној средини других држава или подручја изван граница националне јурисдикције.“¹³⁸ Идентична одредба је садржана и у Рио декларацији о животној средини и развоју (1992. године),¹³⁹ а нашла

¹³⁵ Hassan питање територијалне суверености и одговорности државе разматра у контексту три случаја: Случај топионце у Трајалу, Арбитражне пресуде у случају језера Ланоух и случаја Габчиково- Нађимарош. Daud Hassan, "Territorial sovereignty and state responsibility - an environmental perspective", *Environmental Policy and Law*, 45(3), 2015, 139-145.

¹³⁶ Ayelet Banai, op. cit.

¹³⁷ За шире видети: Philippe Sands, Jacqueline Peel with Adriana Fabra, and Ruth MacKenzie, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2012, 190-200.

¹³⁸ United Nations, *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 5-16 June 1972, A/Conf. 48/14/Rev. 1, 5.

¹³⁹ UN, GA, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (16.4.2022).

је своје место и у неким међународним уговорима о чему ће касније бити речи. Из наведене формулације јасно су видљиви елементи ограничења овог права држава у виду Повеље Уједињених нација, начела међународног права, политике у области животне средине и одговорности држава да осигурају да активности под њиховом јурисдикцијом (или контролом) не узрокују штету у животној средини која може да се настане у другим државама или на територијама изван граница националне јурисдикције.¹⁴⁰

Значај принципа државног суверенитета над природним ресурсима требало би посматрати у контексту различитих питања у вези с применом мера заштите животне средине, одговорности за прекогранично загађивање животне средине, експлоатацију природних ресурса итд. Питање граница права на експлоатацију природних ресурса имало је дуго (а има и данас у делу литературе) карактер окоснице расправе о принципу суверености.¹⁴¹ Брисање граница између природних ресурса који имају национални (или „национални“) карактер и оних који се сматрају „прекограничним“, условљено је различитим околностима у зависности од сваког конкретног случаја.¹⁴² У литератури се обично на посебан начин указује на Хармонову доктрину апсолутног суверенитета, као једну од крајности у тумачењу права држава.¹⁴³ Касније је ова теорија замењена теоријом ограниченог суверенитета, а у даљој еволуцији елаборирана је теорија заједничких интереса итд.

¹⁴⁰ Philippe Sands, Jacqueline Peel with Adriana Fabra, and Ruth MacKenzie, op. cit., 204.

¹⁴¹ Вукасовић указује на став да се у међународноправној литератури и пракси може наићи на мишљење о праву држава да без икаквих рестрикција и одговорности користе природне ресурсе који се налазе под њиховом јурисдикцијом, Vid Vukasović, *Zaštita i unapređenje čovekove sredine – međunarodnopravno regulisanje*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1980, 69.

¹⁴² Термин „прекогранични природни ресурси“ обухвата заједничке природне ресурсе, ресурсе који се простиру ван национална јурисдикције и, уопштено, питања која потичу из надлежности једне државе и имају утицаја на животну средину једне или више других држава или подручја изван националне јурисдикције, Amado S. Tolentino, “Sovereignty over natural resources – change of concept or change of perception?”, *Environmental Policy and Law*, 44(3), 2014, 301.

¹⁴³ За детаљнији приказ видети: ILC. Second report on the law of the non-navigational uses of international watercourses, by Mr. Stephen M. Schwebel, Special Rapporteur, Extract from the Yearbook of the International Law Commission: 1980, vol. II(1) Topic: Law of the non-navigational uses of international watercourses, A/CN.4/332 and Corr.1 and Add.1, p. 105.

Насупрот фундаменталном значају принципа суверенитета у међународном праву (или баш због тога), принцип суверенитета над природним ресурсима се у ограниченом делу међународних уговора (укључујући и најновије) експлицитно спомиње. Тако, на пример, Конвенција о биодиверзитету говори о „сувереним правима на сопствене биолошке ресурсе“ које стране уговорнице имају (Преамбула, ал. 4), да би се касније у оперативном делу уговора ова питања детаљније разрадила у виду „принципа“. Каже се да државе имају, „у складу са Повељом Уједињених нација и принципима међународног права, суверено право да експлоатишу сопствене ресурсе у складу са својим политикама заштите животне средине, и одговорност да осигурају да активности у оквиру њихове јурисдикције или контроле не проузрокују штету по животну средину других држава или области ван граница националне јурисдикције“ (аут. под.). Ограничење „сувереног права“ има две димензије: обавезу да то буде у складу са националном политиком у области животне средине и забрану проузроковања штете другим државама или територијама ван националне јурисдикције. Истовремено се посебно прописује однос према генетичким ресурсима. Полазећи од „суверених права држава над њиховим националним природним ресурсима“, констатује се да „овлашћење за утврђивање приступа генетичким ресурсима има национална влада и да то подлеже националном законодавству“ (чл. 15, ст. 1). Међутим, свака Страна уговорница има обавезу да настоји да створи услове за олакшавање приступа генетичким ресурсима за намене које су еколошки здраве по животну средину од стране других Страна уговорница, као и да не намеће ограничења која су супротна циљевима ове конвенције (ст. 2).

Када се ради о водним ресурсима, „суверена једнакост“ се проглашава једним од елемената принципа сарадње. Према одредбама члана 8 Конвенције УН о праву непловидбених коришћења међународних водотокова, државе водотока ће сарађивати на бази суверене једнакости, територијалног интегритета, заједничке добробити и добре вере, а све у циљу постизања оптималног коришћења и адекватне заштите међународног водотока (ст. 1). Основни принцип на којем се заснива приступ држава чланица овог међународног уговора је принцип правичног удела у коришћењу прекограничних водотокова.

Конвенција УН о праву мора (1982) на неколико места прописује права и обавезе држава у вези са суверенитетом држава на одређеном делу мора и морског добра. Други члан у XIII делу Конвенције о праву мора преписује општу формулацију која се односи на суверенитет држава над природним ресурсима. Она гласи: „Државе имају суверено право на искоришћавање својих природних богатстава према властитим политикама у области животне средине и у складу са својом обавезом да штите и чувају морску средину“ (чл. 193). Када се ради о искључивој економској зони, права која се повезују са суверенитетом односе се на истраживање, експлоатацију, очување и управљање природним ресурсима, било живим или неживим, вода које се налазе уз морско дно, те морског дна и подземља именоване морске зоне. Овим специфичним правима додата су општија права на обављање активности повезаних са економским искоришћавањем и истраживањем зоне, попут производње енергије из воде, струје и ветра.¹⁴⁴ „Суверено право“ држава да користе властите природне ресурсе „поново је потврђено“ у преамбули Конвенције Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци. Позивајући се на начело 2 Рио декларације о животној средини и развоју, Конвенција преузима већ спомињана ограничења овог „сувереног права“ држава. На „суверено право коришћења сопствених ресурса“ позива се и Оквирна конвенција УН о промени климе у преамбули, и то на начин да се већ позната ограничења овог права понављају.¹⁴⁵ Осим тога, овај међународни уговор реafirмише „принцип суверенитета држава у међународној сарадњи у вези са променом климе“, али нема назнака шта би тај принцип могао да

---

¹⁴⁴ Nikolaos Koulouris, The Exclusive Economic Zone is in reality a sovereign right of a State? The dispute over the Southeastern Mediterranean natural gas fields, *The Journal of World Energy Law & Business*, 13(3), June 2020, 260.

¹⁴⁵ Општим се сматра обавеза да коришћење „сувереног права“ буде у складу са Повељом УН и принципима међународног права, а посебним ограничењем: 1) да је то у складу са политиком у области животне средине и развоја, и 2) да државе сносе одговорност да активности у оквиру њихове јурисдикције или контроле не наносе штету животној средини других држава или региона изван граница под националном јурисдикцијом.

садржи ван онога што се иначе подразумева под принципом суверенитета у међународним односима.

2. Право на самоопредељење

Иако се за почецима расправа о праву на самоопредељење може трагати дубоко у прошлост развоја цивилизације и историје међународог права (и права уопште), преовлађују ставови који ова питања (на уџбенички начин) везују за крај Првог светског рата. Ипак, „један од најстаријих модерних захтева за самоопредељењем” Родригез-Сантјаго везује за европску колонизацију Америке.¹⁴⁶ Одбрана права урођеничких (аутохтоних) народа била је предмет расправа једног броја филозофа и правника тога времена. Касније је концепт самоопредељења пронашао свој израз у циљевима француске и америчке револуције касног XVIII века, али тек након Првог светског рата оно добија посебно значење у међународним односима. У развоју права на самоопредељење народа говори се о његовом „антифеудалном и националноконститутивном”, односно „антимперијалном и националноослободилачком карактеру”. Ако за опште нормативно утемељење права на самоопредељење и управљање природним ресурсима узмемо концепцију људских права, најјасније одредбе о томе налазимо у одредбама првог члана Међународног пакта о грађанским и политичким правима који је усвојен резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године (ступио на снагу 23. марта 1976. године).¹⁴⁷ У овом документу је записано следеће:

---

¹⁴⁶ Elizabeth Rodriguez-Santiago, “The Evolution of Self-Determination of Peoples in International Law”, in Fernando R. Teson (Ed). *The Theory of Self-Determination*, Cambridge University Press, 2016, p. 202. Аутор указује и на сличности и разлике између Лењинове и Вилсонове концепције самоопредељења везујући их за оно што се данас назива „унутрашњи”, односно „спољни” вид самоопредељења. Аутор подсећа и на методолошке тешкоће у праћењу развоја ових питања у периоду пре XX века, будући да се под критеријуме актуелне класификације појмова подвргавају догађаји и појмови који у ранијем периоду нису имали таква значења.

¹⁴⁷ A/RES/21/2200, 16 December 1966. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. <http://www.un-documents.net/a21r2200.htm> (1.12.2017).

„Сви народи имају право на самоопредељење. На основу овог права они слободно одређују свој политички статус и слободно обезбеђују свој економски, социјални и културни развитак.”¹⁴⁸

Осим тога, „ради остварења својих циљева, сви народи могу слободно располагати својим природним богатствима и изворима без угрожавања обавеза које произлазе из међународне привредне сарадње, засноване на начелу узајамне користи и међународном праву”. Последњи стандард заштите свих народа који се позивају на право на самоопредељење формулисан је као забрана да „буду лишени сопствених средстава опстанка”, за шта се користи формулација „ни у ком случају” не могу бити лишени ових средстава. У ставу 3 истог члана упућује се и на Повељу УН, односно дужност држава чланица пактова да „олакшају остваривање права народа на самоопредељење”.¹⁴⁹ Чињеница да се ради о заједничком садржају члана 1 оба међународна пакта о људским правима додатно наглашавају њихов значај. Међутим, иако је овакав приступ утврђен у члану 1 оба међународна пакта, Гилберт констатује да је право на слободно располагање природним ресурсима у великој мери изостало из парница и заговарања о људским правима и избегнута је било каква практична примена.¹⁵⁰

Садржај права из става 2 члана 1 потврђује да урођенички (аутохтони) народи имају право на самоопредељење у погледу природних ресурса који им припадају, као и дужност држава да поштују ова права. Ова права су касније потврђена и у Декларацији УН о правима урођеничких народа, укључујући и право да контролишу и користе своје природне ресурсе, односно обавезу држава да поштују, штите и унапређују интересе урођеничких

---

¹⁴⁸ Члан 1, став 1 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 7/1971. Исто и у члану 1 Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима. *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 7/1971.

¹⁴⁹ Државе уговорнице овог Пакта, укључујући ту и оне које су одговорне за управљање несамоуправним територијама и територијама под старатељством, дужне су да олакшају остварење права народа на самоопредељење и да поштују ово право сходно одредбама Повеље Уједињених нација. (ст. 3).

¹⁵⁰ Jeremie Gilbert, “The Right to Freely Dispose of Natural Resources: Utopia or Forgotten Right?”, *op. cit.*

народа у погледу експлоатације природних ресурса. Данас се сматра да је право држава и народа да слободно располажу својим природним ресурсима чврсто утемељено у принципу сталне суверености над природним ресурсима који инкорпорира ово право. Осим тога, и Међународни суд правде је признао значај овог принципа и сматра га принципом међународног обичајног права. На основу овако формулисаних одредби о људским правима могло би се констатовати неколико ствари:

1. Уобичајено значење формулације „сви народи“ („all peoples“) сугерише да се ради о принципу који се универзално примењује. Без обзира како се конкретније тумачили донети ових одредби „тешко је замислити да се ове одредбе примењују само на одређене народе“. ¹⁵¹ Такође, јасно је да се ради о колективном праву. ¹⁵² Међутим, према Факултативном протоколу, представке Комитету УН за људска права могу да подносе само појединци а не представници народа. ¹⁵³
2. Одредба сугерише да право на самоопредељење садржи „слободно одређивање политичког статуса“.
3. То укључује и „слободно обезбеђивање економског, социјалног и културног развоја“.
4. Право на развој има три компоненте (економску, социјалну и културну).
5. Право народа на самоопредељење подразумева и право народа на „слободно располагање својим природним богатствима и изворима“.
6. Међутим, право „слободног располагања својим природним богатствима и изворима“ ограничено је „обавезама које

---

¹⁵¹ Helen Quane, „The United Nations and the Evolving Right to Self-Determination“, *International and Comparative Law Quarterly*, 47, 1998, 559.

¹⁵² Morten Haugen, „Peoples' right to self-determination and self-governance over natural resources: Possible and desirable?“, *Hans Etikk i praksis*, *Nordic Journal of Applied Ethics*, 8 (1), 2014, 4. Ставови Комитета УН за људска права то потврђују.

¹⁵³ Vojin Dimitrijević, „Prava pripadnika manjina prema Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima“, u: Zoran Radivojević (ur), *Ustavne i međunarodnopravne garancije ljudskih prava*, Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije održane 28. maja 2008. godine na Pravnom fakultetu u Nišu, Pravni fakultet, Niš, 2008, str. 12.

произлазе из међународне привредне сарадње, засноване на начелу узајамне користи и међународном праву”.

7. Сопствена средства опстанка морају бити на располагању народу, тј. „народ не може бити лишен сопствених средстава опстанка”.

Ипак, прецизније тумачење овако формулисаних одредби изазива контроверзне приступе различитих субјеката у међународним односима. У литератури се обично, најпре, расправљају нека отворена питања везана за носиоца права на самоопредељење (појам „народа”), затим питање граница слободе у одређивању „политичког статуса”, карактера „економског, социјалног и културног развитка” који се „обезбеђује” итд. Ако је једно до исходишта права на самоопредељење „слободно утврђивање политичког статуса” и „слободно обезбеђивање ... развитка”, онда је тешко избећи питање ко, на који начин и помоћу којих мерила одређује одсуство могућности да се ови циљеви постигну у оквиру већ постојеће државе.

Јагица констатује да „право на самоопредељење у својој основи пати од најмање две мањкавости”. Прва је оличена у немогућности да се теоријски кохерентно и научно (стручно) доследно определи његова природа, док је друга опредмеђена у нејасној материји титулара овог права.¹⁵⁴ Мур (говори о три питања која могу бити постављена у вези са „начелом националног самоопредељења”. То су: ко су народи, која је релевантна територијална јединица у којој се треба спровести самоопредељење и какав је карактер сецесије у вези са самоопредељењем. Тесон наглашава најмање три недостатка и слабости постојећег концепта права на самоопредељење. Прво, због начела делотворности, није могуће одлучити *ex ante*, ако одређена група има право самоодређења. Наводећи пример Естоније и СССР, аутор констатује да се то може одлучити само на бојном пољу или у сфери политике.¹⁵⁵ Друго, право на

¹⁵⁴ Ferenc F. Jagica, *Međunarodno-pravni aspekti jugoslovenske krize*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2016, str. 182. За шире о праву народа на самоопредељење видети и код: Борис Кривокапић, „Право народа на самоопредељење и случај Косова”, у: Коста Чавошки (ур.) *Сецесија са становишта унутрашњег и међународног права и њене политичке последице*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2020, 203– 256.

¹⁵⁵ Fernando R. Teson (Ed). *The Theory of Self-Determination*, op. cit., 8 i dalje.

самоопредељење, упркос запањујућој реторици својих заговорника, у основи је право на државу. Заговорници права на самоопредељење често нису заинтересовани за правна и морална права појединаца, већ се баве подстицањем нове сфере политичке моћи – често више тлачитељске од онога што је остало. Ове расправе често маскирају амбиције политичких предузетника који тврде да представљају „народ“, без обзира на то јесу ли правилно изабрани или не, и без обзира на ставове мањина и појединаца који се не желе отцепити или бити самостални. Трећи проблем је да заговорници самоопредељења често скривају чињеницу да је њихов прави циљ територијалног карактера. Реторика самоопредељења наглашава религију, расе, заједничку историју, прошле неправде и сличне чиниоце који подупиру њихове тврдње. У стварности, захтев за самоопредељењем је проткан циљевима који се односе на контролу неке територије и средства којима се то постиже. Питање разликовања унутрашњег и спољњег самоопредељења заокупља посебну пажњу. Шо, позивајући се на мишљење Врховног суда Канаде (у случају Квебек), наглашава значај разликовања унутрашњег и спољњег самоопредељења. При томе се унутрашње самоопредељење повезује са читавим корпусом људских права чије поштовање треба да буде основ „демократског управљања“ државом, док се право на спољно самоопредељење (захтев за унилатералном сецесијом) повезује само са екстремним случајевима, а и тада под „пажљиво дефинисаним околностима“.¹⁵⁶

У случају слободе располагања природним богатствима и изворима, границе су одређене обавезом суздржавања од „угрожавања обавеза које произилазе из међународне привредне сарадње“, ма шта би то могло, конкретније говорећи, да значи. Спомине се начело „узајамне користи“ и међународно право на којима треба да буде заснована међународна сарадња, а доња граница права је одређена забраном „лишавања (народа) сопствених средстава опстанка“. У сваком случају, веза између права на самоопредељење и суверенитет над природним ресурсима може се сматрати експлицитно установљеном, али питање детаљније разраде ових односа у контексту људских права, а посебно елемената права

---

¹⁵⁶ Malcolm N. Shaw, op. cit., p. 212. Аутор указује и на случај Косова. Ibid., p. 187.

на суверенитет над природним ресурсима, остаје отворено. Може се поставити и питање која је граница опстанка народа за коју се везују „сопствена средства“.

3. Заједничка брига човечанства и природни ресурси

О концепту „заједничке бриге“ и његовој примени у међународном праву животне средине први се пут расправљало на „Састанку Групе правних стручњака за испитивање концепта заједничке бриге човечанства у вези с глобалним питањима животне средине“, (Састанак правних стручњака) на Универзитету Малте у децембру 1990.¹⁵⁷ Питања која се означавају као „заједничка брига“ готово су по дефиницији она која имају дуготрајне штетне учинке за будуће генерације. Они стога укључују снажан фокус на међугенерацијску праведност. Заправо, током преговора о Конвенцији о биолошкој разноврсности, преговарачи су се сложили с изразом „заједничка брига човечанства“ делимично јер је, према њиховом мишљењу, „то подразумевало међугенерацијску праведност и правичну поделу терета“.¹⁵⁸ На недовољну јасноћу у концепту указује се и поводом Одлуке Комисије за међународно право из 2015. године да из свог Нацрта смерница о заштити атмосфере уклони концепт да је деградација атмосферских услова „заједничка брига човечанства“. Резултат је – приговори чланова Комисије да не постоји „довољно јасноће у концепту“ као и да је изостала подршка у пракси држава за његово укључивање.¹⁵⁹

У расправама дела стручне јавности изгледа да постоји сагласност у вези са карактером и смислом „заједничке бриге човечанства“.

---

¹⁵⁷ Laura Horn, "Climate Change and the Future Role of the Concept of the Common Concern of Humankind", *Australian Journal of Environmental Law*, 2(1), 2015, 25.

¹⁵⁸ Chelsea Bowling, Elizabeth Pierson, Stephanie Ratté, "The Common Concern of Humankind: A Potential Framework for a New International Legally Binding Instrument on the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity in the High Seas", 3. https://www.un.org/depts/los/biodiversity/prepcom_files/BowlingPiersonandRatte_Common_Concern.pdf. (16.4.2022).

¹⁵⁹ За аргументе у прилог супротном ставу видети код: Nadia Sanchez Castillo-Winckels, "Why 'Common Concern of Humankind' Should Return to the Work of the International Law Commission on the Atmosphere", *Georgetown Environmental Law Review*, 29(1), 2016, 131-152.

Кастиљо-Винкелс констатује да је од појаве концепта заједничке бриге човечанства, петнаест научних радника покушало је да разјасни шта тачно обухвата „заједничка брига човечанства“. Они се слажу у неколико аспеката. На пример, слажу се да се питања од заједничког интереса односе на цели свет и могу се ефикасно решавати само међународном сарадњом. „Заједничком забринутости“ сматра се глобализирајући концепт, у смислу да се односи на питања која надилазе државне границе и суверенитет, а која захтевају колективно деловање на глобалном нивоу. Други извештај Специјалног известиоца о заштити атмосфере у складу је с овим основним идејама, тврдећи да заједничка брига „подразумева и пружа основу за сарадњу свих држава у питањима од сличне важности за све нације“. Уопштено говорећи, разуме се да заједничка брига наглашава потребу постизања равнотеже између интереса међународне заједнице у целини и националног суверенитета.¹⁶⁰ Аутор, сугеришући да листу треба оставити отвореном, разматра четири питања која су тренутно изричито препозната у уговорном праву као заједничка брига човечанства: климатске промене, очување биолошке разноликости, биљни генетски ресурси и заштита нематеријалне културне баштине. Куле предлаже да се води призна статус „заједничке бриге човечанства“.¹⁶¹

Дакле, у два међународна уговора у области животне средине глобалног значаја, експлицитно се констатује да питања којима се они баве представљају „заједничку бригу човечанства“.¹⁶² Тај концепт је примењен у случају „климатских промена“ и „биолошке разноврсности“. Осим ова два међународна уговора, остаје отворено питање који још међународни уговори у области животне средине имају за своје полазиште концепт „заједничке бриге човечанства“.¹⁶³ Вајс се залаже да „квантитет и квалитет свеже воде и приступ води“

¹⁶⁰ Ibid., 135.

¹⁶¹ Philippe Cullet, "Water Law in a Globalised World: the Need for a New Conceptual Framework", *Journal of Environmental Law*, 23(2), 2011, 233–254.

¹⁶² Овај део текста је делимично, уз одређене измене и допуне, преузет из чланка Драгољуб Тодић, „Природни ресурси у међународним уговорима – од суверених права држава до заједничке бриге човечанства“, *Страни правни живот*, 3, 2021, 391–405.

¹⁶³ На „заједничку бригу човечанства“ подсећа се и у Афричкој конвенцији о заштити природе и природних ресурса (Мапуто, 2003), али у контексту „очувања

постане заједничка брига човечанства.¹⁶⁴ Куле сматра да би прихватање става да је вода заједничка брига човечанства водило расправу напред утолико што би то био први корак ка признању да се вода мора проматрати на квалитативно другачији начин (препознавање да је вода заједничка брига човечанства).¹⁶⁵ Аутор сугерише да таква квалификација неће, сама по себи, довести до промена. У ствари, једна од главних „видљивих“ последица код биолошке разноврсности, која је заједничка брига човечанства, јесте та што државе сада остварују „суверена права“, а не пуни суверенитет. На недовољну јасноћу у концепту указује се и поводом Одлуке Комисије за међународно право 2015. године да из свог Нацрта смерница о заштити атмосфере уклони концепт да је деградација атмосферских услова „заједничка брига човечанства“. Наводи се да је то био резултат приговора чланова Комисије да не постоји „довољно јасноће у концепту“, као и да је изостала подршка у пракси држава за његово укључивање.¹⁶⁶ Муриљо констатује да не постоји јасна дефиниција заједничке бриге човечанства, нити коначна одлука о његовим правним импликацијама у међународном праву животне средине. Аутор расправља о концепту и елементима заједничке баштине човечанства како би повезао њихов однос, сличност или разлике с новим концептом „заједничке бриге“ како би се утврдиле његове правне импликације на овом пољу.¹⁶⁷ Хорн наглашава да је заједничка брига човечанства повезана са подручјима глобалног заједништва, али и са подручјима која спадају искључиво у надлежност државе. Овај „концепт“ подразумева заједничку одговорност према проблему. Може се разликовати од заједничке баштине човечанства,¹⁶⁸ јер заједничка

глобалне животне средине“. „Очување животне средине Африке“ сматра се „примарном бригом свих Африканаца“ (алинеја 4. Преамбуле).

¹⁶⁴ Edith Brown Weiss, „The coming water crisis: common concern of humankind“, *Transnational Environmental Law*, 1(1), 2012, 153-168.

¹⁶⁵ Philippe Cullet, *op. cit.*

¹⁶⁶ За аргументе у прилог супротном ставу видети код: Nadia Sanchez Castillo-Winckels, *op. cit.*

¹⁶⁷ Jimena Murillo, „Common Concern of Humankind and Its Implications in International Environmental Law“, *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, 5(2), 2008, 134.

¹⁶⁸ Заједничком баштином човечанства Конвенцијом о праву мора проглашени су „Зона и њена ботаства“ (чл. 136). Пре тога је донета Декларација о принципима

брига човечанства није ограничена на подручја изван националне јурисдикције. Нужна импликација заједничке бригае човечанства јесте да државе имају дужност сарадње како би се осигурала заштита климе и биолошке разноликости у корист садашњих и будућих генерација. Даље се може подразумевати да државе штите то подручје у улози управитеља или повереника с дужностима садашњих и будућих генерација.¹⁶⁹

управљања морским дном и подземљем (1970). Режим установљен у Зони јасно је дефинисан правилима, укључујући и правило да ниједна држава не може захтевати ни остваривати сувереност или суверена права над било којим делом Зоне или њеним богатствима, затим да нико не може присвојити неки њен део, да никакав захтев за остваривање суверености неће бити признат, као и да сва права на богатства Зоне припадају „човечанству као целини, у име којег делује Власт“ (чл. 137). Настојања да се обезбеди општа примена правила која се односе на морско дно и избегну потенцијални конфликти резултирала су усвајањем Споразума о примени одредаба о морском дну Конвенције о праву мора (1994). Стране уговорнице су се обавезале на примену дела XI Конвенције у складу са правилима које је прописао Споразум. Осим морског дна и подземља, за заједничку баштину човечанства се везује и Споразум о управљању активностима држава на Месецу и другим небеским телима (1979), а покушаји установљавања режима заједничке баштине човечанства учињени су и у погледу статуса Антарктика.

¹⁶⁹ Laura Horn, “The Implications of the Concept of Common Concern of a Human Kind on a Human Right to a Healthy Environment”, *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, 1(2), 2004, 244.

IV

КОНЦЕПТ КОНФЛИКТА ОКО РЕСУРСА И ПРЕТПОСТАВКЕ КОНФЛИКТА

Концепт конфликта око ресурса за који се опредељујемо у овој монографији је доста широко постављен. Сама реч конфликт или сукоб носи са собом асоцијацију на постојање неког проблема у друштву који није лако решити редовним путем. Заправо, када сукоб настане, проблем који је до тада био само латентан почиње да се снажно и јавно манифестује кроз догађаје везане за сукоб. Ти догађаји не морају нужно да буду насилне природе, иако се у западној литератури реч сукоб, са пратећим придевом „насилни“, често јавља у вези са природним ресурсима.¹⁷⁰ Насилни сукоб може у крајњој линији да доведе и до унутрашњег или међународног оружаног сукоба. Студије које прате везу између природних ресурса и оружаног сукоба су вероватно најприсутније у академској литератури и та област је документована и истраживачким и аналитичким радом органа Уједињених нација кроз бројне студије случаја оружаног сукоба на територијама одређених земаља природно богатих ресурсима.

Међутим, ми ћемо оружане сукобе посматрати само као једну од могућих врста сукоба у вези са природним ресурсима. За потребе ове монографије, сукоб дефинишемо као појаву која означава немогућност постизања расподеле природних ресурса у општем друштвеном интересу путем редовних механизма расподеле заснованих на инструментима државне политике, економије и права. На први поглед, питање општег друштвеног интереса је најважнија карика у овој дефиницији и њега је врло тешко, ако не и немогуће, дефинисати на неки општи начин, независно од контекста сукоба и врсте природних ресурса. Како бисмо контекстуализовали радну дефиницију сукоба, уводимо у анализу и термин „претпоставке сукоба“, које означавају чињенице услед чијег постојања долази до немогућности расподеле природних ресурса у општем друштвеном интересу.

---

¹⁷⁰ Christa N. Brunnschweiler, Erwin H. Bulte, "Natural resources and violent conflict: resource abundance, dependence, and the onset of civil wars", *Oxford Economic Papers*, 61(4), 2009, 651-674.

У складу с тим, ово поглавље ће обухватити неколико подцелина од којих се свака појединачно бави неком од претпоставки сукоба која одређује и карактер самог сукоба:

- 1) Започећемо анализу сукобом око прекограничних природних ресурса. То је сукоб који може да поприми карактеристике међународног, правно-дипломатског сукоба са потенцијалом да прерасте у оружани међународни сукоб, или макар међудржавну кризу у односима, уколико се односи на неадекватан начин расподеле природних ресурса који су прекограничног карактера, односно који се својим простирањем пружају преко територије две или више држава.
- 2) На другом месту су сукоби који су индуковани деловањем климатских промена. То су мешовити унутрашњи или међународни сукоби, код којих дејство једног природног феномена појачава латентне напетости које у друштву већ постоје у вези са природним ресурсима – сиромаштво, слабе државне институције, неефикасна економија. Врло важан аспект ових сукоба су и пропадање животне средине и миграције као њихове пратеће појаве које додатно доприносе интензитету сукоба.
- 3) На трећем месту ће се анализирати такозвана појава „проклетства изобиља“, једна више теорија него реална конструкција, која доводи у везу обиље природних ресурса на једној државној територији са друштвеним сукобима услед неадекватног управљања и расподеле тих ресурса, који су последица корупције и слабости државних институција.
- 4) На четвртм месту анализираћемо сукобе који се јављају на релацији традиционална права домородачких народа – позитивни државно-правни поредак и политика експлоатације ресурса. То су унутрашњи сукоби везани за државе које на својој територији имају специфичне друштвене групе – домородачке народе – које на основу историје и традиције полажу право на начине експлоатације природних ресурса, који могу да буду у сукобу са жељама и потребама државне политике.
- 5) Пета врста сукоба су унутрашњи сукоби који настају у државама са економијама у развоју где стране корпоративне инвестиције у природне ресурсе производе напетости у односима са локалним становништвом које осећа да нису испоштовани његови интереси

у одлукама које се тичу експлоатације тих ресурса од стране страних корпорација.

- 6) Коначно, шеста врста сукоба је по интензитету и последицама најтежа, а то су оружани сукоби. Веза између оружаних сукоба и природних ресурса је тространог карактера, јер природни ресурси често могу да буду узрочник унутрашњих оружаних сукоба, да подстакну распламсавање латентних друштвених напетости, или да обезбеђују извор прихода за финансирање дејствовања наоружаних недржавних актера.

1. Прекогранични природни ресурси – чије је право јаче?

Природни ресурси најчешће нису предмет искључивог власништва или права коришћења. Велики број природних ресурса је прекограничног карактера, што значи да својим простирањем прелазе територију барем две државе – „природни екосистеми пркосе политичким и географским поделама”.¹⁷¹ Прекогранични природни ресурс може се формално дефинисати као „драгоцену сировину која се појављује у изворном стању без људске интервенције или иницијативе”,¹⁷² а истовремено га деле две или више држава. У питању су најчешће водни ресурси и екосистеми (океани, реке, језера, мочваре), животињски свет и екосистеми (дивљач, ловишта), планине и изворишта фосилних горива (нафте и гаса).¹⁷³ У идеалном сценарију, државе које деле ресурсе требало би да се понашају као сувласници, јер је то у најбољем интересу грађана тих држава чије благостање и достојанство зависе од заједничких ресурса.¹⁷⁴ Међутим, у пракси

¹⁷¹ Theodore Okonkwo, “Management of transboundary natural resources”, *Journal of Law and Conflict Resolution*, 9(4), 2017, 44.

¹⁷² Zewdineh Beyene, Ian Wadley, “Common goods and the common good: Transboundary natural resources, principled cooperation, and the Nile Basin Initiative”, *Breslauer Symposium on Natural Resource Issues in Africa*, University of California Berkeley, dostupno na: <https://escholarship.org/uc/item/9492s0k4#main> (20.3.2022).

¹⁷³ Sherzod B. Akhundjanov, Felix Muñoz-García, “Transboundary Natural Resources, Externalities, and Firm Preferences for Regulation”, *Environmental & Resource Economics*, 73(1), 2019, 333.

¹⁷⁴ Mihajlo Vučić, “Access to water in the context of the international watercourse: A theory of the community of interest”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXVII(3), 2019, 76.

међународних односа заједнички ресурси се често третирају као роба око које постоји конкуренција и могућност искључења осталих корисника од стране регионалних држава-хегемона.¹⁷⁵ Примери дугогодишњих спорова око начина расподеле водних ресурса су бројни и захватају све регионе света – спор Никарагве и Костарике око реке Сан Хуан, спор Боливије и Чилеа око реке Силала, спор САД и Мексика око реке Колорадо, спор Гвинеје и Малија око реке Нигер, спор Сирије, Турске и Ирака око река Тигар и Еуфрат, спор Египта, Судана и Етиопије око реке Нил, спор Кине, Камбоџе и Вијетнама око реке Меконг – само су неки од најрелевантнијих примера.

Такав начин коришћења по идеалистичким теоретичарима заштите животне средине доводи до „трагедије заједничких ресурса“ (*tragedy of the commons*),¹⁷⁶ појаве да поједини корисници ресурса присвајају користи једностране употребе ресурса за себе, док сви корисници ресурса аутоматски сnose трошкове амортизације ресурса, што само по себи производи тешке неједнакости и ограничава слободу коришћења. Најцрњи трагични сценарији могу се спречити ако се међу државама које деле природне ресурсе успоставе заједничке структуре управљања, очувања и одржавања ресурса. Прекогранично управљање природним ресурсима се у теорији дефинише као „процес прекограничне сарадње који олакшава или побољшава управљање природним ресурсима у интересу свих заинтересованих страна“.¹⁷⁷ Ефикасно прекогранично управљање постиже се у пракси најчешће двостраним или вишестраним међународним уговорима које закључују државе сувласнице како би успоставиле формалне процедуре сарадње.¹⁷⁸ Међутим, начело сарадње које произлази као

---

¹⁷⁵ Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 30–33.

¹⁷⁶ Види више код: Garrett Hardin, “The Tragedy of the Commons”, *Science*, 162, 1968, 1243–1248.

¹⁷⁷ Juha I. Uitto, Alfred M. Duda, “Management of Transboundary Water Resources: Lessons from International Cooperation for Conflict Prevention”, *The Geographical Journal*, 168 (4), 200, 365.

¹⁷⁸ Многобројне примере таквих уговора види код: Kobena T. Hanson, Cristina D’Alessandro, Francis Owusu, *Managing Africa’s Natural Resources*, Palgrave Mc Millan, 2014; поготово за водне ресурсе Mihajlo Vučić, *Mehanizmi ostvarivanja načela neuzrokovanja štete u praksi upravljanja međunarodnim vodotokovima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, 28–33.

носеће правно начело за заједничко управљање природним ресурсима, из садржине ових уговорних аранжмана у латентном је нормативном сукобу са начелом суверенитета над природним ресурсима, према коме свака држава има право да развија и примењује своја правила за управљање природним ресурсима.¹⁷⁹ Како би се ова два начела помирила, корисници заједничких ресурса морају стално да имају пред очима не само своје сопствене интересе већ и интересе других држава, па и самог природног добра. Процес сталног усаглашавања интереса најбоље се обезбеђује јасним и предвидивим правним обавезама ограничавања коришћења у интересу других корисника, уз пожељне механизме санкционисања понашања које нарушава те интересе у мери у којој то није неопходно. Уколико међу државама које деле заједничке ресурсе не постоје прецизни и обавезујући правни инструменти који уређују начин коришћења и управљања заједничким ресурсима, а који истовремено рефлектују реалне односе потреба и снага свих корисника, претпоставка је да ће пре или касније реалности свакодневног живота „у заједници“ довести до сукоба.

Прекогранични природни ресурси доводе до сукоба правних наслова, сукоба државних политика развоја и сукоба око схватања вредности и могућности заштите природних ресурса.

2. Климатске промене – мултипликатор латентних друштвених сукоба

Климатске промене су следеће на нашој листи и стоје у непосредној вези са претходном претпоставком. Климатске промене најснажније утичу на земље у развоју. Дужи и чешћи периоди суше повећавају притисак на природне ресурсе, с обзиром на то да се услед таквих последица климатских промена надаље смањује квантитативна, али и квалитативна основа ресурса. Последице могу бити исте као и у претходном примеру. Међутим, мора се истаћи да је научно знање о последицама климатских промена, као и о политикама одговора на

---

¹⁷⁹ Види текст Резолуције Генералне скупштине УН од 1962. године о начелу „трајног суверенитета над природним ресурсима“, General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, “Permanent sovereignty over natural resources”, доступно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/general-assembly-resolution-1803-xvii-14-december-1962-permanent> (20.3.2022)

климатске промене које погађају природне ресурсе, још увек недовољно да би се о утицају климатских промена на сукобе око природних ресурса могло говорити у прецизним и недвосмисленим закључцима. Чини се да је то поготово тачно код односа климатских промена са сиромаштвом, друштвеном маргинализацијом, енергетском, водном, пољопривредном, шумском или урбанистичком политиком.¹⁸⁰ Литература која се специјализује за питања односа климатских промена и сукоба генерално, а конкретно и сукоба око природних ресурса, остаје подељена око питања да ли климатске промене представљају претпоставку сукоба.¹⁸¹ Може се закључити да се климатске промене третирају више као „мултипликатор сукоба”,¹⁸² односно да се на већ постојеће претпоставке њихово дејство само надовезује и појачава последице, пре свега демографско-економских претпоставки сукоба.

Од 25 држава које су најосетљивије на климатске промене, чак 14 држава је захваћено различитим сукобима.¹⁸³ Према Индексу глобалне иницијативе за прилагођавање на климатске промене, који мери осетљивост држава на климатске промене и друге глобалне изазове – Јемен, Мали, Авганистан, Демократска Република Конго и Сомалија су државе са најмањим коефицијентом, све су захваћене дугогодишњим и тешким оружаним сукобима и недостаје им

---

¹⁸⁰ Esteve Corbera, Dik Roth, Courtney Work, “Climate change policies, natural resources and conflict: implications for development”, *Climate Policy* 19(1), 2019, 4.

¹⁸¹ Halvard Buhaug, “Climate–conflict research: some reflections on the way forward”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 6(3), 2015, 269–275; Solomon M. Hsiang, Marshall Burke, “Climate, conflict, and social stability: what does the evidence say?”, *Climatic Change*, 123(1), 2014, 39–55; Colin P. Kelley, et al., “Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(11), 2015, 3241–3246; Jan Selby, et al., “Climate change and the Syrian civil war revisited: A rejoinder”, *Political Geography*, 60, 2017, 253–255.

¹⁸² Daniel Abrahams, “From discourse to policy: US policy communities’ perceptions of and approaches to climate change and security”, *Conflict, Security & Development*, 19(4), 2019, 323–345; Ingrid Boas, Delf Rothe, “From conflict to resilience? Explaining recent changes in climate security discourse and practice”, *Environmental Politics*, 25(4), 2016, 613–632; Simon Dalby, “Climate Change and the Insecurity Frame”, Shannon O’Lear, Simon Dalby (Eds.), *Reframing Climate Change: Constructing Ecological Geopolitics*, London and New York: Routledge, 2016, 83–99.

¹⁸³ ICRC, *When Rain Turns to Dust: understanding and responding to the combined impact of armed conflicts and the climate and environment crisis on people’s lives*, Geneva, 2020, 14.

капацитета за повећавање отпорности на климатске промене услед сталне нестабилности индуковане сукобима.¹⁸⁴ С обзиром на такву ситуацију, становништво које живи у зонама сукоба је најрањивије на последице климатских промена, а истовремено су најмање могућности тих држава да улажу у мере прилагођавања које би ублажиле негативне последице.

Наука се генерално слаже да климатске промене не представљају непосредан узрок оружаног сукоба, али да посредно могу да повећају ризик од сукоба тако што погоршавају постојеће друштвене, економске и еколошке факторе. Истраживања Међународног комитета Црвеног крста показују да у областима планете Земље, где се становништво најчешће бави гајењем стоке и земљорадњом, долази до повећаних друштвених напетости услед климатских промена, с обзиром на смањење постојеће основе природних ресурса на које се становништво ослања да би обезбедило себи основни доходак. Међутим, такве напетости су редовно праћене и недостацима у друштвеном управљању, попут слабих државних институција или неправичних државних економских модела расподеле.¹⁸⁵

Један од примера може да буде ситуација у Малију, држави која је прошла кроз сада већ неколико деценија сталних сукоба међу различитим друштвеним групама. Западна Африка, регион у коме се налази држава Мали, је током седамдесетих година прошлог века прошла кроз период изузетно дуге и тешке суше која је довела до глади локалног становништва.¹⁸⁶ Пољопривреда се од тада тешко опорављала. Почетком 2019. године је дошло и до поплава у областима богатим пашњацима у провинцији Гао. Сточари су се све више плашили да се слободно крећу у потрази за бољом испашом са својим стадима, јер су се на путевима појавиле наоружане групе пљачкаша. Уместо редовних миграција ка бољим испашама, почели су да се тискају око ретких доступних извора воде, што је довело до даљих напетости са локалним земљорадницима и рибарима који су зависили

---

¹⁸⁴ Ibid., 25.

¹⁸⁵ ICRC, "Climate Change in the Central African Republic: what threats?", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/climate-change-central-african-republic-what-threats> (22.4. 2022.).

¹⁸⁶ ICRC, "A Drought so Severe it has a Name", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/somalia-conflict-drought-so-severe-it-has-names> (22.4.2022.).

од истих водних ресурса. Слабљење квалитета испаше довело је до смањења квалитета сточног фонда и следственог пада цена. Због генералне угрожености слободе кретања сточари нису могли да дођу до удаљенијих тржишта, где су могли да очекују боље цене за своје производе. Државна помоћ није могла да им надомести губитке у пословању, јер су државни органи власти због немира и унутрашњих оружаних сукоба изгубили контролу над том територијом.¹⁸⁷ На основу овог примера види се како су климатске промене у садејству са славим државним институцијама, општом безбедносном кризом и лошим друштвено-економским претпоставкама развоја, довеле до пропадања локалног становништва и последичног убрзавања спирале насиља и сукоба на територији државе Мали.

Да би се одговорило на изазове климатских промена, у суштини је потребна реакција организованог државног апарата, који кроз ефикасне институције примењује прописе усвојене на међународном и националном нивоу како би се обезбедило спровођење у живот мера прилагођавања климатским променама. Међутим, те мере су изузетно сложене и свеобухватне, захтевају не само велике финансијске издатке, већ и време, посвећеност и стручне капацитете државних институција. У условима унутрашњег оружаног сукоба оног типа који је се догађа у наведеним земљама, не само што институције слабе већ преусмеравају своје ионако оскудне ресурсе на безбедносне приоритете, те мере прилагођавања практично нема ко да спроводи у живот. Међутим, веза између оружаног сукоба и климатских промена може да иде и преко животне средине као повезнице. У суштини, ради се о општепознатој чињеници да је животна средина често непосредна жртва оружаних дејстава.¹⁸⁸ Загађење воде, земљишта или ваздуха је нуспроизвод бројних техника и средстава сукоба – уништавање шума кроз дејство артиљерије, намерно уништавање дуалних војно-цивилних циљева попут нафтних постројења и других објеката тешке индустрије – може да има штетне климатске последице због ослобађања велике количине

---

¹⁸⁷ ICRC, "Caught between extremes: Violence, drought, flooding and now a locust invasion", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/caught-between-extremes-violence-drought-flooding-and-now-locust-invasion>, (22.4.2022).

¹⁸⁸ ICRC, "Natural environment: Neglected victim of armed conflict", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/natural-environment-neglected-victim-armed-conflict> (22.4.2022).

гасова стаклене баште у атмосферу. Пропадање ових елемената животне средине надаље смањује отпорност локалног становништва на климатске промене као и могућности за спровођење мера прилагођавања.

Поједине анализе иду и даље и сагледавају тространу везу климатских промена, сукоба и миграција, кроз заједничку повезницу пропадања животне средине. У суштини се ради о циклусу међусобно испреплетених појава конфликт – пропадање животне средине – климатске промене као катализатор пропадања животне средине и конфликта – масовне миграције – даљи безбедносни изазови масовних миграција.¹⁸⁹ Тако се у литератури јављају ставови који „климатске услове”, у контексту појаве озбиљних суша, пореде са оружаним конфликтима, у сагледавању чинилаца који условљавају појаву тражилаца азила у периоду од 2011. до 2015. године,¹⁹⁰ иако постоје и истраживања која ове везе релативизују.¹⁹¹

3. Проклетство изобиља – између неоколонијалне апологије и инхерентног проблема

У западној литератури је распрострањена теорија такозваног „проклетства изобиља” (*resource curse*). Сматра се да је економски географ Ричард Оти (*Richard Auty*) први сковао овај израз 1993. године.¹⁹² У суштини, по тој теорији у оним државама које су богате природним ресурсима, на пример златом, драгоценим металима, нафтом, дрветом итд.,¹⁹³ долази до негативног утицаја природног богатства на друштвено-економски развој, функционисање јавне управе и

---

¹⁸⁹ Видети више о овом питању код Dragoljub Todić, „Izbeglice i promene u životnoj sredini u međunarodnom pravu”, *Strani pravni život*, 3, 2019, 5–16.

¹⁹⁰ Guy J. Abel, Michael Brotrager, Jesus Crespo Cuaresma, Raya Muttarak, “Climate, conflict and forced migration”, *Global Environmental Change*, 54, 2019, 239–249.

¹⁹¹ Jan Selby, Omar S. Dahi, Christiane Fröhlich, Mike Hulme, “Climate change and the Syrian civil war revisited”, *Political Geography*, 60, 2017, 232–244.

¹⁹² Richard Auty, *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*, Routledge, London, 1993.

¹⁹³ Elissaios Papyrakis, “The Resource Curse – What Have We Learned from Two Decades of Intensive Research: Introduction to the Special Issue”, *The Journal of Development Studies*, 53(2), 177.

друштвену стабилност.¹⁹⁴ Због претераног ослањања на приходе од извоза природних ресурса, управљачке елите почињу да се понашају рентијерски,¹⁹⁵ што значи да занемарују пореске приходе као основу јавних прихода, већ државне расходе и социјална давања покушавају да финансирају у највећој мери из ресурсних прихода. Истовремено, рентијерска економија отвара простор повећаној корупцији, јер се за уносне послове везане за екстракцију и продају природних ресурса боре страни и домаћи привредни субјекти који закључују нетранспарентне концесионе уговоре са државним руководствомима. У случају тих држава сукоби могу да настану између привилегованих друштвених група које уживају у богатству стеченом продајом ресурса (најчешће функционерског и чиновничког слоја, као и менаџмента компанија које управљају природним ресурсима) с једне стране, и осиромашеног и обесправљеног становништва, с друге стране, које је искључено из расподеле прихода насталих продајом природних ресурса, иако је врло често власник земље на којој се они налазе.¹⁹⁶ Ипак, треба имати у виду и истраживања која доказују да повећани јавни приходи од извоза природних ресурса могу да умање ризике од сукоба тако што Влада има више новца на располагању да подмири политичке противнике и остале незадовољне друштвене групе.¹⁹⁷

Мора се приметити да једноставна узрочно-последична веза између природног изобиља и сукоба не постоји. Та веза је вишеслојна и вишезначна, и у теорији се говори о неколико фактора који могу да учине проклетство изобиља више или мање релевантним. Јасно је, на први поглед, да степен зависности државне економије од природних ресурса и чврстина државне организације представљају опште и

¹⁹⁴ Paul Collier, Anke Hoeffler, "Resource Rents, Governance, and Conflict", *Journal of Conflict Resolution*, 49(4), 2005, 625-633.

¹⁹⁵ Stormy-Annika Mildner, Gitta Lauster, Wiebke Wodn, "Scarcity and Abundance Revisited: A Literature Review on Natural Resources and Conflict", *International Journal of Conflict and Violence*, 5(1), 162.

¹⁹⁶ Volker Franke, Aimeé Hampel-Milagros, Jolien Schure, "In Control of Natural Resource Wealth? Governing the Resource-Conflict Dynamic", Research Paper, Bonn International Center for Conversion, Bonn, 2007, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/305143070_In_Control_of_Natural_Wealth_Governing_the_resource_conflict_dynamic (1.4.2022).

¹⁹⁷ Cameron G. Thies, "Of Rulers, Rebels, and Revenue: State Capacity, Civil War Onset, and Primary Commodities", *Journal of Peace Research*, 47(3), 2010, 321-332.

кључне факторе. Међутим, географско простирање ресурса је такође важно. У теорији се разликују такозвани блиски ресурси, који се налазе близу центара државне управе, и далеки ресурси који се налазе у периферним или неприступачним државним регионима.¹⁹⁸ Удаљеност ресурса повећава трошкове управљања и коришћења за централне органе власти и олакшава њихово запоседање од стране недржавних актера.¹⁹⁹ Такође, карактеристике самог ресурса могу да утичу на везу проклетства изобиља са сукобом. Опојне дроге и драгоцени метали су изузетно профитабилни природни ресурси, са врло ниским трошковима екстракције и транспорта. У том смислу, у теорији се истиче да су то ресурси далеко погоднији да постану плен побуњеничких или криминалних организација, будући да не захтевају сложену инфраструктуру управљања и коришћења коју најчешће могу да обезбеде само легитимни привредни субјекти попут државе и великих мултинационалних предузећа.²⁰⁰

Теорија проклетства изобиља има неколико слабости. Пре свега, она сукобе око природних ресурса искључиво везује за насилне сукобе, попут оружаних побуна и грађанских ратова, иако сукоби у оквиру једног друштва или међународно могу да се огледају и у изостанку сарадње корисника заједничког природног ресурса, што доводи до неефикасног управљања ресурсом и пропадања заједничких природних потенцијала. Такође, може се приговорити овој теорији да је инхерентно неоколонијална и расистичка, јер не узима у обзир посебне историјске, културолошке и политичке обрасце деловања у државама богатим природним ресурсима које изучава,²⁰¹ нити узима у обзир чињеницу да је нестабилност у ресурсно богатим државама често подстакнута споља, интервенцијама великих сила или страних инвеститора иза којих стоје велике силе.

---

¹⁹⁸ Philippe Le Billon, "The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts", *Political Geography*, 20(5), 2001, 561-584.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Michael L. Ross, "Oil, Drugs, and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War", Karen Ballentine, Jake Sherman (ur.) *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2003, 47-70.

²⁰¹ Matthias Basedau, "Context Matters - Rethinking the Resource Curse in Sub-Saharan Africa", *Economic History* 0508002, 2005, University Library of Munich, Germany.

4. Домородачки народи – традиција у сукобу са модерношћу

На територијама одређених држава живе и домородачки народи,²⁰² који често настоје да сачувају своја традиционална права на коришћење земље, воде, шума, биљног и животињског света, и других врста ресурса, а да притом та права могу да дођу у сукоб са позитивним правним оквиром за управљање и искоришћавање ресурса, које држава на основу своје суверене власти усваја. Сукоб права може да прерасте у сукоб између државних органа власти и домородачких заједница. Такође, домородачки народи могу да дођу у сукоб и са интересима привредних друштава, која на основу позитивног правног оквира добијају дозволе за експлоатацију природних ресурса на које домородачки народи полажу традиционална права коришћења. Домородачки народи на нашој планети често насељавају области које су богате ретким биљним и животињским врстама, гасом, нафтом, квалитетним слатководним водотоковима, и другим вредним ресурсима. Историјско наслеђе колонијализма, али и савремени облици експлоатације (види ниже одељак „Корпоративни интереси“) представљају егзистенцијалну претњу по домородачке народе. Како државе на чијим територијама живе домородачки народи често дају предност пословним интересима над традиционалним правима ових заједница,²⁰³ домородачки народи немају много изгледа да легалним средствима спрече присвајање

---

²⁰² У теорији се обично домородачки народи дефинишу помоћу четири елемента: „1. домородачки народи су изворни становници територија на које су накнадно стране силе извршиле инвазију, при чему ти народи и даље одржавају одређену везу са својом домовином, која може бити физичког, културног или метафизичког карактера; 2. домородачки народи се самоодређују као народи или племена различита у односу на друге друштвене групе; 3. домородачки народи су културно (економски, политички, друштвено или језички) различити од доминантне културе која преовлађује на истој територији или суседним територијама; 4. напори домородачких народа да очувају своју културу, идентитет и везу са земљом трпе притисак од стране материјалних и економских интереса других држава и ентитета“, Aoife Duffy, “Indigenous Peoples’ Land Rights: Developing a Sui Generis Approach to Ownership and Restitution”, *International Journal on Minority and Group Rights*, 15(4), 2018, 507. Примери домородачких народа су рецимо Маори на Новом Зеланду, Сами у Финској или народ Сан у Јужној Африци. Прилично су распрострањени и у џунглама Амазона у Јужној Америци што је нарочито релевантно због великих природних богатстава ове регије.

²⁰³ Joshua Kleinfeld, “The Double Life of International Law: Indigenous Peoples and Extractive Industries”, *Harvard Law Review*, 129(6), 1755.

ресурса од којих зависи њихов традиционални начин живота. Зато они прибегавају насилним формама протеста, саботажама инфраструктуре екстрактивних индустрија, протеривањима представника страних компанија, па чак и герилским ратовањима.²⁰⁴

Међународноправна заштита домородачких народа махом је садржана у неколико важних докумената који гарантују људска права припадницима ових заједница.²⁰⁵ За разлику од колонијалног времена, када је међународно право или подржавало доминацију над домородачким народима, или затварало очи пред репресијом коју су они трпели на скоро свим деловима планете Земље који су богати природним ресурсима, данас је међународно право једно од најјачих оружја у рукама домородачких народа против историјски засноване дискриминације у уживању природних ресурса.²⁰⁶ Права домородачких народа формулисана су кроз креативно тумачење постојећих норми међународног права на начин који иде у корист тежњи домородачких народа – кроз усвајање нових инструмената међународног права који се посебно баве правима домородачких народа и кроз сталну борбу цивилног друштва да путем правних

---

²⁰⁴ Lisa J. Laplante, Suzanne A. Spears, *Out of the Conflict Zone: The Case for Community Consent Processes in the Extractive Sector*, *Yale Human Rights and Development Law Journal*, 11, 2008, 69.

²⁰⁵ Пре свега ту треба издвојити Декларацију УН о правима домородачких народа, United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (A/RES/61/295); Конвенцију о људским правима Организације америчких држава, Organization of American States, American Convention on Human Rights, Nov. 22, 1969, O.A.S.T.S. No. 36, 1144 U.N.T.S. 123, као и Конвенцију о домородачким и племенским народима Међународне организације рада (Konvencija MOR 169), International Labour Organisation, Indigenous and Tribal Peoples Convention (No. 169), June 27, 1989, 72 ILO Official Bull. 55. Ова последња конвенција је најсвеобухватнији међународноправни инструмент за заштиту права домородачких народа. Почива на три основна начела: заштита културе домородачких народа (члан 5); обавеза консултације са домородачким народима око питања која могу непосредно да утичу на њихов начин живота (члан 6); право домородачких народа да самостално контролишу свој друштвени развој (члан 7). Ову конвенцију су ратификовале свега 22 државе што је, чини се, показатељ оклевања од стране држава да домородачким народима пружи превише права у управљању природним ресурсима.

²⁰⁶ Како то сликовито наводи један пар аутора: „Домородачки народи су, током само једне генерације, прешли пут од заборављених народа међународног права, до мејнстрим теме”, Roderic Pitty, Shannara Smith, “The Indigenous Challenge to Westphalian Sovereignty”, *Australian Journal of Political Sciences*, 46, 2011, 121–129.

лекова штите остваривање права домородачких народа, који иначе не би имали капацитета и ресурса да остваре приступ правди.

У теорији се нарочито истиче значај процедуралног права домородачких народа да буду консултовани о свим одлукама релевантним за природне ресурсе од којих зависи њихов традиционални начин живота: „Све већи број међународних смерница и правних извора, било да су обавезујући или да спадају у домен „меког“ права, признаје право домородачких народа да буду консултовани о политикама и одлукама које утичу на њихова права и начин живљења”.²⁰⁷ Право на консултације се развило из међународноправног признања права на самоопредељење домородачких народа, поготово у погледу употребе земље њихових предака у културне сврхе.²⁰⁸ Декларација о правима домородачких народа Генералне скупштине УН дефинише право на консултације као обавезу од стране држава УН да „се консултују и сарађују са домородачким народима у доброј вери кроз њихове представничке институције како би обезбедиле њихов слободан и обавештен пристанак пре одобравања било каквог пројекта који има утицаја на њихова земљишта или територије или друге ресурсе, а поготово у вези са развојем, коришћењем или експлоатацијом минерала, воде и других ресурса”.²⁰⁹ Креативно тумачење права на имовину грађана у пракси Интер-америчког суда за људска права је поставило право на консултације домородачких народа и као материјално право које представља део права на имовину индивидуалних припадника тих народа.²¹⁰

²⁰⁷ Mihajlo Vučić, „Savremene tendencije u razvoju prava domorodačkih naroda: Sarajaku standard”, *Pravni život*, 12, 2015, 148–149.

²⁰⁸ Ibid., 149, види исто и: James Anaya, “Indigenous Peoples’ Participatory Rights in Relation to Decisions about Natural Resource Extraction: The More Fundamental Issue of What Rights Indigenous Peoples Have in Land and Resources”, *Arizona Journal of International & Comparative Law*, 22, 2005, 8–9.

²⁰⁹ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (A/RES/61/295), члан 32.

²¹⁰ Види пресуде: *Saramaka People v. Suriname*, Preliminary Objections, Merits, Reparations, and Cost, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 174, 63 (Nov. 28, 2007); Judgment, Inter-Am. Ct. H.R., (ser. C) No. 79 (2001); *The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua*, 14 Case 11.140, Inter-Am. C.H.R., Report No. 75/02, OEA/Ser.L/V/II. 117, doc. 1 rev. 1 (2003); *Mary and Carrie Dann v. United States*, 15 Case 12.053, Inter-Am. C.H.R., Report No. 40/04, OEA/Ser.L/V/II.122, doc. 5 rev. 1 (2004); *Maya Indigenous Communities of Toledo District v. Belize*, Case 12.053, Inter-Am. C.H.R., Report No. 40/04, OEA/Ser.L/V/II.122, doc. 5 rev. 1 (2004).

Међутим, критичка теорија међународног права, заснована на такозваном „приступу трећег света међународном праву”,²¹¹ оправдано указује колико је постојећи правни оквир недостатан и суштински погрешно постављен да би могао заштитити не само интересе домородачких народа већ и саме природне средине у којој се налазе вредни ресурси. Глобализација и глобални капитализам створили су мултинационална предузећа као самосвојне актере у међународним односима, често моћније и утицајније од држава у којима обављају своје пословне активности, а на чијим територијама живе домородачки народи. Глобална потражња за природним ресурсима је све већа, с обзиром на убрзан развој држава попут Кине и Индије, тако да више фокус није само на односу богатих предузећа „западне” цивилизације која искоришћавају природна богатства „глобалног југа”. Либерална идеологија која инспирише међународно инвестиционо право довела је до склапања низа двостраних уговора о инвестирању који пружају широке привилегије страним инвеститорима, што олакшава даљи продор крупног капитала у подручја богата природним ресурсима која до скоро нису била изложена у великој мери.²¹²

5. Корпоративни интереси – слуша ли неко глас локалног становништва?

Приватизација јавних природних добара или услуга које зависе од природних ресурса може да доведе до поремећаја у начину дотадашњег функционисања друштва, пре свега у виду поскупљења коришћења природног ресурса, па тиме и до смањења животног стандарда становништва које од њега зависи. У друштвима које немају изграђене механизме правне државе и добре управе, незаконите или макар „сумњиве” приватизације јавних добара могу да изазову шире друштвене сукобе, јер становништво нема другог начина да изрази своје незадовољство него насиљем против нових власника и органа власти који њихово власништво штите. У Јужној Америци поготово, али и у другим регионима у којима се налазе државе у развоју богате

---

²¹¹ Види одељак „Недостаци међународног оквира за решавање сукоба”.

²¹² Види више код: Valentina S. Vadi, “When Cultures Collide: Foreign Direct Investment, Natural Resources, and Indigenous Heritage in International Investment Law”, *Columbia Human Rights Law Review*, 42, 2011, 797.

природним ресурсима, сукоби могу да настану због корпоративних интереса за експлоатацију руда, фосилних горива, житарица, шума, и других вредних ресурса, који не воде рачуна о интересима локалног становништва.²¹³

Из тог разлога, у међународном праву је развијен институт „зелене“ корпоративне друштвене одговорности,²¹⁴ која проширује друштвено одговорно пословање на поље еколошке правде и бриге о природним ресурсима и становништву које од њих зависи. Идеје накнаде штете и друштвеног улагања,²¹⁵ не морају нужно да буду превентива спречавања сукоба, те се више мора инсистирати на сталној интеракцији менаџмента са локалним актерима како би се кроз политичке компромисе постигло одрживо управљање природним ресурсима.²¹⁶ Стална интеракција доводи до позитивних плодова попут отварања нових и правично плаћених радних места, изградње одговорних ланаца снабдевања, веће транспарентности у пословању, ефикасније употребе природних ресурса и смањења сиромаштва: „Предузећа доприносе одрживом развоју и побољшању квалитета живота кроз интеракцију са запосленима, њиховим породицама, локалном заједницом и друштвом у целини“.²¹⁷

Такође, међународна судска пракса тумачи начело самоопредељења народа тако да обухвата право локалног становништва да путем својих државних власти спречи деловање страних инвеститора које би онемогућило слободно коришћење природних ресурса. Тако је Афричка комисија за права људи и народа у чувеном предмету *Огониланд* пресудила да право народа на слободно коришћење

---

²¹³ Ruth Zárate-Rueda, Claudia Lisbeth Vélez-Hernández, José Alonso Caballero-Márquez, “Socio-environmental conflicts resulting from extractive activities in Latin America and Corporate Social Responsibility”, *Estudios Gerenciales*, 37(161), 2021, 668.

²¹⁴ Hope M. Babcock, Corporate Environmental Social Responsibility: Corporate “Greenwashing” or a Corporate Culture? *Fordham Environmental Law Review*, 21(1), 2010, 8.

²¹⁵ Esben Leifsen, “The socionature that neo-extractivism can see: Practicing redistribution and compensation around large-scale mining in the Southern Ecuadorian Amazon”, *Political Geography*, 82, 2020, 102249.

²¹⁶ Tomas Frederiksen, “Political settlements, the mining industry and corporate social responsibility in developing countries”, *Extractive Industries and Society*, 6(1), 2019, 162–170.

²¹⁷ Almut Schilling-Vacaflor, “Who controls the territory and the resources? Free, prior and informed consent (FPIC) as a contested human rights practice in Bolivia”, *Third World Quarterly* 38(5), 2016, 1061.

природних ресурса на својој територији, заштићено чланом 21 Афричке повеље о правима људи и народа, обухвата обавезу државних власти да надзиру и регулишу активности приватних оператера који имају дозволу за експлоатацију природних ресурса на територији дате државе.²¹⁸ Тужиоци су се у свом поднеску позвали на члан 21, истакавши како Влада Нигерије ниједном није позвала представнике заједнице Огони на консултације, током свих својих пословних преговора које је водила са представницима компанија које су желеле да развију нафтну експлоатацију на територији локалне заједнице Огони. Комисија је закључила да поступци Владе Нигерије не испуњавају минимум очекивања које се пред државне власти постављају, у смислу одговорности за контролу деловања приватноправних субјеката који имају дозволу да експлоатишу природне ресурсе на државној територији.²¹⁹

Корпоративна одговорност, генерално гледано, почива на пословању инспирисаном етиком и обавезујућим правним правилима која настоје да моћне корпорације макар мало преусмере са искључивог циља стицања профита ка ширим задацима подстицања одрживог развоја, конкуритивности и привредног раста. Међутим, када се у игру уведе фактор изузетно високе профитабилности коју доносе природни ресурси, упарено са ниским степеном владавине права у државама где велике корпорације инвестирају у експлоатацију природних ресурса, често долази до пратећих негативних појава попут корупције, друштвено-економских сукоба и нарушене животне средине.²²⁰ Те пратеће негативне појаве могу да продубе постојеће друштвене напетости и у крајњој линији изазову сукобе. Велике корпорације превазилазе ове проблеме тако што и саме на неки начин подмићују локално становништво, најчешће плаћајући суме новца за откуп земљишта у приватном власништву које су високо изнад тржишних,

---

²¹⁸ Decision of the African Commission on Human and Peoples' Rights Regarding Communication 155/96, Social and Economic Rights Action Center, *Center for Economic and Social Rights v. Nigeria*, 30th session, Banjul, October 2001, para. 55-58.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Martin Walter, "Extractives in Latin America and the Caribbean. The Basics", Inter-American Development Bank, 2019, dostupno na: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Extractives-in-Latin-America-and-the-Caribbean-The-Basics.pdf> (22.3.2022).

чиме се разбија друштвена кохезија локалног становништва које се у начелу противи инвестицијама у природни ресурс од кога им зависи свакодневни живот.²²¹

У погледу нарушавања животне средине, треба поменути да међународно право садржи инструменте који ограничавају понашање корпорација у експлоатацији природних ресурса ако та експлоатација може да доведе до штетних утицаја по животну средину. Конвенција из Архуса од 1998. о приступу информацијама, јавном учешћу у доношењу одлука и правној заштити у области животне средине, окупља 46 држава чланица, махом са подручја Европе.²²² Циљ Конвенције је да заштити право сваког лица, независно да ли је припадник садашње или будућих генерација, да живи у животnoj средини која је адекватна по здравље и благостање тог лица. Конвенција гарантује право приступа еколошким информацијама које се широко дефинишу и могу да обухвате „све споразуме, политике, планове, програме, анализе трошкова и користи и друге врсте економских анализа“,²²³ у шта свакако спадају и уговори и други акти везани за корпоративне инвестиције у природне ресурсе. У вези са слободним приступом еколошким информацијама је и право на учешће у доношењу одлука од јавног интереса, као и на правну заштиту у случаја ускраћивања права приступа информацијама и права на учешће у доношењу одлука. Вреди поменути и одредбу члана 14(1)(а) Конвенције о биолошкој разноврсности која предвиђа обавезу страна уговорница да дозволе учешће јавности у спровођењу процене утицаја на животну средину,²²⁴ као и члана 3(а) Конвенције о борби против дезертификације у коме се говори да ће стране уговорнице „обезбедити да одлуке о изгледу и начину спровођења у дело програма за борбу против дезертификације и ублажавања

²²¹ John R. Owen, Deanna Kemp, "Social licence and mining: A critical perspective", *Resources Policy*, 38(1), 2013, 29-35.

²²² Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, 28 June 1998, 2161 UNTS 447.

²²³ Mihajlo Vučić, "The Right to Environmental Information as a Technique for the Protection of the Environment", *Međunarodni problemi*, 63(3), 2011, 450.

²²⁴ Convention on Biological Diversity, Rio de Janeiro, 5 June 1992, dostupno na: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1992/06/19920605%2008-44%20PM/Ch_XXVII_08p.pdf (22.4.2022).

последица суше буду донете уз учешће локалног становништва и заједница”.²²⁵

6. Оружани сукоби – узрок, катализатор и погонско гориво сукоба

Природни ресурси често могу да буду узрочник унутрашњих оружаних сукоба, да подстакну распламсавање латентних друштвених напетости или да обезбеђују извор прихода за финансирање дејствовања наоружаних недржавних актера.²²⁶ У студији економиста Светске банке под насловом „Похлепа и неправда грађанског рата”, наводи се како су мотиви великог броја побуњеника широм света првенствено економске природе, и огледају се у жељи за повећаном контролом над експлоатацијом ресурса доступних на територији државе у којој се дешава побуна.²²⁷ Исти аутори тврде да је економски мотив чешћи узрочник сукоба и од идентитетских питања. Међутим, на основу наше претходне расправе може се критиковати овакав став као исувише поједностављено објашњење узрока сукоба, које не узима у обзир чиниоце попут квалитета политичких институција или правичности у управљању и расподели прихода од експлоатације ресурса од стране централних државних власти према локалним друштвеним елитама и становништву области у којима се налазе ресурси. Случај Сијера Леонеа потврђује ту нашу претпоставку. Комисија за истину и помирење у Сијера Леонеу утврдила је, на основу свог извештаја о узроцима избијања грађанског рата у овој земљи почетком деведесетих година прошлог века, да је до оружаног сукоба дошло због дугогодишњег економски неодрживог управљања и сукцесивних неуспеха државних власти да приходе од извоза

²²⁵ United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, Paris, 14 October 1994, dostupno na: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-10&chapter=27&clang=_en (22.4.2022).

²²⁶ Daniëlla Dam-de Jong, *International Law and Governance of Natural Resources in Conflict and Post-Conflict Situations*, op. cit., 23.

²²⁷ Janpeter Schilling, Christina Saulich, Nina Engwicht, “A local to global perspective on resource governance and conflict”, *Conflict, Security & Development*, 18(6), 2018, 433–461.

природних ресурса употребе за подизање општег животног стандарда становништва.²²⁸

Било како било, једном када сукоб настане свакако ће трајању сукоба и повећавању интензитета позитивно допринети приливи новца који могу да настану експлоатацијом ресурса под контролом побуњеничких група. У областима које су прошле кроз оружане сукобе често се дешава да различити недржавни актери дођу у ситуацију да контролишу одређене природне ресурсе самостално. Експерти Уједињених нација идентификовали су природне ресурсе као фактор подстицања и одржавања оружаног сукоба у државама попут Камбоџе, Анголе, Сијера Леонеа, Либерije, Обале Слоноваче и Демократске Републике Конго, у оквиру којих су све зарађене стране финансирале војне операције путем продаје разноврсних ресурса, међу којима се истичу дијаманти, злато, дрво, нафта и какао.²²⁹ Такве оружане групе контролишу управљање и коришћење природних ресурса искључиво, или у највећој мери, у циљу сопственог богаћења и финансирања даљег тока оружаног сукоба. На тај начин, природни ресурси постају гориво за распламсавање оружаног сукоба, јер се експлоатацијом ресурса повећава могућност недржавних актера да наставе борбу против државних власти или међусобно.

Додатни чинилац у погоршавању унутрашњег оружаног сукоба може да представља интервенција других држава које настоје да искористе нестабилност у земљама погођеним сукобом како би за себе приграбиле удео у експлоатацији природних ресурса.²³⁰ ДР Конго је 2002. године покренуо поступак пред Међународним судом правде против Уганде због њеног мешања у унутрашњи оружани сукоб у овој држави. Суд је утврдио да су високи официри армије Уганде, као и поједини војници, учествовали у незаконитој експлоатацији

---

²²⁸ "Witness to truth: Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission", dostupno na: <https://reliefweb.int/report/sierra-leone/witness-truth-report-sierra-leone-truth-and-reconciliation-commission> (22.4.2022).

²²⁹ UN, Final report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of DR Congo (S/2003/1027), dostupno na: <https://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/final-report-panel-experts-illegal-exploitation-natural-resources> (20.4.2022.).

²³⁰ Ibid.

природних ресурса ДР Конга.²³¹ Приписавши одговорност за радње чланова армије Уганде држави Уганди, Суд је утврдио да је Уганда пропустила да предузме адекватне мере да спречи чињење таквих радњи, што је за последицу имало кршење међународноправних обавеза од стране Уганде. На сличан начин је утврђена одговорност Председника Либерије, Чарлса Тејлора, пред Специјалним судом за Сијера Леоне за илегалну експлоатацију дијаманата од стране „Уједињеног револуционарног фронта“ (РУФ) током грађанског рата у Сијера Леонеу. Суд је утврдио да је ван сваке сумње доказана кривична одговорност Тејлора коме је РУФ плаћао дијамантима снабдевање оружјем и муницијом у циљу борбе против легално изабране Владе Сијера Леонеа.²³²

Такође, оружана борба за контролу над природним ресурсима доводи до повезаних негативних појава по међународноправни поредак, попут злочина против човечности. Тако се у сукобима у ДР Конгу масовно појавио принудан рад у циљу ефикасније експлоатације ресурса,²³³ што је представљало тешко кршење људских права локалног становништва. У Камбоџи је масовна експлоатација шума у циљу финансирања грађанског рата довела до уништења шумског покривача, док је у ДР Конгу уносна трговина слоновачом и другим скупоценим животињским ресурсима довела до умањења биодиверзитета.²³⁴

Снажна и честа веза која постоји између оружаних сукоба и природних ресурса у теорији је створила и термин „конфликтни ресурси“, више политиколошког него правног карактера. Једини званични међународни документ који користи овај израз је „Шема за сертификацију у оквиру Кимберли процеса“, споразум између држава,

---

²³¹ International Court of Justice, *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168.

²³² Special Court for Sierra Leone, *Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor*, Case No. SCSL-03-01-T, Trial Chamber II, Judgment of 18 May 2012, paras. 5948 and 6057.

²³³ Final report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of DR Congo, op. cit.

²³⁴ Final report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of DR Congo, op. cit.; vidi такође i: Philippe Le Billon, Simon Springer, „Between War and Peace: Violence and Accommodation in the Cambodian Logging Sector“, *Extreme Conflict and Tropical Forests*, 5, 2007, 17–36.

организација грађанског друштва и привреде која се бави експлоатацијом дијаманата ради борбе против незаконите трговине „конфликтним дијамантима“.²³⁵ Кимберли процес је, иначе, назив за преговарачки оквир између неколико држава региона Јужне Африке, које су од 2000. године почеле да сарађују на проналажењу начина да обуздају трговину „конфликтним дијамантима“ и да спрече да се приходи од продаје дијаманата не користе за финансирање побуњеничких покрета и њихових савезника који се оружано боре за свргавање законито изабраних државних власти. Генерална скупштина УН усвојила је исте године резолуцију којом је подржала процес и затражила од укључених држава да усвоје одговарајући инструмент међународног права који би обезбедио шему за сертификацију сирових дијаманата. Усвајањем поменуте Шеме постављени су критеријуми за контролу производње и трговине сировим дијамантима. Појам „конфликтних дијаманата“ из Кимберли шеме се везује искључиво за улогу побуњеничких покрета. Конфликтни дијаманти се дефинишу као „сирови дијаманти које побуњенички покрети или њихови савезници користе како би финансирани сукобе који за циљ имају свргавање легитимних власти“.²³⁶ Поједине међународне организације цивилног друштва истичу недостатке овако усвојене дефиниције јер се ограничава само на побуњеничке покрете, иако и саме државне власти могу да се понашају на исти начин, што оставља исте последице по становништво које зависи од ресурса, саме ресурсе и стабилност дате државе. Зато се предлажу алтернативне дефиниције конфликтних ресурса попут следеће: „Конфликтни ресурси су природни ресурси чија систематска експлоатација и трговина у контексту сукоба доприноси чињењу, има користи од чињења, или има за последицу чињење тешких повреда људских права, повреда међународног хуманитарног права или радњи које представљају међународна кривична дела“.²³⁷

---

²³⁵ Текст документа доступан на: <https://www.kimberleyprocess.com/en/system/files/documents/KPCS%20Core%20Document.pdf>, 20.4.2022.

²³⁶ Ibid., odeljak I.

²³⁷ Global Witness, “The Sinews of War: Eliminating the Trade in Conflict Resources”, 2006, dostupno na: http://cdn-globalwitness-production-2.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/archive/files/import/the_sinews_of_war.pdf (22.4.2022).

V

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР ПРЕВЕНЦИЈЕ И РЕШАВАЊА КОНФЛИКАТА

Међународноправни оквир превенције и решавања конфликта могуће је разумети једино у ширем контексту постојања, тумачења и примене норми међународног права, односно постојања и примене права и обавеза држава и других субјеката у вези са природним ресурсима. Успостављање одговарајућих правних режима обично прати и дефинисање општих и конкретнијих циљева у чијем средишту је решавање конкретних проблема у односима између држава кроз јачање инструмената сарадње. На тај начин би се могло рећи да је цела архитектура постојећих међународноправних инструмената од значаја за природне ресурсе усмерена, макар на посредан начин, на спречавање могућих неспоразума између држава и других субјеката. Због тога се у овом тексту не испитује конкретан допринос међународноправних инструмената превенцији и решавању конфликта (иако је и то могуће), већ се испитује однос међународног права према природним ресурсима чији основни делови представљају обавезу сарадње, права и обавезе у вези са остваривањем сарадње и формално прописани механизми за решавање спорова.

1. Природни ресурси у међународном праву

Најчешће се улога међународног права у вези са природним ресурсима одређују кроз садржај мера које имају за циљ „управљање“ природним ресурсима, „заштиту“ природних ресурса и „очување“ природних ресурса. Мада постоје нека општа одређења значења смисла ових формулација, прецизније одређење би требало тумачити у сваком појединачном случају, водећи рачуна о садржају права и обавеза које проистичу из конкретне норме. У најопштијем смислу „очување“ може да се дефинише као заштита дивље флоре и фауне и њихових природних станишта (чиме се очување и заштита изједначавају), а „управљање“ природним ресурсима односи се на одрживо коришћење главних природних ресурса као

што су земља, вода, шуме и рибарство.²³⁸ С друге стране, у делу који се односи примарно на животну средину и посредством тога на природне ресурсе, улога међународног права се најчешће профилише кроз мере којима се регулишу различита питања у вези са прекограничним загађењем животне средине и неких елемената природних ресурса. Пренос загађујућих материја преко државне границе окупира значајан део простора у међународном праву животне средине. Иако се ова питања међусобно преплићу и могу бити предмет уређивања истог међународног уговора, сложеност проблема који проистичу из прекограничног преноса загађујућих материја има више манифестација. Мерил је још пре двадесетак година констатовао да регулисање прекограничног загађивања подразумева низ тешких питања, сумирајући нека кључна међу којима су: 1) питање атрибуције (приписивости), односно да ли је држава извора правно одговорна за прекогранично загађење које произлази из објекта којима управљају особе у њеној територијалној надлежности; 2) питање узрочности, односно одговарајућег стандарда доказа за утврђивање да је загађење које долази из извора проузроковало правно препознатљиву штету у другој држави; и 3) питање стандарда неге, односно хоће ли се држава извора која је проузроковала такву штету сматрати објективно одговорном, или ће се сматрати одговорном само ако се покаже да је поступила неразумно или немарно.²³⁹ Осим тога, то је и питање избора одговарајућег правног лека ако погођена држава утврди одговорност државе извора.²⁴⁰

Улога међународног права одређује се и кроз временске критеријуме права и обавеза које проистичу из норми међународних уговора. Тако је Билдер још пре неколико деценија наглашавао значај међународних правила констатујући да међународно право обезбеђује „процедуре, скуп техника и искустава који могу помоћи државама у проналажењу бољих решења за проблеме ресурса”, тј.

---

²³⁸ Robyn James, Bridget Gibbs, Laura Whitford, Craig Leisher, Ruth Konia, & Nathalie Butt, "Conservation and natural resource management: Where are all the women?" *Орх*, 1-8, 2021, 1.

²³⁹ Thomas W. Merrill, "Golden rules for transboundary pollution", *Duke Law Journal*, 46(5), 1997, 937, 938.

²⁴⁰ Има ли право само на претходно обавештавање и консултације о прекограничном загађењу, може ли захтевати новчану одштету, или може тражити престанак рада загађивача у постојећем стању.

оно представља „једини доступни алат за заједничке напоре“ у овој области.²⁴¹ Миранда испитује улогу међународног права проширујући могућност неговe релевантности и на питања унутрашње (унутар држава) расподеле земљишта и природних ресурса.²⁴² Оцена коју даје ИЛА, у којој се наглашавају два елемента (одрживо управљање природним ресурсима и решавање спорова), чини се најинтересантнијом. Наиме, процењује се да међународно право представља одраз и потребу да се буде „критички катализатор за дизајнирање, усвајање и спровођење одрживог управљања природним ресурсима, као и решавање спорова у вези са коришћењем ресурса“.²⁴³ Улога међународног права се види у свим фазама одрживог управљања природним ресурсима, од обликовања појединих елемената, преко усвајања одговарајућих инструмената и њиховог спровођења до решавања спорова у погледу тумачења и примене норми међународног права. Осим улоге међународног права у спречавању спорова поводом заједничких водних ресурса, односно „примарне улоге у унапређењу мирољубивих и бесконфликтних односа између држава поводом заједничких водних ресурса“, ова група правила служи и као помоћ државама да створе посебне режиме који одређују право држава на користи од употребе заједничког водотока.²⁴⁴

Посебан аспект разумевања места природних ресурса у међународном праву је условљен одређењем релевантних извора права, или група извора права и, сходно томе, утврђивање области права које се баве природним ресурсима. Имајући у виду претходне напомене које су се односиле на покушај дефинисања појма „природни ресурси“, јасно је да поједини елементи природних ресурса могу бити обухваћени регулативом у различитим областима. Ипак, релативно је јасно идентификовано право животне средине као централне области међународног права, унутар које би требало тражити одговоре на питања која се тичу статуса природних

²⁴¹ Richard B. Bilder, *op. cit.*, 451.

²⁴² Lillian Aponte Miranda, "The Role of International Law in Intrastate Natural Resource Allocation: Sovereignty, Human Rights, and Peoples-Based Development," *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 45(3), 2012, 791.

²⁴³ ILA. Kyoto Conference 2020, *op. cit.*, 11.

²⁴⁴ Patricia Wouters, Sergei Vinogradov, Bjørn-Oliver Magsig, "Water Security, Hydrosolidarity, and International Law: A River Runs Through It...", *Yearbook of International Environmental Law*, 19(1), 2008, 106.

ресурса, односа између држава поводом управљања природним ресурсима, права и обавеза различитих субјекта у вези са природним ресурсима итд. Наравно, у целовитијој анализи требало би имати у виду и друге области међународног права у оквиру којих се појављује питање управљања и заштите природних ресурса као предмет регулација. Тако, на пример, Јаџур и други поред права животне средине наглашавају значај других области права у којима природни ресурси имају своје место. Аутори имају у виду људска права, трговинско право, инвестиционо право, право оружаних сукоба итд.²⁴⁵ Улога транснационалних компанија остаје једно од питања које заслужује више пажње, посебно у околностима када постоји перцепција и све се више расправља о утицају тзв. недржавних актера у међународним односима.²⁴⁶ У свакој од ових области садржани су елементи који обухватају нека питања од значаја за природне ресурсе.

Идентификација међународних уговора који би могли бити релевантни за област природних ресурса, као најчешћих извора права, захтева уважавање више претходних питања. Како је већ назначено, не постоји потпуно прецизна сагласност око дефинисања „природних ресурса“, због чега се и расправа о конкретним решењима у појединим међународним уговорима може сматрати тешко прецизно одредивом. Ипак, могуће је релативно поуздано идентификовати неке кључне елементе око којих постоји сагласност већине аутора. На сличан начин би требало гледати и на ставове које исказују међународне организације које се са различитог становишта и у различитом контексту баве природним ресурсима, или неким питањима која се односе на природне ресурсе. Норме међународног права животне средине обухватају убедљиво највећи сегмент онога што би се могло сматрати природним ресурсима, док се одређене норме могу пронаћи и у другим областима међународног права, међу којима посебан значај имају норме инвестиционог права, трговинског права, међународног права људских права и међународног хуманитарног права. У другом делу овог поглавља биће указано само на основне елементе ових области

---

²⁴⁵ Видети нпр. Francesca Romanin Jacur, Angelica Bonfanti, Francesco Seatzu (Eds), *Natural Resources Grabbing: An International Law Perspective*, Brill, Nijhoff, Leiden, Boston, 2015.

²⁴⁶ “The Double Life of International Law: Indigenous Peoples and Extractive Industries”, *Harvard Law Review*, 129(6), 2016, 1755.

права од потенцијалног значаја за разумевање ширине међународног права природних ресурса.

2. Међународно право животне средине

Најширим приступом би се могао сматрати онај на чијим основама је израђена архитектура савремених међународних уговора у области животне средине, а нарочито заштите природе као централног елемента животне средине. У том смислу Конвенција о биолошкој разноврсности представља основни међународни уговор. Неки међународни уговори су „ресурсно специфични“ (нпр. Минамата конвенција о живи), или се односе на природне ресурсе који су карактеристични за поједина географска подручја. Значајан број међународних уговора припада овој последњој групи (нпр. Конвенција о очувању антарктичких морских живих ресурса). Неки сектори индустрије развијају сопствена правила сарадње фокусирајући се на специфичне ресурсе или секторе (шуме, памук, палмино уље, екстрактивну индустрију итд.²⁴⁷ Одељење за одрживи УН, када говори о питањима која се односе на природне ресурсе, наводе седам група међународних уговора (пољопривреда и безбедност хране, атмосфера, биолошка разноврсност, дезертификација, управљање опасним отпадом, нуклеарна сигурност и океани), при чему се у свакој од ових области наводи списак релевантних међународних уговора који обухвата 33 међународна уговора и друга међународна документа која се појединачно спомињу.²⁴⁸

Регистар међународних уговора чији су депозитар УН не препознаје, као посебну групу, међународне уговоре у области природних ресурса, али се међу 29 група неколико њих издвајају као потенцијално значајне са становишта управљања природним ресурсима. То су, осим групе XXVII која се односи на животну средину и поглавља право мора (поглавље XXI), и свемир (поглавље XXIV).²⁴⁹ И листа мултилатералних уговора у области животне средине, који су од значаја за ЕУ, не садржи посебну групу која би се односила на природне ресурсе већ се даје списак међународних уговора који се

²⁴⁷ Jennifer Bansard, Mika Schröder, op. cit., 4.

²⁴⁸ https://www.un.org/esa/dsd/resources/res_majoagreconvnatureso.shtml (13.4.2022).

²⁴⁹ https://treaties.un.org/pages/ParticipationStatus.aspx?clang=_en (10.4.2022).

односе на природу и биодиверзитет (13 уговора), воде (8 уговора), земљиште и коришћење земљишта (2), ваздух (1), климатске промене и оштећење озона (5) итд.²⁵⁰ У Регистру међународних уговора у области животне средине који води Универзитет у Орегону, као једној од најпотпунијих база, постоји 106 мултилатералних и 12 билатералних уговора који садрже формулацију „природни ресурси”.²⁵¹ У одељку посвећеном „управљању и заштити природних ресурса” часопис *Yearbook of International Environmental Law* даје приказ активности у оквиру кључних међународних уговора у области животне средине, као и међународних организација у овој области.²⁵² Обухваћени су, између осталог, и међународни уговори: Рамсарска конвенција о мочварама од међународног значаја, Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, Конвенција о заштити миграторних врста дивљих животиња, Европска конвенција о пределима, Бернска конвенција, Конвенција о биолошкој разноврсности, Конвенција о трговини угроженим врстама дивље флоре и фауне, Оквирна конвенција УН о промени климе, Конвенција о дезертификацији итд.²⁵³

У овој монографији биће указано на стање међународноправне регулативе у области животне средине у четири области које се односе на природне ресурсе. За основу анализе биће узета међународноправна регулатива која се односи на четири елемента природних ресурса: природу, воде, земљиште и атмосферу.²⁵⁴ У

²⁵⁰ https://ec.europa.eu/environment/international_issues/agreements_en.htm (25.5.2022).

²⁵¹ https://iea.uoregon.edu/full-text-search?field_inclusion_value=MEA&search_terms=natural+resources (20.5.2022).

²⁵² Clare Shine, Sam Johnston, Daniel Sumam, Manoj Shivlani, David Favre, Rosemary Rayfuse, Beatrice Chaytor, Elisabeth Corell, Lynn M. Wagner, “VIII. Natural Resource Management and conservation”, *Yearbook of International Environmental Law*, 11(1), 2000, 268–342, <https://doi.org/10.1093/yiel/11.1.268>

²⁵³ Сличан приступ задржан је и у каснијим прегледима стања. Видети, нпр., Catherine Monagle, et. al., op. cit.; Elisa Morgera, Elsa Tsioumani, Richard Caddell, Daniel O. Suman, Manoj P. Shivlani, Kavitha Chalakkal, Rosemary Rayfuse, Bharat H. Desai, Lynn M. Wagner, Thijs F.M. Etty, op. cit.

²⁵⁴ Енергија је предмет регулације дела међународних уговора који се могу директно повезати и са међународним правом животне средине. Ипак, примарни концепт заснован је на потребама задовољавања захтева који се тичу тзв. енергетске безбедности која је постала једно од основних питања савремених међународних односа. Stuart Bruce, “International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy for All”, *Melbourne Journal of International Law*, 14(1), 2013, 25. Производња и

складу с тим, анализираће се пет кључних међународних уговора глобалног карактера који се, по свом предмету регулисања, примарно односе на неки од наведених елемената (категорија) природних ресурса. То су: Конвенција о биолошкој разноврсности (природа),²⁵⁵ Конвенција Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци (земљиште), Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова и Конвенција о праву мора (за области водних ресурса)²⁵⁶. Оквирна конвенција УН о промени климе биће узета у разматрање као међународни уговор који на први поглед и примарно регулише питања која се односе на атмосферу, али се не би смела губити из вида чињеница да овај међународни уговор представља и неку врсту интеграције савремених проблема човечанства.²⁵⁷ Наравно, по страни остаје читав низ међународних уговора који се баве специфичним питањима у области заштите природе и другим областима од значаја за сваки појединачни елемент природних ресурса, различитог географског опсега (глобалних, регионалних,

---

коришћење (као и друга сродна питања) неких видова енергије регулисани су правилима међународног права. У посебној групи налазе се међународни уговори закључени у оквиру Међународне агенције за атомску енергију. Међутим, обновљиви извори енергије препуштени су скоро у целини националним прописима и/или инструментима регулисања закљученим у оквиру регионалних међународних организација. За шире видети: Peter Kayode Oniemola, "International Law on Renewable Energy: The Need for a Worldwide Treaty", *German Yearbook of International Law*, 56, 2013, 281–314.

²⁵⁵ Уз Конвенцију закључена су три протокола од којих се један може сматрати непосредно релевантним за расправу о природним ресурсима (Протокол из Нагоје о приступу генетичким ресурсима и праведној и једнакој расподели користи које проистичу из њиховог коришћења).

²⁵⁶ Уз Конвенцију о праву мора закључена су два споразума која се директно односе за природне ресурсе: Споразум о примени одредаба Конвенције о праву мора о морском дну (1994) и Споразум о примени одредаба Конвенције о праву мора који се односи на очување и управљање прекограничним рибљим залихама и залихама високо миграторних риба (1995).

²⁵⁷ Данас се говори о „праву климатских промена“, као посебној области која обухвата поред Оквирне конвенције УН о промени климе, и Којото протокол и Париски споразум о клими заједно са већим бројем других међународних докумената различитог карактера у погледу обавезности. Али, темељи правног система у овој области установљени су Оквирном конвенцијом и она ће бити примарни предмет интересовања.

субрегионалних). Питање међусобног преплитања и карактера веза које постоје између појединих међународних уговора заслужује посебну анализу и овде неће бити на посебан начин разматрана.²⁵⁸ Релевантност ових међународних уговора, осим онога што је већ назначено, требало би посматрати и кроз призму односа Републике Србије према овим међународним уговорима, односно статуса држава у региону у овим међународним уговорима.²⁵⁹

1. Природа

Тренутно, међународноправна регулатива у области природе (заштита, управљање, одрживи развој) обухвата огроман број међународних уговора на чијем врху се (са најширим концепцијским приступом) налази Конвенција о биолошкој разноврсности. Као оквирни међународни уговор од централног значаја за заштиту и управљање биолошком разноврсности, Конвенција се (са два протокола) односи на све екосистеме, врсте и генетичке ресурсе. Она покушава да повеже традиционалне начине очувања биодиверзитета са ширим економским циљевима одрживог коришћења биолошких ресурса и у свој „систем“ укључује седам међународних уговора са којима је у непосредној вези.²⁶⁰ Шуме, као део природе, нису у међународном праву на посебан начин идентификоване као предмет заштите у оквиру неког међународног уговора глобалног карактера, иако је било покушаја усмерених у том правцу.²⁶¹ Наравно, одредбе неких

---

²⁵⁸ Текстови ових међународних уговора доступни на: https://treaties.un.org/pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en (16.3.2022); https://treaties.un.org/pages/Treaties.aspx?id=21&subid=A&clang=_en (16.3.2022).

²⁵⁹ За шире видети: Dragoljub Todić, „Multilateral Environmental Agreements and EU Integration of Western Balkan States (Status of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Croatia in Multilateral Environmental Agreements)”, *European Energy and Environmental Law Review*, 28(1), 2019, 17–27. Dragoljub Todić, „Status Republike Srbije u savremenim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine i ustavi (1974–2006)”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 77, 2018, 1–16.

²⁶⁰ То су: Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље флоре и фауне, Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња, Међународни уговор о биљним генетичким ресурсима за храну и пољопривреду, Конвенција о мочварним подручјима, Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, Међународна конвенција о заштити биљака и Међународна комисија за китолов, <https://www.cbd.int/brc/> (6.4.2022).

других међународних уговора (укључујући и споменуту Конвенцију о биолошкој разноврсности) недвосмислено јасно се односе и на „шуме“ и „шумске ресурсе“ и то на различите начине.

За расправу о месту природних ресурса у међународном праву питање правног статуса природе може имати посебан значај имајући у виду процене стања биодиверзитета,²⁶² као и тенденције у савременом праву у оквиру којих се све чешће поставља питање правног субјективитета природе или неког дела природног света. Природа или њени делови имају наглашену тенденцију да постану „корисник заштите“, док су нека права природе већ уграђена у уставне и друге текстове неколико држава. У оквиру неких судских поступака актуелизује се захтев да се нељудски примати и друге животиње прогласе правним лицима, док је у Новом Зеланду река призната као правно лице.²⁶³ Остављајући овде по страни ову врсту расправе, треба најпре констатовати да су постојећи међународноправни режими установљени тако да је правни статус природе дефинисан у зависности од елемената природе који су предмет регулисања. Познато је да је право, у основи, развијено да би регулисало односе између људи а не између човека и природе. Многи извори права узимају у обзир само ресурсе који могу бити у власништву или који могу бити коришћени од човека.²⁶⁴ Традиционална друштва су, генерално, сматрала да су природни ресурси које они експлоатишу за потребе одржавања живота, заједничко власништво. То је значило да се унутар режима колективне одговорности предузимају казне према прекршиоцима

---

²⁶¹ За више информација о неким дилемама у међународноправном регулисању управљања шумама видети: Anja Eikermann, *Forests in International Law, Is There Really a Need for an International Forest Convention?*, Switzerland, Springer Nature Switzerland AG, 2015. Elena M. Gordeeva, “Evolution of the International Forest Regulation”, *Kutafin Law Review*, 8(2), 2021, 155–198.

²⁶² Видети нпр. UN Environment, “Biodiversity”. In UN Environment (Ed.), *Global Environmental Outlook – GEO – 6: Healthy Planet, Healthy People* (pp. 140–173). Cambridge. Cambridge University Press, 2019.

²⁶³ Dinah Shelton, “Nature as a legal person”, *Vertigo – la revue électronique en sciences de l’environnement* [Online], Hors-série 22 | septembre 2015, Online since 10 September 2015, connection on 8 May 2022. DOI: <https://doi.org/10.4000/vertigo.16188>. <https://journals.openedition.org/vertigo/16188> (8.5.2022).

²⁶⁴ Део који се односи на правни статус природе је, уз одређена прилагођавања, преузет из: Dragoljub Todić, *Savremena politika i pravo životne sredine*, Beograd, Megatrend univverzitet, 2008.

правила о коришћењу ових ресурса. Дивље животиње сматрале су се још од римског права као *res nullius*. Свако их је могао присвојити простим узимањем из природе. Многе државе још увек примењују ова правила иако неке државе утврђују правила да је фауна власништво државе. Статус дивље флоре зависи од статуса земљишта којој она припада. Тако се најчешће биљке сматрају саставним делом права власништва (јавног или приватног), и власник може да га штити или да га уништава (у складу са неким посебним прописима, ако они постоје). Ипак, сакупљање биља је слободно скоро у свим земљама, осим биљака које имају посебну економску или другу врсту вредности. Генетички ресурси у дивљини традиционално нису имали посебан правни статус и сматра се да је приступ њима слободан. Али, дуго постоји могућност заштите кроз патентно право чиме се ограничава приступ за комерцијалну примену.

Екосистеми и природна станишта нису никада имали посебан статус у праву. У највећем броју случајева они су предмет правног режима везаног за право власништва над непокретностима, а покушаји регулисања неких сегмената заштите екосистема и природних станишта карактеристични су за новију фазу развоја права. Односи у природи („еколошки односи“), међузависност и процеси сматрају се научним апстракцијама и као такви су ван права.

На овај начин посматрано, а узимајући за основу историјски контекст, могу се разликовати више фаза у развоју права у области биолошке разноврсности, ако се биолошка разноврсност узме као најшири пајам. У почетку се радило о најједноставнијим формама очувања природе. Тако се обично сматра да је развој права у области очувања природе започео регулисањем лова и риболова, чиме су била предвиђена одређена ограничења у лову и риболову за одређене врсте животиња и риба. Затим се прешло на стварање заштићених подручја и заштићених угрожених врста након чега је уследила генерализована заштита одређених група животиња, најпре сисара и птица (осим штеточина и животиња за игре), затим водоземаца, рептила и неких врста бескичмењака и биљака. У наредној фази прешло се на предузимање мера ради очувања неких врста станишта. На крају се дошло у фазу чија је карактеристика систематска интеграција очувања природе и предела унутар регионалног развоја и планирања коришћења земљишта, што је подразумевало и идентификацију, регулисање и управљање процесима који имају негативан ефекат на цели биолошки диверзитет.

2. Земљиште

Без обзира на процене стања земљишта,²⁶⁵ огроман и фундаментални значај земљишта за одржање живота на Земљи (производња хране, борба против климатских промена итд.), заштита и управљање земљиштем углавном је препуштено националним прописима. У међународном праву управљање земљиштем је дуго било занемарено.²⁶⁶ Сада би се могло рећи да је земљиште, као предмет регулисања, само делимично обухваћено међународним уговорима. Светска повеља о земљишту усвојена је на Конференцији Организације за исхрану и пољопривреду Резолуцијом 8/81 1981. године,²⁶⁷ а покушаји да се на глобалном нивоу уреди управљање и заштита земљишта имали су за резултат усвајање Конвенције Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци.²⁶⁸ Поред овог међународног уговора, на заштиту земљишта се односе и неки међународни уговори који примарно регулишу друга питања, као што су међународни уговори у области водних ресурса, природе, климатских промена итд.

Руде и рудна богатства нису предмет заштите у оквиру посебног међународног уговора у области животне средине. Међутим, управљање неким процесима у оквиру производње и употребе појединих елемената који су повезани са рудама, и утицај који ти процеси имају на здравље и животну средину, предмет су регулисања неких међународних уговора. Тако, на пример, циљ Минамата конвенције о живи је заштита здравља људи и животне

---

²⁶⁵ Klaus Jacob, Peter King, Diana Mangalagiu, Pandi Zdruli, Katharina Helming, Andrew Onwumele, Leila Zamani, Land and Soil Policy-Global Environment, Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People, Chapter 15, 2019, In book: *Global Environment Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People*, Cambridge University Press, 373–398.

²⁶⁶ За осврт на стање у међународном праву видети код: Oliver C. Ruppel, "Overview of international soil law", *Soil Security*, 6, 2022, 1–6.

²⁶⁷ FAO World Soil Charter. И УНЕП је донео свој документ којим је дефинисана политика у домену земљишта. Светску политику у области земљишта УНЕП је усвојио на 12. састанку Управног савета 1982. године. Документ признаје значај земљишних ресурса и има за циљ да скрене пажњу на озбиљност проблема деградације земљишта. Он покушава да охрабри и помогне државе ради унапређивања продуктивности и управљања њиховим земљиштем.

²⁶⁸ <https://www.unccd.int/> (16.5.2022).

средине од антропогених емисија и испуштања живе и једињења живе и ниједна страна уговорница, предузимањем одговарајућих мера, неће дозволити употребу живе и једињења живе у производним процесима који су наведени у уговору.²⁶⁹ Међународни уговори који имају за предмет регулисања коришћење фосилних горива (у сектору енергетике) морали би се посебно разматрати.

3. Водни ресурси

За разлику од управљања земљиштем, управљање и заштита водних ресурса представља једну од међународноправно најразвијених области. На свим нивоима, од глобалног преко регионалног и субрегионалног до билатералног, закључен је огроман број међународних уговора. Концепт тзв. интегралног управљања водним ресурсима нашао је свој одраз и у одговарајућим правним механизмима на различитом нивоу.²⁷⁰ На врху таквог система налази се Конвенција УН о праву непловидбених коришћења међународних водотокова (1997) која, иако тренутно има релативно скроман број страна уговорница, представља неку врсту покушаја кодификације правила у овој области.²⁷¹ Осим Конвенције о праву непловидбених коришћења међународних водотокова, за регион Економске комисије УН за Европу коме припада и Република Србија, посебан значај има Конвенција о заштити прекограничних водотокова и међународних језера.²⁷²

---

²⁶⁹ За шире видети: Henrik Hallgrim Eriksen, Franz Xaver Perrez, "The Minamata Convention: A Comprehensive Response to a Global Problem", *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 23(2), 2014, 195–210; Michael S. Bank, "The mercury science-policy interface: History, evolution and progress of the Minamata Convention", *Science of The Total Environment*, 722, 2020, 1–6.

²⁷⁰ За шире видети нпр. Makane Moïse Mbengue, "A Model for African Shared Water Resources", *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 23(1), 2014, 59–66; Dereje Zeleke Mekonnen, "The Nile Basin Cooperative Framework Agreement Negotiations and the Adoption of a 'Water Security' Paradigm: Flight into Obscurity or a Logical Cul-de-sac?", *European Journal of International Law*, 21(2), 2010, 421–440.

²⁷¹ За шире видети: https://legal.un.org/ilc/texts/8_3.shtml (15.5.2022). Dragoljub Todić, „Njujorška konvencija o pravu neplovidbenih korišćenja međunarodnih vodotokova i Republika Srbija: mogućnosti i potreba ratifikacije”, *Evropsko zakonodavstvo*, 54, 2015, 255–271.

²⁷² За шире видети: Dragoljub Todić, „Upravljanje vodnim resursima i evropske integracije Srbije”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 71, 2015, 149–168.

За област морских ресурса активности на основу главног међународног уговора (Конвенције о праву мора) координирају се у оквиру Канцеларије за правна питања УН, иако је у вези са овим питањем закључен већи број посебних међународних уговора чије активности координира Међународна поморска организација.²⁷³ Отпочеле су и активности на развоју међународноправно обавезујућег документа који за свој предмет регулисања треба има питање очувања и одрживог коришћења морске биолошке разноврсности подручја изван националне јурисдикције.²⁷⁴

4. Атмосфера

Могло би се помислити, на први поглед, да је заштита атмосфере због стања у овој области,²⁷⁵ значаја ваздуха за опстанак живота итд., предмет приоритетних активности међународне заједнице. Ипак, лако се уочава да је у области заштите атмосфере изостала одговарајућа међународноправна реакција на глобалном нивоу.²⁷⁶ Регионалне специфичности и регионални карактер проблема имају доминантан значај због чега су развијане активности и усвајани регионални уговори у области заштите ваздуха. Најбољи пример регионалних инструмената у овој области, који је истовремено и од значаја за Србију, је Конвенција о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима, закључена 1979. године у оквиру Економске комисије УН за Европу.²⁷⁷

²⁷³ <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/ListOfConventions.aspx> (10.4.2022).

²⁷⁴ За више информација видети: <https://www.un.org/bbnj/> (11.5.2022).

²⁷⁵ За шире видети: Phillip Dickerson, Cristina Guerreiro, Terry Keating, John Muthama Nzioka, Serena H. Chung, Stefan Reis, "Chapter 5 – Air", In: In book: Global Environment Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People, Cambridge University Press, 2019, 107-139.

²⁷⁶ Yulia Yamineva, Seita Romppanen, "Is law failing to address air pollution? Reflections on international and EU developments", *RECIEL*. 2017; 26(3), 189-200. <https://doi.org/10.1111/reel.12223>

²⁷⁷ За шире видети: <https://unece.org/environment-policy/air> (05.03.2022). Видети, такође и: ASEAN Agreement on transboundary haze pollution (2002), <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEANAgreementonTransboundaryHazePollution-1.pdf> (19.3.2022). Shawkat Alam, Laely Nurhidayah, "The international law on transboundary haze pollution: What can we learn from the Southeast Asia region?" *RECIEL*, 26(3), 2017, 243-254. <https://doi.org/10.1111/reel.12221>

Обично се у ову групу међународних уговора сврстава и Оквирна конвенција УН о промени климе што није погрешно, иако су аспирације овог међународног уговора драматично веће.²⁷⁸ Ово, пре свега, имајући у виду начин како су формулисани циљеви Оквирне конвенције и међународних уговора који су закључени у систему овог међународног уговора (Кјото протокол и Париски споразум о клими), као и ширину привредних сектора који су обухваћени мерама које прописују ови међународни уговори.²⁷⁹ Сложеност расправе о „клими“ као природном ресурсу проистиче из актуелности и сложености проблема који се најчешће везују за климатске промене (онако како се оне данас разумеју у релевантним међународним уговорима). Везе између климатских промена и природних ресурса често се разматрају са становишта утицаја промена климе на природне ресурсе.²⁸⁰ Међународноправна регулатива углавном је усмерена ка заштити „климе“ у контексту (често катастрофичних) процена различитих сценарија развоја ситуације и примена мера ублажавања климатских промена и адаптације на климатске промене.

3. Друге области међународног права

1. Међународно инвестиционо право

Значај инвестиционих уговора за разумевање места које природни ресурси имају у међународном праву има смисла посматрати у контексту неколико чинилаца. Општи значај би требало да имају улога, карактеристике и тенденције у развоју савремених инвестиционих споразума, као и преплитања инвестиционих споразума са нормама савременог међународног права животне средине.

²⁷⁸ За основне информације о овом међународном уговору видети: <https://unfccc.int/> (16.4.2022).

²⁷⁹ За шире видети: Драгољуб Тодић, *Климатске промене у праву и реформа система управљања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014. Драгољуб Тодић, „Где су границе права климатских промена?“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 83, 2019, 41–59.

²⁸⁰ Ayelet Banai, op. cit., Stephen Williams, Alistair Hobday, Lorena Falconi, et al., „Research priorities for natural ecosystems in a changing global climate“, *Glob Change Biol.* 26(2), 2020, 410–416.

Од како је крајем XVIII века закључен један од првих међународних инвестиционих споразума (Уговор о пријатељству, трговини и пловидби, између САД и Француске), питање заштите права страних инвеститора се поставља у све израженијим формама.²⁸¹ Више је чинилаца који су утицали на промене у међународној привреди и перспективама развоја, чиме су на изванредан начин условљени и будућност и улога инвестиционих уговора.²⁸²

Пораст број међународних уговора у последњих неколико деценија релативно јасно говори, између осталог, и о растућем интересу држава да регулишу питања која се односе на приступ механизмима за решавање спорова.²⁸³ У бази међународних инвестиционих споразума (ИА), коју води UNCTAD, налази се укупно 3.786 међународних споразума од чега су 2794 билатерални инвестициони споразуми (БИТ).²⁸⁴ Број других међународних споразума који садрже одредбе о инвестицијама је 424.²⁸⁵ ICSID база међународних уговора даје одвојено билатералне инвестиционе уговоре и „друге инвестиционе уговоре”.²⁸⁶ У групи БИТ обухваћени

---

²⁸¹ Dolzer Rudolf, Schreuer Christoph, *Principles of International Investment Law*, Oxford University Press, 2012, 1.

²⁸² За шире видети нпр. David Gaukrodger, “The future of investment treaties – possible directions”, *OECD Working Papers on International Investment*, No. 2021/03, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/946c3970-en>.

²⁸³ Claudia Salgado Levy, “Drafting and Interpreting International Investment Agreements from a Sustainable Development Perspective”, *Groningen Journal of International Law, International Arbitration and Procedure*, 3(1), 2015, 59–84.

²⁸⁴ <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>. (11.3.2022).

²⁸⁵ У овој групи се разликују три главне врсте уговора: 1. широки привредни уговори који укључују обавезе које се уобичајено налазе у БИТ-овима (нпр. споразум о слободној трговини с поглављем о улагањима); 2. уговори с ограниченим одредбама које се односе на улагања (нпр. само оне које се тичу оснивања улагања или слободног преноса средстава везаних за улагања); и 3. уговори који садрже само „оквирне” клаузуле попут оних о сарадњи у области улагања и/или о мандату за будуће преговоре о питањима улагања. Поред тога, постоји и отворена категорија инструмената повезаних с улагањем. Обухвата различите обавезујуће и необавезујуће инструменте као што су модели споразума и нацрти инструмената, мултилатералне конвенције о решавању спорова и арбитражним правилима, документе које доносе међународне организације и друге.

²⁸⁶ <https://icsid.worldbank.org/resources/databases>. (9.2.2022). Према напомени коју садржи ова база, подаци нису потпуни и засновани су на информацијама које су дале владе или које се налазе на владиним веб-страницама. Подаци за поједине

су подаци за 180 држава, укључујући и Србију, са укупно 5.791 међународним уговором. Подаци о другим инвестиционим уговорима односе се на 68 међународних уговора који су релевантни за улагања, укључујући и мултилатералне и билатералне споразуме о слободној трговини с одредбама о улагањима.²⁸⁷ Као што је већ напоменуто у делу који се односи на дефиниције, природни ресурси обухваћени су у једном делу ових међународних уговора кроз експлицитне дефиниције шта они обухватају са становишта могућег односа према предмету регулисања.²⁸⁸

У литератури се расправа о односу између права животне средине и права инвестиција води са становишта различитих аспеката и конкретнијих питања.²⁸⁹ Она је део ширих расправа о утицајима стања животне средине и политике у овој области на инвестиције и обрнуто.²⁹⁰ Вероватно је да би се могла релативно једноставно доказати оправданост детаљније анализе односа између различитих облика инвестиција и стања у области животне средине.²⁹¹ Питање односа између инвестиција и стања животне средине детаљније се разматра и са становишта улоге економских инструмената у савременој политици животне средине. У литератури међународног карактера као да доминирају теме повезане са страним инвестицијама у поједине секторе привреде од значаја за решавање глобалних проблема животне средине, или

државе означавају, између осталог, када су уговори ступили на снагу и односе ли се на Конвенцију ИЦСИД-а или додатне инструменте арбитраже и мирења.

²⁸⁷ <https://icsid.worldbank.org/resources/databases/other-investment-treaties> (9.2.2022). Наводи се да подаци нису комплетни и прикупља их ICSID из јавних извора.

²⁸⁸ Детаљнија анализа захтева знатно више просотра и то питање није дефинисано као приоритет ове монографије.

²⁸⁹ За шире видети: Драгољуб Тодић, „Инвестиције и заштита животне средине у Србији – правни аспекти”, у С. Јелисавац-Трошић (ур). *Стране инвестиције у Србији – Нови погледи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, 103–120.

²⁹⁰ У овом раду се не улази у посебну расправу о садржају појма „инвестиције” и других појмова из њега изведених (као што је нпр. појам „инвестициона клима”, стране инвестиције итд.). Такав приступ је условљен, пре свега, циљем рада који у средиште расправе ставља постојећи нормативни оквир у области животне средине.

²⁹¹ За шире видети: Dragoljub Todić, Zorica Isoski, “Investicije i zahtevi u pogledu kvaliteta životne sredine”, у Petrović, P., (ur), *Possibilities and Perspectives for Foreign Direct Investments in the Republic of Serbia*, November 2013, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2014, 276–288.

улогу појединих међународних финансијских институција у овој области. Овоме доприносе и неки финансијски (или квазифинансијски) механизми који су створени, или се стварају, с циљем подстицања одређених активности ради унапребења стања у области животне средине или решавања конкретних проблема.²⁹²

Правни аспекти ове расправе, такође, имају различите димензије. Често се, између осталог, говори о сукобу између правила која се односе на заштиту животне средине и инвестиција, тј. о правилима заштите животне средине као ограничавајућим чиниоцима за успешнију реализацију страних инвестиција. Релативно најјаснију слику могућих односа између права животне средине и инвестиционог права дају Дупви и Виналес, јасно разликујући синергетске ефекте од ситуација где се може говорити о конфликту између две групе норми.²⁹³ У последњем случају говори се о могућностима да заштита инвестиција може бити у супротности са нормама домаћег права којима се прописују одређене мере заштите животне средине. Када говоре о конфликтима између две групе норми аутори разликују две врсте конфликта. Најпре се говори о нормативном (normative) конфликту, а потом и о конфликту легитимитета (legitimacy conflict). Аутори наводе да је број инвестиционих спорова са елементима који се на различите начине тичу животне средине у значајном порасту, при чему су елементи који се односе на животну средину различитог карактера и појавних облика. На пример, одузимање имовине инвеститора због разлога који се односе на заштиту природе и заштићених културних локалитета, одузимање, суспензија или ускраћивање дозвола за рад у случају постројења за третман отпада, или производње одређених хемијских супстанци, затим наметање одговорности због загађивања локација; прописивање додатних санитарних или здравствених мера итд. Расправа о нормативном конфликту између две групе норми (животна средина и инвестиције) компликује се конфликтом између норми унутрашњег права (животне средине) и норми међународог

---

²⁹² За основне назнаке видети, нпр. Peter P. Rogers, Kazi F. Jalal, John J. Boyd, *An Introduction to Sustainable Development*, Earthscan, 2007, 314–345. Видети и: *Global Trends in Renewable Energy Investment 2013*, Frankfurt School-UNEP Centre/BNEF, 2013. За нека интересантна размишљања видети и: Larry Lohmann, "Climate as Investment", *Development and Change*, 40(6), 2009, 1063–1083.

²⁹³ Dupuy Pierre-Marie, Vinuales E. Jorge, *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2016, 378–390.

инвестиционог права (*legitimacy conflict*), чиме се отварају бројна шира питања у вези са односом између међународног и унутрашњег права. У делу литературе се расправља и о питању одговорности мултинационалних компанија, дOMETИМА одредаба које се односе на заштиту инвестиција, тумачењу одредби о ванредним ситуацијама и појму „нужности“, значају који се придаје у споровима у вези са страним инвестицијама у неким питањима која се односе на животну средину итд.²⁹⁴ Анализирају се и инвестициони уговори у намери да се одговори на питање какве одредбе о животној средини они садрже.²⁹⁵ Велде и Коло расправљају о томе како и где повући линију између националних прописа који имају за циљ заштиту животне средине, односно људског, животињског или биљног живота, и здравља и прописа којима се регулише експропријација и питање накнаде.²⁹⁶ Сендс, Пил, Фабра и Мекензи указују на значај два међународна механизма доступна за подстицање страних директних инвестиција. Први обухватају инвестиционе уговоре – билатералне и мултилатералне – који настоје заштити стране инвестиције против одређених владиних аката, посебно експропријације и непоштеног поступања; други обухвата аранжмане – домаће и међународне – који настоје осигурати гаранције (осигурања и др.) против дела која су забрањена уговорима о улагању. Оба механизма постају све више повезана с међународним правилима о животној средини, у смислу да могу утицати на способност држава да усвоје одређене мере заштите животне средине на националном нивоу, или кроз мултилатералне споразуме о заштити животне средине, или да подстакну државе на смањење њихових стандарда заштите животне средине с циљем привлачења страних инвестиција. Што се тиче осигурања извозних

---

²⁹⁴ Jorge E. Viñuales, “Foreign Investment and the Environment in International Law: An Ambiguous Relationship”, *British Yearbook of International Law*, 80(1), 2010, 247.

²⁹⁵ Уочава се да: 1) с временом све више уговора садржи такав језик; 2) само око 8% узорака уговора укључује референце на питања животне средине; и 3) постоје велике варијације у садржају таквог језика, како међу земљама тако и временски. Gordon Kathryn, Pohl Joachim, *Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey*, OECD, Working Papers on International Investment 2011/01, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5kg9mq7scrlj-en>

²⁹⁶ Thomas Waelde, & Abba Kolo, “Environmental Regulation, Investment Protection and ‘Regulatory Taking’ in International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 50(4), 2001, 811–848.

кредита, главна се питања односе на опсег у којем такви аранжмани требају бити доступни пројектима који могу бити штетни за животну средину, као и који су механизми доступни за препознавање таквих пројеката у раној фази њиховог развоја.²⁹⁷

2. Међународно трговинско право

Значај природних ресурса за животну средину изричито је препознат у мултилатералним трговинским споразумима успостављањем Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ) 1947. године. ГАТТ је садржавао опште изузеће у свом члану XX(r) који оправдава мере, иако се сматрало да бити у супротности с правилима ГАТТ-а има за циљ очување „исцрпљивих природних ресурса“. Од стварања ГАТТ-а 1947. овај изузетак је попримио централни значај и у Светској трговинској организацији (СТО) 1995. године.²⁹⁸

Осим тога, члан XX Општег споразума о тарифама и трговини (ГАТТ) допушта, под одређеним условима, изузимање (из нормалног режима ГАТТ-а) мера које имају утицаја на трговину робама за заштиту људског здравља и живота, као и здравља и живота животиња и биљака. Овим чланом предвиђено је да „под условом да се не примењују на начин који представља средство произвољне или неоправдане дискриминације између земаља или прикривено ограничавање међународне трговине, ништа се у овом Споразуму неће тумачити тако као да је странама уговорницама забрањено да заводе или примењују мере: [...] б) потребне за заштиту здравља и живота лица и животиња или очување биљака; [...] j) које су од битне важности за прибављање или за расподелу оних производа код којих се осећа општа или локална несташница [...]“.²⁹⁹ И неколико других

²⁹⁷ Phillippe Sands, Jacqueline Peel, With Adriana Fabra, Ruth MacKenzie, *Foreign investment. In Principles of International Environmental Law* (pp. 869-887). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

²⁹⁸ Ehab S. Abu-Gosha and Rafael Leal-Arcas, “The Conservation of Exhaustible Natural Resources in the GATT and WTO: Implications for the Conservation of Oil Resources”, *The Journal of World Investment & Trade*, 14, 2013, 481.

²⁹⁹ Цитирано према преводу: Snežana Zubić-Petrović, Aleksandra Raković, *Svetska trgovinska organizacija – pravni instrumenti i savremene tendencije*, Beograd: Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore, 2005, 389 i dalje. За текст члана XX

споразума закључених у оквиру ГАТТ-а садржи одредбе којима се упућује на значај појединих аспеката заштите животне средине.³⁰⁰

Договор о правилима и процедурама за решавање спорова (The Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlements of Disputes – DSU) прописује детаљна правила за решавање спорова који могу да настану у примени СТО споразума. Установљава се оквир унутар којег се расправља и одлучује о односу између трговинских мера и мера које немају преваходно трговински карактер, укључујући и мере које се доносе и примењују у области животне средине. У досадашњој пракси неколико таквих спорова имало је за свој предмет расправе више питања која се тичу животне средине и у оквиру којих су дата тумачења смисла одредби појединих СТО споразума.³⁰¹

3. Међународна људска права

Осим права на самоопредељење, на које је већ указано и које је у органској вези са принципом суверенитета над природним ресурсима још из времена процеса деколонизације, везе између начина управљања природним ресурсима и људских права појављују се у неколико других равни, због чега је неопходно имати у виду шири контекст људских права.³⁰² Расправа о људским правима може да има и своје самостално значење кроз тумачење места које људска

на енглеском види: The General Agreement on Tariffs and Trade, GATT, Geneva, July 1986, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (30. мај 2022), 37–38. И код навођења осталих одредби СТО споразума (уз одређене ситније измене и допуне), за основу је коришћен превод из публикације: Zubić-Petrović, S., Raković, A. (2005).

³⁰⁰ За шире видети: Sanja Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2018.

³⁰¹ Нпр. United States – Gosiline (квалитет ваздуха у урбаним подручјима); United States – Shrimps and United States Shrimp 21.5 (одлука о тумачењу); SPS „Trilogy” – European Communities – Hormones, Australia – Salmon, Japan – Varietals; EC – Asbestos. За кратак резиме ових спорова види: Matthew Stilwell, Jan Bohanes, (2005). *Trade and the Environment*, in: Macrory, P. F. J., Appleton, A. E., Plummer, M. G. (Eds). *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. II, Boston: Springer, 535, 519–529.

³⁰² За опште информације видети: Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Међународна људска права*, Правни факултет у Београду, Београд, 2021.

права имају у праву животне средине, како у контексту права на (здраву) животну средину тако и са становишта односа међународних уговора у области животне средине према људским правима у целини. Котула наглашава и потребу ефикаснијег уважавања људских права у инвестиционим процесима,³⁰³ чиме се потенцијална детаљнија расправа о односу природних ресурса и људских права проширује и на инвестиционе уговоре.

Међутим, савремено међународно право животне средине, чији главни део чине међународни уговори као основни извори права, питање односа према људским правима није регулисало на системски начин.³⁰⁴ Практично, осим Архуске конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима заштите животне средине (Архуска конвенција), која је закључена у оквиру Економске комисије УН за Европу па је због тога релевантна и за Републику Србију, ниједан други међународни уговор у овој области не садржи одредбе које експлицитно упућују на право човека на (здраву) животну средину.³⁰⁵ У делу који се односи на „циљ” овог међународног уговора, прописано је да ће свака страна уговорница „гарантовати право на доступност информација, учешће јавности у доношењу одлука и право на правну заштиту у питањима заштите животне средине у складу са одредбама ове конвенције”, а „ради давања доприноса заштити права сваког појединца садашњих и будућих генерација на живот у животној средини адекватној његовом здрављу и благостању” (аут. под.). У литератури се обично оваква формулација тумачи на начин којим се на различите начине признаје постојање права на (здраву) животну средину, иако би се могло расправљати о поузданости таквог закључка. Као што се види из наведене формулације, Конвенција не гарантује право као такво, већ примарно гарантује три друга права (процедуралног карактера)

³⁰³ Lorenzo Cotula, op. cit.

³⁰⁴ За једно виђење видети код: Родољуб Етински, „Међусобни однос Европске конвенције о људским правима и Архуске конвенције”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1, 2018, 1-15.

³⁰⁵ Веза овог међународног уговора са природним ресурсима произилази из активности на које се он односи (а за које је прописана обавезна процедура учешћа јавности у доношењу одлука). Наиме у Анексу уз овај уговор наведене су активности које подлежу прописаним правилима и оне се тичу минералне индустрије, енергетског сектора, производње и прераде метала итд.

која се сматрају неком врстом елемената који треба да „допринесу заштити права сваког поједина садашњих и будућих генерација на живот у животној средини адекватној његовом здрављу и благостању”. На први поглед може да изгледа као да се овако формулисаном одредбом жели рећи да је право на живот у здравој животној средини („адекватној здрављу и благостању”) нешто што је већ негде установљено, па би правила која регулишу питања која су предмет уређивања овог међународног уговора требало само да ојачају такву позицију.

Када се ради о глобалним међународним уговорима, који су примарни предмет наше анализе, треба рећи да Конвенција о биолошкој разноврсности, Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова, као и Конвенција Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци, не спомињу људска права на посебан начин. Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова позива се на принципе и препоруке које је усвојила Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју 1992. године у Декларацији из Рио де Жанеира и Агенду 21. У случају међународних уговора у области климатских промена (Оквирна конвенција УН о промени климе, Кјото протокола и Париски споразум о клими), они право на (здраву) животну средину не спомињу на посебан начин. Ипак, треба имати у виду да се Оквирна конвенција позива на одговарајуће одредбе Декларације конференције Уједињених нација о човековој животној средини усвојене у Стокхолму, 16. јуна 1972. године (ал. 7. Преамбуле), која у свом првом принципу прописује да „човек има основно право на слободу, једнакост и одговарајуће услове живота у животној средини чији квалитет допушта достојанствен и живот у благостању, у складу са чиме има и одговарајућу одговорност”. Кјото протокол не прави референцу ка људским правима, али се директно позива на Оквирну конвенцију УН о промени климе, њене циљеве и друге одредбе овог међународног уговора, због чега се одредбе Оквирне конвенције морају имати у виду при тумачењу одредби Кјото протокола. Међутим, Париски споразум, као последња фаза у развоју права климатских промена, у свом преамбуларном делу (алинеја 11) директно упућује на људска права, односно обавезе страна уговорница у вези са људским правима, што би се могло сматрати извесним напретком. Прописује се обавеза страна уговорница да приликом предузимања мера за решавање проблема

у области климатских промена „поштују и промовишу људска права“. При томе се иде и даље, посебно спомињући следећа људска права: право на здравље, права аутохтоних народа, локалних заједница, миграната, деце, особа са инвалидитетом и угрожених људи, као и право на развој, родну равноправност, оснаживање жена и међугенерациску једнакост. Овакво стање би се могло различито тумачити. Могуће је, на пример, право на здравље везивати за право на (здраву) животну средину, а могуће је право на (стабилну) климу везивати за ових десетак права (у контексту узрока и последица климатских промена) итд.

Најновији покушај да се људска права ставе у средиште расправе о животној средини учињен је кроз предлог документа који је назван Глобани пакт за животну средину.³⁰⁶ У литератури која је посвећена тумачењу домета решења која садржи предлог овог документа, на различите начине се процењује значај потенцијалног усвајања овог документа за људска права. Оно што не би требало да буде спорно је чињеница да се у овом документу експлицитно указује и на људска права.

4. Међународно право оружаних сукоба

Експлоатација природних ресурса у време сукоба била је предмет богате литературе због изразитог „карактера стандарда понашања прописаних Хашком и Женевском конвенцијом“.³⁰⁷ Ако се за ширу основу узму норме међународног права којима се установљавају правила понашања према животној средини, онда најодређеније норме налазимо у Женевским конвенцијама са Допунским протоколима, иако би детаљнија анализа морала водити рачуна и о значају осталих извора хуманитарног права.³⁰⁸ У том смислу, најпре

³⁰⁶ За шире о овом документу видети: <https://globalpactenvironment.org/> (5.5.2022).

³⁰⁷ Jean D'aspremont, "Towards an International Law of Brigandage: Interpretative Engineering for the Regulation of Natural Resources Exploitation", *Asian Journal of International Law*, 3(1), 2013, 1-24.

³⁰⁸ Кис и Шелтон као правне инструменте који садрже одредбе о заштити животне средине за време оружаних сукоба посебно наводе: Хашке конвенције из 1907, IV Женевску конвенцију из 1949 и Протокол I (1977) уз Женевске конвенције, Конвенцију о забрани употребе техника модификације животне средине у војне или друге непријатељске сврхе (1977), Протокол III уз Женевску конвенцију о конвенционалном оружју (1980), Конвенцију о забрани развоја, производње,

би требало подсетити на одредбе IV Хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну које су повезане са питањем власништва. Поред забрана установљених посебним конвенцијама, експлицитно се забрањује „уништавати или пленити непријатељску имовину, осим случајева кад би та уништавања или заплене императивно налагала војна потреба”,³⁰⁹ (аут. под., члан 23(г)). Такође, „забрањено је препустити пљачки град или место, макар били освојени на јуриш” (чл. 28). У погледу односа државе – окупатора према природним добрима (држава окупатор) има се сматрати „само администратором и плододуживаоцем јавних грађевина, непокретности, шума и пољопривредних добара која припадају непријатељској држави, а налазе се у окупираној области (чл. 55).³¹⁰ Пљачка је забрањена, као и „мере репресалија према заштићеним лицима и њиховој имовини”, и на основу одредби IV Женевске конвенције о заштити грађанских лица за време рата (чл. 33). Овоме треба додати и Допунски протокол II уз Женевске конвенције забрањује „у свако доба и на сваком месту”, између осталог и „пљачку” (чл. 4, ст. 2г), укључујући и „претњу извршењем” (х).

За расправу о природним ресурсима заштита објеката неопходних да би цивилно становништво опстало може бити посебно значајна. Допунски протокол I прописује, између осталог, да је забрањено „напасти, уништити, уклонити или учинити некорисним објекте неопходне да цивилно становништво преживи, као што су намирнице, пољопривредне области за производњу хране, жетва, жива стока, инсталације за воду за пиће и залихе и постројења за наводњавање” (чл. 54).³¹¹ На сличан начин регулисана

стварања залиха и употребе хемијског оружја и њиховом уништавању (1993), Протокол II уз Конвенцију о употреби извесних конвенционалних оружја за која се сматра да прекомерно повређују или да имају неселективне ефекте (1996), Конвенцију о забрани употребе, стварања залиха, производње и преноса потивпешадијских мина и њиховом уништавању (1997). Alexandre C. Kiss & Dinah Shelton, *Developments and Trends in international Environmental Law*, Geneva, UNITAR, 1999, p. 88.

³⁰⁹ Цитирано према: *Odabrani dokumenti iz Međunarodnog humanitarnog prava*, Centar za mirovne operacije Vojske Srbije, Međunarodni komitet Crvenog krsta u Srbiji i ISAC fond, 7,8.

³¹⁰ Она мора очувати основна средства тих имања и њима управљати у складу са правилима плододуживања.

³¹¹ Ово са изричитом намером да се тога лиши цивилно становништво или противничка страна због вредности коју ти објекти имају за њихов опстанак, без

је и заштита објеката неопходних за опстанак цивилног становништва, чланом 14 Допунског протокола II. Изузетак се односи на објекте које користи противничка страна: (а) за одржавање само чланова њених оружаних снага; или (б) ако не за одржавање, онда као директну помоћ војној акцији под условом, међутим, да ни у ком случају против тих објеката неће бити предузете акције за које се може очекивати да ће оставити цивилно становништво са неодговарајућом храном или водом, што би проузроковало његово гладовање или га нагнало на покрет.³¹²

На заштиту животне средине (ако се под тим подразумева природна средина) непосредно се односе норме Допунског протокола I (1977). Забрањује се наношење „обимних, дуготрајних и озбиљних оштећења“ природној околини у контексту забране примењивања метода и средстава ратовања ако се од њих може очекивати да ће њиховом применом доћи од оваквих оштећења (чл. 35, ст. 3).³¹³ Потом се у контексту заштите „цивилних објеката“ природна средина (natural environment) штити од обимног, дуготрајног и озбиљног оштећења што обухвата и забрану коришћења метода или средстава ратовања и чији је циљ или од којих се може очекивати да проузрокују такво оштећење природне околине и да тиме штете здрављу или опстанку становништва (чл. 55).³¹⁴

Расправа о тешким и другим повредама Женевских конвенција открива да се у овој групи налазе и неке норме које могу да се односе на животну средину. Тако се тешком повредом сматра, између осталог, и уништавање имовине које није оправдано војним потребама и које се врши у великом обиму на недопуштен и самовољан начин (чл. 147 IV Женевске конвенције).³¹⁵ И Допунски

обзира на мотив, било да би се становништво изнуривало глађу или нагнало да се исели, било из неког другог мотива.

³¹² Ови објекти не смеју бити предмет репресалија. С обзиром на виталне потребе било које стране у сукобу у одбрани националне територије од инвазије, одступање од забрана садржаних у ставу 2 може бити дозвољено страни у сукобу у оквиру такве територије која је под њеном контролом кад то захтевају императивне војне потребе.

³¹³ У сваком оружаном сукобу право страна у сукобу да бира методе и средства ратовања није неограничено. Забрањено је употребљавати оружје, пројектиле и материјал и методе ратовања који проузрокују сувишне повреде или непотребне патње.

³¹⁴ Забрањени су напади на природну околину репресалијама.

³¹⁵ Поред следећих дела: а) хотимично убиство; б) мучење или нечовечно поступање, под чиме се подразумевају и биолошки опити; намерно прозроковање великих

протокол I такође, дефинише одређена дела као „тешке повреде овог протокола”.³¹⁶ Најпре се потврђује да су дела која су описана као тешке повреде Конвенција истовремено и тешке повреде Протокола уколико су она учињена против лица која су у власти противничке стране, а заштићена су Протоколом и то: лица заштићена члановима 44 (борци и ратни заробљеници), 45 (лица која су учествовала у непријатељствима) и 73 (избеглице и лица без држављанства); рањеници, болесници, медицинско и верско особље, санитетске јединице и санитетски транспорти итд. Став 3 члана 85 поред упућивања на дела дефинисана у члану 11 протокола, набраја шта се још сматра тешким повредама. При томе се прописују одређени услови који треба да се испуне да би се она сматрала тешким. Ти услови се тичу радње и последице дела. У првом случају неопходно је да су та дела извршена намерно, а када се ради о последицама неопходно је да се оваквим делима крше одредбе Протокола, односно да су оваква дела имала за последицу смрт или озбиљне повреде које могу бити „телесне” и „здравствене”. Уз наведене услове ова дела обухватају, између осталог: а) напад на цивилно становништво или поједина цивилна лица; б) напад без избора циљева уз додатне услове: да тај напад погађа цивилно становништво или цивилне објекте; да је тај напад предузет са знањем да „ће ... проузроковати прекомерне губитке живота, повреде цивила или оштећење цивилних објеката како су дефинисани у члану 57, став 2(а) (III),³¹⁷ ц) предузимање напада на грађевине или инсталације које садрже опасне силе онда када постоји знање о проузроковању прекомерних губитака из поменутог

патњи или наношење озбиљних повреда телу или здрављу; затим ц) незаконита прогонства и пресељења.

³¹⁶ Тачком 5 члана 85 предвиђено је да се тешке повреде Конвенција и Протокола сматрају „ратним злочинима” и то „не дирајући у примену Конвенција и овог Протокола”. Остављамо по страни расправу о заједничким теоријским и другим елементима дела угрожавања животне средине. Задржавамо се само на њиховом формалном одређењу.

³¹⁷ Којим је предвиђена обавеза предузимања мера предострожности и то од стране оних који „планирају или одлучују о нападу”. Они су дужни да се уздрже од одлуке да се крене у било који напад „од кога се може очекивати да ће проузроковати случајне губитке живота цивила, повреде цивила, оштећење цивилних објеката или комбинацију тога”, када би они били „несразмерно велики у односу на предвиђену конкретну и директну војну предност”.

члана 57, став 2(а) (III); д) узимање небрањених места и демилитаризоване зоне за предмет напада.

Тешким повредама Протокола, између осталог, сматрају се и дела дефинисана ставом 4 члана 85 Протокола. Општи услови и за дела из овог става су слични као и за претходна дела: да су учињена намерно и уз кршење одредаба Протокола, али без обзира на последицу. Поред неких других дела, у овој категорији је и дело узимања за предмет напада јасно видљивих историјских споменика, уметничких дела или места за верске обреде, који представљају културно или духовно наслеђе народа и којима је пружена посебна заштита путем специјалних аранжмана (нпр. у оквиру надлежне међународне организације). Ово ако постоји последица која је овде дефинисана као њихово разарање „у великим размерама” и то у два случаја: а) у оним случајевима када нема доказа о томе да се такви објекти користе за помоћ војним акцијама (што је прекршај члана 53 подтачке (б)); и када такви историјски споменици, уметничка дела и места за верске обреде нису лоцирани у непосредној близини војних циљева.

У погледу осталих одредаба које се непосредније односе на заштиту животне средине за време оружаног сукоба, а које нису тешке повреде Протокола и Конвенција, може се рећи да Допунски протокол I³¹⁸ садржи неколико таквих одредаба. Најпре, у одељку о методима и средствима ратовања чланом 35³¹⁹ утврђено је опште правило да право избора метода и средстава ратовања „није неограничено”. Ставом 3 истог члана дефинисано је посебно дело угрожавања животне средине и оно се састоји у примени метода и средстава ратовања који имају следеће особине: да су намењени да проузрокују „опсежна, дуготрајна и озбиљна оштећења,³²⁰ природне

---

³¹⁸ Овде ваља напоменути да и Допунски протокол II који се односи на „немеђународне” оружане сукобе такође садржи одредбе које су релевантне за заштиту животне средине. За ову врсту оружаног сукоба треба имати у виду и одредбе члана 3 Женевских конвенција (који је заједнички за све четири конвенције) затим, чланове 4, 13, 14, 15, 16, 17 итд. Допунског Протокола II.

³¹⁹ У овој групи одредаба релевантни су и члан 36 који се односи на „проучавање, усавршавање, набављање или прихватање новог оружја, средстава или метода ратовања” (где се прописује обавеза утврђивања да ли ће примена новог оружја, у неким или свим условима, бити забрањена) и члан 37 који забрањује употребу перфидних поступака дефинишући шта се сматра под перфидним поступцима.

³²⁰ Ово би могло бити кључни елемент услова, али истовремено и основни проблем и тачка спорења код било којег озбиљнијег разговора о односу рата и животне

околине”,³²¹ или да се од употребе оваквих метода и средстава „може очекивати да ће проузроковати” споменуте последице по природну околину. Чланом 48 установљено је основно правило заштите цивилног становништва од дејстава непријатеља кроз два критеријума: а) обавезу страна уговорница да у својим поступцима праве јасну разлику између цивилног становништва и бораца, и између цивилних објеката и војних објеката, и б) обавезу да се војне операције усмере „само против војних објеката” (аут. под.). У складу с тим члан 51 предвиђа прецизирање значења „заштите цивилног становништва” и „појединих цивила” као „опште заштите од опасности које проистичу из војних операција”,³²² док су чланом 52 дефинисани „општа заштита цивилних објеката”,³²³ а чланом 53, не

средине. Јер, осим евентуалних посебних примера, овако тврду формулацију састављену од три описне квалификације степена (нивоа) угрожавања природне околине („опсежна, дуготрајна и озбиљна”) ваљало би преиспитивати и доказивати за сваки конкретни случај. Чини се да би због оваквог (широког, релативизованог итд.) описа угрожавања основног предмета заштите, које Протокол забрањује, сама идеја заштите могла практично бити озбиљно дисквалификована. Интересантна су објашњења ових појмова која су дата уз ЕНМОД конвенцију. Тако се појам „распрострањена”, као еквивалент овде употребљеног појма „опсежна”, везује за површину размере од „неколико стотина квадратних километара”; појам „јака” или „озбиљна” укључује „озбиљна и значајна ремећења или оштећења људског живота, природних или економских ресурса или других погодности”. За појам „дуготрајна” сматра се да је, током Дипломатске конференције на којој је усвојен Допунски протокол I, опште усвојен став да се он има тумачити као „неколико декада”. “International Covenant on Environment and Development” (draft), Environmental Policy and Law Paper No. 31, IUCN – The World Conservation Union, 1995, 102. Иначе, уместо формулације „озбиљна” (оштећења) Кривокапић користи формулацију „тешка”. За шире видети: Борис Кривокапић, *Мир и рат у међународним односима и праву*, Институт за упоредно право & Пословни и правни факултет, Београд, 2017, 744–745.

³²¹ Предмет заштите је „природна околина” што би ваљало прецизирати и имати у виду током целе анализе, а нарочито у односу на појам „животне средине”.

³²² Овај члан изричито забрањује „акте или претње насиљем којима је главни циљ да шире терор међу цивилним становништвом”. Поред тога, тачком 4 и 5 овог члана дефинисани су „напади без избора циљева” као напади који нису усмерени на одређени војни објекат, напади при којима се примењује метод или користи средство борбе „које не могу бити управљени на одређени војни објекат”, односно, „чије се дејство не може ограничити онако како је то предвиђено овим протоколом”, а „у сваком таквом случају” напади који су такве природе да погађају војне објекте и цивиле и цивилне објекте „без разликовања”.

³²³ Општом одредбом цивилни објекти су заштићени тако што „не смеју бити предмет напада или репресалија”, док се дефинисање „цивилних објеката” даје кроз

дирајући у одредбе Хашке конвенције за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба (1954) и „других одговарајућих међународних инструмената, заштита културних објеката и храмова“. Овим последњим чланом је одређено да се дефинисано дело састоји у „било каквом непријатељском акту упереном против историјских споменика, уметничких дела или храмова који сачињавају културно или духовно наслеђе“.

Заштита објеката неопходних да би цивилно становништво „опстало“ предмет је посебног члана 54 Протокола. У ову сврху предвиђене су посебне забране: а) изнуривање становништва глађу као метод ратовања; б) напад, уништење, уклањање или чињење некорисним објеката који су неопходни да би цивилно становништво³²⁴ „преживело“, при чему се, као пример, посебно набрајају: намирнице, пољопривредне области за производњу хране, жетва, жива стока, инсталације за воду за пиће, резерве и постројења за наводњавање. У овом члану је формулисан и додатни услов који се манифестује у „изричитој намери“³²⁵ да се цивилно становништво или противничка страна лише ових ствари, иако се мора признати да је у овом ставу садржана извесна неконзистентност.³²⁶

негативно одређење да су то „објекти који нису војни објекти дефинисани у ставу 2а, војни објекти су ставом 2 одређени „својом природом, локацијом, наменом или коришћењем“ ако због таквих особина „ефикасно доприносе војној акцији“ и чије би уништење, заузимање или неутрализација (према условима које владају у то време) значили „пружање одређење војне предности“. Интересантно је да је посебном одредбом предвиђено да постојање сумње да се неки објекат (храм, куће, школе и друга пребивалишта) користи за војне сврхе, није довољно да би се такав објекат сматрао војним објектом већ има бити поштеђен напада и има се сматрати да се не користи у ове сврхе.

³²⁴ Значи, изричити предмет заштите је цивилно становништво, али се веза са животном средином може тражити и посредством непосредних објеката напада, уништавања, уклањања или чињена некорисним: инсталација за воду за пиће и резерве, постројења за наводњавање итд.

³²⁵ Ова „изричитост“ је значајно ублажена кроз одредбе тачке 5 овог члана која допушта одступање од ових забрана када то захтевају „императивне војне потребе“.

³²⁶ Кроз формулацију „без обзира на мотив“, којом се очигледно донекле потенцира императивност норми али се набрајање шта се под тим подразумева (намера да се становништво исели или да се изнурује глађу или „било из неког другог мотива“) могло бити боље сређено. Јер, очигледно је да последња формулација покрива обе предходне и на неки начин њихово навођење чини излишним, исто као што то доводи у питање и саму „императивност“ из претходног става.

Чини се да су најближе основном циљу наше анализе одредбе члана 55 и члана 56 Допунског протокола I, Члан 55³²⁷ понавља садржај члана 35 и до извесне мере посебно наглашава место „природне околине“. При томе се најпре општом одредбом утврђује обавеза да се у „ратовању ... мора обратити пажња“ како би се „природна околина“ заштитила од: обимног, дуготрајног и озбиљног оштећења, а даљом одредбом члана 55 покушано је да се ближе одреди шта се сматра под заштитом коју овај члан утврђује. То је учињено кроз формулацију два услова, тако да она обухвата „и забрану коришћења метода или средстава ратовања“: ако је циљ овакве употребе проузроковање таквог оштећења природне околине (опсежно, дуготрајно и озбиљно) и тиме „штете здрављу или опстанку становништва“,³²⁸ или ако се од овакве употребе „може очекивати да проузрокују“ споменуте последице. Другим ставом овог члана утврђује се забрана „напада на природну околину“ ако се они примењују у оквиру тзв. репресалија³²⁹ (чл. 55, ст. 2).

„Грађани и инсталације које садрже опасне силе“ представљају посебан предмет заштите одредаба члана 56 Допунског протокола I.³³⁰

³²⁷ Интересантно је да се одредбе члана 55 Допунског протокола II, заједно са одредбама Конвенције о забрани употребе у војне или било које друге непријатељске сврхе техника модификације животне средине (1977) и одредбама Уговора о забрани нуклеарних проба у атмосфери, свемиру и под водом (1963), узимају као „одраз ... *communis opinio*“ да се извесне технике чији је циљ манипулација или измена глобалних природних процеса не смеју употребити. „Introductory document prepared by the Italian Government for the Forum on international law of the environment“, Siena, 17-21 April, 1990, para. 54.

³²⁸ Значи, поред природне околине као основног предмета заштите, овде се са њом у директној вези изричито штите још две вредности: „здравље становништва“ и „опстанак становништва“. Подразумевајући да обе ове вредности припадају истом „корпусу“ и да су међусобно условљене и будући да су постављене алтернативно, поставља се и питање њиховог ближег одређења, а нарочито: степена заштите здравља и степена угрожавања опстанка становништва који би могао бити предмет заштите у контексту животне средине.

³²⁹ Извесну знатнијељу може изазивати формулација предмета заштите (природна околина), односно нивоа њене заштите. С тим у вези, поставља се питање да ли је природна околина заштићена уопште од репресалија или би ово ваљало тумачити у вези са ставом 1 и нивоом заштите који је одређен као „обимна, дуготрајна и озбиљна оштећења“.

³³⁰ Поред тога, ставом 6 овог члана стране уговорнице се „позивају ... да закључе између себе и друге споразуме“ којима би се обезбедила и „додатна заштита објеката који садрже опасне силе“. У том циљу ставом 7 предвиђа се и предузимање мера

Општом одредбом изричито се забрањује напад³³¹ на грађевине или инсталације које садрже опасне силе (броне, насипи, „нуклеарне електране за производњу енергије“), чак и тамо где су то војни објекти ако су испуњена следећа два услова: а) ако би то могло проузроковати ослобађање опасних сила, и б) ако би то могло проузроковати велике губитке³³² међу цивилним становништвом. У погледу „других војних објеката лоцираних код ових грађевина или инсталација (које су предмет заштите, прим. аут.) или у њиховој близини“, члан 56 утврђује такође забрану напада али уз блаже формулисану забрану. Поред првог услова, који је идентичан оном из става 1, други услов је формулисан тако да је последица таквог напада, због које је напад забрањен, означена као „тешки губици међу цивилним становништвом“ (аут. под.). Допунски протокол утврђује за све три категорије објеката (броне или насипи, нуклеарна централа и „други војни објекти“) посебне одредбе о престанку „посебне заштите од напада“. Но, уколико заштита престане и напади буду изведени предузеће се „све практичне мере предострожности (мисли се на мере предострожности из члана 57 Допунског протокола, прим. аут)³³³ да би се избегло ослобађање опасних сила“ (ст. 3).

обележавања објеката заштићених овим чланом („специјални знак“ се састоји од „групе од три светло наранџаста круга постављена на истој основи“ како је одређено у члану 16 Прилога I овог протокола), иако непостојање овакве ознаке „ни у ком случају не ослобађа страну у сукобу њених обавеза из овог члана“.

³³¹ Протокол у члану 49 дефинише израз „напад“ као „акте насиља против противника, било да су офанзивни или дефанзивни“ и „без обзира на којој се територији примењују“. Поред напада на ове објекте ставом 4 изричито је забрањена и примена мера репресалија према „грађевинама, инсталацијама или војним објектима“ на које се односи члан 56.

³³² Овде, слично као и код формулације „тешки губици“, коју Протокол такође користи, остаје огроман проблем неодређености и потребе дефинисања. Не мањи проблем је и формулација „ослобађање опасних сила“ за коју се у начелу зна шта би могла значити ако се повеже са објектима који се штите. Међутим, правно посматрано није јасно колики ниво „ослобођања опасних сила“ је потребан, поготову ако се узме у обзир други услов који је постављен кумулативно. Али, није само то проблем. Из другог услова је видљиво да је крајњи бенефицијар ових одредаба „цивилно становништво“, што би могло значити да ако нема „великих губитака цивилног становништва“ то се вероватно не би могло говорити о акту који је забрањен. Крајња консеквенца оваквог закључка је да у ствари „природна околина“ која би претрпела последице наведеног акта није уопште заштићена.

³³³ Овај члан предвиђа одредбе о „мерама предострожности при нападу“ наводећи конкретне мере које се „у вези са нападима морају предузети“ како би се „поштедели цивилно становништво, цивили и објекти“. Те мере обухватају, између осталог: 1)

Знатно блажа одредба у погледу „забране постављања војних објеката у близини грађевина или инсталација“ садржана је у ставу 5 кроз формулацију да ће стране уговорнице „настојати да избегну“ овакве радње. Изузетак представљају „инсталације које су подигнуте само у сврху одбране заштићених грађевина или инсталација од напада“ (аут. под.) што се допушта. Оне неће бити предмет напада под условима којима се у ствари покушава одговорити на питање дефинисања „сврхе одбране“: да се не користе у непријатељске сврхе,³³⁴ и да је њихово наоружавање ограничено на оружје које омогућује само да се одбије непријатељска акција против заштићених грађевина или инсталација.

обавезу предузимања мера да се провери да објекти који ће бити нападнути нису обухваћени посебном заштитом, односно да их према одредбама Протокола није забрањено нападати; 2) обавезу предузимања мера предострожности при избору средстава и метода ратовања (како би се „случајни губици живота цивила, повреде цивила и оштећење цивилних објеката ... свели на минимум“); 3) обавезу „анулирања“ или прекидања напада ако „постане јасно“ да циљ који се напада није војни, или да је обухваћен посебном заштитом, или да се могу очекивати „случајни губици“ живота цивила, повреде цивила или оштећења цивилних објеката итд.

³³⁴ Осим за одбрамбене акције потребне да се одговори на нападе на заштићене грађевине или инсталације.

VI

ОБАВЕЗА САРАДЊЕ У ВЕЗИ СА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА

1. Општи оквир

Међународна сарадња у заштити животне средине је „позната као тешка”,³³⁵ будући да се односи на питања која могу имати карактер јавних добара и заједничких ресурса у чије управљање је укључено више субјеката из различитих држава. Успешна координација њихових активности подразумева, између осталог, постојање релативно јасно прихваћених правила о сарадњи и сазнање о потреби решавања заједничког проблема путем међусобне сарадње. Колективно деловање може бити изложено и бројним ризицима укључујући подстицаје за „слободне јахаче” и прекомерно искоришћавање ресурса, иако су користи од сарадње држава јасно препознати као непосредан мотив.³³⁶ Супротстављени интереси и перцепција о значају појединих ресурса и/или начина њиховог коришћења, у комбинацији са специфичним околностима које могу да прате односе поводом заједничких границом подељених природних ресурса, понекад стварају погодан амбијент за настанак неспоразума у односима између држава. Уместо интензивања сарадње ради решавања неспоразума такво стање, у неким ситуацијама, води даљем слабљењу сарадње између заинтересованих страна или њеном прекиду.

У таквим околностима постојање формалних споразума требало би да пружи оквир за олакшавање сарадње и превладавање проблема у чијој основи леже различити интереси држава које деле заједнички ресурс. Сазнање о потреби интензивније сарадње ради задовољавања заједничких интереса имало је за последицу настанак великог скупа

---

³³⁵ Matthew DiLorenzo, Talor Stone, “Term Limits and Environmental Treaty Commitments”, *International Studies Quarterly*, 66(1), 2022, sqab072.

³³⁶ Видети нпр. Seungho Lee, Yookyung Lee, “Transboundary Water Management in the Yalu River Basin between North Korea and China: With a Focus on Hydropower Development”, *Journal of the American Water Resources Association*, 57(4), 2021, 572–584.

норми у контексту међународног права животне средине.³³⁷ Овај скуп норми одражава се у постојању многих међународноправних инструмената и појачан је међународним судским и арбитражним одлукама које се односе на животну средину. Обавеза, дужност и право сарадње имају своје различите форме иако процене домета њихове међународноправне утемељености могу бити повод супротстављених расправа. Ипак, не би се смела игнорисати чињеница да правно утемељење обавезе сарадње држава има своју утемељеност знатно шире од међународних уговора који непосредно регулишу управљање и заштиту заједничких ресурса, као и праксе њихове примене.

Без обзира што шири основ обавезе сарадње држава произилази из Повеље УН и суштине међународног права (или баш због тога), питање њеног садржаја и правног карактера изазива расправу.³³⁸ Проглашавајући општу обавезу држава да сарађују „једном од најзначајнијих норми савременог међународног права“ Мешел се позива на циљеве УН.³³⁹ А УН има као своје циљеве, између осталог, и да „оствари међународну сарадњу решавањем међународних проблема, привредне, социјалне, културне и хуманитарне природе, и развијањем и подстицањем поштовања права човека и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик или веру“ (аут. под.) (чл. 1, ст. 3).³⁴⁰

---

³³⁷ Tamar Meshel, "Unmasking the Substance behind the Process: Why the Duty to Cooperate in International Water Law is Really a Substantive Principle", *Denver Journal of International Law and Policy*, 47(1), 2018, 33.

³³⁸ Овај део текста је, уз одређене измене и допуне, заснован на тексту који је објављен у: Драгољуб Тодић, *Уједињене нације и међународни уговори у области животне средине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 80, 81.

³³⁹ Tamar Meshel, "Unmasking the Substance behind the Process: Why the Duty to Cooperate in International Water Law is Really a Substantive Principle", *Denver Journal of International Law and Policy*, 47(1), 2018, 32, 33. Ослањајући се на ставове других аутора, аутор наводи општу дефиницију „међудржавне сарадње“ као „процеса којим државе подижу координацију до нивоа на којем раде заједно на постизању заједничке сврхе која производи обостране користи, а које им не би биле доступне само једностраним деловањем“ и процењује да се међународно право развијало и наставља да се развија око овог „флексибилног концепта“ сарадње. Скреће се пажња на „промену парадигме“ која се догодила у прошлом веку: од „права коезистенције“ (састављено од правила суздржавања с циљем јачања граница државног суверенитета, укључујући обавезу суздржавања од ушпитања у сферу суверенитета других држава) у „право сарадње“ (које се састоји од позитивних обавеза помоћи).

³⁴⁰ <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (16.3.2022). У преводу према: *Међународни уговори FNRI*, сveska 5 за 1945. godinu. <https://www.pravno->

У надлежности је Генералне скупштине да покреће проучавања и даје препоруке у циљу: а) унапређивања међународне сарадње на политичком пољу и подстицања прогресивног развоја међународног права и његове кодификације, и б) унапређења међународне сарадње на економском, социјалном, културном, просветном и здравственом пољу, и помагања остварења права човека и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик, или веру (чл. 13). Цела глава IX Повеље (чл. 55–60) насловљена је са „међународна економска и социјална сарадња” и обухвата различита питања која су од значаја за остваривање циљева ове организације.³⁴¹ Око општег начела доброг суседства, уз придавање дужне пажње интересима и благостању осталог света у социјалној, економској и трговинској области, постигнута је сагласност чланова УН, и то не само када се ради о њиховој политици на територијама на које се ова глава примењује (несамоуправне територије) већ и када је у питању област њихових метропола (чл. 74). Дужност држава да сарађују са другима у складу са Повељом формулисано је као четврти принцип Декларације о принципима међународног права о пријатељским односима и сарадњи у складу са Повељом УН (1970).³⁴²

Општа обавеза сарадње држава при коришћењу природних ресурса прописана је Повељом о економским правима и дужностима држава из 1974. године, где је наглашен значај циљева сарадње

---

informacioni-sistem.rs/SiGlasnikPortal/viewdoc?regactid=408525&doctype=reg&findpdfurl=true (16.3.2022).

³⁴¹ У циљу стварања услова стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација, засноване на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа, Уједињене нације раде на унапређењу: а) повећања животног стандарда, пуног запослења и услова за економски и социјални напредак и развој; б) решавања међународних економских, социјалних, здравствених и сродних проблема и међународне културне и просветне сарадње; и в) свеопштег поштовања и уважавања људских права као и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик или веру (чл. 55). Сви чланови се обавезују да ће предузимати заједничку и појединачну акцију у сарадњи са Организацијом ради постизања циљева утврђених у члану 55 (чл. 56). У наставку се дефинише улога специјализованих агенција (чл. 57, 58, 59) и Генералне скупштине, односно Економског и социјалног савета (чл. 60).

³⁴² “Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations”, Res. 2625 (XXV), 26 October 1970. https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_2625-Eng.pdf (22.4.2022).

(оптимално коришћење ресурса и обавеза да се не нанесе штета легитимним интересима других). Наиме, прописано је да „при коришћењу природних ресурса које деле две или више земаља, свака држава мора сарађивати ... како би постигли оптимално коришћење таквих ресурса без наносења штете легитимним интересима других” (члан 3).³⁴³ Осим тога, „међународна сарадња за развој” је на посебан начин проглашена „заједничким циљем и дужности свих држава” (чл. 17), док се специфични видови обавезе сарадње прописују за област „јачања и сталног унапређења ефикасности међународних организација” (где је употребљена формулација „треба да сарађују”) (чл. 11), затим за област ширења и унапређења светске трговине (где је употребљена формулација „дужност да сарађују”) (чл. 14), затим у економској, социјалној, културној, научној и технолошкој области (где се користи формулација „одговорност да сарађују”) (чл. 9) и за олакшање рационалних и праведних међународних економских односа (где државе „треба да сарађују”) (чл. 8).

Дужност држава да сарађују, нарочито када се ради о решавању питања која произилазе из коришћења заједничких (подељених) природних ресурса, дефинисана је као прво начело у Нацрту начела којима државе треба да се руководе приликом очувања и хармоничног коришћења природних ресурса које деле две или више држава (1978).³⁴⁴ Општа обавеза сарадње држава у спровођењу прописаних права и обавеза („у доброј вери”) један је од принципа које је предложила група експерата за заштиту животне средине и одрживи развој у Извештају „Наша заједничка будућност” (1987).³⁴⁵ Посебно су формулисани

³⁴³ UN Charter of Economic Rights and Duties of States, A_RES_3281(XXIX)-EN.pdf, <https://digitalibrary.un.org/record/190150> (15.5.2022).

³⁴⁴ За шире видети код: Vid Vukasović, „Prirodni resursi koji dele dve ili više država – međunarodnopravno regulisanje”, *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu za 1978*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1979, 504–512. Својом Одлуком 6/14 из маја 1978. године Управни савет Програма УН за животну средину (УНЕП) усвојио је финални извештај Међувладине радне групе ради припреме „Нацрта принципа понашања у области животне средине у очувању и хармоничном коришћењу који су подељени између две или више држава”. За шире видети: Adede, A. O. Utilization of Shared Natural Resources: Toward a Code of Conduct. *Environmental Policy and Law*, 5(2), 1979, 66–76.

³⁴⁵ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (25.4.2022). Поред овог принципа предложени су и следећи: основна људска права, интергенерацијска једнакост, очување и одрживо коришћење,

принципи, права и обавезе који се односе на прекограничне природне ресурсе и утицај на животну средину и они обухватају: разумну и правичну употребу, објективну одговорност, претходне уговоре када трошкови превенције значајно премашују штету, недискриминацију, размену информација, обавезу благовременог информисања, процену утицаја на животну средину, претходне консултације, обавезу сарадње у мониторингу, научним истраживањима и успостављању стандарда, хитне ситуације и једнак приступ и третман.³⁴⁶

У овом тексту се, трагајући за одговором на питање шта садржи обавеза сарадње и какав је карактер те обавезе, указује на значај принципа сарадње и других принципа (принципа превенције, принципа предострожности и принципа заједничке али диференциране одговорности), при чему се мора имати у виду међусобна повезаност свих принципа и контекст расправе.³⁴⁷ Како је већ најављено, у делу који се односи на анализу међународних уговора за основу анализе се узима пет међународних уговора глобалног карактера који се, имајући у виду њихов основни предмет регулисања, питање управљања природним ресурсима и досадашњу праксу, као и напомене које су дате о дефиницији „природних ресурса“, може очигледније довести у везу са споровима између држава или унутар држава. Потом се расправља о обавези сарадње у контексту процене утицаја на животну средину, као једног од кључних инструмената савремене политике и права животне средине, који на кокретан начин прописује обавезе држава у вези са међусобном сарадњом.

2. Обавеза сарадње у међународном праву животне средине

У међународном праву животне средине принцип сарадње (ако се сложимо да се може говорити о „принципу“) обично се разматра у

стандарди заштите и мониторинг промена, претходна процена стања, обавеза благовременог информисања, одрживи развој и помоћ.

³⁴⁶ Ibid., 287, 288.

³⁴⁷ Тако, на пример, Фицморис наглашава да се „међународноправна питања која произлазе из прекограничних сукоба око вода обрађују са неколико правних начела – чији је међусобни однос нејасан и понекад је извор контроверзи“, Malgosia Fitzmaurice, “General Principles Governing the Cooperation between States in Relation to Non-Navigational Uses Of International Watercourses”, op. cit., 6. Главним начелима аутор сматра правично коришћење и нечињење значајне штете.

контексту других принципа савременог права животне средине,³⁴⁸ и требало би га разумети као део укупних права и обавеза страна уговорница, односно дефинисаних циљева конкретних међународних уговора. Ово посебно у делу права и обавеза које подразумевају усаглашавање мера и активности између заинтересованих држава, односно чија реализација није могућа без контаката са другим државама.³⁴⁹ Фицморис, разматрајући принципе управљања сарадњом између држава у области водних ресурса, констатује да „општа обавеза сарадње, како је формулисана у Конвенцији о праву негловидбених коришћења међународних водотокова, одражава општи развој међународног права заштите животне средине где је сарадња између држава постала срж савременог права у области животне средине”.³⁵⁰

Међутим, нема јединственог става око карактера принципа сарадње. Шо „међународну сарадњу” разматра полазећи од принципа 24 Стокхолмске декларације и принципа 7 Рио декларације, преко обавезе информисања друге државе у случају познатих ризика, и ОЕЦД препорука из 1974. године о обавези раног информисања других држава о пројектима који могу имати за последицу прекогранично загађивање, као и прописа ЕУ који се односе на процену утицаја на животну средину. На крају аутор анализира друге принципе права животне средине који су „у настајању” (принцип предострожности, посебна одговорност развијених држава, концепт одрживог развоја и принцип загађивач плаћа).³⁵¹ Сендс и др. анализирају домете принципа сарадње заједно са шест других „принципа међународног права животне средине” (суверенитет држава над природним ресурсима, превенција, одрживи развој,

---

³⁴⁸ Питање међусобне повезаности принципа има своје корене у историјском развоју права животне средине, а карактер права и обавеза који се везују за поједине принципе одређени су њиховом повезаношћу и околностима настанка и примене. За шире видети, нпр. Arie Trouwborst, “Prevention, Precaution, Logic and Law – The relationship between the precautionary principle and the preventive principle in international law and associated questions”, *Erasmus Law Review*, 2(2), 2009, 105–128.

³⁴⁹ За шире видети: Lluís Paradell-Trius, “Principles of International Environmental Law: an Overview”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 9(2), 2000, 93–99.

³⁵⁰ Malgosia Fitzmaurice, “General Principles Governing the Cooperation between States in Relation to Non-Navigational Uses Of International Watercourses”, *op. cit.*, 20.

³⁵¹ Malcolm N. Shaw, *op. cit.*, 626–632.

предострожност, загађивач плаћа и заједничка али диференцирана одговорност).³⁵² Интересантну класификацију принципа дају Дупви и Вињуалес који расправљајући о принципима међународног права животне средине, сугеришу могућност да се направи разлика између начела релевантних за „појам превенције у ширем смислу, и начела и концепата релевантних за разматрање равнотеже”.³⁵³ У првој групи су начела која су примењива на исти начин на све државе, без икаквог уважавања разлика у погледу нивоа развијености, или врсте привредне делатности на које се односи. У овој групи аутори су сврстали и „начело сарадње, обавештавања и консултација”, поред начела неузроковања штете (“no harm”), превенције, предострожности, процене утицаја на животну средину и претходно информисаног пристанка. У другој групи су начело загађивач плаћа, начело заједничке али диференциране одговорности, начело учешћа и начело међугенерациске једнакости, као и концепти, попут оних о одрживом развоју, заједничком простору, заједничком наслеђу човечанства или заједничкој бризи човечанства.³⁵⁴ Када разматра принципе међународног права животне средине Лоука расправља о суверенитету над природним ресурсима, обавези непроузроковања штете, принципу превентивне акције и предострожности, принципу загађивач плаћа и праведној расподели трошкова, одрживом развоју, правичном коришћењу, заједничкој али диференцираној одговорности и људским правима.³⁵⁵ „Сарадња” се разматра у уводном делу само као једна од карактеристика стања у међународној заједници која се везује за државе.³⁵⁶

³⁵² Philippe Sands, Jacqueline Peel, with Adriana Fabra, Ruth MacKenzie, *Principles of International Law*, Cambridge, op. cit., 187–237.

³⁵³ Pierre-Marie Dupuy and Jorge E. Viñuales, *International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 61. „Превенција” се односи на потребу избегавања, кад год је то могуће, штете по животну средину, или промена коју би било тешко или немогуће поправити.

³⁵⁴ Аутори сврху ове групе принципа везују са регулисање приступа одређеним ресурсима или расподели, између држава и различитих сектора људских активности, терета управљања одређеним проблемима у области животне средине. *Ibid.*, 61.

³⁵⁵ Elli Louka, *International Environmental Law, Fairness, Effectiveness, and World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 49–54.

³⁵⁶ *Ibid.*, 10.

Крејк, разматрајући структуру обавезе сарадње у контексту избегавања спорова, констатује да дужност сарадње потиче из права заједничких ресурса и структуру обавезе илуструје арбитражом у случају *Lac Lanoux* за који аутор каже да је „можда случај који је најуже повезан са обавезом сарадње”.³⁵⁷ Сендс и други уочавају да је обавеза сарадње потврђена „у готово свим међународним споразумима у области животне средине билатералног и регионалног карактера, као и глобалним инструментима”.³⁵⁸ Подсећа и на став МСП „о потреби успостављања одговарајућих заједничких режима”. Ипак, централним запажањем ових аутора може се сматрати констатација да обавеза сарадње може бити општег карактера, затим да се односи на спровођење циљева уговора, као и да се односи на неке специфичне обавезе прописане уговором. То значи да би у детаљнијој анализи обавезе „сарадње” требало узети у обзир општи карактер принципа, затим конкретне циљеве које би требало остварити у оквиру неког међународног уговора, и на крају специфичне обавезе које су прописане уговором и које могу да буду директно повезане са сарадњом (као прописаним инструментном), или да се „сарадња” подразумева будући да без ње није могуће применити одговарајућу норму или пратити њену примену.

Иако би се обавеза сарадње могла сматрати неком врстом основног правила сваког скупа норми које се односе на управљање и развој заједничких ресурса, Леб примећује да је интересантно да то није било подржавано од самог почетка рада на међународноправним инструментима у области прекограничних водних ресурса.³⁵⁹ Тек је временом прихваћено да улога сарадње, као предуслова за ефикасно управљање, заштиту и коришћење прекограничних (водних) ресурса мора преточити у одговарајуће правне норме.³⁶⁰ Аутор указује на потребу

---

³⁵⁷ Neil Craik, “The Duty to Cooperate in International Environmental Law: Constraining State Discretion through Due Respect”, *Yearbook of International Environmental Law*, 30(1), 2019, 32, 33. Случај се односио на преусмеравање вода из *Лац Ланоуса* који чини део прекограничног водотока који се улива у шпанску територију.

³⁵⁸ Philippe Sands, Jacqueline Peel, with Adriana Fabra, Ruth MacKenzie, *Principles of International Law*, Cambridge, op. cit., 204.

³⁵⁹ Christina Leb, *Cooperation in the Law of Transboundary Water Resources*. Cambridge University Press, 2013, 74.

³⁶⁰ У контексту управљања међудржавним ресурсима слатке воде, сарадња међу државама постаје све више формализирана, што је кулминирало универзалним

даљих анализа питања правне природе опште дужности сарадње. Ово посебно у контексту питања да ли је општа дужност сарадње принцип међународног права који служи као основа специфичних обавеза (произилази из специфичних обавеза), али није само по себи независна обавеза, или представља аутономну правну обавезу.³⁶¹

Нацрт међународног пакта о животној средини и развоју који је сачинила Међународна унија за очување природе и природних ресурса у сарадњи са Међународним саветом за право животне средине садржи посебно поглавље које се односи на обавезе које се тичу „природних система и ресурса“.³⁶² У делу који се односи на „прекогранична питања“ прописују се обавезе које се односе на прекогранични утицај на животну средину, обавезу претходног информисања и обезбеђивања сагласности и „прекограничне природне ресурсе“. У овом последњем случају, чланом 43 прописује се обавеза страна уговорница да сарађују „у очувању, коришћењу, управљању и обнови природних ресурса у подручјима под јурисдикцијом више од једне државе, или у целости или делимично у подручјима изван граница националне јурисдикције“. „Екосистемски“ приступ проглашава се основом и прописују се додатне и конкретније обавезе које се тичу „страна које деле исти природни систем“, односно стране које деле исту врсту или популацију, без обзира јесу ли оне миграторне или не.³⁶³

признањем да је обавеза сарадње кључна за међународно водно право. Прва спомињања сарадње појавила су се у Мадридској декларацији из 1911, која је препоручила успоставу сталних заједничких комисија у сврху међудржавне сарадње по питањима вода. Салзбуршка резолуција из 1961. и Хелсиншка правила Међународног удружења права (ИПА) из 1966. увели су додатне норме сарадње међу државама слива, укључујући правила за обавештавање, консултације и преговоре за државе које желе користити заједничке воде на начин који озбиљно утиче на друге државе. Tamar Meshel, "Unmasking the Substance behind the Process: Why the Duty to Cooperate in International Water Law is Really a Substantive Principle", *Denver Journal of International Law and Policy*, 47(1), 2018, 34.

³⁶¹ Christina Leb, *Cooperation in the Law of Transboundary Water Resources*. Cambridge University Press, 2013, 70.

³⁶² Остала поглавља се односе на: циљеве, основне принципе, опште обавезе, обавезе које се односе на процесе и активности, обавезе које се тичу глобалних питања, прекогранична питања, имплементација и сарадња, одговорност, примена и поштовање и завршне одредбе. IUCN Environmental Law Programme, op. cit.

³⁶³ IUCN Environmental Law Programme, op. cit., 16, 17. У првом случају, стране ће уложити „све напоре да управљају тим системом као јединственом еколошком

Међузависност циљева међународне и унутрашње политике животне средине и међусобна условљеност њиховог остваривања остају једно од кључних питања. Разлике у појединим документима највећим делом се односе на опис карактеристика те сарадње. Тако на пример, принцип 24 Стокхолмске декларације наглашава потребу да се међународна питања у вези са заштитом и унапређењем животне средине решавају „у духу сарадње на једнаким основама”. Сарадња путем мултилатералних или билатералних договора, или других одговарајућих средстава, проглашена је „кључном за ефикасну контролу, спречавање, смањење и уклањање штетних утицаја на животну средину”, и има се спроводити „на начин да се узимају у обзир суверенитет и интереси свих држава”. На обавезу сарадње указује и принцип 7 Рио декларације о животној средини и развоју у којем се прокламује да: „државе сарађују у духу глобалног партнерства у циљу очувања, заштите и обнављања здравља и јединства екосистема Земље. С обзиром на различит допринос глобалној деградацији животне средине, државе имају заједничке али различите одговорности”.³⁶⁴ На значај обавезе сарадње посебно се указује када се ради о „остваривању принципа из ове Декларације и у будућем унапређењу међународног права у области одрживог развоја”. Земље и људи треба да сарађују „у духу партнерства и уз постојање поверења” (принцип 27).

целином без обзира на националне границе”. Они ће сарађивати на основу једнакости и реципроцитета, посебно путем билатералних и мултилатералних споразума, како би развили усклађене политике и стратегије које покривају цели систем и екосистеме које он садржи. С обзиром на водене системе, такви споразуми или договори покривају слив, укључујући суседну морску околину и подручја за пуњење и испуштање у случају аквифера (издани). У другом случају, стране које деле исту врсту или популацију, без обзира јесу ли миграторне или не, уложиће све напоре да такве врсте или популацију третирају као јединствену биолошку јединицу. Они имају обавезу да сарађују, посебно путем билатералних и мултилатералних споразума, како би одржали дотичну врсту или популацију у повољном статусу очувања. У случају уловљене врсте или популације, све стране које су државе распрострањења те врсте или популације сарађиваће у развоју и спровођењу заједничког плана управљања како би се осигурало одрживо кориштење тог ресурса и праведна расподела користи које произлазе од те употребе.

³⁶⁴ Развијене земље прихватају одговорност коју имају у међународном ангажману за одрживи развој, будући да њихова друштва оптерећују глобалну животну средину и с обзиром на технологије и финансијска средства којима располажу.

3. Садржај и природа обавезе сарадње која је прописана у међународним уговорима у области животне средине

Конвенција о биолошкој разноврсности прописује општу обавезу страна уговорница да међусобно сарађују (чл. 5).³⁶⁵ Међутим, та обавеза је формулисана на један неубедљив и резервисан начин, а разводњавање ове обавезе учињено је кроз две формулације које Конвенција користи. Најпре се користи формулација „уколико је то могуће“, а потом уколико је то „примерено“ („одговарајуће“). Сарадња преко надлежних међународних организација предвиђена је као други вид могуће сарадње, онда „када је то упутно“, односно када се ради о „областима изван националне јурисдикције“. Овоме су придодата и „друга питања од узјамног интереса“, као предмет могуће сарадње. Прописан је и циљ сарадње који се састоји у „очувању и одрживом коришћењу биолошке разноврсности“.

Ипак, Конвенција јасно препознаје обавезе држава да сарађују поводом конкретних питања. Тако, на пример, када се ради о очувању и одрживом коришћењу биолошке разноврсности, стране уговорнице су у обавези да „олакшају размену информација, из свих јавно расположивих извора“, водећи рачуна о посебним потребама земаља у развоју (чл. 16, ст. 1).³⁶⁶ Затим, то укључује и обавезу унапређивања међународне техничке и научне сарадње (чл. 18), а посебно са земљама у развоју (подстицање и развијање метода сарадње ради развоја технологија, укључујући локалне традиционалне технологије, обуку особља, размену стручњака, заједничке програме истраживања, заједничка улагања). Обавезе сарадње страна уговорница у делу који се односи на техничку и научну сарадњу су посебно прописане (чл. 18).

Када се ради о примени механизма процене утицаја и „свођења негативних утицаја на минимум“ обавеза сарадње има форме

---

³⁶⁵ А стране уговорнице су државе и регионалне економске интегративне организације. У члану 34 Конвенције прописано је да Конвенција и било који протокол подлеже ратификацији, прихватању или одобрењу држава и регионалних економских интегративних организација (чл. 34).

³⁶⁶ Таква размена информација укључиваће размену резултата техничког, научног и друштвено-економског истраживања, као и информације о обуци и програмима прегледа, специјализованих знања, својствених и традиционалних знања као таквих и у комбинацији са поменутим технологијама. Она ће, такође, где је то изводљиво, укључивати повратак информација у земљу извора информација.

обавештавања,³⁶⁷ размене информација и консултовања о активностима за које је вероватно да ће имати негативне утицаје на биолошку разноврсност других држава, или области ван националне јурисдикције, као и подстицања закључивања споразума (чл. 14, ст. 1ц). То подразумева и унапређивање споразума за хитно реаговање на активности или догађаје, било да су изазвани природно или на други начин, када они представљају озбиљну и блиску опасност за биолошку разноврсност, као и обавезу „подстицања међународне сарадње” с циљем да се утврде заједнички планови за ванредне ситуације.

Упућивање на „договоре о међународној сарадњи и партнерству” Конвенција Уједињених нација о борби против десертификације у земљама са тешком сушом и/или десертификацијом, посебно у Африци, формулисала је као неку врсту општег контекста обавеза страна уговорница већ у оквиру својих циљева (чл. 2).³⁶⁸ Обавеза сарадње проглашена је једним од основних принципа активности у овој области, поред принципа учешћа становништва и локалних заједница у доношењу одлука о разради и спровођењу програма борбе против десертификације, односно ублажавања последица суше и принципа заједничке али диференциране одговорности (чл. 3). Субјектима сарадње су одређени „стране”, „сви нивои владе, заједница и невладиних организација”, затим власници пољопривредног земљишта. А циљ такве сарадње је да се „успостави боље познавање природе и вредности земљишта и оскудних водених ресурса у угроженим областима” и одрживо коришћење. Билатерални или мултилатерални „аранжмани или њихове комбинације” су форма кроз коју ће стране извршавати своје обавезе из Конвенције, индивидуално или заједнички (чл. 4). При томе су стране у обавези да

---

³⁶⁷ Посебно је формулисана обавеза обавештавања потенцијално угрожене државе о могућој опасности или штети (у случају непосредне или тешке опасности или штете која потиче из њене јурисдикције или контроле по биолошку разноврсност у области под јурисдикцијом других држава или областима изван граница националне јурисдикције), као обавеза покретања акције за спречавање или умањење такве опасности или штете.

³⁶⁸ Циљ Конвенције је борба против десертификације и ублажавање последица суше у земљама угроженим јаким сушама, и/или десертификацијом, посебно у Африци, ефикасним деловањем на свим нивоима, које подржавају договори о међународној сарадњи и партнерству, у оквиру целовитог прилаза који је садржан у Агенди 21, у доприношењу постизања одрживог развоја у угроженим областима.

унапређују сарадњу између угрожених земаља у области животне средине, очувања земљишних и водних ресурса, да јачају регионалну, субрегионалну и међународну сарадњу, да сарађују са одговарајућим невладиним организацијама итд.

Комплетан део III Уговора посвећен је обавезама у вези са „акционим програмима, научном и *техничком сарадњом* и мерама подршке” (аут. под.) (чл. 9–21). Три носиоца права и обавеза у вези са сарадњом су посебно идентификовани на општи начин. То су угрожене земље стране уговорнице, друге стране и међународна заједница. Циљ њихове сарадње је да се обезбеди „јачање повољног међународног окружења за спровођење ове Конвенције” (чл. 12).³⁶⁹ Основни приступ састоји се у обавези свих страна да подстичу органе, фондове и програме из система Уједињених нација или других релевантних међувладиних организација, академских институција, научних заједница и невладиних организација које су у ситуацији да сарађују, у складу са својим мандатним могућностима и да подрже израду, спровођење и праћење акционих програма (чл. 9, ст. 3). Акциони програми се проглашавају једним од кључних инструмената.³⁷⁰ То укључује обавезу сарадње и консултација „угрожених земаља” приликом израде субрегионалних и регионалних акционих програма (чл. 9), а таква сарадња може да укључује „усаглашене заједничке програме одрживог управљања прекограничним *природним ресурсима*, научну и техничку сарадњу и јачање одговарајућих институција” (аут. под.).

Мере за пружање подршке акционим програмима укључују, између осталог, финансијску сарадњу, израду и примену механизма сарадње” који боље омогућавају да се пружи подршка на локалном нивоу, укључујући акцију кроз невладине организације у циљу унапређења

---

³⁶⁹ Таква сарадња треба да обухвати, такође, области трансфера технологија, као и научна истраживања и развој, сакупљање и дистрибуцију информација и финансијска средства.

³⁷⁰ А Национални акциони програми одредиће одговарајуће улоге владе, локалних заједница и корисника земљишта и расположиве потребне ресурсе. Они треба, између осталог, да унапреде и јачају институционалне оквири који развијају сарадњу и координацију, у духу партнерства, између донаторске заједнице, влада на свим нивоима, локалног становништва и групација у оквиру заједнице, и олакшају приступ локалног становништва одговарајућим информацијама и технологијама (чл. 10, ст. 2д).

вишеструке примењивости квалитетних пилот-програма где је то релевантно; повећање флексибилности у изради, финансирању и спровођењу пројеката при праћењу експерименталног, учесталог приступа за акцију учешћа на нивоу локалне заједнице; и по потреби, неопходне административне и буџетске процедуре које повећавају ефикасност програма сарадње и подршке. (чл. 13).³⁷¹ Посебно се разрађују правила техничке и научне сарадње, укључујући и истраживање и развој (чл. 17), трансфер, стицање, адаптацију и развој технологија (чл. 18), подизање капацитета, образовање и јавну свест (чл. 19), изворе финансирања (чл. 20) и финансијске механизме (чл. 21). У делу који се односи на институције, на сарадњу се обавезује Конференција страна уговорница и друга тела која се установљавају Конвенцијом.

Општа обавеза сарадње страна уговорница Конвенције о праву непловидбених коришћења међународних водотокова заснована је на „суверној једнакости, територијалном интегритету, заједничкој добробити и доброј вери“, а циљ такве сарадње је „постизање оптималног коришћења и адекватне заштите међународног водотока“ (чл. 8). Истовремено, прописан је и начин понашања држава у околностима „када постоје озбиљне препреке за директан контакт између држава водотока“. У таквим ситуацијама заинтересоване државе имају обавезу да испуњавају своје обавезе у погледу сарадње која је прописана Конвенцијом, што укључује „размену података и информација, обавештавање, комуникацију, консултације и преговоре у сваком индиректном поступку који прихвате“. (чл. 30). Изгледа да се овом одредбом може сматрати да су прописани и модалитети и технички начини реализације обавезе сарадње. У погледу начина сарадње предвиђена је могућност да државе водотока „размотре успостављање заједничких механизма или комисија“ како би сарадња на примени „механизма и поступака“ била заснована на искуству стеченом кроз сарадњу у оквиру механизма који већ постоје у различитим регионима.

Садржај обавезе сарадње експлицитно је прописан чланом 9 Конвенције и односи се на „редовну размену података и

---

³⁷¹ Све стране имају обавезу да „тесно сарађују директно или преко одговарајућих међународних организација, у изради и спровођењу акционих програма“ (чл. 14).

информација”. У складу с тим, државе водотока имају обавезу да редовано размењују доступне податке и информације о стању водотока, а посебно хидролошке, метеоролошке и еколошке и оне који се односе на квалитет воде, као и на одговарајуће прогнозе (ст. 1). У случају да једна од држава захтева од друге државе податке и информације које нису „припремане и доступне”, та друга држава има обавезу да „уложи своје најбоље напоре да удовољи захтеву”. При томе, она може да услови достављање података и информација плаћањем „разумних трошкова прикупљања, и по потреби, обраде тих података или информација”. Све државе водотока имају обавезу да уложе своје најбоље напоре да прикупе, и по потреби, обраде податке и информације на начин који омогућава њихово коришћење од стране других држава водотока којима су достављени (ст. 3).

За суштину прекограничне сарадње кључним се може сматрати принцип тзв. правичног и разумног удела у коришћењу прекограничних водних ресурса, о чему ће бити речи у наредном делу књиге. Овде треба споменути да стране уговорнице имају обавезу сарадње на заштити и развоју међународног водотока, и да је он формулисан као један елемент права на учешће (поред права коришћења водотока) (чл. 5).³⁷²

Консултације и преговарање имају карактер права, али и обавезе. Консултације као право прописане су у делу који се односи на право стране уговорнице да постане чланица споразума о водотоку (чл. 4).³⁷³

---

³⁷² У примени члана 5 ове Конвенције или става 1 овог члана, заинтересована држава водотока ће, када настане потреба, започети консултације у духу сарадње (чл. 6.2).

³⁷³ Свака држава водотока има право да учествује у преговорима о чланству и да постане чланица сваког споразума о водотоку који се примењује на читав међународни водоток, као и да учествује у свим релевантним консултацијама. Међутим, у случају државе водотока чије коришћење међународног водотока може у значајној мери да утиче на примену предложеног споразума о водотоку (када се он примењује само на део водотока или на посебан пројекат, програм или коришћење), има право да учествује у консултацијама о таквом споразуму као и у преговорима о њему, али само у мери у којој се то тиче њеног коришћења.

Право да захтева консултације и правила поступка консултација прописана су и у случају да једна од држава водотока има разумне основе да верује да друга држава водотока планира мере које могу имати значајне негативне последице по њу (чл. 18). У том случају ова држава може захтевати примену одредаба члана 12 Конвенције који прописује обавезу државе водотока, која планира да почне са реализацијом или

Обавеза консултовања прописана је и у делу који се односи на споразуме о водотоковима (чл. 3),³⁷⁴ обавезу непроузроковања значајне штете (чл. 7),³⁷⁵ информације које се односе на планиране мере (чл. 11),³⁷⁶ консултације и преговоре који се односе на планиране мере (чл. 17 и 18),³⁷⁷ хитну реализацију планираних мера (чл. 19),³⁷⁸ спречавање, смањење и контролу загађења (чл. 21),³⁷⁹ управљање (чл. 24),³⁸⁰ и

одобри реализацију планираних мера које могу имати значајан негативан утицај на друге државе водотока, да „благовремено достави обавештење“.

³⁷⁴ Обавеза консултовања са тежњом да се преговарају у доброј вери ради закључења споразума о водотоку прописана је у околностима када нека држава водотока сматра су потребна „прилагођавања и примена одредби ове Конвенције“ због „карактеристика и коришћења одређеног међународног водотока“ (чл. 3, ст. 5).

³⁷⁵ Овде је прописана посебна обавеза државе чије коришћење проузрокује значајну штету другој држави да предузме све потребне мере, „консултујући се са погођеном државом, ради отклањања и спречавања такве штете, и по потреби, расправити питање компензације“.

³⁷⁶ Државе водотока имају обавезу да размењују информације и да се консултују и по потреби преговарају о могућим последицама планираних мера на стање међународног водотока.

³⁷⁷ Овде се обавеза „ступања у консултације“ односи на државу која је упутила обавештење и државу која је доставила одговор. Она укључује и обавезу да се, „по потреби“, ступи у „преговоре с циљем да се постигне правично решење“. Консултације и преговори се воде у доброј вери и уз узимање у обзир права и легитимних интереса друге државе. За период трајања консултација и преговора прописана је обавеза уздржавања од реализације планираних мера (шест месеци, уколико се другачије не договори).

³⁷⁸ Ово се односи на околности када је реализација планираних мера од највеће хитности у циљу заштите јавног здравља, јавне безбедности или других подједнако важних интереса и држава која планира предузимање мера може одмах почети са реализацијом. Међутим, држава која реализује мере има обавезу да без одлагања обавести друге државе водотока о „званичном проглашењу хитности мера“ (чл. 19). На захтев било које од држава водотока, држава која планира мере „одмах почине консултације и преговоре“.

³⁷⁹ Обавеза консултовања држава водотока односи се и на постизање заједнички прихватљивих метода и мера за спречавање, смањење и контролу загађења међународног водотока (постављање заједничких циљева и критеријума квалитета вода; утврђивање техника и пракси ради сузбијања загађења из тачкастих и расутих извора; и утврђивање листе материја чије се увођење у воде међународног водотока забрањује, ограничава, истражује или прати).

³⁸⁰ Обавеза отпочињања консултација између држава водотока односи се на управљање које се посебно односи на планирање одрживог развоја међународног водотока и обезбеђење реализације свих усвојених планова; и на други начин промовисање рационалног и оптималног коришћења, заштите и контроле водотока (чл. 24).

инсталације (чл. 26).³⁸¹ Осим обавезе консултовања, обавезу сарадње треба посматрати и кроз норме којима се стране уговорнице обавезују да ће одређене активности спровести „заједнички“. Такве су обавезе које се односе на следећа питања: заједничку заштиту екосистема међународних водотокова (чл. 20), спречавање, смањење и контролу загађења (чл. 21), спречавање и ублажавање штетних стања (чл. 27), ванредне ситуације (чл. 28) и решавање спорова (чл. 33).³⁸²

Конвенција о праву мора у посебном одељку (бр. 2), у оквиру Поглавља XII које се односи на заштиту морске средине, прописује садржај сарадње држава на „глобалном и регионалном“ нивоу (чл. 197). Циљ је „заштита и очување морске средине“ на глобалном нивоу, а кад је потребно и на регионалном. Сарадња се одвија директно или преко надлежних међународних организација, а садржај сарадње се односи на израду и разраду међународних правила и стандарда, препоручене праксе и поступака. Посебно се регулише сарадња у вези обавештавања о претећој или стварној штети, плановима хитних мера против загађења, проучавања, програма истраживања и размене информација и података, као и научних критеријума за израду прописа итд. Обалне државе на затвореним или полузатвореним морима имају обавезе о међусобној сарадњи које се тичу усклађивања управљања, очувања, истраживања и искоришћавања живих богатстава мора, усклађивања остваривања својих права и испуњавања својих дужности у погледу заштите и очувања морске средине; усклађивања своје политике научног истраживања и – где је то примерено – предузимања заједничких програма научног истраживања тога подручја; позивања других заинтересованих држава или међународних организација на сарадњу (чл. 123).³⁸³ Поред опште

---

³⁸¹ Обавезу консултација имају државе водотока када то захтева било која од њих „која има разумне основе да верује да може претрпети значајне негативне последице“ када се ради о раду и одржавању инсталација, опреме и других објеката који се односе на међународни водоток; и када се ради о заштити инсталација, опреме и других објеката од намерних чињења и непажње или од природних сила.

³⁸² Ако заинтересоване чланице нису у стању да постигну споразум кроз преговоре које захтева једна од њих, оне могу заједнички да затраже добре услуге или посредовање или мирене од треће стране, или да искористе, по потреби, сваку заједничку институцију водотока коју су можда установиле. Осим тога, оне се могу сложити да спор изнесу пред арбитражу или пред Међународни суд правде.

³⁸³ За шире видети: Yoshifumi Tanaka, “The South China Sea arbitration: Environmental obligations under the Law of the Sea Convention”, *RECIEL*, 27(1), 2018, 95.

обавезе сарадње, која је прописана у делу који се односи на научно истраживање мора у мирољубиве сврхе (чл. 242),³⁸⁴ специфично прописане обавезе међународне сарадње односе се на информације потребне за спречавање и надзирање штетних ефеката за здравље и безбедност људи и за морску средину, стварање повољних услова кроз закључивање двостраних и вишестраних споразума држава и надлежних међународних организација, као и објављивање и ширење информација и знања.

Оквирна конвенција УН о промени климе, једним од својих основних принципа, формулише принцип сарадње који се односи на „дужност” страна уговорница „да сарађују на унапређењу подстицајног и отвореног међународног економског система који би водио ка стабилном економском расту и развоју свих Страна” (чл. 3, ст. 5). Ово се посебно односи на стране уговорнице које су земље у развоју, и тако прописана обавеза сарадње има за циљ да им омогући да „успешно решавају проблеме у вези са променом климе”. Међутим, истовремено се прописује и ограничење те сарадње на начин да се штити слобода трговине и забрањује „неоснована дискриминација”. Каже се да „мере које се предузимају у савладавању промене климе, укључујући и једностране мере, не би требало да послуже као средство за производњу или неосновану дискриминацију или прикривено ограничавање међународне трговине”.

Дужност сарадње свих страна уговорница посебно је разрађена у делу који се односи на принцип заједничке али издиференциране одговорности, и уз уважавање својих конкретних националних и регионалних приоритета, циљева и околности развоја (чл. 4). Та дужност је разрађена у следећим компонентама и односи се на следећа питања:

- разраду, примену и ширење, укључујући и трансфер технологија, метода и процеса, којима се ограничавају, смањују или спречавају антропогене емисије гасова стаклене баште које не регулише Монреалски протокол, у свим релевантним секторима,

---

³⁸⁴ „Државе и надлежне међународне организације, у складу с начелом поштовања суверености и јурисдикције, и на темељу узајамне користи, унапређују међународну сарадњу у научном истраживању мора у мирољубиве сврхе.”

- укључујући енергетику, саобраћај, индустрију, пољопривреду, шумарство и уклањање отпада (ц);
- рационално коришћење понора и резервоара свих гасова стаклене баште која не регулише Монреалски протокол.³⁸⁵ (У овим случајевима стране уговорнице помажу и сарађују на њиховом очувању и побољшању квалитета) (д);
  - припреме за прилагођавање утицајима промене климе (е);³⁸⁶
  - сарадњу (поред пружања подршке) у научним, технолошким, техничким, друштвено економским истраживањима, систематским осматрањима и успостављању банке података о климатском систему, намењених бољем разумевању и смањењу или отклањању преосталих недоумица о узроцима, утицајима, размерама и времену појаве промене климе, као и о економским и друштвеним последицама различитих стратегија реаговања; (г)³⁸⁷
  - сарадњу (поред пружања подршке) у свеобухватној, отвореној и оперативној размени одговарајућих научних, технолошких, техничких, друштвено-економских и правних информација, које се односе на климатски систем и промену климе, а такође и на економске и друштвене последице различитих стратегија реаговања; (х)
  - сарадњу (заједно са пружањем подршке) у области образовања, обуке кадрова и упознавања становништва о проблемима промене климе и подстичу најшире учешће у том процесу, укључујући и невладине организације (чл. 4, т. и).³⁸⁸

---

³⁸⁵ Укључујући биомасу, шуме и океане, као и друге копнене, приобалне и морске екосистеме.

³⁸⁶ Осим што разрађују и развијају одговарајуће и интегрисане планове за управљање приобалним зонама, водним ресурсима и пољопривредом, и заштиту и обнављање оних подручја, нарочито у Африци, која су погођена сушом и ширењем пустиња као и поплавама.

³⁸⁷ Стране ће: ... ц) узимати у обзир специфичне интересе и потребе земаља у развоју и сарађивати на јачању њихових националних потенцијала и могућности учешћа у напорима о којима је реч у подтачкама (а) и (б). (чл. 5, т.ц). (аут. под.).

³⁸⁸ При извршавању својих обавеза из члана 4, тачка 1(и), Стране ће: ... б) Сарађивати и подржавати, на међународном нивоу и, тамо где је неопходно, користећи постојеће органе: 1) Разраду и размену образовног и материјала намењеног упознавању јавности са проблемима промене климе и њених утицаја; и 2) Разраду

Обавеза сарадње прописана је и чланом 7, односно 21 Оквирне конвенције. У првом случају се обавеза сарадње односи на Конференцију страна, као највиши орган Конвенције. Она може да тражи и користи, кад је потребно, услуге и сарадњу од стране надлежних међународних организација и међународних органа и невладиних тела и користи информације које јој достављају. У другом случају се ради о обавези руководиоца привременог секретаријата који треба да „тесно сарађује” са Међувладином групом експерата за истраживања промене климе, како би ова Група могла да одговори потребама за објективним научним и стручним консултацијама. Такође се могу консултовати и друга релевантна научна тела (чл. 21).

Обавезе сарадње, које су прописане Париским споразумом о клими, односе се на национално утврђене доприносе (чл. 6),³⁸⁹ на прилагођавање климатским променама (чл. 7, т. 7),³⁹⁰ на штете настале као последица климатских промена,³⁹¹ на трансфер технологија (чл. 10,

---

и остваривање програма образовања и обуке, укључујући јачање националних институција и размену кадрова или њихово упућивање на обуку за експерте у тој области, и то посебно за потребе земаља у развоју (чл. 6) (аут. под.).

³⁸⁹ Овде се прописује обавеза „уважавања избора појединих Страна које се одлучују на наставак добровољне сарадње у погледу спровођења својих национално утврђених доприноса”, чији је циљ повећање амбициозности мера ублажавања и прилагођавања и промовисање одрживог развоја и интегритета животне средине.

³⁹⁰ Сарадња обухвата следеће: (а) размену информација, добрих пракси, искустава и знања, које се односе на научне резултате, планирање, политике и спровођење од значаја за акције прилагођавања; (б) јачање институционалних капацитета, укључујући оне под Конвенцијом које се користе за спровођење овог Споразума, с циљем пружања подршке синтези релевантних информација и знања, као и пружање техничке подршке и усмеравање Страна; (в) јачање научних сазнања о клими, укључујући истраживање, систематско осматрање климатског система и система раног упозоравања, на начин који информисе климатске службе и помаже у доношењу одлука; (г) подршка Странама земаља у развоју у идентификацији ефикасних пракси прилагођавања, потреба, приоритета, обезбеђене и добијене подршке за акције и напоре, као и изазове и недостатке, на начин којим се подстиче примена добрих пракси; (д) повећање ефикасности и одрживости мера прилагођавања.

³⁹¹ Сходно томе, области сарадње и помоћи с циљем бољег разумевања, деловања и подршке могу укључити: (а) системе за рано упозоравање; (б) припремљеност за хитне случајеве; (в) догађаје који се дешавају у дужем временском периоду, а последица су промене климе; (г) догађаје који могу укључивати неповратан и трајан губитак и штету; (д) свеобухватну процену ризика и управљање ризиком; (е) објекте за осигурање од ризика, удруживање услед климатских ризика и друга решења у погледу осигурања (е) неекономске губитке; (ж) отпорност заједница, средстава за живот и екосистема (чл. 8, т. 4).

т. 5. и 6), на јачање капацитета (чл. 11),³⁹² на образовање о климатским променама, обуку, јавну свест, учешће јавности и приступ јавности информацијама (чл. 12) и сарадњу кроз Конференцију страна уговорница (чл. 14).

4. Обавеза сарадње и други принципи

1. Принцип превенције

Обавеза сарадње је у најужој вези са принципом „дужне пажње“ и спречавања (превенције) штете, а вероватно најјаснија формулација у прилог овим везама садржана је у принципу 4 Нацрта чланова о превенцији прекограничне штете од опасних активности (2001). Записано је да ће државе (којих се то тиче) „сарађивати у доброј вери и, према потреби, тражити помоћ једне или више надлежних међународних организација у спречавању значајне прекограничне штете или у сваком случају у смањењу ризика од исте“.³⁹³ (аут. под.). Истовремено, принцип „превенције“ се одређује кроз обавезу државе порекла да „предузме све одговарајуће мере како би спречила значајну прекограничну штету или у сваком случају смањила ризик од исте“.³⁹⁴

Констатујући да је у литератури мало пажње посвећено питању односа између обавезе сарадње и дужности спречавања (превенције), Крејк разлике између обавезе сарадње и дужности спречавања штете разматра у контексту промене оријентације у концепту међународног права (његовој сврси и структури) са „коезистенције“ (једноставног дефинисања сфера јурисдикције и немешања у питања која се тичу територијалног интегритета) на „сарадњу“ с циљем решавања колективних проблема.³⁹⁵ На овај начин дужност спречавања штете

³⁹² Обавеза сарадње се односи на јачање капацитета Страна за спровођење овог Споразума. Стране развијене земље треба да унапреде подршку акцијама изградње капацитета Страна земаља у развоју.

³⁹³ Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, vol. II, Part Two, 155. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (22.5.2022).

³⁹⁴ *Ibid.*, 153. Као предмет расправа питање дефиниције „значајне“ и „ризика“ тумаче се на различите начине.

³⁹⁵ Neil Craik, *op. cit.*, 23, 24.

везује се за покушај установљавања тачке „у којој деловање једне државе нарушава право друге државе да буде слободна од штете“ (граница између допуштених и недопуштених уплитања), док је обавеза сарадње усмерена на уравнотежење интереса „где интереси ниједне државе нису доминантни“.

Обично се за полазно одређење начела превенције узима садржај начела 21. Стокхолмске декларације, у којем се државама потврђује суверено право да искоришћавају властите ресурсе и наглашава „одговорност да осигурају да активности под њиховом јурисдикцијом или контролом не проузрокују штету животној средини других држава или подручја изван граница националне јурисдикције“. Садржај одредбе Дупви и Вињуалес тумаче промењеним околностима у концепцијском приступу (с краја шездесетих година XX века). Овим се лакше уочава разлика између принципа нешкодљивости (*no-harm principle*) и превенције.³⁹⁶ Фокус ове нове перспективе није на утврђивању одговорности за штету проузроковану другој држави, већ на обавези спречавања штете по животну средину уопште. Проактиван однос има за циљ да нагласи потребу минимизирања ризика (а не отклањања штетних последица). Разлика се огледа и у односу на циљ који се у новом приступу састоји у заштити животне средине као такве, а не интереса држава.³⁹⁷

Принцип превенције већина експерата сматра златним правилом у области животне средине, и то како због еколошких тако и због економских разлога. Често је немогуће створити услове за поправљање стања након што је животна средина претрпела огромна оштећења. Понекад су, услед различитих активности, одређене врсте фауне и флоре изгубљене заувек. Понекад се депоновањем у море загађујућих материја које имају дуг век чини непоправљива штета екосистемима итд. Због свега тога, сматра се да је принцип превенције општеприхваћен, иако понекад није експлицитно формулисан у политичким и правним документима. Овај принцип подразумева и коришћење посебних техника као што је техника анализе ризика за

³⁹⁶ Pierre-Marie Dupuy and Jorge E. Viñuales, *International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 66.

³⁹⁷ За примере овог последњег, са становишта судске праксе, узимају се спор између САД и Канаде (Trail Smelter case) и спор између Уједињеног Краљевства и Албаније (Крфски канал) из 1949. године.

одређене планиране активности. Ипак, принцип превенције не значи наметање обавезе апсолутне дужности спречавања свих штета већ више подразумева обавезу поступања са „дужном пажњом”, разумно и у доброј вери. У међународном праву животне средине највише пажње посвећено је расправама о превенцији штете у прекограничном контексту. МСП се први пут непосредно бавио овим питањем у случају *Pulp Mills (Argentina v Uruguay)* (2010), а још три случаја се налазе у Суду у вези са животном средином.³⁹⁸ Спор између Никарагве и Костарике односио се директно на обавезу спречавања прекограничне штете у животној средини.³⁹⁹

2. Принцип предострожности

Обавеза сарадње је једним својим делом повезана и са принципом предострожности, иако постоје различита тумачења принципа предострожности. Трауборст констатује да најмање шеснаест међународних уговора садржи неку врсту упућивања на овај „принцип”, „приступ”, „мере”, или једноставно „предострожност” без ближе назнаке.⁴⁰⁰ Сматра се да принцип предострожности има за циљ да се одреди однос према ситуацијама када постојећа научна сазнања не обезбеђују довољно аргумената за извођење чврстих закључака о

---

³⁹⁸ *Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v Colombia)*, *Whaling in the Antarctic (Australia v Japan)*, *Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v Costa Rica)*. За више детаља у вези са овим случајевима видети на сајту ICJ: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&code=ecol&case=138>; <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=1&case=148>; <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&case=152> (8.4.2017).

³⁹⁹ Pias Plakokefalos, "Prevention Obligations in International Environmental Law", *Yearbook of International Environmental Law*, 2(1), 2013, 3–43. Обавезу превенције аутор разматра у светлу следећих елемената: обавеза претходног обавештавања, обавеза спровођења ЕИА, обавеза размене информација, дужност консултовања и преговарања и обавештавање у случају ванредних догађаја. Аутор у закључку констатује да је обавеза спречавања обичајно-правног карактера; да су ове обавезе, без обзира на обичајни карактер, „лоше дефинисане”, да садржај овог правила намеће „минималне обавезе држави порекла”. *Ibid.*, 31.

⁴⁰⁰ Arie Trouwborst, *Precautionary rights and duties of state*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2006, 21. Аутор разматра садржај принципа предострожности кроз три кључна елемента: 1) претња од штете, 2) неизвесност, и 3) предузимање мера. За преглед ставова различитих аутора видети, *Ibid.*, 30.

узроцима и последицама одређених појава.⁴⁰¹ Ризици у животnoj средини или у вези са животном средином попримају различите форме и последице. Значај и сложеност предузимања одговарајућих активности посебно је наглашена онда када се ради о проблемима који имају глобалне димензије.⁴⁰² Основни смисао и садржај овог принципа најчешће се разуме, поједностављено говорећи, у следећој формулацији. Онда када постоји опасност од озбиљних и ненадокнадивих штета у животnoj средини недостатак пуне научне извесности неће бити коришћен као разлог за одлагање трошковно ефикасних мера спречавања деградације животне средине (принцип 15 Рио декларације). Принцип се појавио први пут у Декларацији усвојеној на међународној конференцији о Северном мору 1987. године да би се након тога почео појављивати у свим релевантним документима о животnoj средини.⁴⁰³ Он је, такође, један од базичних принципа политике ЕУ у области животне средине, уграђен у Уговор из Мастрихта (1992).⁴⁰⁴

Међутим, без обзира на одредбе различитих међународних уговора, који се позивају на овај принцип и неке случајеве из судске праксе, постоје одређене резерве у погледу могућности да се принцип предострожности сматра међународним обичајним правом. Гилеспи сматра да би се могло рећи да је овај принцип стекао „меку форму“ обичајног статуса.⁴⁰⁵ Аутор наводи да би примена овог принципа морала бити у складу са пет услова: треба уравнотежити трошкове и

---

⁴⁰¹ За шире видети: Darko Nadić, „Princip predostrožnosti kao bazični princip ekološke politike“, *Godišnjak fakulteta političkih nauka, Beograd*, 2, 2008, 159–170.

⁴⁰² За шире видети: James Cameron, Juli Abouchar, „The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment“, *Boston College International and Comparative Law Review*, 14(1), 1991, 1–27. На примеру студије случаја видети: Alexander Gillespie, „The Precautionary Principle in the Twenty-First Century: A Case Study of Noise Pollution in the Ocean“, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 22(1), 2007, 61–87.

⁴⁰³ Philippe Sands, *Principles of International Environmental Law*, 2nd edn, Cambridge University Press, 2003, 268.

⁴⁰⁴ За релевантност овог принципа у космичком праву видети код: Claudia Cinelli, Katarzyna Pogorzelska, „The Current International Legal Setting for the Protection of the Outer Space Environment: The Precautionary Principle *Avant La Lettre*“, *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 22, 2/2013, 186–201.

⁴⁰⁵ Alexander Gillespie, „The Precautionary Principle in the Twenty-First Century: A Case Study of Noise Pollution in the Ocean“, *op. cit.*, 73.

користи; једнакост и заједничка али различита одговорност мора бити узета у обзир; могућности алтернативних решења морају бити сагледане; мере које се предузимају морају бити пропорционалне ризику; примена принципа треба да буде у складу са другим упоредивим мерама које се предузимају (предузетим у упоредивим областима где постоје сви релевантни научни подаци).⁴⁰⁶

3. Принцип заједничке али диференциране одговорности

За обавезу сарадње коју познаје међународно право животне средине посебан значај има постојање и тумачење принципа али диференциране одговорности (CBDR),⁴⁰⁷ чија потреба се најчешће објашњава околностима када се све земље суочавају са изазовима у вези са коришћењем заједничких ресурса, али на различит начин доприносе проблему и/или имају различите капацитете за учешће у његовом решавању.⁴⁰⁸ Илес порекло „асиметричних обавеза” разматра у контексту преговора о закључивању Конвенције о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима који су вођени осамдесетих година XX века у оквиру Економске комисије УН за Европу, тј. преговора о закључивању протокола о смањењу сумпорних и азотних емисија уз овај међународни уговор и преговора о закључивању Монреалског протокола о супстанцама које оштећују озонски омотач.⁴⁰⁹

У области климатских промена, формалне основе CBDR установљене су усвајањем Оквирне конвенције УН о промени климе (1992) (Оквирна конвенција) и Кјото протокола (1997) (КП). Одредбама КП индустријализиране земље (прилог I уз КП) обавезале су се на смањење или ограничавање емисија, док све остале земље (које нису у Прилогу I) такве обавезе нису имале. Земље из Прилога I укључују

---

⁴⁰⁶ Ibid., 80.

⁴⁰⁷ У литератури на енглеском језику овај принцип се обично означава скраћеницом „CBDR” од „common but differentiated responsibility”.

⁴⁰⁸ ILA, *International Law on Sustainable Development*, International Law Association, Sofia Conference (2012), *Final Report*, p. 17. Daniel Bodansky, “The Paris Climate Change Agreement: A New Hope?”, *The American Journal of International Law*, 110(2), 2016, 298.

⁴⁰⁹ Alastair Iles, “Rethinking Differential Obligations: Equity Under the Biodiversity Convention”, *Leiden Journal of International Law*, 16(2), 2003, 221.

земље OECD-а плус дванаест привреда у транзицији.⁴¹⁰ Овакво разликовање страна уговорница постало је предмет озбиљних критика. Неки аутори дихотомију у систему међународноправне заштите климе означавају као „нефункционалну” и „највећу слабост режима”,⁴¹¹ будући да круто разликовање између развијених и држава у развоју „не одражава динамичну диверзификацију међу земљама у развоју од 1992”. У целини посматрано, процењује се да су ставови у погледу односа према овом принципу, након усвајања Оквирне конвенције, подељени на две групе. Они који га подржавају тврде да овај принцип произлази из начела правде и да је диференцијација између земаља у односу на њихов допринос изазивању проблема логична и поштена. Други сматрају да је мало вероватно да ће принцип побољшати ефикасност у решавању заједничког проблема и да брзо развијајуће привреде треба да преузму своју одговорност. Замерке принципу повезују се и са проценом да његова примена може угрозити принцип забране прекограничних штета у животној средини.⁴¹² Разрада принципа повезује се са посебним проблемима.⁴¹³ Са становишта операционализације, изгледа да се главна спорења своде око начина шта и како узети за основу „различите” одговорности.⁴¹⁴ Водеће земље у развоју, с једне стране, инсистирају на

---

⁴¹⁰ Dalindyebo Shabalala, “Climate Change, Human Rights, and Technology Transfer”, In M. Land & J. Aronson (Eds.), *New Technologies for Human Rights Law and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. doi:10.1017/9781316838952.003. 55, 56. Земље из Прилога I укључују земље OECD-а плус дванаест привреда у транзицији. За шире видети (Shabalala, 2018, 55, 56).

⁴¹¹ Joanna Depledge, Farhana Yamin, “The global climate-change regime: a defence”, In: Helm D., Hepburn C. (eds.), *The economics and politics of climate change*, 433–453. Oxford: Oxford University Press, 2009, 443.

⁴¹² ILA, Sofia Conference, op. cit., 17.

⁴¹³ Joost Pauwelyn, “The End of Differential Treatment for Developing Countries? Lessons from the Trade and Climate Change Regimes”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 22(1), 2013, 29, 33.

⁴¹⁴ ILA извештај полази од процене да постоји сагласност око првог дела овог принципа (који се односи на („заједничку одговорност”), али да је много мање сагласности око тумачења другог дела принципа (који се односи на „критеријуме различитости”). У извештају се, у вези са овим принципом, указује и на проблеме у тумачењу принципа „једнакости”. ILA, *Legal Principles Relating to Climate Change*, International Law Association, Sofia Conference (2012), 10–14, <https://www.ila-hq.org/index.php/committees>

укључивању тзв. историјских загађења у обавезе развијених држава, а развијене земље, с друге стране, инсистирају на томе да без ограничења емисија у државама у развоју (пре свега највећим емитерима као што су Бразил, Индија и Кина) нема смисла ограничавати емисије у развијеним државама.⁴¹⁵ Резултати примене различитих мера, односно одсуство примене мера ограничења емисија, повезују се и са нарушавањем конкурентске способности појединих привреда на светском тржишту.⁴¹⁶

Фарбер указује на нову димензију овог принципа, односно потребу да се његова примена прошири и на унутрашње правне системе. Тако се, нарочито када су у питању земље у развоју и велики емитери GHG, предлаже утврђивање специфичних механизма изражавања интереса најмање развијених региона у овим државама. При томе се полази од процена да је удео ових региона (најчешће руралних) у укупним емисијама GHG знатно мањи од урбаних делова појединих држава. Истовремено, становништво ових региона трпи највеће последице климатских промена.⁴¹⁷ Најављујући крај режима различитог третмана

---

⁴¹⁵ Процењује се да листа највећих емитера GHG (из фосилних горива) обухвата двадесетак држава чији је удео у укупним тзв. „историјским емисијама” пресудан. Та листа је на почетку века изгледала овако: САД (30,3%), ЕУ (22,1%), Русија (8,9%), Немачка (7,3%), Кина 7%), УК (5,6%), Јапан (3,7%), Француска (2,8), Украјина (2,3%), Канада (2,3%) итд. Првих 20 највећих емитера у прошлом веку (међу којима су, поред већ споменутих, и Пољска, Индија, Италија, Јужна Африка, Аустралија, Чешка, Мексико, Белгија, Холандија и Шпанија) учествује у укупним глобалним емисијама са око 83,1%. Verheyen, R. (2004), *Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility* Boston, MA, USA: Brill Academic Publishers, 40. Данас та листа изгледа другачије. На челу листе су Кина (26,1% укупних светских емисија), САД (12,67%) и ЕУ (7,52%). Док се емисије у развијеним државама смањују, учешће емисија из водећих земаља у развоју расте. Десет највећих емитера доприноси са преко 2/3 укупних светских емисија.

<https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters> (2.5.2022).

⁴¹⁶ Gary Clyde Hufbauer, Jisun Kim, “Reaching a Global Agreement on Climate Change: What are the obstacles?”, *Asian Economic Policy Review*, 5, 2010, 39.

⁴¹⁷ Основ потребе за преиспитивање могућности редистрибуције оптерећења аутор ставља у контекст међународног права људских права. За исти проблем, али из угла критике предлога који се односе на смањење емисија GHG, у којима се земље у развоју третирају као јединствене целине, видети код Narasimha D. Rao, “International and intranational equity in sharing climate change mitigation burdens”, *International Environmental Agreements*, 14(2), 2013, 129–146.

земаља у развоју и развијених, односно изградњу критеријума „индивидуализације”, Паувелин даје историјски преглед различитог третмана земаља у развоју и упоредну анализу различитог третмана у области животне средине и трговине. Аутор поставља питање да ли су Русија и Кина земље у развоју и заступа став да би „индивидуализација” одговорности у третману држава могла допринети „ефективности и једнакости” указујући, истовремено, и на могуће ризике.⁴¹⁸

Усвајањем Париског споразума (ПС) учињен је заокрет у концепцијском односу према проблему климатских промена.⁴¹⁹ Наиме, ПС је у погледу обавезе смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште (GHG) напустио круту поделу земаља на индустријализовне (високо развијене) и земље у развоју. Овај међународни уговор је, прописујући обавезе смањења GHG емисија за све стране уговорнице, увео елементе засноване на концепту „одоздо на горе” (bottom up).⁴²⁰ Стране уговорнице, у оквиру циљева ПС и путем националних доприноса, одређују своје обавезе смањења GHG емисија. На овај начин је пред функционисање система међународноправне заштите климе отворено више питања. Једно од њих је и питање критеријума за одређивање обавеза (циљева) смањења емисија, односно утицаја промена које ПС уводи на улогу и садржај CBDR. Питања имају различите димензије, иако централни елемент остаје питање „праведности” и ефикасности обавеза и права који су прописани међународним уговором.

---

⁴¹⁸ Joost Pauwelyn, “The End of Differential Treatment for Developing Countries? Lessons from the Trade and Climate Change Regimes. *Review of European Community & International Environmental Law*, 22(1), 2013, 29–41.

⁴¹⁹ Међутим, треба имати у виду да је ПС органски део Оквирне конвенције. Иако би везе ПС и Оквирне конвенције могле детаљније да се испитују, за потребе овог рада треба констатовати да ПС упућује на Оквирну конвенцију већ у првој алинеји Преамбуле где је записано следеће: (Стране у овом споразуму), „као Стране Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, у даљем тексту „Конвенција.”

⁴²⁰ Robert Falkner, “The Paris Agreement and the new logic of international climate politics”, *International Affairs*, 92(5), 2016, 1107–1125. Saurabh Thakur, “From Kyoto to Paris and Beyond: The Emerging Politics of Climate Change”, *India Quarterly*, 77(3), 2021, 366–383. Radoslav Dimitrov, Jon Hovi, Detlef F. Sprinz, Hakon Sælen, Arild Underdal, “Institutional and environmental effectiveness: Will the Paris Agreement work?”, *WIREs Clim Change*, 10(4), 2019, e583. <https://doi.org/10.1002/wcc.583>

Нормативно посматрано, CBDR може да поприма специфичан смисао у зависности од тога у којем контексту се о њему расправља. Наиме, ПС на различитим местима говори о CBDR користећи различите формулације. Најпре, у преамбули Споразума овај се принцип спомиње на начин да се његовом постојању приписује сврха која се састоји у „спровођењу циља Конвенције” (алинеја 2). Такође, принцип се спомиње у контексту обавезе страна уговорница да се „руководе” принципима Конвенције, што ће рећи да се принцип спомиње као један од принципа Конвенције. Ипак, централни значај принципа наглашава се у члану 1 ПС, где је недвосмислено јасно формулисано да ће се овај споразум „спроводити тако да одражава једнакост и принцип заједничке али диференциране одговорности и одговарајућих могућности, уважавајући појединачне националне околности” (ст. 2). Дакле, ПС однос према принципу CBDR формулише најпре кроз упућивање на циљеве и принципе Оквирне конвенције, да би овом принципу прописао и самостално значење, кроз обавезу страна уговорница да се спровођење Споразума има вршити уз поштовање овог принципа. Све то упућује на потребу да се посебно укаже на циљ Конвенције, циљеве ПС, друге принципе који су прописани Конвенцијом, као и начин спровођења овог међународног уговора.⁴²¹

Циљ Конвенције је одређен изузетно широко и састоји се у „постизању стабилизације концентрације гасова стаклене баште у атмосфери на нивоу који би спречавао опасне антропогене утицаје на климатски систем” (чл. 2). Одређен је и „временски период” у којем треба да се оствари прописани ниво стабилизације концентрације. Три општа циља дефинишу тај „временски период”, и то тако што је први циљ нека врста предуслова. Омогућавање екосистемима да се природно прилагоде промени климе треба да обезбеди испуњавање два преостала циља: да не буде угрожена производња хране и омогућавање даљег стабилног економског развоја. С друге стране, циљеви ПС су формулисани нешто конкретније (чл. 2). Каже се да овај споразум, како би се унапредило спровођење Конвенције и постизање њеног циља, настоји да оснажи глобални одговор на претње изазване климатским променама уважавајући одрживи развој и напоре на

---

⁴²¹ Ово последње заслужује посебну и детаљнију анализу.

искорењавању сиромаштва. То укључује три циља: 1) ограничење раста просечне глобалне температуре значајно испод 2°C у односу на преиндустријски ниво и наставак напора да се ограничи раст температуре до 1,5°C у односу на преиндустријски ниво; 2) Повећање способности прилагођавања на негативне утицаје и јачање отпорности на климатске промене и развој праћен ниским емисијама гасова са ефектом стаклене баште, на начин који не угрожава производњу хране; 3) Усклађивање финансијских токова са потребама развоја праћеног ниским емисијама гасова са ефектом стаклене баште и ојачаном отпорности на климатске промене. Дакле, принцип треба тумачити у контексту остваривања циљева смањења емисија, примене мера прилагођавања на климатске промене и усклађивања финансијских токова.

Оквирна конвенција користи формулацију „заједничке али издиференциране одговорности и одговарајуће могућности“, тако што заједничке али издиференциране одговорности и одговарајуће могућности страна уговорница ставља у контекст дужности заштите климатског система за добробит садашњих и будућих генерација човечанства (чл. 3).⁴²² При томе би стране уговорнице које су развијене земље, требало „да преузму водећу улогу у борби са променом климе и њеним негативним утицајима“.

Нека врста разраде и објашњења принципа формулише се у делу који се односи на стране уговорнице које су земље у развоју, прописујући да је потребно „у пуној мери узети у обзир конкретне потребе и специфичне околности“ ових држава. Ово се посебно односи на две категорије страна уговорница – земаља у развоју. То су оне које су „осетљиве на неповољне утицаје промене климе“, и оне које би према овој Конвенцији морале да носе „несразмеран или претежак терет“. Истовремено, поред принципа ЦБДР, Конвенција прописује

---

⁴²² С друге стране, ПС када говори о обавези страна уговорница да спроводе споразум, користи формулацију „да одражава једнакост и принцип заједничке али диференциране одговорности и одговарајућих могућности, уважавајући и појединачне националне околности“. Тиме се додатно наглашавају различите могућности страна уговорница. Истина, у преамбули Оквирне конвенције, када се спомињу „заједничке али диференциране одговорности“ спомињу се и „друштвени и економски услови“ страна уговорница, што је изостало у оперативном делу Конвенције. Поред тога, у Оквирној конвенцији је изостало и спомињање „једнакости“ страна уговорница.

обавезе страна уговорница у вези са принципом предострожности,⁴²³ правом на одрживи развој⁴²⁴ и принципом сарадње.⁴²⁵

– CBDR и положај земаља у развоју

У ПС разликовање држава, страна уговорница, обављено је кроз специфичну диференцијацију према групама држава. Разликују се најмање развијене земље у развоју, оне које су посебно осетљиве на негативне последице климатских промена и мале острвске земље у развоју. Један од најцеловитијих осврта на диференцијацију страна уговорница ПС дају По и други,⁴²⁶ који су идентификовали деветнаест одредби ПС у оквиру којих су прописане одређене обавезе или права у односу на различите категорије страна уговорница, називајући то „суптилном диференцијацијом”. Препознато је постојање следећих категорија страна уговорница: нарочито рањиве земље у развоју, најмање развијене земље, најмање развијене земље и острвске земље у развоју, земље чије су привреде највише погођене утицајима мера за борбу против климатских промена, земље у развоју које су посебно рањиве на негативне ефекте промене климе, остале (неразвијене) земље, земље које су посебно осетљиве на негативне последице климатских промена, као што су мале острвске земље у развоју, све

---

⁴²³ Тамо где постоји ризик од озбиљних или неповратних штетних утицаја, недостатак пуне научне поузданости не би требало да послужи као разлог за одлагање усвајања таквих мера, узимајући у обзир да политика и мере које се односе на промену климе треба да буду економски ефикасне тако да обезбеде глобалну корист са најмањим могућим трошковима. Да би се то постигло, таква политика и мере треба да узму у обзир различите друштвено-економске услове, да буду свеобухватне, да обухвате све релевантне изворе, поноре и резервоаре гасова стаклене баште и мере прилагођавања, и да обухвате све привредне секторе.

⁴²⁴ Политика и мере заштите климатског система од антропогених утицаја треба да одговарају конкретним условима сваке Стране и да буду интегрисане у националне програме развоја, јер економски развој има кључни значај за усвајање мера које треба предузети у реаговању на промену климе.

⁴²⁵ Стране су дужне да сарађују на унапређењу подстицајног и отвореног међународног економског система који би водио ка стабилном економском расту и развоју свих Страна, а посебно Страна-земаља у развоју, омогућавајући им да успешније решавају проблеме у вези са променом климе.

⁴²⁶ Pieter Pauw, Mbeva Kennedy, Harro van Asselt, “Subtle differentiation of countries’ responsibilities under the Paris Agreement”, *Palgrave Communication*, 5(1), 2019, 3.

стране које учествују у јачању капацитета страна земаља у развоју, земље у развоју којима је потребна флексибилност с обзиром на њихове капацитете, остале (неразвијене) земље које пружају подршку, земље у развоју којима је потребна помоћ у погледу капацитета.

У односу на поједине групе установљене су и различите обавезе и права у погледу финансирања прилагођавања, одређених поступака укључујући и извештавање о спровођењу итд. Истовремено, прописују се и обавезе и права за све земље у развоју. На општи начин се, када се говори о „национално одређеним доприносима глобалном одговору на промене климе“, указује на потребу пружања подршке странама уговорницама „које су земље у развоју у циљу ефикасног спровођења овог споразума“ (чл. 3). При достизању дугорочних циљева ограничења раста температуре (из члана 2) „узима се у обзир да ће за достизање тог максимума странама које су земље у развоју бити потребно више времена“ (чл. 4).⁴²⁷ Посебан положај земаља у развоју препознат је и у делу који се односи на припреме дугорочних стратегија развоја са ниским ГХГ емисијама (чл. 5), предузимање мера прилагођавања на климатске промене (чл. 7), обезбеђивање финансијских средстава (чл. 9), истраживање, развој и трансфер технологија (чл. 10), јачање капацитета (чл. 11) и унапређење спровођења и мере транспарентности (чл. 13).

У неколико одредби Оквирне конвенције положај земаља у развоју се посебно наглашава.⁴²⁸ Овим одредбама се, између осталог, констатује специфичан положај појединих групација земаља у развоју у односу на различите активности које спроводе државе чланице Конвенције или последице које носе (или могу да носе) ове државе. За нашу анализу основни значај имају одредбе члана 3 Конференције, којима се дефинише „принцип заједничке али различите одговорности и

---

⁴²⁷ Стране развијене земље се позивају да „буду лидери у предузимању циљева апсолутног смањења емисија“, док земље у развоју „треба да наставе са повећањем напора на ублажавању и охрабрују се да временом постепено достигну смањење или ограничење емисија на нивоу целе привреде, у складу са својим различитим националним околностима“ (ст. 4). У том смислу, странама које су земље у развоју „пружиће се подршка“ (ст. 5). Посебно се спомињу „најмање развијене земље и мале острвске земље у развоју“ које могу да припреме и доставе своје стратегијске планове који одражавају њихове посебне околности (ст. 6).

⁴²⁸ Основа за овај део текста је, уз одређене измене, преузета из монографије: Dragoljub Todić, *Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2018, pp. 281–284.

одговарајућих могућности”.⁴²⁹ Овом одредбом принцип заједничке али различите одговорности проглашава се једним од основних принципа политике у области климатских промена. Осим одредбе члана 3, која се односи на принцип ЦБДР, елементи система од значаја за установљавање специфичног положаја земаља у развоју садржане су и у више других одредби којима се прописују обавезе развијених држава чланица према земаљама у развоју. Такав смисао имају и одредбе члана 4, затим члана 5 (истраживање и систематско осматрање), члана 6 (образовање, обука кадрова и информисање јавности), члана 8 (секретаријат), члана 11 (финансијски механизам) и члана 12 (достављање информација које се тичу спровођења Конвенције).

У даљој разради одредаба Оквирне конвенције, КП јасније дефинише положај земаља у развоју кроз прописивање обавеза држава чланица које су укључене у Анекс I, односно кроз прописивање права и обавеза свих страна чланица Протокола. У том смислу, на већ споменути члан 4 (ст. 8 и 9) и члан 3 Конвенције директно се надовезују обавезе прописане чланом 2 и 3 КП.⁴³⁰ На земље у развоју се непосредно односе и чланови 10, 11 и 12 КП. Прописано је да се све стране уговорнице обавезују да ће „... сарађивати у подстицању ефикасних модалитета у

---

⁴²⁹ „Неоподно је у пуној мери узети у обзир конкретне потребе и специфичне околности Страна – земаља у развоју, нарочито оних које су посебно осетљиве на неповољне утицаје промене климе, а такође и оних Страна, посебно земаља у развоју, које би према овој Конвенцији, морале да носе несразмеран или претежак терет” (став 2). „Стране су дужне да сарађују у унапређењу подстицајног и отвореног међународног економског система који би водио као стабилном економском расту и развоју свих Страна, а посебно Страна – земаља у развоју, омогућавајући им да успешније решавају проблеме у вези са променом климе. Мере које се предузимају у савладавању промене климе, укључујући и једностране мере, не би требало да послуже као средство за производњу или неосновану дискриминацију или прикривено ограничавање међународне трговине” (став 5) (аут. под.). Цитирано према преводу из Закона о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, са анексима (Сл. лист СРЈ, међународни уговори, бр. 2/97).

⁴³⁰ Стране укључене у Анекс I настојаће да спроведу политике и мере из овог члана на такав начин да се минимизирају неповољни ефекти, укључујући и неповољне ефекте промене климе, ефекте на међународну трговину, и друштвене, економске и последице по животну средину других Страна, нарочито Страна које су земље у развоју (чл. 2, ст. 3). Свака Страна укључена у Анекс I, настојаће да спроведе обавезе о којима је реч (у ставу 1 овог члана) на такав начин којим ће се минимизирати неповољни друштвени, еколошки и економски утицаји на Стране које су земље у развоју, нарочито оне идентификоване у члану 4, ст. 8 и 9 Конвенције.

развоју, примени и ширењу еколошки нешкодљивих технологија, знања, праксе и процедура које се односе на промену климе, као и предузети све практичне кораке за унапређивање, олакшавање и, по потреби, финансирање трансфера приступа технологијама нешкодљивим за животну средину..., нарочито у земљама у развоју ..." (аут. под.). Обавезе из члана 10 КП односе се на све државе чланице (уз поштовање принципа заједничких и различитих одговорности), али се у једном делу посебно наглашава значај земаља у развоја (обавеза сарадње „у подстицању ефикасних модалитета у развоју, примени и ширењу еколошки нешкодљивих технологија, знања, праксе и процедура које се односе на промену климе“, односно олакшавање и финансирање трансфера приступа технологијама итд.). При спровођењу ових обавеза развијене земље имају извесне специфичне обавезе које се тичу земаља у развоју.⁴³¹ Конференција страна има обавезу да обезбеди помоћ странама уговорницама које су земље у развоју „које су посебно осетљиве на неповољне климатске утицаје промене климе“ (члан 12, т. 8).

4. Приступ ресурсима и правично и разумно коришћење и учешће

Питање приступа ресурсима и принцип правично и разумно коришћење и учешће,⁴³² обично се не разматрају заједно, будући да се

⁴³¹ И то да: а) обезбеде нове и додатне финансијске ресурсе за подмиривање свих трошкова које начини Страна која је земља у развоју, спроводећи постојеће обавезе из члана 4 став 1(а) Конвенције наведене у члану 10, тачка (а); и б) да „обезбеде такве финансијске ресурсе, укључујући и трансфер технологија, потребне Странама које су земље у развоју за подмиривање комплетних додатних трошкова унапређивања имплементације постојећих обавеза из члана 4, став 1 Конвенције“. Осим тога, Страна која је развијена земља и друге развијене Стране из Анекса II могу исто тако обезбедити, у корист Страна које су земље у развоју, финансијске ресурсе за имплементацију члана 10 преко билатералних, регионалних и осталих мултилатералних канала.

⁴³² Овде се користи формулација „правично и разумно коришћење и учешће“ и не улази у посебну расправу о другим језичким варијацијама које се користе и могу да одражавају исти или сличан садржај. Ово, пре свега, због тога што се ова формулација користи на најдоследније разрађен начин у водном праву, као једној од најразвијенијих области, о чему ће касније бити више речи. Формулација „правично и разумно коришћење и учешће“ преузета је, као превод формулације „equitable and reasonable utilization and participation“, из превода Конвенције о праву непловидбених коришћења међународних водотока који је објављен у *Службеном листу Црне Горе – Међународни уговори*, бр. 006/13.

принцип „правичног и разумног коришћења” сматра већ јасно препознатим, а приступ ресурсима се разуме као нека врста садржаја који је већ обухваћен правом на суверенитет над природним ресурсима, односно као његова претпоставка. Као такво, питање приступа ресурсима регулисано је у оквиру норми унутрашњег права којима се, највећим делом, регулишу власнички односи. Ипак, остаје питање до које мере и на који начин се међународно право, или бар међународни уговори, односе према питању приступа ресурсима као посебном питању. Отуда ће овде бити сагледано да ли је и како приступ ресурсима посебно регулисан (ван контекста суверенитета над природним ресурсима, о чему је већ било речи), као и начин како се регулише питање „правичног и разумног коришћења” ресурса. Та два питања, ма колико изгледала одвојена и предмет доминантног уређивања различитих правних система (унутрашњег и међународног права), заслужују да буду размотрена заједно. Тешко је говорити о „правичном и разумном коришћењу” природних ресурса ако питање приступа ресурсима није на одговарајући начин решено.⁴³³ Истовремено, на овај начин се указује и на потребу да се питање приступа природним ресурсима сагледава независно од принципа суверенитета над природним ресурсима на начин како се он традиционално разуме.

Према Кацу, један од најранијих израза онога што ће постати принцип „правичног и разумног коришћења” појављује се у Повељи о економским правима и дужностима држава из 1974. године у којој је записано следеће: „При коришћењу природних ресурса које деле две или више земаља, свака држава мора сарађивати... како би постигли оптимално коришћење таквих ресурса без nanoшења штете легитимним интересима других” (чл. 3).⁴³⁴ У нацрту начела који је

---

⁴³³ Оба начела су повезана на теоријском нивоу у међународном праву у концепт „заједнице интереса” корисника природних ресурса, види: Mihajlo Vučić, *Access to water in the context of the international watercourse: a theory of the community of interest*, *Analni Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXVII (3), 2019, 73–94.

⁴³⁴ Eian Katz, “Beyond Equity: Shared Natural Resources and Human Rights, Criminal Law, and the Use of Force”, *Fordham Environmental Law Review*, 32(3), 2021, 573. Моргера процењује да историја „поделе користи” у међународном праву тек треба да буде написана, а најраније текстуално упућивање на поделу користи запажа у члану 27 Универзалне декларације о људским правима (право свакога да слободно учествује у културном животу заједнице, да ужива у уметности и „да учествује у научном

израдио Програм УН за животну средину (УНЕП) неколико година касније, овај језик је помало ажуриран како је захтевала међудржавна сарадња „у складу с концептом праведног коришћења заједничких природних ресурса”.⁴³⁵ У разним изворима, принцип правичног и разумног коришћења је наизменично стилизиран као „оптимално” или „одрживо” коришћење.⁴³⁶ Шири контекст кроз заснивање „права на развој” елабориран је у Декларацији о праву на развој коју је Генерална скупштина УН усвојила 1986. године,⁴³⁷ и неким касније усвојеним међународноправним документима у области људских права.

У међународним уговорима се однос према питању приступа ресурсима и правичном уделу у коришћењу ресурса изражава на различит начин, у зависности од основног предмета регулисања, али се то чини на неуједначен и помало неуверљив начин. Једино у области управљања водним ресурсима ова питања имају своју јасно препознатљиву историју и профилисане критеријуме за дефинисање.

Ипак, Паркс и Моргера наводе да се на основу прелиминарне студије примера праведне и правичне поделе користи у различитим међународним уговорима, овај појам може дефинисати као „усклађен и дијалогски процес усмерен на изградњу партнерства у идентификовању и расподели економских и некономских користи међу државама и недржавним актерима, с нагласком на рањиве групације (нарочито земље у развоју, аутохтоно становништво и локалне заједнице)”.⁴³⁸ Овај појам „чак и у билатералном контексту”, обухвата „вишеструке токове добробити од локалне и глобалне

напредку и у добробити која отуда проистиче”). Истовремено, аутор констатује да нормативни садржај овакве формулације није још разјашњен у националној и међународној пракси. Elisa Morgera, “The Need for an International Legal Concept of Fair and Equitable Benefit Sharing”, op. cit., 357. General Assembly resolution 3281 (XXIX) of 12 December 1974, Charter of Economic Rights and Duties of States, [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3281\(XXIX\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3281(XXIX)) (16.5.2022).

⁴³⁵ “United Nations Environment Program: Governing Council Approval of the Report of the Intergovernmental Working Group of Experts on Natural Resources Shared by Two or More States”, UNEP, Nairobi, 1978, GC.6/crp.2, 19. May 1978.

⁴³⁶ Eian Katz, op. cit., 573.

⁴³⁷ Видети: <https://www.un.org/en/events/righttodevelopment/declaration.shtml> (16.5.2022), или <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf> (16.5.2022)

⁴³⁸ Louisa Parks, Elisa Morgera, “The Need for an Interdisciplinary Approach to Norm Diffusion: The Case of Fair and Equitable Benefit-sharing”, *RECIEL*, 24 (3) 2015, 355.

важности”, и треба га посматрати у ширем смислу тако што он обухвата корист свих не само „оних који су активно или директно укључени у биоистраживање, управљање природним ресурсима, заштиту животне средине или коришћење знања где се тражи појачана и универзална форма сарадње”.⁴³⁹

А) У делу који се односи на природне ресурсе, осим Конвенције о биолошкој разноврсности, посебан значај има Нагоја протокол о приступу генетичким ресурсима и праведној и једнакој расподели користи које проистичу из њиховог коришћења,⁴⁴⁰ иако се у литератури разматрају и решења која садрже неки други међународни уговори у области заштите природе.⁴⁴¹ Конвенција о биолошкој разноврсности већ у преамбули наглашава везу између „очувања и одрживог коришћења биолошке разноврсности” и „приступа генетичким ресурсима и технологијама за њихово заједничко коришћење”, због разлога који се тичу „задовољавања прехранбених,

---

⁴³⁹ Ibid.

⁴⁴⁰ За текст Протокола видети: Закон о потврђивању Нагоја протокола о приступу генетичким ресурсима и праведној и једнакој расподели користи које проистичу из њиховог коришћења, уз Конвенцију о биолошкој разноврсности, *Сл. гласник РС – Међународни уговори*, бр. 12/2018. Иначе, Нагоја протокол разликује три међусобно повезане обавезе држава страна уговорница. То су: 1) међудржавна обавеза да деле користи; 2) обавеза да деле користи са аутохтоним и локалним заједницама када користи произилазе из генетских ресурса које држе ове заједнице; и 3) обавеза поделе користи које произилазе из коришћења традиционалног знања са аутохтоним и локалним заједницама које имају такво знање (чл. 59). Све ове обавезе (са нешто другачијим формулацијама) треба да буду испуњене доношењем националних законодавних, административних или политичких мера. Elisa Morgera, Elsa Tsioumani and Matthias Buck, “Fair and Equitable Benefit-sharing Book Title: Unraveling the Nagoya Protocol”, In: *A Commentary on the Nagoya Protocol on Access and Benefit-sharing to the Convention on Biological Diversity*, Brill, 2015.

⁴⁴¹ Phillips, осим Конвенције о биолошкој разноврсности и Нагоја протокола међу „осталим релевантним међународноправним инструментима” разматра и Међународни уговор о биљним и генетичким ресурсима за храну и пољопривреду, Споразум о трговинским аспектима права интелектуалног власништва (ТРИПС), као и документе Међувладиног одбора Светске организације за интелектуално власништво који се односе на интелектуално власништво, генетске ресурсе и традиционална знања итд. Freedom Kai-Phillips, “Access and Benefit-Sharing in Canada: Glimpses from the National Experiences of Brazil, Namibia and Australia to Inform Indigenous-Sensitive Policy”, In C. Oguamanam (Ed.), *Genetic Resources, Justice and Reconciliation: Canada and Global Access and Benefit Sharing* (pp. 157–178). Cambridge: Cambridge University Press, 2018, 158.

здравствених и других потреба растуће светске популације” (ал. 14. Преамбуле). „Одговарајући приступ генетичким ресурсима и одговарајући трансфер релевантних технологија” проглашавају се неком врстом руководећег принципа за остваривање циљева Конвенције који су дефинисани на трострук начин, као „очување биолошке разноврсности, одрживо коришћење њених компоненти и праведна расподела користи које проистичу из коришћења генетичких ресурса” (чл. 1). Правила која се односе на „приступ генетичким ресурсима” се разрађују у посебном делу Конвенције (чл. 15). Полази се од суверних права држава над њиховим националним природним ресурсима и констатује да „овлашћење за утврђивање приступа” има национална влада у складу са националним законодавством. Што се тиче других држава стране уговорнице Конвенције обавезале су се да „створе услове за олакшање приступа”, с тим да је то за намене које су „еколошки здраве по животну средину”. Истовремено, држава на чијој територији се налазе генетички ресурси ограничена је обавезом да „не намеће ограничења која су супротна циљевима ове Конвенције”. Тамо где је одобрен приступ генетичким ресурсима он ће бити оствариван под узајамно договореним условима и подлегаће „претходно образложеном одобрењу стране уговорнице која испоручује такве ресурсе, осим ако та страна не одреди другачије”. У складу са овим је и обавеза страна уговорница да настоје да развију и спроведу научно истраживање на основу генетичких ресурса које испоручују друге стране, уз пуно учешће свих страна уговорница (тамо где је то могуће).⁴⁴²

У вези са приступом генетичким ресурсима је и приступ технологији и трансфер технологије који су регулисани Конвенцијом (чл. 16). Приступ и трансфер технологија између страна уговорница проглашава се „суштинским елементом” за остваривање циљева ове конвенције и стране уговорнице преузимају обавезе да обезбеде и/или олакшају трансфер и приступ другим странама уговорницама, технологијама које су релевантне за очување и одрживо коришћење

---

⁴⁴² Прописана је и обавеза страна уговорница да се донесу правне или политичке инструменте, с циљем поделе на поштен и праведан начин резултата истраживања и развоја, као и користи које проистичу из комерцијалног и другог коришћења ресурса.

биолошке разноврсности или коришћење генетичких ресурса, а не изазивају значајније штете животној средини.

Приступ технологији и трансфер технологије земљама у развоју, обезбедиће се и/или олакшати под „поштеним и најповољнијим условима, укључујући концесијске и преференцијалне услове када се постигне међусобни договор”. Где је неопходно биће укључен и финансијски механизам који се формира Конвенцијом, а у случају технологије која подлеже патентима и другим правима интелектуалне својине, такав приступ и трансфер обезбедиће се под условима који уважавају и у складу су са одговарајућом и делотворном заштитом права интелектуалне својине. Прописана је и обавеза страна уговорница да предузму правне мере како би се приватном сектору олакшао приступ, заједнички трансфер технологије. Расподела користи које проистичу из коришћења биотехнологија посебно су регулисане (чл. 19), с циљем унапређења и побољшања „приоритетног приступа на поштеној и праведној основи странама уговорница, нарочито земљама у развоју”.⁴⁴³

Правила која се односе на приступ генетичким ресурсима и приступ традиционалним знањима везаним за генетичке ресурсе посебно су прописана у Нагоја протоколу о приступу генетичким ресурсима и праведној и једнакој расподели користи које проистичу из њиховог коришћења уз Конвенцију о биолошкој разноврсности. Приступ генетичким ресурсима ради њиховог коришћења могућ је уз претходно образложени пристанак Стране која поседује поменуте ресурсе, тј. земље порекла ових ресурса или Стране која је стекла генетичке ресурсе у складу са Конвенцијом, осим ако дата Страна уговорница другачије не одреди.⁴⁴⁴ Традиционалним знањима која су у вези са генетичким ресурсима и која су у власништву аутохтоних и локалних заједница, може се приступити тек по добијању унапред

---

⁴⁴³ Стране уговорнице ће размотрити потребу и модалитете протокола који би укључивао одговарајуће поступке, укључујући посебно споразум о претходном обавештавању на пољу безбедног трансфера, руковања и коришћења било ког живог модификованог организма, који је резултат биотехнологије и који може имати негативан утицај на очување и одрживо коришћење биолошке разноврсности.

⁴⁴⁴ Овде Нагоја протокол упућује на остваривања суверених права над природним ресурсима и у складу са домаћим законодавством, или законском регулативом која се тиче приступања и расподеле користи.

аргументованог пристанака или одобрења, и уз учешће датих аутохтоних и локалних заједница где међусобно договорени уговорни услови морају такође бити прибављени (чл. 7). Користи које проистичу из коришћења генетичких ресурса, као и њихове накнадне примене и комерцијализација, расподељују се на праведан и једнак начин („праведна и једнака расподела користи“)⁴⁴⁵ са Страном која поседује ове ресурсе, тј. са земљом порекла ових ресурса или Страном која је стекла генетичке ресурсе у складу са Конвенцијом (чл. 5).⁴⁴⁶ У циљу да се омогући расподела користи на правичан и једнак начин са аутохтоним и локалним заједницама, стране уговорнице имају обавезу да предузимају одговарајуће правне мере и политике.

Б) Када се ради о водним ресурсима развијена су посебна и знатно детаљнија правила у вези са разумним и правичним уделом у корисним употребама вода. Историја настојања да се ова питања систематски уреде иду знатно пре усвајања основног међународног уговора (Конвенције о праву непловидбених коришћења међународних водотокова). Једним од кључних момената у развоју овог питања може се сматрати усвајање Хелсиншких правила 1966. године усвојена од стране Удружења за међународно право.⁴⁴⁷ Правила су усвојена од стране Комитета за реке Удружења за међународно право као једне од водећих стручних организација.

Основно подручје на које се односе Хелсиншка правила је међународно сливно подручје које је дефинисано као „географско подручје које се простире на територијама две или више држава, које је одређено сливним границама система вода (укључујући површинске и подземне воде) које се уливају у заједнички реципијент“. У складу с тим, држава у сливу је она држава чија територија обухвата део међународног сливног подручја. Први принцип који је установљен овим правилима је принцип да свака држава, унутар своје територије,

⁴⁴⁵ Под коришћу се подразумева новчана или неновчана корист, која укључује, али не ограничава, оне користи које су наведене у Анексу.

⁴⁴⁶ Оваква расподела одвија се према међусобно договореним уговорним условима.

⁴⁴⁷ Helsinki Rules, https://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/ILA/Helsinki_Rules-original_with_comments.pdf (1.5.2022). За осврт на развој правила у овој области видети: Salmam M.A. Salman, "The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law", *Water Resources Development*, 23(4), 2007, 625–640.

има право на разуман и правичан удео у корисним употребама вода међународног сливног подручја (чл. IV). А разуман и правичан удео се утврђује у сваком конкретно случају и то на основу 11 фактора, чиме иначе није исцрпљена листа ових фактора. То су: географске карактеристике слива, посебно укључујући величину сливног подручја на територији сваке државе у сливу, хидролошке карактеристике слива, а посебно допринос вода из сваке државе у сливу, климатски услови у сливу, раније коришћење вода слива, укључујући посебно постојеће коришћење, економске и друштвене потребе сваке државе, становништво зависно од вода слива у свакој држави у сливу, компаративни трошкови алтернативних начина задовољавања економских и друштвених потреба у свакој држави у сливу, доступност других ресурса, избегавање непотребних губитака при коришћењу вода слива, могућност компензације једној или више држава у сливу, као средство за решавање сукоба између различитих коришћења и степен до којег државе у сливу могу бити задовољене без доношења штете другим државама.⁴⁴⁸

Хелсиншким правилима је прокламовано и то да једно коришћење или категорија коришћења нема никакав приоритет у односу на било које друго коришћење или категорије коришћења (чл. VI). Држави у сливу се не може оспорити постојеће разумно коришћење вода међународног сливног подручја, ради резервисања будућег коришћења тих вода од стране друге државе (чл. VIII).⁴⁴⁹

Посебна правила се односе на загађивање, под чиме се подразумева „свако погоршање природног састава, садржаја или квалитета вода међународног сливног подручја, проузрокованог људским поступцима“. У складу са принципом правичног коришћења вода

---

⁴⁴⁸ Приликом одређивања шта је разуман и правичан удео сви релевантни фактори биће разматрани заједно, а закључак се изводи на основу целине. Тежина која ће се придавати сваком од фактора одредиће се поређењем значаја тог фактора са значајем других релевантних фактора. За анализу праксе МСП која разрађује појам правичности у међународном праву, а у вези са водним ресурсима видети: *Mihajlo Vučić, Pravičnost i korišćenje zajedničkih vodnih dobara, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LVI (75), 2017, 107-127.

⁴⁴⁹ У погледу постојећег разумног коришћења предвиђа се да се ово коришћење може наставити докле год факторе који га оправдавају не превладају фактори који воде закључку да га треба изменити или прекинути како би се омогућило конкурентско инкомпатибилно коришћење.

међународног сливног подручја утврђује се обавеза државе да мора спречити сваки нови облик загађења вода, или свако повећање нивоа постојећег загађења вода у међународном сливном подручју, које би могло проузроковати знатну штету на територији друге државе. Државе треба да предузму све разумне кораке за сузбијање постојећег нивоа загађења вода у међународном сливном подручју до таквог нивоа да не проузрокује знатну штету на територији друге државе у сливу. Ово правило се односи на загађивање вода које је настало унутар територије једне државе или изван територије државе ако је проузроковано њеним активностима.⁴⁵⁰

Комисија за међународно право је 1994. године усвојила Нацрт правила о праву непловидбених коришћења међународних водотокова у којима је формулисана обавеза држава водотока да „на својим територијама користе међународни водоток на правичан и разуман начин”.⁴⁵¹ Ова правила су Конвенцијом о праву непловидбених коришћења међународних водотокова, уз извесна прилагођавања, добила карактер норме међународног уговора.

„Правично и разумно коришћење и учешће” је дефинисано као општа обавеза држава водотока и то подразумева да се водоток⁴⁵² на територији сваке стране уговорнице користи на „правичан и разуман начин”. Опис начина (који је означен као „правичан и разуман”) је одређен циљем који обухвата постизање „оптималног и одрживог коришћења” водотока, као и „користи од њега”. При томе се узимају у обзир интереси државе датог водотока, у складу са одговарајућом заштитом водотока (чл. 5). „Правичан и разуман начин” односи се и на учествовање у коришћењу, развоју и заштити међународног водотока. То обухвата два елемента: 1) право коришћења водотока; и 2) обавезу

⁴⁵⁰ У случају кршења ових правила од одговорне државе ће се захтевати да прекине активност којом се наноси штета и да надокнади штету проузроковану другој држави. У ту сврху обавеза је државе која пропусти да предузме разумне мере да хитно ступи у преговоре са државом којој је нанета штета ради постизања правичног решења у датим околностима.

⁴⁵¹ Ximena Fuentes, “The Criteria for the Equitable Utilization of International Rivers”, *British Yearbook of International Law*, 67(1), 1996, 337–412.

⁴⁵² „Водоток” означава систем површинских и подземних вода које, по природи својих физичких веза, образују јединствену целину и нормално се уливају у заједнички реципијент (чл. 2а) Конвенције. А „међународни водоток” означава водоток чији се делови налазе у различитим државама.

сарадње на његовој заштити и развоју, како је предвиђено овом Конвенцијом. Прописани су и фактори од значаја за правично и разумно коришћење који укључују: (а) географске, хидрографске, хидролошке, климатске, еколошке и друге факторе природног карактера; (б) друштвене и економске потребе заинтересованих држава водотока; (ц) становништво које зависи од водотока у свакој држави водотока; (д) последице једног или више коришћења водотока у једној држави водотока на друге државе водотока; (е) постојећа и потенцијална коришћења водотока; (ф) очување, заштиту, развој и економију коришћења водних ресурса водотока и трошкове мера предузетих у том циљу; и (г) доступност алтернативних решења, упоредиве вредности, за одређено планирано или постојеће коришћење (чл. 6).⁴⁵³ Примена ових фактора у пракси и „правичног и разумног коришћења и учешћа“ подразумева обавезу да, „када настане потреба“ заинтересована држава „започне консултације у духу сарадње“.

Право приступа необалних држава мору и право приступа живим богатствима искључиве економске зоне регулисани су Конвенцијом о праву мора (чл. 125, чл. 69 ст. 3, чл. 70 ст. 5), која у преамбули упућује на „правично и делотворно искоришћавање ... богатстава, очување ... живих богатстава те проучавање, заштиту и очување морске средине“. „Правична основа“ је мера у којој необалне државе имају право да учествују у искоришћавању одговарајућег дела вишка живих богатстава искључивих економских зона обалних држава из исте регије или субрегије (чл. 69, ст. 1), а услове и начине учествовања утврђују заинтересоване државе споразумима, при чему се води рачуна о неколико критеријума.⁴⁵⁴ Право држава у неповољном географском положају се посебно регулише и предвиђено је да оне имају право да

---

⁴⁵³ Тежина која ће се придати сваком од фактора, одредиће се поређењем значаја тог фактора са значајем других релевантних фактора. У одређивању шта је разумно или правично коришћење, сви релевантни фактори ће бити разматрани заједно, а закључак ће се извести на основу целине.

⁴⁵⁴ О потреби да се избегну штетни утицаји за рибарске заједнице или рибарску индустрију обалне државе; о мери у којој необална држава учествује или је овлашћена да учествује на основу постојећих споразума у искоришћавању живих богатстава искључиве економске зоне других обалних држава; о мери у којој друге необалне државе и државе у неповољном географском положају већ учествују у искоришћавању живих богатстава искључиве економске зоне обалне државе и потреби, која из тога проистиче, и о прехранбеним потребама становништва тих држава.

учествују у искоришћавању одговарајућег дела вишка живих богатстава искључивих економских зона на „правичној основи”. (чл. 70). При томе се води рачуна о релевантним привредним и географским околностима заинтересованих држава. Услови и начин учешћа утврђују заинтересоване државе посебним споразумима, водећи рачуна о одговарајућим критеријумима.

Ц) Према одредбама Конвенције Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци, развијене земље имају обавезу, поред општих обавеза, да „обезбеде и олакшају приступ угроженим земљама Странама, а посебно угроженим земљама у развоју Странама, одговарајућим технологијама, знањима и вештинама” (чл. 6д). Нема посебних одредби које би се односиле на приступ природним ресурсима и правичан и разуман удео у коришћењу истих.

Д) Оквирна конвенција УН о промени климе у својој преамбули „прихвата” да је свим земљама, а посебно онима у развоју „неопходан приступ ресурсима који су потребни за стабилан друштвено-економски развој”. Ово се образлаже тако што се потреба да земље у развоју напредују ка стабилном развоју везује за њихову повећану потребу за енергијом, односно постизање веће енергетске ефикасности и контролу емисија гасова са ефектом стаклене баште. Нема других одредби које би се односиле на правично и разумно коришћење.

5. Одрживи развој и природни ресурси

Посебно место које природни ресурси имају у концепцији одрживог развоја резултат је наглашеног покушаја да се у савремена промишљања човековог односа према природи и окружењу (у целини) уведу извесни елементи временске и просторне рационализације.⁴⁵⁵ Због ширине значења појма природних ресурса и

---

⁴⁵⁵ Право на развој има другу линију развоја у складу са Декларацијом УН о праву на развој из 1986. године и касније утемељеним (путем међународног консензуса постигнутог у Бечу 1993. године), као универзално право и саставни део основних људских права. За шире видети: Arjun Sengupta, “Realizing the Right to Development”, *Development and Change*, 31(3), 2000, 553–578. Декларацијом је потврђено право народа на самоопредељење укључујући (у складу са релевантним одредбама оба пакта о људским правима) и „неутођиво право на пуни суверенитет над ... природним

њихове улоге у покретању друштвеног развоја може се са више аргумената бранити став да се на природне ресурсе у целини односе све три димензије „одрживости“ (социјална правда, здравље животне средине и економски развој).⁴⁵⁶ На тај начин, одрживо коришћење природних ресурса требало би да обезбеди уравнотежен приступ између све три димензије, тј. обезбеђивање дугорочног коришћења ресурса уз максимизацију друштвених користи и минимизацију утицаја на животну средину. Али, питање начина како обезбедити остваривање овако формулисаних концепцијских циљева, као и мерење остваривости циљева предмет је широких расправа.⁴⁵⁷

Оне су повезане и са проценом „статуса“ одрживог развоја у међународном праву. За Боданског одрживи развој је можда једина норма у области животне средине на коју се чешће позивају од начела предострожности. Но, као и начело предострожности, Суд га је само успутно споменуо и мало је учинио да разради његово значење. У предмету *Gabcikovo-Nagymaros*, Суд је приметно да је „потреба усклађивања економског развоја са заштитом животне средине прикладно изражена у концепту одрживог развоја“, али је препустио странама да пронађу „договорено решење“ за режим заједничког управљања. У *Pulp Mills*, Судски налог о привременим мерама предвиђа да се коришћењем реке Уругвај треба омогућити одрживи развој који узима у обзир „потребу да се заштити континуирано очување реке и права економског развоја приобалних држава“, али није дао никакву додатну разраду концепта одрживог развоја.⁴⁵⁸

Ипак, у литератури се говори о међународном праву одрживог развоја као некој врсти релативно заокруженог скупа норми. Сегер, када говори о међународном праву одрживог развоја, расправља о

богатствима и ресурсима“ (чл. 1.2). За текст Декларације видети: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf> (29.5.2022).

⁴⁵⁶ Jennifer Bansard, Mika Schröder, op. cit., 3.

⁴⁵⁷ Видети нпр. Ergül Halisçelik, Mehmet Ali Soytaş, “Sustainable development from millennium 2015 to Sustainable Development Goals 2030”, *Sustainable Development*, 27(4), 2019, 545–572.

⁴⁵⁸ Daniel Bodansky, “The Role and Limits of the International Court of Justice in International Environmental Law” (May 20, 2020). Carlos Esposito and Kate Partlett (Eds.), *The Cambridge Companion to the International Court of Justice*, (Cambridge University Press, Forthcoming), SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3606268>, 12.

„принципима” ове области права под чиме подразумева дужност држава да обезбеде одрживо коришћење природних ресурса, принцип праведности и искорењавања сиромаштва, принцип заједничких али диференцираних обавеза, принцип предострожности, принцип учешћа јавности и приступа информацијама и правди, принцип доброг управљања и принцип интеграције и међусобног односа.⁴⁵⁹ Палемаертс под појмом међународно право одрживог развоја подразумева међународно право животне средине, укључујући и међународне норме у области економског и друштвеног развоја у складу са општим концепцијским опредељењем из принципа 27 Рио декларације, а и Поглавља 39 Агенде 21.⁴⁶⁰ Најшири смисао одрживог развоја дат је у принципу 3 Рио декларације о животној средини и развоју где се прокламује да се „право на развој мора остварити како би се равномерно задовољиле потребе развоја и животне средине садашњих и будућих генерација”. Покушаји формулисања елемената одрживог развоја у ранијем периоду развоја савременог права животне средине повезују се за инцијални значај Стокхолмске декларације (1972), која у три своја принципа говори о потреби редефинисања односа према природним ресурсима. У принципу 2 говори се о потреби заштите користи од природних ресурса (ваздух, вода, земљиште, флора и фауна и посебно репрезентативни узорци природних екосистема) за добробити садашњих и будућих генерација кроз пажљиво планирање или управљање. Каже се да се „капацитети Земље” да производи виталне обновљиве ресурсе морају одржати и где је практично, обновити или унапредити (принцип 3). У погледу необновљивих природних ресурса истиче се потреба њиховог коришћења на начин којим се обезбеђује да не дођу у опасност од исцрпљивања и обезбеде да користи од таквог коришћења буду расподељене на цело човечанство.

Последњи покушаји разраде и модернизације концепта (принципа) одрживог развоја учињени су 2015. године усвајањем Агенде за одрживи развој до 2030. године,⁴⁶¹ иако се мора водити

⁴⁵⁹ Marie-Claire Cordonier Segger, “Significant developments in sustainable development law and governance: A proposal”, *Natural Resources Forum*, 28(1), 2004, 63,64.

⁴⁶⁰ Marc Pallemerts, “International Law and Sustainable Development: Any Progress in Johannesburg?”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 12(1), 2003, 6.

⁴⁶¹ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 21 October 2015.

рачуна да 17 циљева одрживог развоја (СДГ) и 169 конкретнијих циљева и нису произашли из нормативног вакуума нити су уметнути у њега. Они су засновани на међународном праву и усклађени са постојећим обавезама израженим у различитим међународним правним инструментима. Наравно, постоји веза између међународног права и ових глобалних приоритета.⁴⁶² Ким и Боселман говоре о еколошкој одрживости која је дефинисана као „интегритет система за одржавање живота на Земљи, или укратко еколошки интегритет” и залажу се за „развој еколошког интегритета као основног принципа или основне норме међународног права”, поредећи га са основним карактером који људска права или владавина права имају у домаћем и међународном праву”.⁴⁶³

У Агенди за одрживи развој до 2030. године се, између осталог, „признаје да друштвени и економски развој зависе од одрживог управљања природним ресурсима Планете” (пара. 33) и у делу који се односи на циљеве одрживог развоја указује на значај природних ресурса. У следећим циљевима се природни ресурси експлицитно спомињу: циљ бр. 1 – окончати сиромаштво свуда у свим облицима (где се потврђује једнако право на приступ природним ресурсима),⁴⁶⁴ циљ бр. 5 – постићи родну равноправност и оснаживати све жене и девојчице,⁴⁶⁵ и циљ бр. 12 – обезбедити одрживе обрасце потрошње и

---

⁴⁶² Rakhyun. E. Kim, “The Nexus between International Law and the Sustainable Development Goals”, *RECIEL*, 25(1), 2016, 15–26. Аутор констатује да „иако су самопроглашени као интегрисани и недељиви, СДГ и циљеви одражавају фрагментирану структуру међународног права”, и заговара став да међународно право, упркос својој фрагментираној природи, пружа алате за интеграцију који би могли да се баве компромисима између конкурентских циљева на принципијелан начин.

⁴⁶³ Rakhyun E. Kim, Klaus Bosselmann, “Operationalizing Sustainable Development”, *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 24(2), 2015, 194–208.

⁴⁶⁴ До 2030. обезбедити да сви мушкарци и жене, а посебно сиромашни и припадници рањивих група, имају једнака права на економске ресурсе, као и приступ основним услугама, власништву и управљању земљиштем, односно другим облицима својине, наслеђу, природним богатствима, одговарајућим новим технологијама и финансијским услугама, укључујући микрофинансирање.

⁴⁶⁵ Спровести реформе како би жене добиле једнака права на економске ресурсе, као и приступ власништву и контроли над земљиштем и осталим облицима својине, финансијским услугама, наслеђу и природним ресурсима, у складу са националним законима (Циљ 5а).

производње.⁴⁶⁶ Осим тога, и неки други циљеви се односе на природне ресурсе. Тако се у циљу бр. 11. (учинити градове и људска насеља инклузивним, безбедним, отпорним и одрживим) формулише посебан циљ који се односи на природну баштину.⁴⁶⁷ У оквиру циља који се односи на хитне акције борбе против климатских промена и њиховог утицаја (Циљ 13) формулисан је посебан циљ који се односи на „природне катастрофе”,⁴⁶⁸ а у оквиру циља 15 (Заштитити, обнављати и промовисати одрживо коришћење копнених екосистема, одрживо управљати шумама, борити се против дезертификације, зауставити и преокренути процес деградације земљишта и зауставити губитак биодиверзитета), део програмских активности је усмерен на природна станишта.⁴⁶⁹

У погледу карактера и садржаја (начела) одрживог развоја више је питања која се постављају или могу поставити. ПЛА најпре упућује на судску праксу правосудних органа и развој праксе у државама и институцијама и констатује да је „одрживо коришћење природних ресурса све више правило општег међународног обичајног права”, без обзира на географско место и/или правни статус укљученог природног ресурса.⁴⁷⁰ У вези с тим се указује и на еволуцију начела суверенитета над природним ресурсима (из начела утемељеног на правима у начело утемељено на дужностима и правима). Тај се развој одразио у Декларацији из Њу Делхија, која је ставила нагласак на рационално и одрживо управљање природним ресурсима и екосистемима, укључујући заштиту биолошке разноврсности и извора слатке воде, те преокретање климатских промена, прекомерног риболова и загађивања.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁶ До 2030. постићи одрживо управљање и ефикасно коришћење природних ресурса (Циљ 12.2).

⁴⁶⁷ Појачати напоре да се заштити и очува светска културна и природна баштина (11.4).

⁴⁶⁸ Оснажити отпорност и адаптивни капацитет на опасности повезане са климатским условима и природним катастрофама у свим земљама.

⁴⁶⁹ Предузети хитне и значајне активности за смањење деградације природних станишта, зауставити губитак биодиверзитета и до 2020. године заштитити угрожене врсте и спречити њихово истребљење.

⁴⁷⁰ International Law Association, Sofia Conference (2012), International Law on Sustainable Development, Final Report, 14.

⁴⁷¹ International Law Association, Sofia Conference (2012), International Law on Sustainable Development, Final Report, 14.

Садржај општег начела варира у зависности од тога да ли се ради о подељеном природном ресурсу, заједничком ресурсу или ресурсу унутар искључивих граница територија неке државе, општа обавеза одрживог коришћења све се више прихвата.⁴⁷² Ниво и обавеза очувања који су потребни у „одрживом коришћењу“ било којег одређеног природног ресурса варира у светлу свих околности, иако се као ствар опште обавезе од државе очекује да делује „у складу с мерама опреза и дужном пажњом, те у интересима дугорочне одрживости ресурса и добробити њихових народа“.⁴⁷³

Неки међународни уговори већ на први поглед посвећују значајну пажњу одрживом развоју, док би се за неке могло рећи да одговор на питање веза између онога што регулишу и одрживог развоја није једноставно дати. То великим делом зависи и од карактера материје која је предмет уређивања појединих међународних уговора, као и временских околности у којима је припреман и закључен међународни уговор.

А) Конвенција о биолошкој разноврсности говори о „одрживом коришћењу компоненти биолошке разноврсности“, означавајући под овом формулацијом „коришћење компоненти биолошког диверзитета на начин и у обиму који не води ка дугорочном смањењу биолошког диверзитета, одржавајући на тај начин њен потенцијал ради задовољавања потреба и тежњи садашњих и будућих генерација“ (чл. 2). Део овог међународног уговора који се односи на циљеве експлицитно припада одрживом развоју, на начин да су њима обухваћени „одрживо коришћење“ компоненти биолошке разноврсности, поред очувања биолошке разноврсности и поштене и праведне поделе користи које проистичу из коришћења генетичких ресурса.⁴⁷⁴ Имајући то у виду,

---

⁴⁷² Штавише, ова обавеза постаје прецизнија и дефинисана у односу на конкретне случајеве, укључујући (I) успостављене уговорне режиме о питањима као што су рибарство, морски живи ресурси и специфични екосистеми (нпр. мочваре), (II) споразуме о сарадњи који се односе на прекограничне и заједничке природне ресурсе, посебно водотоке, и (III) све конкретније смернице о правима аутохтоних народа и њиховом управљању локалним природним ресурсима.

⁴⁷³ Дакле, наглашава се важност принципа предострожности и превенције с циљем остваривања временске димензије одрживости и предвиђа да ће постати суштински елемент било које обичајне обавезе.

⁴⁷⁴ Такви циљеви се могу остварити, између осталог, и одговарајућим приступом генетичким ресурсима, одговарајућим трансфером релевантних технологија,

могло би се рећи да је цели сет права и обавеза који проистичу из овог међународног уговора проткан елементима концепције одрживог развоја.

Б) Формулација „одрживи развој”, у Конвенцији о праву непловидбених коришћења међународних водотокова,⁴⁷⁵ користи се када се прописује обавеза консултација у погледу управљања међународним водотоком. У овом контексту управљање се посебно односи на: (а) планирање одрживог развоја међународног водотока и обезбеђење реализације свих усвојених планова; и (б) на други начин промовисање рационалног и оптималног коришћења, заштите и контроле водотока (чл. 24). Истовремено, у Конвенцији се користи и формулација „одрживо коришћење” када се, у оквиру општих принципа, прописује обавеза „правичног и разумног коришћења и учешћа”. „Оптимално и одрживо коришћење” међународног водотока је један од прокламованих начина и циљева коришћења међународног водотока (чл. 5), због чега се цели сет права и обавеза из овог међународног уговора може повезати са одрживим развојем. Иако строго нормативно посматрано, Конвенција о праву мора заобилази експлицитно спомињање одрживог развоја,⁴⁷⁶ што би вероватно требало тумачити у контексту околности у којима је овај међународни уговор припреман и усвојен. Тумачење обавеза које он прописује указује на његово настојање да преузме елементе концепта одрживог развоја. У том смислу се указује на допринос овог међународног

узимајући у обзир сва права на ове ресурсе и технологије, као и одговарајућим финансирањем. Идеја правичног коришћења природних ресурса из Конвенције УН о водотоковима је, по Вучићу, заправо еквивалент и операционализација шире идеје одрживог коришћења природних ресурса. Mihajlo Vučić, *Application of the Principle of Sustainable Development to the International Law of Fresh Water Resources*, Straško Stojanovski (ur.) *Social Change in the Global World*, Štip: Faculty of Law – Goce Delčev University, 2016, 79-96.

⁴⁷⁵ Неки други међународноправни инструменти који се баве водама упућују на различите обавезе у вези са одрживим развојем. Otto Spijkers, “The Cross-fertilization between the Sustainable Development Goals and International Water Law”, *RECIEL*, 25(1), 2016, 39-49. <https://doi.org/10.1111/reel.12152>

⁴⁷⁶ Одрживост се спомиње само на два места у Конвенцији (чл. 61 – очување живих богатстава, чл. 119 – очување живих богатстава отвореног мора). У оба случаја говори се о „највишем одрживом приносу” и мисли се на одржавање или обнављање популације ловљених врста.

уговора, као „устава океана“, развоју и остваривању циљева 17 и 14 Агенде за одрживи развој до 2030. године.⁴⁷⁷

Ц) Поред јасног и недвосмисленог упућивања на циљеве одрживог развоја у преамбуларном делу, Конвенција УН о борби против дезертификације у оним земљама које имају озбиљну сушу односно дезертификацију, посебно у Африци, садржи неколико одредби које се експлицитно везују за одрживи развој. Најпре, значење појма „борба против дезертификације“ укључује и активности за одрживи развој које су део свеукупног развоја земљишта у аридним, семиаридним и сувим субхумидним областима у интересу стабилног развоја. То укључује и конкретније циљеве који се односе на: (I) спречавање и/или ублажавање деградације земљишта; (II) санирање делимично деградираног земљишта; и (III) мелиорацију потпуно деградираног земљишта (чл. 1б). У том смислу и циљ Конвенције се повезује са постизањем одрживог развоја у угроженим областима, „у оквиру целовитог прилаза који је садржан у Агенди“ (чл. 2). Одрживо коришћење природе, земљишта и оскудних водених ресурса у угроженим областима треба да се оствари у „духу партнерства“ и развоја сарадње на свим нивоима (чл. 3в). Успостављању повољног међународног економског окружења које води унапређењу одрживог развоја стране уговорнице треба да посвете „одговарајућу пажњу“ при спровођењу циљева Конвенције (чл. 4.2б). Угрожене земље Стране обавезују се, између осталог, и да „утврђују стратегије и приоритете у оквиру планова и/или политика одрживог развоја, у борби против дезертификације и ублажавања последица суше“ (чл. 5б), а припрема националних акционих програма треба да буде уско повезана с другим напорима у формулисању националних политика за одрживи развој (чл. 9.1).⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁷ Констатује се како Конвенција „поставља правни оквир за одрживи развој океана и мора“, обухватајући широк распон питања која су од значаја за одрживи развој (као што су границе и правни режим различитих морских зона, укључујући епиконтинентални појас; права и дужности пловидбе; мир и безбедност; очување и управљање живим морским ресурсима; заштита и очување морске средине; научно истраживање мора; развој и пренос поморске технологије; и активности на морском дну изван граница националне јурисдикције; миграција морем с обавезом пружања помоћи. <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/oceans/unclos> (30.5.2022).

⁴⁷⁸ У Националне акционе програме треба, између осталог, да се уграде дугорочне стратегије у борби против дезертификације и ублажавања последица суше, да се

У вези са субрегионалним и регионалним акционим програмима стране уговорнице имају обавезу сарадње која може да води ка усаглашавању заједничких програма одрживог управљања прекограничним природним ресурсима (чл. 11). Обавезе страна уговорница које се односе на истраживање и развој имају за циљ развој истраживачког рада који води ка бољем познавању процеса који воде ка дезертификацији и суши, постизању успешније продуктивности, као и одрживог коришћења и управљања природним ресурсима (чл. 17 1а), стимулисању спровођења заједничких истраживачких програма и унапређењу доступних технологија за одрживи развој. Постизање циљева одрживог развоја у угроженим областима повезано је и са обавезама страна уговорница у делу који се односи на трансфер, стицање, адаптацију и развој технологија (чл. 18), као и подизањем капацитета односно, развојем институција, обуке и развоја надлежних локалних и националних капацитета (чл. 19).

Д) Конвенција о климатским променама говори о праву држава на одрживи развој. „Стране имају право на одрживи развој и треба да га унапређују” – каже се у првој реченици става 4, члана 3 Конвенције. У наставку се указује на два елемента политике и мера заштите климатског система од антропогених утицаја. То су: конкретни услови сваке стране, који морају да се уважавају, и обавеза да политика и мере треба да буду интегрисане у националне програме развоја, јер економски развој има кључни значај за усвајање мера које треба предузети у реаговању на промене климе”.

„Одржив економски раст и развој” проглашавају се циљем у свим државама, а посебно земљама у развоју, због чега су стране уговорнице дужне да сарађују на унапређењу подстицајног и отвореног међународног економског система. Поштујући принцип заједничке али диференциране одговорности, све стране уговорнице имају

нагласи спровођење и да буду интегрисани у националне политике за одрживи развој (чл. 10 2а). Ови документи укључују, по потреби, и мере у различитим приоритетним областима које се односе на борбу против дезертификације и ублажавања последица суша у угроженим подручјима, међу којима су и одрживо управљање природним ресурсима; одрживу пољопривредну праксу; развој и ефикасно коришћење различитих извора енергије; институционални и правни оквир, јачање способности процене и систематског осматрања, укључујући хидролошке и метеоролошке службе, као и јачање капацитета, образовање и јавну свест (чл. 10.4).

обавезу да промовишу „одрживо управљање”, те промовишу и сарађују у очувању и побољшању, према потреби, понора и резервоара свих гасова са ефектом стаклене баште који нису под контролом Монреалског протокола, укључујући биомасу, шуме и океане, као и друге копнене, обалне и морске екосистеме (чл. 4, ст. 1д).

6. Обавеза сарадње и процена утицаја на животну средину

При сагледавању обавезе сарадње у вези са проценом утицаја на животну средину (environmental impact assessment: EIA) требало би имати у виду неколико претходних чињеница. Најпре, питање везе између EIA и обавезе сарадње има најмање два аспекта. Први је обавеза сарадње држава поводом пројеката који се спроводе и који имају (или би могли имати) прекограничне утицаје, а други је обавеза сарадње надлежних органа државе на чијој територији се спроводи пројекат и заинтересоване јавности. Друго питање је питање значаја EIA као инструмента савремене политике и права животне средине који се једним значајним делом односи и на природне ресурсе, без обзира како их конкретно дефинисали. Значај EIA проистиче из чињенице да се овај инструмент сматра једним од кључних инструмента управљања у области животне средине, како на националном тако и на међународном нивоу.⁴⁷⁹ EIA има своју примену, како у оквиру инвестиционих пројеката који се реализују у оквиру једне државе тако и у односу на пројекте који имају (или могу да имају) утицај на стање животне средине на територији других држава. Значај EIA често се повезује и са развојем инвестиција и споровима који могу да настану између инвеститора и различитих субјеката у државама где се инвестира.⁴⁸⁰ Данас се овај инструмент сматра скоро универзално прихваћеним у националним прописима. Морган настанак EIA везује

---

⁴⁷⁹ Један део текста који се односи на процену утицаја на животну средину и приступ информацијама које се тичу животне средине је, уз одређене измене и допуне, заснован на тексту који је објављен у: Драгољуб Тодић, *Уједињене нације и међународни уговори у области животне средине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 243–249.

⁴⁸⁰ За шире видети код: Graham Mayeda, “Integrating Environmental Impact Assessments into International Investment Agreements: Global Administrative Law and Transnational Cooperation”, *The Journal of World Investment & Trade*, 18(1), 2017, 131–162.

за Закон о политици животне средине САД из 1970. године.⁴⁸¹ Карактер и домети ЕИА могу бити предмет посебне расправе. Сандс, када говори о процени утицаја на животну средину расправља о „техникама за примену међународних принципа и правила“.⁴⁸² Пројекти, који су предмет ЕИА, могу директно да се односе на експлоатацију природних ресурса, или да различитим везама (узрочно-последичног карактера) буду повезани са стањем природних ресурса на територији једне или више држава.

Утврђено је у три одвојена случаја пред Међународним судом правде (*Nuclear Tests Case*, 1995; *GabčíkovoNagymaros Project*, 1997; *Pulp Mills on the River Uruguay*, 2007) да је обавеза спровођења ЕИА, када се ради о потенцијалним прекограничним утицајима на животну средину, међународно обичајно право.⁴⁸³ Оваква тврдња може бити заснована и на ширини и различитости инструмената који је препоручују или је дефинишу као обавезну.⁴⁸⁴ На становишту да је процена утицаја део обичајног права стоји и Оуде Елферинк.⁴⁸⁵ Затим, Онг када говори о процени утицаја на животну средину користи реч „принцип“.⁴⁸⁶ У предметима Костарика против Никарагве и Никарагва против Костарике, МСП је детаљно испитао процедуралне обавезе према међународном праву животне средине. Важно је напоменути да је Суд истакао међусобну везу између три обавезе – наиме, обавезе дужне пажње, да се изврши процена утицаја на животну средину и да се

---

⁴⁸¹ Richard K. Morgan, “Environmental impact assessment: the state of the art”, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 30(1), 2012, 5–14.

⁴⁸² Аутор у оквиру овог поглавља обрађује и питања која се односе на информисање о животној средини, одговорност за штету у животној средини, међународну трговину и конкурентност, финансијске ресурсе, технологију и интелектуалну својину, као и стране инвестиције. Видети: Philippe Sands, *Principles of International Environmental Law*, op. cit., 799–1074.

⁴⁸³ Види више код: Mihajlo Vučić, Procena uticaja na životnu sredinu u praksi Međunarodnog suda pravde. *Međunarodni problemi*, LXVII (1), 2016, 72–94.

⁴⁸⁴ Alexander Gillespie, “Environmental Impact Assessments in International Law”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 17(2), 2008, 222.

⁴⁸⁵ Oude Elferink G. A., “Environmental Impact Assessment in Areas beyond National Jurisdiction”, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 27(2), 2012, 475.

⁴⁸⁶ David Ong, “From ‘International’ to ‘Transnational’ Environmental Law? A Legal Assessment of the Contribution of the ‘Equator Principles’ to International Environmental Law”, *Nordic Journal of International Law*, 79(1), 2010, 56.

обавештава и консултује. Међутим, треба даље размотрити питање да ли се обавеза обавештавања покреће само када се проценом утицаја на животну средину утврди ризик од значајне прекограничне штете по животну средину. Предмети Костарика против Никарагве и Никарагва против Костарике такође су нагласили важност научних доказа у решавању спорова у вези са заштитом животне средине, укључујући заштиту биолошке разноврсности. Често је Суду као судском телу тешко да процени конкурентне научне доказе. У будућности, коришћење научних стручњака према члану 50 Статута МСП вреди размотрити у решавању спорова који укључују научне и техничке аспекте.⁴⁸⁷

Рио декларација о животној средини и развоју (1992) указује на ЕИА у принципу 17. Предвиђено је да се процена утицаја на животну средину, као национални инструмент, спроводи за предложене активности за које постоји вероватноћа да ће имати значајан негативан утицај на животну средину и подлежу одлуци надлежног националног тела (принцип 17). Веза са обавезом сарадње установљена је кроз принцип 19, на начин да је прописано да ће државе пружити претходно и правовремено обавештење и релевантне информације потенцијално погођеним државама о активностима које могу имати значајан штетан прекогранични учинак на животну средину, те ће се консултовати с тим државама у раној фази и у доброј вери.

Неколико најзначајнијих међународних уговора садржи одредбе које се односе на процену утицаја на животну средину. О некој врсти општеприхваћености процене утицаја на животну средину сведоче и одредбе којима се упућује на правила која се односе на примену процене утицаја на животну средину која су садржана у Конвенцији о биолошкој разноврсности, Конвенцији о мочварама од међународног значаја, Оквирној конвенцији УН о промени климе, Конвенцији УН о праву мора, Протоколу о заштити животне средине уз Уговор о Антарктику итд. Обавезе држава у вези са проценом утицаја на животну средину, које прописују ови међународни уговори, могу бити општег карактера, али и садржавати конкретније разрађене обавезе сарадње државе у вези са овим инструментом. Тако, на пример,

---

⁴⁸⁷ Yoshifumi Tanaka, "Costa Rica v. Nicaragua and Nicaragua v. Costa Rica: Some Reflections on the Obligation to Conduct an Environmental Impact Assessment", *RECIEL*, 26(1), 2017, 97.

Конвенција о биолошкој разноврсности прописује општу обавезу страна уговорница да „уводе одговарајуће процедуре које захтевају процену утицаја на животну средину услед предложених пројеката који ће вероватно имати знатне негативне ефекте на биолошку разноврсност”, као и да „уводе одговарајуће аранжмане” чији је циљ да се обезбеди вођење рачуна о последицама по животну средину програма и политика за које је вероватно да ће имати знатне негативне утицаје на биолошку разноврсност (чл. 14).⁴⁸⁸

Обавезу сарадње држава поводом процене утицаја на животну средину Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова разрађује нешто детаљније, што обухвата фазу пре него што држава водотока почне са реализацијом или одобри реализацију планираних мера, рокове за одговор на обавештење, обавезе државе која је упутила обавештење, одговор на обавештење, консултације и преговоре итд. (чл. 11-19).

Оквирна конвенција УН о промени климе на општи начин формулише обавезу свих страна уговорница да „узимају у обзир промену климе, колико год је могуће, при спровођењу својих релевантних друштвених, економских и еколошких политика и акција и користе одговарајуће методе, на пример процене утицаја, које су формулисане и утврђене на националном плану пројектима и мерама које се предузимају ради ублажавања или прилагођавања промени климе ...” (чл. 4.1ф).⁴⁸⁹

Ипак, Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту⁴⁹⁰ сматра се једним од кључних, будући да је у целини посвећен правилима понашања држава у примени процене утицаја на животну средину. На овај међународни уговор

---

⁴⁸⁸ На конкретније обавезе сарадње држава у вези са проценом утицаја на животну средину у оквиру Конвенције о биолошкој разноврсности већ је указано.

⁴⁸⁹ О „процени утицаја климатских промена и рањивости, у циљу израде национално утврђених приоритетних акција” као обавези страна уговорница говори и Париски споразум о клими (чл. 7, ст. 7в).

⁴⁹⁰ За текст видети: Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/07); Амандмани на Конвенцију о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 4/2016). За шире о Конвенцији видети и: <https://unece.org/environment-policy/environmental-assessment> (16.7.2022).

посебно се указује због његове релевантности за РС, будући да је закључен у оквиру Економске комисије УН за Европу и нема универзалне карактеристике.⁴⁹¹ Конвенција прописује, између осталог, и обавезе држава да процењују утицај одређених активности на животну средину⁴⁹² у раној фази процеса планирања, као и одговарајуће обавезе у погледу сарадње.

Конвенција утврђује списак од 17 активности за које се сматра да ће вероватно изазвати значајне прекограничне штетне ефекте и за које је неопходно успостављање поступка процене утицаја на животну средину. Те активности обухватају захвате у животној средини од којих се неки директно тичу природних ресурса, а за неке се може рећи да у ширем смислу могу бити релевантни за природне ресурсе. Те активности укључују, између осталог, и: рафинерије сирове нафте и инсталације за гасификацију и ликвификацију са 500 тона и више угљеног или битуменског шкриљца дневно, термоелектране и друге инсталације за сагоревање са испустом топлоте са 30 мегавата и више, нуклеарне електране и друге нуклеарне реакторе, инсталације конструисане искључиво за производњу или обогаћивање нуклеарних горива, за обраду озрачених нуклеарних горива или за складиштење, одлагање или обраду радиоактивног отпада, велике инсталације за почетно топљење сировог гвожђа и челика и производњу обојених метала, инсталације за екстракцију азбеста и за обраду и претварање азбеста и производа који садрже азбест, изградњу путева за моторна возила, нафтоводе и гасоводе великог пречника, велике бране и акумулације, велике рударске захвате, велика постројења за складиштење петролеја, петрохемијских и хемијских производа итд.

---

⁴⁹¹ <https://unece.org/environment-policy/environmental-assessment> (16.5.2022). Тренутно, Конвенција у свом чланству окупља 45 држава. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-4&chapter=27&clang=_en (16.5.2022).

⁴⁹² Формулација „процена утицаја на животну средину“ дефинисана је као национална процедура за вредновање могућег утицаја предложене активности на животну средину. При томе се термин „утицај“ дефинише као сваки ефекат проузрокован предложеном активношћу на животну средину, укључујући и људско здравље, безбедност, флору, фауну, тло, ваздух, воду, климу, пределе, историјске споменике или неке друге физичке структуре. Овај термин обухвата и међусобно дејство поменутих фактора, као и ефекте на културно наслеђе или друштвено-економске услове који су резултат промене ових фактора.

Обавеза сарадње држава у вези са спровођењем процедуре процене утицаја на животну средину експлицитно је прописана и обухвата неколико питања. Прецизније говорећи, прописане су обавезе држава у погледу обавештавања и међусобног консултовања о свим већим пројектима за које се сматра да имају или би могли имати значајан негативан утицај на животну средину друге државе. Процедура утврђена Конвенцијом предвиђа различите фазе и активности држава чланица у процесу остваривања циљева Конвенције.

Основни субјекти сарадње предвиђене овим међународним уговором су: „страна порекла“ (то је она држава или оне државе чланице Конвенције под чијом се надлежношћу предвиђа обављање предложене активности), „угрожена страна“ (то је она држава или оне државе чланице Конвенције које ће вероватно бити погођене – угрожене предложеном активношћу услед њених прекограничних утицаја), све државе стране уговорнице Конвенције.

Државе су најпре обавезне да предузму потребне правне и друге мере ради спровођења одредаба Конвенције и успостављања поступка за процену утицаја на животну средину, који омогућава учешће јавности и припрему документације о процени утицаја на животну средину. Држава на чијој територији се планирају одређене активности има обавезу да обавести све државе за које сматра да би могле бити угрожене значајним негативним прекограничним ефектима одређене активности која се планира да спроведе. Она је обавезна да то учини што је могуће раније, а најкасније када буде обавештавала своју јавност о предложеној активности. Обавештење које се доставља потенцијално угроженим државама треба да садржи све расположиве информације о предложеној активности и њеном могућем прекограничном утицају, као и назнаку рока у оквиру којег се очекује одговор да ли ове државе желе да учествују у поступку процене утицаја на животну средину.

Након што потенцијално угрожена држава или државе одговоре да су заинтересоване да учествују у поступку процене утицаја на животну средину одвија се следећи поступак:

- прослеђивање информација о потенцијално угроженој животnoj средини у угроженој држави када су такве информације потребне за припрему документације о процени утицаја на животну средину;

- обавештавање јавности и стварање услова да јавност може да да своје мишљење, подношење коментара или упућивање примедбе држави у којој се те активности планирају;
- припрема документације о процени утицаја на животну средину (информације које треба да буду укључене у документацију процене утицаја на животну средину треба да садрже одређене минималне информације као што су: опис предложене активности и њене сврхе, опис, где је то потребно, разумних алтернатива у погледу локације, технологије итд., опис животне средине која ће вероватно бити погођена услед предложене активности, опис могућих утицаја на животну средину, опис мера за ублажавање негативних ефеката по животну средину, опис препознатих недостатака у знању и несигурности до којих се дошло приликом сакупљања тражених информација итд.);
- дистрибуција документације за сврхе учешћа јавности у угроженој држави, при чему посебно место имају „надлежни органи” који су одређени као одговорни за обављање задатака обухваћених Конвенцијом;
- консултације између држава (Обавеза је државе где се планирају одређене активности да започне консултације са државом која би могла бити угрожена таквим активностима о могућем прекограничном утицају, мерама за смањивање или елиминисање могућег утицаја итд.);
- коначна одлука (При доношењу коначне одлуке државе су обавезне да воде рачуна о резултату процене утицаја на животну средину, о коментарима који су поднети од стране јавности и о резултатима консултација које су вођене са заинтересованим државама. Уколико некој од заинтересованих држава, пре отпочињања предложене активности буду доступни нови подаци, који иначе нису били доступни пре а који би могли суштински утицати на одлуку, та држава ће о томе обавестити државу у којој се планирају предложене активности. Потом ће се одржати консултације о томе да ли је потребно донети одлуку ревидирати или не);
- достављање коначне одлуке и документације од државе где се планирају активности држави која може бити угрожена и то заједно за образложењима на основу којих је донета коначна одлука.

Осим тога, предвиђа се да се државе треба да договоре и о томе да ли ће се обављати, и у којој мери, тзв. постпројектна анализа за одређене активности за које је већ извршена процена утицаја на животну средину у складу са Конвенцијом (чл. 7). У складу са чланом 8 Конвенције странама уговорницама је допуштено да могу наставити постојеће или склопити нове билатералне или мултилатералне споразуме ради остваривања обавеза према Конвенцији. У Додатку VI се наводе елементи ових споразума.⁴⁹³

Процењује се да, иако постоје обавезе којима се регулише спровођење процене утицаја на животну средину у подручјима ван националне јурисдикције, ово питање није комплетно регулисано на глобалном нивоу. Углавном се ради о „секторски” заснованом приступу (рибарство на отвореном мору, подморско рударство, прихрањивање океана), или регионално заснованом приступу (у оквиру система уговора о Антарктику, или у мањој мери кроз уговоре о регионалним морима). Ипак, овим уговорима се не узимају у обзир кумулативни ефекти загађивања мора. Опште смернице су усвојене на састанку држава чланица Конвенције о биодиверзитету (2012), али се ограничавају на техничке аспекте и нису правно обавезујуће.⁴⁹⁴

7. Обавеза сарадње надлежних органа и јавности (учешће јавности у доношењу одлука)

Друга врста сарадње која је прописана међународним уговором као обавезна тиче се сарадње надлежних органа државе стране уговорнице и јавности. Управљање природним ресурсима овде се појављују као предмет сарадње на сличан начин као и код обавезе сарадње држава у оквиру процедуре ЕИА. Наиме, списак активности за које је обавезно спровођење процедуре учешћа јавности у доношењу одлука преклапа се са списком активности садржаним у анексима уз Конвенцију о

---

⁴⁹³ Према извештају из 2015. године 19 држава је закључило овакве споразуме. Међу њима, за РС, је најзначајнији Букурештански споразум држава југоисточне Европе за спровођење Конвенције (2008). Видети: UN. *Fourth review of implementation of the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (2010–2012)*, UN, Geneva, 2015, 13.

⁴⁹⁴ За шире видети: Elisabeth Druel, *Environmental impact assessments in areas beyond national jurisdiction*, Study No.01/13 January 2013, Biodiversity, Institut du développement durable et des relations internationales, Paris, France.

процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Еспо, 1991) и у две директиве Европске заједнице: Директива 85/337/ЕЕС од 27. јуна 1985. године о процени утицаја јавних и приватних пројеката на животну средину,⁴⁹⁵ и Директива Савета 96/61/ЕС од 24. септембра 1996. године које се тиче интегрисане превенције и контроле загађења (ИРПС).⁴⁹⁶

Обавеза спровођења процедуре учешћа јавности формулисана је Конвенцијом о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине („Архуска конвенција”, у даљем тексту „АК”),⁴⁹⁷ са чланством држава које припадају Економској комисији УН за Европу, због чега задржава регионални карактер од значаја за РС. При процени домета и карактера обавезе сарадње, која проистиче из обавезе спровођења процедуре учешћа јавности, неопходно је водити рачуна о целини систематике Конвенције. То значи да се мора водити рачуна и о одредбама Конвенције које се не односе директно на питања учешћа јавности, већ за свој предмет регулисања имају две друге групе питања: доступност информација које се тичу животне средине и доступност правосуђа ради заштите права која утврђује Конвенција.⁴⁹⁸ Овде се указује на овај међународни уговор због општег значаја питања која

⁴⁹⁵ Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment, Official Journal, L 175,05/07/1985, 0040-0048; amended by Directive 97/11/EEC, OJL 073 14/03/97. p. 5. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31985L0337> (16.10.2022).

⁴⁹⁶ Council Directive 96/61/EC of 24 September 1996 concerning integrated pollution prevention and control, Official Journal, L 257, 10/10/1996, 0026-0040. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996L0061>. (16.10.2022). Прописи ЕУ који се овде спомињу у међувремену су доживели извесне измене и допуне.

⁴⁹⁷ За текст АК видети: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-13&chapter=27&clang=_en (16.8.2022). Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 38/09).

⁴⁹⁸ О значају питања доступности информација биће касније још говора. О питању доступности правде (правосуђа) у питањима која се тичу животне средине неће се посебно расправљати, иако то питање заслужује детаљну анализу и може се повезивати са природним ресурсима на различите начине. За шире видети: Aine Ryall. “The Aarhus Convention: Standards for Access to Justice in Environmental Matters”. In S. Turner, D. Shelton, J. Razzaque, O. McIntyre, & J. May (Eds.), *Environmental Rights: The Development of Standards*, 116–146. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

регулише и релевантности правила које он садржи за Републику Србију. Међутим, треба имати у виду да се простор на којем се примењују правила која овај међународни уговор садржи шире. Регионални споразум о приступу информацијама, учешћу јавности и правди у питањима која се тичу животне средине у Латинској Америци и Карибима закључен је 2018. године и ступио на снагу 22. априла 2021. године.⁴⁹⁹

Детаљнија анализа одредби АК које се односе на учешће јавности (члан 6, 7 и 8) открива да је с обзиром на врсту и карактер питања могуће, условно говорећи, разликовати шест посебних група на које се односе одређена правила о учешћу јавности у доношењу одлука. То су: а) учешће јавности у доношењу одлука када су у питању посебне активности које АК у свом Анексу I релативно прецизно набраја; б) учешће јавности у доношењу одлука о активностима које нису наведене Анексу I уз Конвенцију, али на које се могу примењивати правила Конвенције; ц) учешће јавности у доношењу одлука када се ради о активностима које се поново разматрају или мењају; д) учешће јавности у доношењу одлука о томе да ли да се одобри намерно испуштање генетички модификованих организама у животну средину; е) учешће јавности у изради планова, програма и политика које се тичу животне средине, и ф) учешће јавности у току припреме извршних прописа и/или опште примењивих правно обавезујућих нормативних инструмената.⁵⁰⁰

АК експлицитно прописује одређене врсте активности за које је обавезно учешће јавности у процесу доношења одлука. То је учињено навођењем листе активности (у Анексу I уз Конвенцију) у којој су набројане активности,⁵⁰¹ за које је обавезно учешће јавности у поступку одлучивања да ли да се те активности одобре. Листа активности коју садржи Анекс I уз АК сачињена је од 22 тачке од чега се у њих 19

⁴⁹⁹ Тренутно у свом чланству обухвата 12 држава из овог региона (24 су потписале). https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en (16.5.2022).

⁵⁰⁰ Прве четири групе су обухваћене чланом 6 Архуске конвенције, петој групи је посвећен члан 7, а шестој групи члан 8.

⁵⁰¹ Конвенција користи израз „предложена активност” (“proposed activity”) али га сама не дефинише ближе. Међутим, исти термин је одређен чланом 1 (v) ЕС ЕИА као „било која активност или било која већа измена те активности која подлеже одлуци надлежне власти у складу са примењивом националном процедуром”.

набрајају активности за које је обавезно учешће јавности у доношењу одлука. За те активности постоји претпоставка да оне имају потенцијално значајан утицај на животну средину.⁵⁰²

Списак из Анекса I АК обухвата следеће групе активности:⁵⁰³ 1. Енергетски сектор, 2. Производња и прерада метала, 3. Минерална индустрија, 4. Хемијска индустрија, 5. Управљање отпадом, 6. Постројења за третирање отпадних вода, 7. Одређена индустријска постројења, 8. Одређене активности на копненим саобраћајницима, 9. Одређене активности на водним путевима, 10. Одређени системи за прикупљање подземних вода, 11. Одређени радови на трансферу водних ресурса, 12. Екстракција петролеја и природног гаса, 13. Бране и друге инсталације намењене за задржавање или стално складиштење воде, 14. Цевоводи за транспорт гаса, нафте или хемикалија, 15. Постројења за интензивно узгајање живине или свиња, 16. Каменоломи и отворени рударски копови, 17. Изградња далековода, 18. Постројења за складиштење петролеја, петрохемијских или хемијских производа, и 19. Остале активности у које су сврстане одређене активности везане за постројења за предтретман или бојење влакана или текстила, постројења за бојење коже, кланице, постројења за прераду и обраду прехранбених производа, прерада и обрада млека, постројења за одлагање или рециклирање животињских лешева и отпада, постројења за површинско третирање супстанци, предмета или производа уз коришћење органских растварача и постројења за производњу угљеника.⁵⁰⁴

⁵⁰² Проблем дефинисања формулације „значајан утицај на животну средину“ решен је тако што се за основу тумачења узима одредба параграфа 1 Додатка III уз ЕС ЕИА. Овде је предвиђено да се процена вероватноће да ли ће активност имати значајан негативан прекогранични утицај врши на основу следећих критеријума: величина, локација и ефекти. Упутство Европске заједнице (ЕС Directive 85/337/ЕЕС о процени утицаја неких јавних и приватних пројеката на животну средину под критеријумима на основу којих се одређује да ли пројекат треба да буде предмет процене утицаја подразумева: карактеристике пројекта (величина, коришћење природних ресурса, производња отпада, загађивање, ризик од акцидената итд.), локација пројекта, карактеристике потенцијалних утицаја итд. UN. *The Aarhus Convention, An Implementation Guide*, Economic Commission for Europe, United Nations, New York, Geneva, 2000, p. 94.

⁵⁰³ Овде се набрајају само врсте и категорије активности без прецизног навођења њихових карактеристика да би се избегло понављање будући да се такав списак налази у Анексу I уз АК.

⁵⁰⁴ Тачком 20 проширује се примена одредаба АК и на оне активности које нису набрајане ако су оне обухваћене процедуром процене утицаја на животну средину

Поред овога, АК установљава обавезу да државе стране уговорнице, у складу са својим унутрашњим правом, прошире примену одредаба Конвенције и на друге активности када оне имају „значајан утицај на животну средину”. У ту сврху државе ће одредити да ли су такве предложене активности предмет ових одредаба. Основни критеријум за примену одредаба Конвенције и на друге активности садржан је у тумачењу значења појма „значајан утицај на животну средину”. Током припреме и усаглашавања текста АК учесници су највећим делом имали у виду дефиниције овог појма које садржи Директива Европске заједнице о процени утицаја јавних и приватних пројеката на животну средину.⁵⁰⁵

– Процедура учешћа јавности као критеријум демократизације политике животне средине

Допринос АК укупној демократизацији политике у области животне средине на међународном и унутрашњем плану (и посредно односа у међународној заједници и у појединачним државама) могао би се сагледавати са различитих аспеката. Овде се, полазећи у

у оквиру националног законодавства. То конкретно значи да, када се упоређују листе активности за које се обавезно примењују одредбе Архуске конвенције са онима које предвиђају националне процедуре процене утицаја на животну средину, све активности које предвиђа национално законодавство аутоматски су обухваћене одредбама Архуске конвенције. Истовремено тачком 21 Анекса I од примене АК изузимају се одређени пројекти који су искључиво или углавном предузети у сврхе истраживања, развоја и тестирања нових метода или производа када они трају до две године. Ипак, и у овим случајевима примена одредаба АК је обавезна уколико је „вероватно” да ће такве активности изазвати „значајан утицај на животну средину”. Анекс I у тачки 22 регулише примену одредаба Конвенције на активности које се спроводе ради промене или проширивања одређених активности. Тако се предвиђа и то да свака промена или проширивање активности, када таква промена или проширивање активности одговара критеријумима и граничним вредностима које поставља Анекс, подлеже процедури утврђеној у одредбама члана 6, параграф 1а. Истовремено, свака „друга” промена или проширивање активности, који не одговарају критеријумима и граничним вредностима које поставља Анекс, подлеже процедури утврђеној у одредбама члана 6, параграф 1б Архуске конвенције.

⁵⁰⁵ Посебном одредбом предвиђа се могућност изузимања од примене одредаба АК о учешћу јавности у доношењу одлука, ако то налажу разлози заштите интереса националне одбране. То је учињено уз два додатна услова: то мора бити предвиђено унутрашњом (националном) законском регулативом, и то мора бити размотрено од случаја до случаја.

литератури од (не)потпуно доказаних претпоставки о везама између постојања и функционисања демократских институција и остваривања циљева политике у области животне средине, односно правилног и доследног поштовања прописа и међународних уговора,⁵⁰⁶ указује само на неке најзначајније норме АК за које се може сматрати да имају непосредан значај.⁵⁰⁷

Најпре, као значајан елемент процедуре АК посебно утврђује обавезе у погледу садржаја и начина обавештавања заинтересоване јавности.⁵⁰⁸ Норма члана 6, став 2 утврђује сет захтева које јавна власт треба да испуни у погледу обавештавања заинтересоване јавности у вези са доношењем одлуке. Прецизније, описује се о чему заинтересована јавност треба да буде обавештена и како треба да буде обавештена. Тако је утврђен минималан садржај обавештења, тј. оно о чему заинтересована јавност треба да буде обавештена. То значи да обавештење за јавност треба да обухвати информације о: предложеној

---

⁵⁰⁶ У овој тачки се расправа може проширивати и на везе између функционисања демократских институција и стања животне средине и стања у односима између заинтересованих субјеката унутар држава, односно стања у односима између држава поводом коришћења природних ресурса, укључујући и узроке потенцијалних конфликта и начина њиховог решавања. Видети: Quan Li, Rafael Reuveny, "Democracy and Environmental Degradation", *International Studies Quarterly*, Volume 50, Issue 4, December 2006, Pages 935-956. Von Stein, J. "Democracy, Autocracy, and Everything in Between: How Domestic Institutions Affect Environmental Protection". *British Journal of Political Science*, 52(1), 2022, 339-357.

⁵⁰⁷ За неке аспекте ове расправе видети: Xiao Zhu, Kaijie Wu, "Public Participation in China's Environmental Lawmaking": In Pursuit of Better Environmental Democracy, *Journal of Environmental Law*, 29(3), 2017, 389-416. Uzuazo Etemire, "Insights on the UNEP Bali Guidelines and the Development of Environmental Democratic Rights", *Journal of Environmental Law*, 28(3), 2016, 393-413.

⁵⁰⁸ Када се ради о процедури за активности које се поново разматрају, Конвенција у члану 6, став 10 говори о учешћу јавности ако се активности поново разматрају или ажурирају оперативни услови одређених активности из става 1 (мисли се на оне набројане у Анексу I). При томе се утврђује да ће се одредбе ставова 2 до 9 овог члана примењивати на овакве околности *mutatis mutandis*. Сматра се да ова одредба допуњује тачку 22 Анекса I, која под одредбе члана 6 ставља и све промене или проширивање активности које су набројане у овом анексу, када такве активности одговарају критеријумима, односно граничним вредностима које он утврђује. То значи да административне процедуре у вези са оперативним условима за набројане активности захтевају примену процедура потпуно истог учешћа јавности како то предвиђа члан 6. Наравно, осим извесних разлика које су условљене специфичностима конкретних детаља.

активности и захтеву о којем ће се одлучивати, о природи могућих одлука или нацрта одлука, затим који је орган јавне власти надлежан да донесе одлуку, процедура која је предвиђена (почетак процедуре, могућности за учешће јавности, време и место било какве јавне расправе, назнака јавне власти од које се могу добити релевантне информације и где се налазе релевантне информације које јавност може да испитује, назнака релевантног органа јавне власти или другог званичног тела коме се могу упутити коментари или питања као назнака временског оквира за преношење примедби, и питања и назнака о расположивим информацијама о животној средини релевантним за активност која се предлаже) и да ли активност подлеже националној или прекограничној процедури процене утицаја на животну средину.⁵⁰⁹

Такође, утврђује се и временски оквир за учешће јавности унутар процеса доношења одлука. То подразумева обавезу установљавања посебних временских рокова као и обезбеђивање довољно времена за све три фазе: информисање јавности, припрему јавности и ефективно учешће. Дакле, један од критеријума које утврђује АК везан је и за обавезу укључивања јавности у раној фази процеса доношења одлука.⁵¹⁰

Посебно је формулисана обавеза која се односи на подстицање размене информација између подносилаца захтева и јавности. Прецизније, предвиђа се обавеза да стране уговорнице подстичу потенцијалне подносиоце захтева да идентификују заинтересовану јавност, да уђу у дискусију и да обезбеде информације у погледу циљева свога захтева пре подношења захтева за дозволу.⁵¹¹

---

⁵⁰⁹ Поред реченог, АК предвиђа и начин како заинтересована јавност треба да буде обавештена о активностима о којима се одлучује. То треба да буде учињено на следећи начин: јавним обавештењем или појединачно (према потреби), у раној фази поступка одлучивања и на одговарајући, благовремен и делотворан начин.

⁵¹⁰ Установљава се обавеза да се обезбеди укључивање јавности у процес доношења одлука у раној фази док су отворене све опције и док се учешће јавности може остварити ефективно. Ова одредба је фактички наставак одредбе из става 3 и има за циљ да се обезбеде стварни услови за учешће јавности у процесу доношења одлука.

⁵¹¹ Основна идеја овог става састоји се у потреби да се обезбеди да потенцијални подносилац захтева за одобравање одређених активности предузме одређене радње пре отпочињања процедуре доношења одлуке. Процењује се да се на овај начин обезбеђује избегавање различитих неспоразума који могу да се појаве већ у првој фази поступка и које могу имати значајан утицај на одвијање процеса и коначну одлуку. Овим се утиче и на смањење одговорности јавних власти будући да се

Потенцијални подносилац захтева треба сам да идентификује заинтересовану јавност, тј. део јавности на који ће његова предложена активност потенцијално да утиче,⁵¹² и треба да отпочне дискусију са овим делом јавности. Потенцијални подносилац захтева треба да образложи заинтересованој јавности циљеве свог захтева и активности које планира да предузме, као и да разговара са припадницима јавности о својој идеји.

Један од значајних стандарда који се тиче процедуре учешћа јавности је и обавеза стављања на увид свих информација. То значи да обавезу јавних власти да обезбеде заинтересованој јавности могућност да она може да прегледа (преиспитује)⁵¹³ све информације које су релевантне за доношење одлука. Овим чланом се прецизирају околности, услови и начини како то мора да буде учињено, као и минимум података које такве информације треба да садрже. Најпре стављање ових информација треба да буде бесплатно и чим то буде могуће, чиме се не нарушава право јавних власти да одбију да обелодане поједине информације, у складу са одредбама члана 4 ставови 3 и 4.⁵¹⁴

омогућава подносиоцу захтева да свој захтев, у светлу првих реакција јавности, модификује и пре званичног подношења.

⁵¹² Сматра се да давањем права потенцијалном подносиоцу захтева да сам идентификује заинтересовану јавност са којом треба да уђе у дискусије не утиче на промену дефиниције појма „заинтересована јавност“, јер то ничим не искључује остале чланове јавности који штите одређене интересе у овом процесу. То такође не утиче на основне обавезе страна уговорница Конвенције нити може бити тумачено као замена за њихове обавезе.

⁵¹³ Ово се односи на могућност изучавања информација и прављења прибелешки. Практично, то значи да се испуњавање ове обавезе може остварити тако што ће се утврдити разумни временски периоди током дана када се на погодној локацији и у прихватљивој форми могу прегледати све релевантне информације. Ако унутрашње право страна уговорница Конвенције то предвиђа, од чланова заинтересоване јавности може се тражити да подносе захтеве за ове активности. Конвенција забрањује наметање такса за „једноставна“ истраживања релевантних информација, док се оставља могућност утврђивања „разумних“ накнада за друге услуге (копирање и сл.).

⁵¹⁴ У погледу минималног садржаја АК предвиђа да овакве информације треба да садрже бар следеће податке: опис локације и физичких и техничких својстава предложене активности, укључујући ту и процену очекиваних остатака и емисија; опис значајних ефеката предложене активности на животну средину; опис мера предвиђених за спречавање, односно умањење последица, укључујући и емисије; тзв. не-технички резиме претходно поменутих описа; (Основна сврха овог „не-

Нарочит значај за остваривање демократских принципа има и могућност подношења примедби, информација, анализа и мишљења. АК предвиђа обавезу јавних власти да обезбеде да се у процедурама за учешће јавности омогући јавности да доставља своје коментаре, информације, анализе или мишљења за које се сматра да су важни за предложену активност. Ставом је дефинисано да форма на коју јавност може да оствари наведена права може да буде – писмено, или ако је применљиво – јавна расправа.⁵¹⁵

Посебно питање може представљати проблем утврђивања значаја појединих коментара, информација, анализа и мишљења. Њихов значај се мора на првом месту ценити по томе ко их доставља, као и по објективном значају коментара за предложену активност. Конвенција не утврђује посебне стандарде за јавну расправу, али се правила за обављање јавних расправа треба да траже у складу са другим релевантним одредбама Конвенције, а нарочито члана 3, т. 1 и 2.

Централно место за обезбеђење транспарентности процеса одлучивања има обавеза из АК да се узме у обзир мишљење јавности. Стране уговорнице се обавезују да ће обезбедити да се при одлучивању о предложеној активности узму у обзир резултати учешћа јавности, тј. да се узме у обзир мишљење јавности. Може се са сигурношћу рећи да ово представља један од кључних елемената ове Конвенције и предмет могућих спорења приликом тумачења. Ово проистиче из практичног питања до које мере су државе уговорнице Конвенције обавезне да уваже мишљење јавности о питању које је било обухваћено

техничког” резимеа састоји се у олакшавању припадницима заинтересоване јавности да разумеју високо техничке информације које често садрже одређени документи); преглед главних алтернатива које је изучио подносилац захтева и преглед главних извештаја и савета достављених јавној власти у време када ће заинтересована јавност бити информисана у складу са ставом 2 овог члана.

⁵¹⁵ Овај став се разликује од већине других одредаба члана 6 Конвенције по томе што Конвенција овде даје права не само заинтересованој јавности него целој јавности. Сви припадници јавности имају право да достављају коментаре, информације, анализе и мишљења за време процедура јавног учешћа. Јавна власт не може одбити било какав коментар, информацију, анализу или мишљење по основу тога што ће тврдити да неко није припадник заинтересоване јавности. Државе појединачно могу саме да утврде одређене прецизније процедуре за достављање писаних коментара, при чему треба напоменути да ЕС ЕИА, такође, предвиђа процедуру достављања коментара (чл. 3 и 4).

процедуром учешћа јавности. Јер иначе, све остале одредбе којима се утврђују правила процедуре немају никакав смисао.

Узимање у обзир резултата учешћа јавности може бити олакшано неким логистичким мерама као што су: регистравање (завођење) писаних коментара који се достављају или вођењем записника са јавних расправа које се организују. Овакве мере могу добити на значају нарочито у ситуацијама када оштећена особа користи права из члана 9, став 2 ради оспоравања неког дела процеса доношења одлука. Генерално се може рећи да овај став захтева од релевантних власти да „озбиљно размотре” суштину свих коментара који су им достављени, и то без обзира на извор, као и да укључе суштинске елементе из коментара у мотиве одлуке. То наравно не значи да се од јавне власти захтева да прихвати суштину свих примљених коментара и да мењају одлуку према сваком коментару. Ипак, релевантне власти су коначно одговорне за обезбеђивање услова да одлука буде заснована на свим информацијама укључујући и коментаре. У складу с тим, релевантна власт мора бити у стању да суштинској основи покаже зашто је неки коментар био одбијен а други прихваћен. Наведено тумачење става 8 треба посматрати и у контексту чињенице да не узимање у обзир резултата учешћа јавности представља процедуралну повреду и може представљати основ за обарање одлуке.⁵¹⁶

Обавештавање јавности о коначној одлуци је последњи суштински критеријум процедуре доношења одлука који регулише АК. Члан 6, став 9 утврђује општу обавезу да јавност мора бити информисана о коначној одлуци и то одмах и у складу са одговарајућим процедурама. Истовремено, стране се обавезују да јавности ставе на увид текст одлуке са образложењем из чега се види њена заснованост. Овај став не обавезује само на обавештавање учесника у поступку или само заинтересоване јавности него обавезује на обавештавање најшире јавности. Време потребно за обавештавање јавности утврђује се у контексту других захтева из Конвенције. Један од њих тиче се могућности припадника јавности који желе да оспоре неке аспекте одлуке да то и учине.⁵¹⁷

⁵¹⁶ Јер, у одређеним околностима припадници јавности чији коментари нису узети у обзир на задовољавајући начин имају право да оспоре коначну одлуку у управном или судском поступку сходно члану 9, тачка 2 Конвенције.

⁵¹⁷ Јавност у сваком случају мора бити обавештена пре него што предлагач активности има могућност да отпочне активност. АК такође захтева да се текст образложења

Посебан члан АК посвећен је учешћу јавности у доношењу одлука о плановима, програмима и политикама које се односе на област животне средине.⁵¹⁸ При томе је, с обзиром на формулацију одредбе и карактер обавеза, могуће одвојено посматрати две врсте обавеза: а) обавезе које се односе на планове и програме, и б) обавезе које се односе на политике у вези са животном средином. У оба случаја се, у поређењу са решењима утврђеним у члану 6 који се односи на посебне активности, ради о знатно флексибилније утврђеним обавезама које омогућавају трагање за одређеним решењима у правцу стварање услова за учешће јавности у доношењу одлука. Ипак, у случају планова и програма то је до извесне мере и одређеније постављено, док је у случају политика у вези са животном средином то знатно неодређеније.

Стране уговорнице се обавезују да сачине одговарајуће практичне аранжмане, односно предузму друге мере,⁵¹⁹ за учешће јавности током припреме планова и програма у вези са животном средином.⁵²⁰ Истовремено се одређује да то треба да буде учињено унутар транспарентног и фер оквира и тако да се јавности претходно доставе неопходне информације. Потом, истим чланом се прописује да ће се у овом оквиру примењивати одредбе члана 6 ставови 3, 4 и 8,⁵²¹ што значи да при примени наведених одредаба члана 6 треба да буде узета у обзир различита природа поступака на које се односи члан 7. Јасно је да неки ставови члана 6 нису обавезни за процедуру доношења планова и програма и то су ставови: 1, 5, 6, 7, 9, 10 и 11 о којима је такође било речи.

одлуке стави јавности на увид и то не само заинтересованој јавности него најширој јавности. Слична одредба садржана је у члану 9 већ поменуте Директиве Европске заједнице о процени утицаја на животну средину. На овај начин доносилац одлуке може да покаже да је испитивао доказе које су презентирали учесници и да је размотрио њихове аргументе о било ком релевантном правном питању.

⁵¹⁸ АК не дефинише посебно ниједан од ова три термина. Њима се, у принципу, даје уобичајено значење иако понекад могу имати и правни смисао. У ЕС ЕИА ови изрази се, такође, не дефинишу посебно иако се експлицитно спомињу (чл. 2, ст. 7).

⁵¹⁹ Током рада на нацрту текста Конвенције расправљала се могућност укључивања формулације „правних“ мера или одредаба уместо „других“. Због тога што се су неке земље томе успротивиле прихваћена је формулација „других“, што наравно не искључује и могућност доношења одговарајућих правних одредаба ради регулисања учешћа јавности у овом домену.

Предвиђа се да релевантна јавна власт има обавезу да идентификује део јавности који може да учествује у процесу доношења конкретне одлуке, узимајући притом циљеве ове конвенције. Сматра се да је овом обавезом утврђена одговорност јавне власти да учини напоре у правцу идентификовања заинтересованих чланова јавности, при чему тај круг треба да буде „максимално укључив“ а стратегија идентификовања јавности транспарентна и приступачна. То наравно не значи да постоји обавеза прихватања сваког израженог интереса.

Као што је већ напоменуто, последња реченица овог члана се односи на припреме политика у вези са животном средином.⁵²² На општи начин се утврђује обавеза страна уговорница да, у одговарајућој

---

⁵²⁰ Да ли одређени план или програм у вези са животном средином треба одређивати, с обзиром на примену дефиниције „животна средина“ у оквиру дефиниције „информација о животној средини“ који садржи члан 2, т. 3 ове Конвенције. У складу с тим, планови и програми у вези са животном средином могу обухватати: стратегије коришћења земљишта и регионалног развоја, секторске планове у транспорту, туризму, енергији, тешкој и лакој индустрији, водним ресурсима, здравству и санитарним активностима итд. и то на свим нивоима управе. Такође то могу бити различите владине иницијативе за постизање циљева појединих политика у вези са животном средином као што су иницијални програми за остваривање одређених циљева у домену смањења загађења, добровољни програми за рециклажу, комплексне стратегије као што су национални и локални акциони планови у области животне средине, или животне средине и здравства, интегрални планови речних базена или планови и програми о другим географским питањима итд.

⁵²¹ Подсећамо, они се односе на обавезу утврђивања „разумних временских рокова“ (ст. 3), обавезу укључивања јавности у „раној фази процеса доношења одлуке“ (ст. 4) и обавезу узимања у обзир резултата учешћа јавности (ст. 8). Томе треба додати и одредбу става 2 која је фактички инкорпорирана одредбом става 3. Иначе, став 2 се односи на начин и садржај обавештавања јавности.

⁵²² Сама Конвенција не одређује шта се сматра под термином „политика“. У односу на термине „план“ и „програм“ термин политика је још мање одређен. Такође, сматра се да термин политика или политике захтева знатно више разумевања правног и политичког контекста и да ови термини у себе укључују историјске, културне и правне елементе. Политика може бити дефинисана као „принцип, план или правац акције“, *Websters New World Dictionary, Third College Edition (1988), 1045*. „Реч политика потиче од старогрчке речи полис – држава, односно град – државица у античкој Грчкој и политикос с првобитним значењем државни, јавни послови. У најширем смислу (као сфера друштвеног живота) политика обухвата „укупност оних процеса односа и институција кроз које се остварује свесно регулисање конфликтних ситуација и интереса и одлучује о заједничким пословима и животним активностима једне глобалне друштвене заједнице“, *Политичка енциклопедија, Београд, Савремена администрација, 1975, 787*.

мери, настоје да омогуће учешће јавности у припреми политика које се односе на животну средину.⁵²³

У следећем делу АК настоји да обезбеди учешће јавности у стварању права и нормативних аката различите врсте.⁵²⁴ Чланом 8 предвиђено је да ће стране уговорнице настојати да унапреде ефективно учешће јавности на одговарајућем нивоу и док су још увек отворене опције, током времена када јавна власт припрема извршне прописе, односно друге опште примењиве правно обавезујуће инструменте који могу имати значајан утицај на животну средину.⁵²⁵ У складу с тим, утврђују се минимални критеријуми процедура јавног учешћа тако што се одређује да ће се за остварење циља из претходног става предузети следећи кораци: утврдиће се довољан временски оквир за ефективно учешће јавност;⁵²⁶ нацрти правила треба да буду објављени или на неки други начин учињени доступни јавности, и

---

⁵²³ Јасно је да се ради о врло лабаво формулисаним обавезама о чему говори и чињеница да се на учешће јавности у овом домену не односе релевантне одредбе члана 6, као у случају планова и програма. Када се мало пажљивије погледа онда ова одредба више личи на препоруку због најмање две ствари: прво због лабаве формулације „у одговарајућој мери“ и друго због формулације која каже да ће државе „настојати“.

⁵²⁴ Током целог периода израде нацрта текста Конвенције вођене су дискусије око тога до које мере јавност треба да буде укључена у ове процесе. Владе држава које су учествовале у изради нацрта одбиле су да расправљају о захтевима везаним за парламентарну власт, сматрајући да оне немају прерогативе у сфери доношења закона. На тај начин је у овој одредби остао нагласак на извршном делу власти и његовој улози у стварању права. Ипак, сматра се да се овај члан односи и на припрему прописа које усвајају законодавна тела појединих држава али само до времена када се нацрти припремљени од стране извршног дела власти прослеђују законодавном телу.

⁵²⁵ Због чињенице да различити правни системи користе различиту терминологију за различите форме нормативних аката овде су могући различити неспоразуми, иако Конвенција настоји да их избегне коришћењем формулације „извршни прописи“ или „нормативни инструменти“. Под њима се подразумевају: одлуке, декрети, правила, упутства, уредбе, прописи, инструкције, управне наредбе, норме, правилници итд.

⁵²⁶ На пример мађарски закони ако не утврђује фиксне временске рокове, утврђује принципе за одређивање временских оквира. Крајњи рок за давање мишљења на нацрте треба да се утврди, узимајући у обзир следећа четири фактора: особа која даје мишљење треба да има прилику да оформи „добро засновано“ мишљење; мишљење се мора узети у обзир током израде нацрта; величина нацрта акта и врста организације која даје мишљење.

јавности треба да буде дата могућност да коментарише наведена правила и то или директно или посредством представничких консултативних тела. Истовремено, утврђује се и ниво обавезности уважавања мишљења јавности. Тако је предвиђено да ће се резултат учешћа јавности узети у обзир „у највећој могућој мери”.⁵²⁷

Учешће јавности у доношењу одлука о дозволама за намерно испуштање генетички модификованих организама у животну средину предмет је опште одредбе става 11, члана 6 АК. Њоме се предвиђа да ће државе применити правила процедуре из овог члана и на ову област, али „у мери у којој је то могуће и оправдано” и у оквиру својих националних прописа. Формулације „у мери у којој је то могуће и оправдано” и „у оквиру својих националних прописа” говоре да се ради о релативно неодређеним обавезама. То је резултат контроверзне природе коришћења генетички модификованих организама (ГМО), достигнутог нивоа правног регулисања ових питања,⁵²⁸ супротстављених интереса, и жеље већине држава учесница изражене за време припреме Конвенције да се питања везана за ГМО оставе отвореним у светлу будућег развоја. У међувремену (2005) усвојен је посебан амандман на Архуску конвенцију којим се детаљније уређује питање учешћа јавности у доношењу одлука у овој области.⁵²⁹ Амандманом су прописане обавезе држава у погледу установљавања одговарајућег правног оквира којим ће се обезбедити ефикасно информисање и учешће јавности под условима које прописује члан 6 б и ц, што подразумева да ће се обезбеди разуман временски оквир

⁵²⁷ Ова формулација може представљати предмет посебних расправа. Сматра се да она означава „релативно високу” обавезу јавних власти да узму у обзир јавне коментаре који су дати у процесима који су организовани у складу са чланом 8. С практичног становишта коначан правни документ треба да садржи објашењење учешћа јавности и како је мишљење јавности узето у обзир.

⁵²⁸ Чију међународну основу представљају CBD, Протокол о биосигурности уз ову Конвенцију и одговарајућа Директива ЕЗ (EC Council Directive 90/220/EEC of 23. April 1990 on the deliberate release into the environment of genetically – modified organisms).

⁵²⁹ За текст амандмана видети: https://treaties.un.org/doc/Treaties/2005/05/20050527%2008-35%20AM/Ch_XXVII_13_bp.pdf (20.4.2022). Амандман још није ступио на снагу. Да би ступио на снагу потребно је прихватање од стране $\frac{3}{4}$ држава чланица (чл. 14, ст. 4. Архуске конвенције).

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-13-b&chapter=27&clang=_en (20.4.2022).

како би јавност имала одговарајућу прилику да изрази своје мишљење у односу на предложену одлуку (ст. 1 Амандмана). Амандман прописује, између осталог, и врсту информација које никако не смеју бити проглашене повељивим (ст. 4).

– *Приступ информацијама које се тичу природних ресурса као предуслов учешћа јавности*

Када говори о приступу информацијама (доступности информација) АК не спомиње посебно информације које се тичу природних ресурса, али се може лако уочити да су већина кључних категорија природних ресурса обухваћене дефиницијом појма „информација о животnoj средини” из члана 2, ст. 1, т. 3.⁵³⁰ Дакле, јасно обухватајући природне ресурсе у оквир онога што регулише, овај међународни уговор прописује неколико основних правила који се односе на питање доступности информација као неопходном услову за адекватно остваривање права на учешће јавности у доношењу одлука.⁵³¹ Истина, право на доступност информација из АК⁵³² може се,

⁵³⁰ Тако се под овим појмом подразумевају, између осталог, и информације о стању елемената животне средине, као што су ваздух и атмосфера, вода, тло, земљиште, предели и природни комплекси, биолошки диверзитет и његове компоненте, укључујући генетички модификоване организме као и о интеракцији између ових елемената; затим о стању здравља и безбедности људи, условима живота људи, културним споменицима и грађевинама, уколико на њих утиче или може да утиче стање елемената животне средине, или уколико на њих делују фактори, активности, мере, политике, прописи, програми итд. у области животне средине.

⁵³¹ Овде се указује на питање доступности информација, управо због значаја које ово питање има за учешће јавности у одлучивању. Ипак, детаљнија анализа би захтевала знатно више простора. За шире о значају овог питања и дилемама у примени норми у овој области видети, нпр. Ludwig Krämer. “Transnational Access to Environmental Information”. *Transnational Environmental Law*, 1(1), 2012, 95-104. Maarten Hillebrandt. “Access to Environmental Information in the EU: A Great Policy No-One Needs?”. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 59(5), 2022, 1051- 1068. Sean Whittaker, Jonathan Mendel, Colin T Reid, “Back to Square One: Revisiting How We Analyse the Right of Access to Environmental Information”, *Journal of Environmental Law*, 31(3), 2019, 465-485. Kangle Zhang, “Right to Information about, and Involvement in, Environmental Decision Making along the Silk Road Economic Belt”, *The Chinese Journal of Comparative Law*, 5(1), 2017, 58-78. Стеван Лилић, Мирјана Дреновак-Ивановић, *Еколошко право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, 291-298.

⁵³² Требало би имати у виду да је уз АК закључен посебан Протокол о регистрима испуштања и преноса загађујућих материја (Кијев, 2003) који има за свој циљ унапређење приступа јавности информацијама успостављањем јединствених,

до извесне мере, посматрати и као засебно право одвојено од права на учешће јавности у доношењу одлука.⁵³³ Два су основна елемента овог права. То су: право да се добије информација када се она на одговарајући начин тражи и право на информацију независно од тога да ли је грађанин тражи или не.

Конвенција прописује општу обавезу стављања информација на располагање јавности када грађанин појединачно или у групи тражи одговарајућу информацију. У овом смислу се посебно разрађују рокови за стављање информација на располагање јавности, случајеви у којима захтев за информацијама које се тичу животне средине може бити одбијен од стране јавних власти, посебни случајеви у којима јавне власти могу да одбију информације (поверљивост рада јавних власти, међународни односи, национална одбрана, јавна безбедност, исправност рада правосудних органа, поверљивост комерцијалних и индустријских информација, права интелектуалне својине, угрожавање приватности појединца, угрожавање интереса треће стране, опасност за животну средину), поступак јавне власти када не поседује тражене информације, обавеза издвајања и давања дела информација који нису поверљиви, форма и рокови за одбијање захтева за информацијама и наплата трошкова за пружање информација.

Такође, државе чланице АК имају обавезу прикупљања и ширења одређених информација које се тичу животне средине, без обзира да ли то неко од грађана тражи или не. То подразумева обавезу поседовања и ажурирања информација које се тичу животне средине,

---

целовитих националних регистара испуштања и преноса загађујућих материја, чиме се олакшава учешће јавности у одлучивању о питањима која се тичу животне средине и доприноси спречавању и смањењу загађивања животне средине (чл. 1). Протокол, између осталог, прописује и обавезан садржај регистра, што обухвата и податке који се тичу природних ресурса (минерална индустрија, енергетски сектор, производња и прерада метала, производња папира и прерада дрвета, интензивна производња стоке и рибарство, животињски и биљни производи из прехранбеног сектора итд.). Видети Анекс I, Закона о потврђивању Протокола о регистрима испуштања и преноса загађујућих материја уз Конвенцију о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 8/2011).

⁵³³ Вучић га назива правом на еколошку информацију, види: Mihajlo Vučić, *The Right to Environmental Information as a Technique for the Protection of the Environment, Međunarodni problemi*, LXIII (3), 2011, 449–465.

обавезу успостављања система обавезног протока информација ка јавним властима, дужност обавештавања у случају непосредне опасности по здравље људи или животну средину, транспарентност начина стављања на располагање одређених информација и установљавање и одржавање практичних мера, обавеза обезбеђивања да информације о животној средини постану све доступније у електронским базама података до којих јавност може доћи путем јавних телекомуникационих мрежа, обавеза објављивања и дистрибуирања извештаја о стању животне средине, предузимање мера у циљу дистрибуирања одређених докумената, подстицање организовања добровољног „екообележавања“ и програма „екоконтроле“, обавеза објављивања података о значајним предлозима политике у домену животне средине, публикавање материјала који се односе на сарадњу са јавношћу из домена АК, обезбеђење информација о начину вршења јавних функција, обезбеђење информација о производима и успостављање система инвентара или регистра загађења.

VII РЕШАВАЊЕ СПОРОВА И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ

У савременим условима обично се сматра да је општи међународноправни оквир решавања спорова омеђен садржајем и дометима релевантних одредби Повеље УН које се односе на начине решавања спорова, као и сврху и циљеве ове организације.⁵³⁴ И заиста, Повеља прописује да стране у спору „чије трајање може да угрози одржање међународног мира и безбедности, треба да траже решење пре свега путем преговора, истражне комисије, посредовања измирења, судског решавања, прибегавања регионалним установама или споразумима, или другим мирним начинима по своме сопственом избору”. Везивање циљева УН („одржање међународног мира и безбедности”) за начине решавања спорова говори о суштинском значају који се придаје овим питањима и њиховој међусобној условљености. У складу с тим, једно од начела рада односи се на решавање међународних спорова мирним начинима „тако да међународни мир и безбедност као ни правда не буду повређени.” (чл. 2.3). Положај и улога појединих органа у вези са споровима је посебно регулисана, а Међународни суд се проглашава „главним судским органом Уједињених нација” (чл. 92). Данас се сматра да је обавеза мирног решавања спорова израсла у једно од основних начела савременог међународног права и постала део међународног обичајног права.⁵³⁵

Ипак, испитивање начина решавања спорова у вези са природним ресурсима може да има карактеристике питања које може да има извесне

---

⁵³⁴ За шире о мирном решавању спорова видети код: Борис Кривокапић, *Мир и рат у међународним односима и праву*, op. cit., 250–447.

⁵³⁵ Boris Krivokapić, *Rešavanje međunarodnih sporova pred međunarodnim organizacijama, Strani pravni život*, 59(2), 2015, 54–55. Дефиниција „спора” се везује за *the Mavrommatis Palestine Concessions Case* (1924) те се сматра да спор „постоји увек када је на делу неслагање око неког битног момента (правног акта, субјективног права, интереса, поступка, чињенице и сл.) које је озбиљно у тој мери да квари или макар угрожава међусобне односе датих држава, одн. других субјеката међународног права”. Ibid., 54. Видети и: Anne Peters, “International Dispute Settlement: A Network of Cooperational Duties”, *European Journal of International Law*, 14(1), 2003, 1–34.

специфичности. С обзиром на потенцијал конфликтних ситуација, механизме за решавање спорова има смисла посматрати у ширем контексту, водећи при томе рачуна о карактеристикама потенцијалних спорова и њиховом утицају на односе између различитих субјеката унутар држава и између држава. У литератури се све већи значај „јуриспруденције одрживог развоја“ у међународном праву посматра као производ неколико повезаних чинилаца. Изгледа да су државе спремније него у било којој претходној фази развоја права водити спорове у вези са природним ресурсима и заштитом животне средине.⁵³⁶ У ствари, Мешел процењује да је једна од главних функција међународног права решавање спорова и да та функција постаје све већа када се ради о споровима који се тичу заједничких ресурса. Иако оно „само по себи неће пружити целовита решења за међудржавне спорове“, мало је вероватно да уопште постоји решење за неке спорове у овој области без међународног права.⁵³⁷ У области управљања водама међународно право се развило управо као скуп правила за решавање међудржавних спорова која регулишу и суштину ових спорова и понашање држава у спору. „Праведно и разумно коришћење“ се обично сматра водећим материјалним правилом, принципом „без значајне штете“ као супсидијарним, и „дужности сарадње“ као централним процедуралним правилом.⁵³⁸ Овде се указује на механизме за решавање спорова који се тичу животне средине имајући, пре свега, у виду чињеницу да су поједина питања у области животне средине идентификована као она која имају најчвршће везе са природним ресурсима.

1. Решавање спорова у вези са природним ресурсима - институционални аспекти

А) Стални арбитражни суд (РСА) има посебан део који се бави споровима у вези са природним ресурсима и животном средином, у складу са билатералним и мултилатралним уговорима и другим

⁵³⁶ I.L.A. International Law on Sustainable Development, International Law Association, Sofia Conference (2012), Final Report, 5.

⁵³⁷ Tamar Meshel, “Unmasking the Substance behind the Process: Why the Duty to Cooperate in International Water Law is Really a Substantive Principle”, *Denver Journal of International Law and Policy*, 47(1), 2018, 30, 31.

⁵³⁸ Tamar Meshel, and Moin A. Yahya, “International Water Law and Fresh Water Dispute Resolution: A Cosean Perspective”, *University of Colorado Law Review*, 92(2), 2021, 509–562.

инструментима, укључујући и специјализована правила за арбитражу и мирење у овим споровима.⁵³⁹ РСА се бави међудржавним споровима у области животне средине (на основу разних правних инструмената укључујући и међународне уговора као што су Конвенција о праву мора (1992), Конвенција о заштити морске средине северно-источног Атлантика (1992), Уговор о водама између Индије и Пакистана (1960), Конвенција о хлоридима Рајне (1976). Поред тога, међудржавни спорови укључују и оне чија је основа у билатералним уговорима и *ad hoc* арбитражним споразумима, и представља форум за арбитражу у споровима који произилазе из тринаест других мултилатералних уговора.⁵⁴⁰

Када се ради о „мешовитим споровима у области животне средине“, РСА управља споровима између држава и недржавних актера који произилазе из билатералних и мултилатералних уговора о улагању и других инструмената. Неколико од ових спорова односе се на правна питања која важе за домаће прописе у области животне средине и обавезе државе домаћина према међународном праву животне средине (нпр. Механизам чистог развоја из Кјото протокола). Осим тога, РСА се спомиње и у другим инструментима који проистичу из мултилатералних уговора као што су: уговорни механизам за одговор у случају штете биолошкој разноликости узроковане ослобађањем живог модификованог организма, иницијатива приватног сектора која се односи на питања одговорности која произилазе из Конвенције о биолошкој разноврсности из 1992, предвиђа обвезујућу арбитражу између држава и индустрије, зелени климатски фонд је укључио Правила РСАА из 2012. године у инструменте који се односе на GCF итд.⁵⁴¹

---

⁵³⁹ <https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/environmental-dispute-resolution/> (8.4.2022).

⁵⁴⁰ Тренутно у оквиру ПЦА се води 105 арбитража између инвеститора и државе и 65 арбитража по основу уговора и других споразума. За више информација видети: <https://pca-cpa.org/en/cases/> (28.4.2022).

⁵⁴¹ Специјализована правила за арбитражу и мирење у области животне средине и/или природних ресурса усвојена су 2001. године. https://docs.pca-cpa.org/2016/01/Optional-Rules-for-Arbitration-of-Disputes-Relating-to-the-Environment-and_or-Natural-Resources.pdf (16.4.2022).

Б) Међународни суд правде (МСП) има двоструку надлежност: одлучује, у складу с међународним правом, о споровима правне природе које му подносе државе (надлежност у спорним случајевима); и даје саветодавна мишљења о правним питањима на захтев органа Уједињених нација, специјализираних агенција или једне повезане организације овлаштене за подношење таквог захтева (саветодавна надлежност).⁵⁴² Надлежност МСП за спорове у вези са тумачењем и применом међународних уговора у области животне средине прописана је одредбама појединих међународних уговора и укључује значајан део савремених међународних уговора (нпр. Оквирну конвенцију УН о промени климе, Конвенцију о биолошкој разноврсности итд.), као и део раније закључених међународних уговора (нпр. Споразум који се односи на заједничку експлоатацију природних ресурса морског дна и подземља Црвеног мора, Судан и Саудијска Арабија, 1974).⁵⁴³ У својој пракси МСП је до сада имао 11 спорова који се означавају као „територијални спорови“ и два која су повезана са коришћењем заједничких речних ресурса.⁵⁴⁴

Ц) Решавање спорова у оквиру Конвенције о праву мора регулисано је делом XV Конвенције о праву мора (UNCLOS), у којем су прописана правила за решавање спорова између држава страна уговорница који произлазе из тумачења или примене UNCLOS-а. У складу с чланом 287(1) UNCLOS-а, приликом потписивања, ратификације или приступања UNCLOS-у држава може дати изјаву одабиром једног или више од следећих начина за решавање таквих спорова: Међународни суд за право мора (ITLOS) у Хамбургу, Немачка; Међународни суд правде у Хагу; *ad hoc* арбитража (у складу с Анексом VII UNCLOS-а); или „посебан арбитражни суд“ конституисан за одређене категорије спорова (успостављен у складу с Анексом VIII UNCLOS-а).⁵⁴⁵

⁵⁴² <https://www.icj-cij.org/en/jurisdiction> (16.4.2022).

⁵⁴³ За листу међународних уговора који садрже клаузулу о томе да се спорови у вези са применом и тумачењем инструмента могу упутити Суду на решавање видети: <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (13.5.2022).

⁵⁴⁴ <https://www.icj-cij.org/en/list-of-all-cases/culmination/asc> (9.5.2022). Видети за механизам решавања спорова пред МСП монографију Михајло Вучић, *Корективна правда пред Међународним судом*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2019.

⁵⁴⁵ <https://www.itlos.org/en/main/latest-news/> (16.4.2022).

Д) Када се ради о другим споровима Светска трговинска организација (WTO) и Међународни центар за решавање инвестиционих спорова (ICSID) пружају два од најчешће коришћених система за међународно решавање спорова.⁵⁴⁶ У случају „САД – Туна (Канада)” дошло је до прве одлуке ГАТТ-а у којој се расправљало о очувању исцрпљивих природних ресурса у складу с чланом XX(g).⁵⁴⁷ Питање односа између појединих начина решавања спорова може бити предмет посебних расправа. У анализи коју су направили Гонзалес-Калатауд и Марсо констатује се да „већина” мултилатералних уговора у области животне средине нема никакве обавезне механизме за решавање спорова који би доносили „обавезујуће одлуке” већ предвиђају „изборник” средстава за решавање спорова који се обично састоји од ИЦЈ-а или арбитраже. Такође, механизми за непоштовање не предвиђају никаква искључива овлашћења у корист тела која су формирана мултилатералним уговорима, иако су њихови механизми покретања, уопштено говорећи, прилично једноставни. Међутим, ситуација је другачија унутар WTO, где се предвиђа да се спорови повезани с WTO могу расправљати само пред пресуђујућим телима ове организације.⁵⁴⁸

2. Спорови у тумачењу и примени међународних уговора у области животне средине

На све значајније присуство (или представу о присуству) различитих проблема у области животне средине (или у вези са

⁵⁴⁶ Dan Sarooshi, “Investment Treaty Arbitration and the World Trade Organization: What Role for Systemic Values in the Resolution of International Economic Disputes?”, *Texas International Law Journal*, 49, 2014, 445, 446.

⁵⁴⁷ Ehab S. Abu-Gosha and Rafael Leal-Arcas, The Conservation of Exhaustible Natural Resources in the GATT and WTO: Implications for the Conservation of Oil Resources, *The Journal of World Investment & Trade*, 14 (2013), 495. У овом случају, САД су увеле забрану увоза туне и производа од туне из Канаде према америчком закону. Ова америчка забрана била је у складу са запленом америчких рибарских пловила од стране Канаде, након што је Канада пронашла та пловила која рибаре у водама за које је сматрала да су под канадском јурисдикцијом. Канада је тврдила да америчка забрана увоза производа од туне из Канаде није у складу с правилима ГАТТ-а. Међутим, САД су сматрале да је њихов поступак, тј. забрана увоза туне из Канаде, оправдан према чланку XX (g).

⁵⁴⁸ Alexandra Gonzalez-Calatayud, and Gabrielle Marceau, “The Relationship between the Dispute-Settlement Mechanisms of MEAs and those of the WTO”, *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 11(3), 2002, 280, 281.

животном средином), који могу представљати предмет спорења између држава, утичу различити чиниоци.⁵⁴⁹ Активности држава и међународних организација усмерене су, преваходно, на неколико група питања међу којима је, у зависности од критеријума, могуће релативно лако уочити неколико кључних (управљање водним ресурсима, управљање опасним отпадом и хемикалијама, заштита биодиверзитета, климатске промене итд.). Ипак, изгледа да у стручној литератури доминира расправа о спровима поводом коришћења међународних водотокова, као и споровима који се тичу експлоатације заједничких природних ресурса у целини.⁵⁵⁰ Неколико тенденција у међународноправном регулисању заштите животне средине нарочито актуелизују и питање начина решавања спорова у тумачењу и примени међународних уговора. На пример, број савремених међународних уговора, који за предмет регулисања имају неко од питања које се данас сматрају „еколошким“ (глобалног или регионалног карактера), значајно је увећан у последњих неколико деценија. Број држава страна уговорница (из различитих делова света и различитих културолошких, привредних и других карактеристика), такође је значајно увећан. И неким међународним организацијама је остављена могућност чланства у делу међународних уговора. Број судских и квази-судских институција, које се баве решавањем спорова који могу садржавати одређене елементе од значаја за животну средину, у значајном је порасту.⁵⁵¹ Створена је сложена институционална структура међународних и националних институција које имају различите надлежности у спровођењу

---

⁵⁴⁹ Овај део текста је уз извесне измене и допуне објављен у: Драгољуб Тодић, „Решавање спорова и међународни уговори у области животне средине“, у: Јелена С. Перовић Вујачић (ур), *Унификација права и правна сигурност*, зборник радова 33. сусрета Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић: међународна научна конференција, Београд, 23. децембар 2020, 365–379.

⁵⁵⁰ Видети нпр. Tamar Meshel, “The Evolution of Interstate Arbitration and the Peaceful Resolution of Transboundary Freshwater Disputes”, *Journal of Dispute Resolution*, 2, 2016, 361–386. Rush O’Connor, “Water Scarcity: Preventing Future Conflicts”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 49, 2017, 331–350. Francis N. Botchway, “Arbitrating Natural Resource Disputes: Current and Future Trends”, *International Review of Law*, 2, 2017, 1–2.

⁵⁵¹ James Harrison, “Reflections on the Role of International Courts and Tribunals in the Settlement of Environmental Disputes and the Development of International Environmental Law”, *Journal of Environmental Law*, 25(3), 2013, 501–514.

међународних уговора. И научно-технолошки развој допринео је појави и примени нових сазнања о могућностима за остваривање дефинисаних циљева међународним уговорима. Проблеми у области животне средине имају значајан потенцијал конфликта различитог интензитета, динамике и потенцијалних последица. Конфликтне ситуације, поводом решавања неких проблема у области животне средине, могу попримити озбиљне карактеристике и у себе укључивати више субјеката са међусобно супротстављеним интересима. У неким случајевима односи између држава могу да поприме карактеристике безбедносних претњи, а питање тумачења међународних обавеза и поштовања тако прописаних обавеза може постати од прворазредне важности. Међутим, поштовање уговорних обавеза у великој мери зависи и од националног законодавства, политика и практичног понашања државних тела, укључујући националне судове. Овоме доприноси и чињеница да уговорне норме међународног права углавном не намећу прецизне обавезе сувереним државама и да су механизми извршења на међународном нивоу слаби, ако не и неефикасни. Све то утиче да се сагледавање питања одговорности државе за кршење обавеза из међународног уговора, када до тога дође, компликује у различитим правцима. Питање ефикасности система међународних уговора, а не само конкретног међународног уговора у области животне средине, није „техничко“ питање већ задире у сложена питања односа у међународној заједници и природу међународног права у целини.⁵⁵²

Наравно, шира расправа о решавању спорова у области животне средине условљена је разумевањем смисла права и обавеза које проистичу из конкретних међународних уговора и са овим повезаних других извора права. То нас даље упућује на неопходност поштовања принципа владавине права, правде, правила која се односе на људска права и других сродних правних норми како унутрашњег тако и међународног карактера.⁵⁵³ Актуелизација људских права и тела која се баве људским правима оснажила је идеје које се односе на заштиту

⁵⁵² За шире видети: Драгољуб Тодић, „Међународни уговори у области животне средине и узроци (не)ефикасности“, *Страни правни живот*, 2, 2017, 47–58.

⁵⁵³ Видети, нпр. Jessica Scott, „From Environmental Rights to Environmental Rule of Law: A Proposal for Better Environmental Outcomes“, *Michigan Journal of Environmental & Administrative Law*, 6(1), 2016, 203–238.

животне средине кроз механизме које нуде међународни уговори и тела формирана у области људских права.⁵⁵⁴ На међународном нивоу та расправа може бити повезана и са питањима која се понекад означавају као „глобална правда“ и може да задире у различите аспекте специфичних односа између развијених и неразвијених делова Земље.⁵⁵⁵ Поред реченог, релевантност расправе о начину решавања спорова у тумачењу и примени међународних уговора трабало би посматрати и у контексту интереса Републике Србије. Иако ово питање заслужује посебну пажњу и знатно више простора, остаје чињеница да је Република Србија чланица скоро свих кључних међународних уговора у области животне средине о којима је у овом раду реч.⁵⁵⁶

У овом раду се сагледава место које норме, којима се регулише начин решавања спорова у области животне средине, имају у систему норми садржаних у савременим међународним уговорима.⁵⁵⁷ Даје се преглед предвиђених начина решавања спорова, а компаративна анализа решења из појединачних уговора заслужује знатно више простора и другачију методологију. Како је расправа о нормама, којима се регулише начин решавања спорова у тумачењу и примени норми

---

⁵⁵⁴ За шире видети: Bojan Tubić, „Pristup ‘međunarodnoj pravdi’ (nadležnost međunarodnih sudova) u oblasti zaštite životne sredine”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3, 2014, 321–335.

⁵⁵⁵ Carmen G. Gonzalez., Sumudu Atapattu, “International Environmental Law, Environmental Justice, and the Global South”, *Transnational Law and Contemporary Problems*, 26(2), 2017, 229–242.

⁵⁵⁶ За шири преглед видети: Dragoljub Todić, „Status Republike Srbije u savremenim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine i ustavi (1974–2006)”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 79, 2018, 331–350.

⁵⁵⁷ Једним од првих методолошких питања које би требало имати у виду може се сматрати питање граница „животне средине“ као предмета регулисања у међународним уговорима. Будући да те границе не да нису јасно одређене већ имају тенденцију сталног проширења, то се питање обухвата анализе намеће као скоро нерешиво. Остављајући овде по страни детаљнију расправу о појму „животна средина“ за потребе овог рада се ограничавамо на оне међународне уговоре за које не би требало да буде никакве сумње да спадају у групу међународних уговора у области животне средине. Основни критеријум таквог приступа, уз резерве због могуће критике, садржан је у класификацији међународних уговора која је дата у одговарајућем регистру УН (https://treaties.un.org/pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en, 3.10.2020).

из међународних уговора, део шире расправе о могућностима правилне примене и поштовања обавеза које су преузете из појединих међународних уговора, то се у раду указује и на норме које су од непосредног значаја за праћење примене и поштовања међународних обавеза. У расправи се не улази у анализу односа између појединих начина решавања спорова у вези са животном средином.⁵⁵⁸ Ван анализе остају спорови који немају међународни карактер, иако могу садржавати у себи међународне елементе или бити повезани са међународним уговорима.⁵⁵⁹ Такође, анализом нису обухваћени ни потенцијални спорови чија основа може да буде у начину регулисања односа између материје којом се уређују друга питања од значаја за област животне средине.⁵⁶⁰

3. Савремени међународни уговори у области животне средине и решавање спорова

Решавање спорова који су на различите начине повезани са животном средином имају извесне специфичности и своју историју чији се почеци, у зависности од аутора, одређују на различите начине. Тако, нпр. Брус прве почетке решавања спорова у области животне средине везује за крај XIX века и Арбитражу поводом рибарења између САД и Британије.⁵⁶¹ У каснијем развоју посебан значај имају два спора која су посвећена решавању питања прекограничног загађивања животне средине, односно коришћења заједничких природних

---

⁵⁵⁸ Стукенборг користи формулацију „алтернативни начини решавања спорова“. За шире видети: Charlene Stukenborg, "The Proper Rule of Alternative Dispute Resolution (ADR) in Environmental Conflicts", *University of Dayton Law Review*, 19(3), 1994, 1305-1340.

⁵⁵⁹ На пример: Catherine Zwetkoff, "Mediation in Environmental Conflicts: The Belgian Methodology", *RISK: Health, Safety & Environment*, 9(4), 1998, 361-378.

⁵⁶⁰ Видети нпр. Ciprian N. Radavoi, "Community-Investor Environmental Conflicts: Should and Could They Be Arbitrated", *South Carolina Journal of International Law and Business*, 12(2), 2016, 117-144. Yulia Levashova, *Bridging the Gap Between International Investment Law and the Environment*, Netherlands; Lambooy, Tineke Elisabeth; Dekker, I. F. Series: Legal Perspectives for Global Challenges, Vol. 4. The Hague, the Netherlands: Eleven International Publishing, 2016.

⁵⁶¹ Stuard Bruce, "The Project for an International Environmental Court", *Conciliation in International Law* (Eds, Christian Tomuschat, Riccardo P. Mazzeschi, Daniel Thürer, Brill Nijhoff, Leiden, Boston, 2017, 133-170.

ресурса, и то случај топионице у Траилу између САД и Канаде (1941), као и случај језера *Lapox* између Француске и Шпаније (1957).⁵⁶² Стивенс развој јуриспруденције у области животне средине разматра и групише у три главна подручја: прекогранична штета у животној средини, међународно водно право и заштита и очување морске средине.⁵⁶³ Бендел за критичну тачку анализе узима питање да ли посебна правила која се односе на животну средину шире опсег деловања државе у покретању судског поступка пред међународним судовима и арбитражом. Аутор идентификује четири врсте обавеза, зависно од нивоа суверених права држава над подручјима или ресурсима. То су обавезе једне државе када постоје потенцијални прекогранични ефекти, затим обавезе у случају заштите ресурса подељених између неколико држава, обавезе које произлазе из заштите подручја и ресурса изван националне надлежности и четврто, обавезе у случају глобалних еколошких проблема.⁵⁶⁴

Различите су процене о тренутном броју судских и арбитражних тела за решавање спорова у области животне средине. Сандс говори о више од четрдесет.⁵⁶⁵ Зенгерлинг, позивајући се на раније студије, указује на постојање преко 80 активних међународних судских и квази-судских тела, тела за контролу примене и других тела за решавање спорова.⁵⁶⁶ Принг и Принг говоре о 360 националних и субнационалних судова и трибунала у области животне средине који постоје у 42 државе.⁵⁶⁷ Када су у питању процене о квалитету међународних судских и арбитражних тела, Десаи констатује да су оне

---

⁵⁶² Bharat H. Desai, Balraj Sidhu, "International Dispute Settlement", *Environmental Policy and Law*, 42(2), 2012, 102-116.

⁵⁶³ Tim Stephens, *International Courts and Environmental Protection*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 119-245.

⁵⁶⁴ Justine Bendel, *Environmental Disputes in International Courts and Tribunals: Overcoming the Obstacles through Judicial Adaptation*, Presented for the Degree of Doctor of Philosophy, The University of Edinburgh, 2016, 66.

⁵⁶⁵ Philippe Sands, QC, "Climate Change and the Rule of Law: Adjudicating the Future in International Law", *Journal of Environmental Law*, 28(1), 2016, 23.

⁵⁶⁶ Cathrin Zengerling, *Greening International Jurisprudence Environmental NGOs before International Courts, Tribunals, and Compliance Committees*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2013, 79.

⁵⁶⁷ George Pring, Catherine Pring, "Increase in Environmental Courts and Tribunals Prompts New Global Institute", *Journal of Court Innovation*, 3(1), 2010, 12.

„неадекватне и/или лоше опремљене да би одговориле потребама решавања спорова у области животне средине”, због чега се разматра идеја о формирању Међународног суда за животну средину.⁵⁶⁸

Норме којима се непосредно прописује начин решавања спорова

Ако се за општи оквир анализе узме питање могућности које пружа савремено међународно право, онда се може говорити о неколико начина решавања спорова мирним путем: 1) дипломатски (преговори, добре услуге и посредовање, мирење, анкетне комисије), и 2) судски (арбитража, Међународни суд правде итд.).⁵⁶⁹ Неке одлуке арбитражних тела и Међународног суда правде у неким досадашњим случајевима представљају неисцрпан пример варијација у тумачењу појединих правила међународног уговорног права од значаја за област животне средине.

Сви глобални мултилатерални уговори у области животне средине закључени у оквиру УН садрже одредбе о решавању спорова. Тако, нпр. Оквирна конвенција УН о промени климе, као механизме решавања спорова, предвиђа преговоре „или на било који други миран начин по сопственом избору”, укључујући изношење спора пред Међународни суд правде и Арбитражу (члан 14).⁵⁷⁰ Бечка конвенција о заштити озонског омотача у члану 11 прописује као начине решавања спорова преговоре, услуге или посредовање треће стране, арбитражу, изношење спора пред Међународни суд правде и ангажовање Комисије за помирење. Конвенцијом УН о спречавању ширења дезертификације прописани су, као средства за решавање спорова, преговори или друга мирна средства по свом избору,

⁵⁶⁸ Bharat H. Desai, Balraj Sidhu, *op. cit.*, 112. Ова идеја о посебном међународном судском телу које би се бавило решавањем спорова у области животне средине у делу литературе се посебно разматра.

⁵⁶⁹ Шо посебно разматра улогу регионалних организација у решавању спорова, специјализованих агенција које имају своје властите процедуре за решавање спорова у погледу тумачења њихових основних и других аката. Улога арбитраже и Међународног суда правде посебно се разматра. За шире видети: Malcolm M. Shaw, *op. cit.*, 742, 749, 759, 766.

⁵⁷⁰ Одредбе члана 14 Конвенције о решавању спорова примењују се и на Париски споразум о клими „по принципу *mutatis mutandis*” (чл. 24 Париског споразума о клими).

арбитража, изношење спора пред Међународни суд правде и мирење (члан 28). У члану 33 Конвенције УН о праву непловидбених коришћења међународних водотокова прописани су, као средства за решавање спорова, мирољубива средства, преговори, добре услуге, посредовање или мирење, коришћење већ постојећих заједничких институција у сливу, затим арбитража, изношење спора пред Међународни суд правде и Комисија за утврђивање чињеничног стања. Конвенција о биодиверзитету, као начине решавања спорова, прописује преговоре, добре услуге, поредовање треће стране, арбитражу, изношење спора пред Међународни суд правде и Комисију за измирење (члан 27). На сличан начин и Базелска конвенција о контроли прекограничног кретања опасног отпада и њиховом одлагању прописује, као начин решавања спорова, преговоре и било којим другим мирним начином изношење спора пред Међународни суд правде или арбитражу (члан 20). У Стокхолмској конвенцији о дуготрајним органским загађујућим супстанцама прописано је да се спорови у тумачењу и примени међународног уговора решавају преговорима или другим мирним средствима, арбитражом, изношењем спора пред Међународни суд правде и ангажовањем Комисије за мирење (члан 18). Ротердамска конвенција о поступку давања сагласности на основу претходног обавештења за одређене опасне хемикалије и пестициде у међународној трговини, у члану 20 прописује да се спорови решавају преговорима или на други споразумни начин по властитом избору, арбитражом, изношењем спора пред Међународни суд правде и коришћење Комисије за поравнање (чл. 20). У члану 25 Минамата конвенције о живи прописани су следећи начини решавања спорова у тумачењу и примени Конвенције: преговори или друга мирна средства по сопственом избору, арбитража, изношење спора пред Међународни суд правде и ангажовање Комисије за мирење (чл. 25).

Група међународних уговора закључених у оквиру Економске комисије УН за Европу на сличан начин прописује начине решавања спорова. Тако, Конвенција о прекограничном преносу загађујућих материја на велике удаљености то чини у члану 13 (преговори или ма која друга метода решавања спорова која је прихватљива странама); Конвенција о прекограничним ефектима индустријских удеса то чини у свом члану 21 (преговори или на било који други начин решавања спорова који је прихватљив за стране у спору, Међународни суд

правде, арбитража); Конвенција о заштити о коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера у члану 22 (преговори или на било који други начин решавања спорова који је прихватљив за стране у спору, Међународни суд правде, арбитража),⁵⁷¹ Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту у члану 15 (преговори или на било који други начин решавања спорова који је прихватљив за стране у спору, Међународни суд правде, арбитража) и Архуска конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине у члану 16 (преговори или на било који други начин решавања спорова који је прихватљив за стране у спору, Међународни суд правде, арбитража).

Питање избора начина решавања спорова, између оних који су већ понуђени нормама међународних уговора, делимично је регулисано. Тако се често предвиђа могућност да се државе чланице уговора, у моменту његове ратификације, прихватања, одобравања, приступања, или у неком тренутку касније, одреде за један од два начина судског решавања спорова. Начелно говорећи, таква пракса је присутна и у међународним мултилатералним уговорима од непосредног значаја за регион југоисточне Европе. Конвенција УН о праву непловидбених коришћења међународних водотокова предвиђа могућност да се државе одреде за један од ова два начина решавања спорова. Слично и у случају УНЕСЕ Конвенције о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера,⁵⁷² Конвенције о сарадњи на заштити и одрживом коришћењу реке Дунав, Оквирног споразума о сливу реке Саве. Ипак, постоје извесне разлике. Конвенција о сарадњи на заштити и одрживом коришћењу реке Дунав у члану 24 предвиђа обавезу држава чланица да решење спора пронађу кроз преговоре или кроз неки други вид решавања спорова

---

⁵⁷¹ Слично и у члану 20 Протокола о води и здрављу уз ову конвенцију.

⁵⁷² Протокол о води и здрављу уз Конвенцију о о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера прописује да: (а) када су стране истовремено стране потписнице Конвенције, а прихватиле су као обавезно средство у односу једна према другој, једно или оба средства за решавање спорова, решавање спора у складу са одредбама Конвенције за решавање спорова који настају у вези са Конвенцијом; (б) у свим другим случајевима спор се подноси Међународном суду правде, осим ако стране не договоре арбитражу или неки други облик решавања спорова (чл. 20).

прихватљив за стране уговорнице у спору. Предвиђа се и могућност да помоћ пружи Међународна комисија за заштиту реке Дунав. Међутим, ако стране у спору нису у стању да реше спор у року од 12 месеци пошто је Међународна комисија обавештена о спору од страна у спору, спор ће се обавезно решити једним од мирних начина: преко Међународног суда правде или арбитражом у складу са Анексом В уз ову конвенцију. Арбитражи се даје предност у случају да државе стране у спору нису прихватиле иста средства за решавање спора, односно у случају да се нека држава чланица није определила за један од понуђених начина решавања спора. Међутим, у случају Конвенције о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера предност се даје решавању спора пред Међународним судом правде (чл. 22 Конвенције).⁵⁷³ Оквирни споразум о сливу реке Саве, најпре набраја све „класичне“ начине решавања спорова (преговори, „добре услуге, посредовање или мирење од треће стране“), а потом оставља могућност решавања спора арбитражом, односно пред Међународним судом праве. Овај споразум предвиђа и увођење могућности да свака страна у спору „затражи да се оснује независни комитет стручњака за утврђивање чињеница“, ако се у року од шест месеци од подношења захтева спор не реши кроз преговоре, добре услуге, посредовање или мирење (чл. 22–24).

Норме које су у непосредној вези са решавањем спорова

У најужој вези са нормама којима се регулише начин решавања спорова су норме којима се регулише (не)усаглашеност са међународним уговором, мониторинг примене и поштовања норми из међународних уговора.⁵⁷⁴ А праћење спровођења норми које међународни уговор прописује регулисано је различито, у зависности

---

⁵⁷³ Ако Стране у спору прихвате оба начина решавања спорова из става 2 овог члана (односи се на Међународни суд правде и арбитражу), спор се може поднети само Међународном суду правде, изузев у случају да се Стране договоре другачије (став 3 члана 22).

⁵⁷⁴ За назнаке о односу између процедура преиспитивања поштовања уговора и решавања спорова видети код: Malgosia. A. Fitzmaurice, C. Redgwell, "Environmental non-compliance procedures and international law", *Netherlands Yearbook of International Law*, XXXI, 2000, 43–52.

James J. Harrison, *op. cit.*, 506–508.

од конкретног међународног уговора, материје коју он регулише, циљева итд. Ипак, извесни заједнички елементи могу се уочити већ на нивоу институционалног организовања, будући да је питање институција које се формирају међународним уговорима чврсто повезано са начином функционисања система норми које установљава конкретни међународни уговор. Улога Конференције страна уговорница, као централног органа надлежног за координацију активности у вези са остваривањем циљева и применом мера које прописује међународни уговор, обично је посебно регулисана у међународним уговорима. У том смислу, у литератури се разматрају нека од кључних питања којима се конференција страна уговорница бави, као што су појашњење поштовања путем тумачења примарних правила, поступак праћења и провере, успостављање захтева за извештавањем и побољшање извештавања страна, олакшавање усклађености путем изградње капацитета и финансирања, успостављање и развој поступака и механизма у случају непоштовање прописа без изричите уговорне основе и утврђивање последица непоштовања прописа.⁵⁷⁵ У вези са овим је тзв. механизам праћења (не)усаглашености, односно (не)поштовања који један део међународних уговора у области животне средине регулише посебним нормама. Иако се у литератури на различите начине расправља о крактеру овог механизма, треба уочити да су норме којима се регулишу правила преиспитивања непоштовања норми из међународног уговора садржане како у старијим међународним уговорима тако и у онима који су настали у новијем периоду.⁵⁷⁶

Примери уговора у којима је поступак неусклађености посебно регулисан укључују Монтреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач, UNECE Конвенцију о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима, Базелску конвенцију о контроли прекограничних кретања опасног отпада и његовог

---

⁵⁷⁵ Peter G. G. Davies, "Non-Compliance - A Pivotal or Secondary Function of cop Governance?", Malgosia Fitzmaurice, and Duncan French (Eds). *International Environmental Law and Governance*. Brill, Nijhoff, Leiden, Boston, 2015, 87-115.

⁵⁷⁶ За шире о извесним дилемама које се тичу карактера овог механизма видети: Maas M. Goote, "Non-Compliance Procedures in International Environmental Law: The Middle Way between Diplomacy and Law", *International Law FORUM Du Droit International*, 1(2), 1999, 82-89.

одлагања, те Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе и њен Кјото протокол. Поступци који се спроводе у вези са неусклађеностима према овим конвенцијама нису идентични. Међутим, могуће је указати на неке опште карактеристике.

Један од „старијих“ међународних уговора мултилатералног карактера, Рамсарска конвенција о мочварама од међународног значаја нарочито као станишта птица мочварица, не садржи посебне одредбе о формирању тела у чијој надлежности би била питања која се односе на праћење спровођења и поштовања овог међународног уговора. Међутим, надлежности Коференције страна уговорница и улога помоћних тела која су предвиђена одлукама Конференције релативно јасно упућују на закључак да је праћење (не)поштовања одредби уговора један од елемената система права и обавеза страна уговорница који је већ уграђен у институционални оквир прописан Конвенцијом.⁵⁷⁷ Механизам праћења (не)усклађености прописан Архуском конвенцијом о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине укључује неколико значајних новина, као што су: 1) способност невладиних организација да предложе стручњаке за могући избор у Комитет за праћење усклађености, 2) захтев да сви чланови Комитета буду независни стручњаци, а не представници држава страна Конвенције, и 3) право било којег члана јавности и било које невладине организације да поднесе „комуникацију“ Комитету, наводећи да страна уговорница не поштује одредбе.⁵⁷⁸ Оквирна конвенција УН о промени климе у члану 13 (решавање питања која се односе на спровођење Конвенције) овлашћује Конференцију страна уговорница да на свом првом заседању „разматра питање успостављања мултилатералног консултативног процеса, који ће Стране, на свој захтев, моћи да користе за решавање питања која се тичу спровођења Конвенције”.

Један од најновијих међународних мултилатералних уговора глобалног карактера – Минамата конвенција о живи – у свом члану 15

⁵⁷⁷ За шире видети: Ornella Ferrajolo, “State Obligations and Non-Compliance in the Ramsar System”, *Journal of International Wildlife Law and Policy*, 14(3-4), 2011, 243-260.

⁵⁷⁸ Svitlana Kravchenko, “The Aarhus Convention and Innovations in Compliance with Multilateral Environmental Agreements”, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 18(1), 2007, 1-50.

прописује оснивање „Комитета за спровођење и усклађеност“, као помоћног тела Конференције страна уговорница чији задатак је унапређење спровођења одредби Конвенције и разматрање усклађености с тим одредбама.⁵⁷⁹ Улога механизма, укључујући Комитет, треба да буде подстицање правилног спровођења, а посебна пажња се посвећује питању одговарајућих капацитета на нивоу држава, као и специфичним околностима у појединачним странама уговорницама.⁵⁸⁰ Што се тиче основе за покретање расправе о неком питању, у Комитету за то могу послужити писани поднесци које страна уговорница достави у вези са сопственом праксом у примени Конвенције, затим национални извештаји које стране уговорнице имају обавезу да периодично подносе, као и захтеви Конференције страна уговорница. Прописан је и начин одлучивања приликом доношења препорука у Комитету. Правило је да то треба да буде остварено консензусом, а ако није могуће онда се („као последње решење“) одлуке усвајају трочетвртинском већином гласова чланова који су присутни и који гласају (на основу кворума од две трећине чланова).

---

⁵⁷⁹ Комитет се састоји од 15 чланова које именују стране уговорнице, а бира их Конференција страна уговорница, „уз дужну пажњу према правичној географској заступљености заснованој на пет региона Уједињених нација“. (Први чланови се бирају на првом састанку Конференције страна уговорница, а након тога у складу с пословником који је одобрила Конференција). Истовремено, од чланова Комитета се очекује и одговарајућа компетентност и Комитет као целина треба да обезбеди компетентност. (Каже се „чланови Комитета су компетентни у области од значаја за ову Конвенцију и заједнички поседују одговарајућу комбинацију експертиза“).

⁵⁸⁰ Комитет унапређује спровођење свих одредаба ове Конвенције и разматра усклађеност с тим одредбама. Осим тога, испитује како појединачна тако и системска питања спровођења и усклађености и даје препоруке Конференцији страна уговорница, када за тим постоји потреба.

VIII

НЕДОСТАЦИ МЕЂУНАРОДНОГ ОКВИРА ЗА РЕШАВАЊЕ СУКОБА

1. Уводна разматрања

Претходно поглавље показало је анализу међународноправног оквира управљања ресурсима, који је у највећој мери настао у савремено доба и није старији од неколико деценија. Међутим, правно регулисање метода, начина и средстава за управљање ресурсима на овој планети има много дужу историју.⁵⁸¹ Од најранијих времена које нам откривају историја и археологија, у свим деловима света где је дошло до зачетака људске цивилизације постојали су сложени правни режими експлоатације природних ресурса, засновани на идејама државне суверености, регионалне сарадње, обичајног или племенског права. Управљање ресурсима на нивоу локалних заједница у почетним фазама развоја људског друштва представљало је доминантан модел. Знања која се таложу генерацијама и преносе с колена на колена представљају користан извор информација и у данашњим условима. Обичајноправне институције и механизми управљања могу да послуже као модел и за савремена правна решења заснована на начелима одрживог развоја.⁵⁸²

Међутим, рано модерно доба и почетни развој међународног права доводи до истискивања тих знања и модела у многим деловима света од стране колонијалних правних поредака, који агресивно намећу сопствене моделе и знања, засноване на другачијем систему вредности и климатско-географским условима.

---

⁵⁸¹ Историјска екологија, концепт који посматра промене у стању и управљању природним ресурсима и животном средином кроз историју развоја људског друштва, у данашње доба се користи као информациона основа за развијање метода, средстава и начина за управљање природним ресурсима и поред другачијег друштвеног контекста, технолошког ступња развоја, па и климатских услова, види на пример: Gregory D. Hayward, et al., *Historical environmental variation in conservation and natural resource management*, Oxford: John Wiley and Sons, 2012.

⁵⁸² S. C. Rai, "Traditional ecological knowledge and community-based natural resource management in northeast India", *Journal of Mountain Science*, 4, 2007, 248–258.

Истовремено, због пресудног утицаја колонијалних сила попут Велике Британије, Француске, Немачке, Холандије, Шпаније, Португалије, касније и САД, на међународне односе, те вредности полако прерастају у регионална и глобална правила међународног права. Након процеса деколонизације, формално су настале пред међународним правом једнаке државе (начело суверене једнакости), али са огромним фактичким неједнакостима у богатству природним ресурсима, у институционалним капацитетима за управљање ресурсима, по друштвеном и економском стандарду становништва. На тај начин се једна специфичност, углавном западноевропске културе и економије, проширила на цео свет у виду, формално гледано, универзално примењивих правила од свих држава света прихваћеног међународног права, али у фактичком смислу неадекватног и дубоко неправичног система експлоатације природних ресурса, од оних који то могу у односу на оне који то морају да трпе.

Посматрано са глобалне равни, глобално управљање природним ресурсима оптерећено је једном чудноватом ситуацијом у којој се правила међународног права кроје према друштвеним, културним, политичким, економским, филозофским и правним концептима оних земаља које су у великој мери узроковале проблеме са управљањем тим ресурсима,⁵⁸³ док се концепти оних држава, на чијој се територији ти ресурси налазе у највећој мери, потискују у страну као мање ефикасни или чак и назадни. С друге стране, до сада није измишљен у међународним односима неки бољи оквир за управљање природним ресурсима од правила међународног права, и чини се да ће тако остати и убудуће. Другим речима, језик међународног права, његови основни концепти и инструменти су једини начин споразумевања између развијених и неразвијених земаља, и једини доступни оквир за решавање конфликта око природних ресурса.

Међутим, да би се разумели недостаци које тај постојећи оквир има, а који су по нашем мишљењу структурне природе и уграђени у

---

⁵⁸³ Историјска одговорност пре свега европских, високо индустријализованих и економски напредних земаља, за штетне последице климатских промена и генерално деградацију стања природних ресурса, призната је и Анексом I Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама.

темељне концепте међународног права, потребно је применити аналитички оквир који узима у обзир чињенице фактичке неједнакости између развијених и неразвијених држава и који има способност да предложи решења за побољшање тог оквира и из угла гледања неразвијених. Зато ћемо у овом делу монографије анализирати тзв. „Приступе трећег света међународном праву“, као алтернативни аналитички оквир међународног права. Указаћемо на корене овог приступа кроз политичку борбу за идеју „Новог светског економског поретка“, и на разлоге зашто је та борба доживела неуспех. Затим ћемо дати један изабрани преглед радова TWAIL доктрине у којима се деконструишу основне поставке међународног права које се често узимају здраво за готово, а у којима заправо леже структурни недостаци међународног права као оквира за отклањање конфликта око природних ресурса. Коначно, у трећем делу ћемо анализирати однос TWAIL-а према међународном праву заштите животне средине, као посебном режиму међународног права који се најчешће користи као оквир за отклањање конфликта око ресурса.

2. Приступи трећег света међународном праву – алтернативни аналитички оквир међународног права

Критичка теорија међународног права већ дуго времена оспорава легитимност наведеног стања ствари и указује на проблеме које савремена правила међународног права стварају у својој примени, поготово у земљама у развоју, богатим природним ресурсима, а истовремено оптерећеним хроничним проблемима друштвено-економског развоја. Током деведесетих година прошлог века, група научника из Сједињених Америчких Држава покренула је пројекат „Нови приступи међународном праву“,⁵⁸⁴ који је, по речима оснивача, требало да представља „посебан приступ изучавању међународног права, заснован на анализи културних политика и жеље за моћи“.⁵⁸⁵ Културне политике и жеље за моћ, као параметри приступа међународном праву, имали су за циљ да разоткрију негативан утицај западноцентричног погледа на свет

---

⁵⁸⁴ David Kennedy, “When Renewal Repeats: Thinking Against the Box”, *New York University Journal of International Law and Politics*, 32, 2000, 335.

⁵⁸⁵ Ibid.

међународног права на интересе земаља такозваног „трећег света“.⁵⁸⁶ Из деловања научника окупљених око пројекта „Нови приступи међународном праву“ потиче и назив сада већ чувене критичке школе, која је постала један од стубова теорије савременог међународног права, „Приступи трећег света међународном праву“ (*Third World Approaches to International Law – TWAIL*).⁵⁸⁷

TWAIL је постао синоним за теоријски смер који је деловао и пре оснивања наведеног покрета, али је дотле углавном био везан за научнике који су и сами били држављани трећег света. Међутим, у данашње време се појам проширио до те мере да је почео да обједињава све научнике који оцењују норме међународног права кроз призму интереса трећег света и који се баве темама релевантним за земље трећег света. Трећи свет се у делима тих аутора поистовећује са слабо развијеним или неразвијеним земљама, односно земљама у развоју, што су све изрази који дефинишу државе и народе који се налазе на маргини данашњег глобализованог света, јер заостају у економским параметрима раста и напретка, као и у политичкој моћи и утицају.⁵⁸⁸ Земље трећег света у међународним односима често формирају политичке коалиције, попут Групе 77 или Покрета несврстаних, док се народи који живе у тим земљама понекад неформално повезују у шире друштвене покрете засноване на идеји борбе сиромашних против богатих и привилегованих.⁵⁸⁹ Према речима некадашњег Председника Танзаније Њеререа, у трећем свету живи већина земљине популације, у њему се налази највећи део највреднијих природних ресурса, а опет, тај свет нема никакву контролу нити утицај на организацију и управљање глобалном економијом.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁶ Израз трећи свет први је употребио француски демограф Албер Сиви (*Алберт Саубу*), по аналогији на „трећи сталеж“ у француском предреволуционарном друштву, како би нагласио маргинализованост и потчињеност становништва које живи у тим земљама у односу на развијене земље, *La terre et les hommes: le monde où il va, le monde d'où il vient*, Economica, 1990, 41.

⁵⁸⁷ B. S. Chimni, “Third World Approaches to International Law: A Manifesto”, *International Community Law Review*, 2006, 8, 3–27.

⁵⁸⁸ Karin Mickelson, “Rhetoric and Rage: Third World Voices in International Legal Discourse”, *Wisconsin International Law Journal*, 1998, 16, 356.

⁵⁸⁹ *Ibid.*, 357.

⁵⁹⁰ Julius Nyerere, “South-South Opinion”, Altaf Gauhar (ed.), *The Third World Strategy: Economic and Political Cohesion in the South*, Praeger, 1983, 9–10.

Међутим, како се крајем XX века догодило да се неколико земаља, попут Јужне Кореје, Тајвана, Бразила, Хонг Конга и Сингапура, нагло индустријализује и економски развије на основу све успешније извозне политике, поједини аналитичари су констатовали да трећи свет више не постоји.⁵⁹¹ Константни економски развој земаља БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужна Африка), као и Индонезије, додатно је оснажио такве тврдње. Осим тога, термин трећи свет помало неоправдано у исти кош ставља државе које се по многим карактеристикама и нивоима развоја разликују, и константно у својим међународним односима стварају и раскидају различите савезе, вишег или нижег степена обавезности и чврстине. По речима једног аутора:

„Породица земаља трећег света обухвата како произвођаче тако и потрошаче енергије, увознике и извознике сировина, државе које могу да исхране своје становништво и државе које су скоро увек у сенци предстојеће глади. Ове државе се међу собом разликују по економским потенцијалима у тој мери, да се могу поделити на „трећи“, „четврти“, „пети свет“ ... Заправо, може се рећи да груписање земаља Азије, Африке или Латинске Америке у једну масу више замагљује него што разбиструје проблеме са којима се оне сусрећу. Па опет, из бројних разлога, ове државе мисле о себи као о целини, што је, имајући у виду сву наведену и непобитну разноликост, просто задивљујуће“.⁵⁹²

Колико је концепт трећег света виталан може се закључити и из масовности и продукције литературе TWAİL покрета. Међународни правници са свих меридијана, привучени бригом за потребе најсиромашнијих и најрањивијих народа, који су изложени константним процесима доминације и потчињавања, раде на расветљавању структурних узрока тих процеса, а који су садржани у нормама међународног права. TWAİL аналитички оквир помаже

⁵⁹¹ Такву оцену је још 1987. дао Херис у карактеристично насловљеном делу „Крај трећег света“ (Nigel Harris, *The End of the Third World*, London: Pelican, 1987), а скоро двадесет година касније слично је писао и Бергер (Mark Berger, “After the Third World? History, Destiny and the Fate of Third Worldism”, *Third World Quarterly*, 2004, 25, 9).

⁵⁹² Ram Prakash Anand, *Confrontation or Cooperation? International Law and the Developing Countries*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1987, 120.

да се увиди како не постоје чврсте границе између колонијалних сила и колонизованих народа и држава. Постколонијални свет је прошао кроз дуготрајни и интензивни процес међусобног културног прожимања и креирања хибридних културних и идентитетских модела.⁵⁹³ Трећи свет тако данас може да означи читав сплет држава, народа, друштвених покрета, невладиних организација, недржавних актера и других ентитета који учествују у међународним односима. У суштини TWAIL је алтернативни поглед на свет међународног права, он настоји да се супротстави доминантном мејнстрим наративу, који позитивистички анализира постојећа правила, без жеље да продре у њихову суштину и открије њихове структурно уграђене нелогичности и неправичности.

Конкретизујући аналитички оквир TWAIL-а на природне ресурсе, можемо да идентификујемо три повезане фазе у критици постојећег међународноправног оквира за управљање природним ресурсима. Прва фаза се састојала углавном од делатности теоретичара управо пореклом из земаља трећег света, који су почели да пишу о управљању природним ресурсима на међународном нивоу непосредно након стицања независности њихових држава, а поготово у доба популарности политичких идеја такозваног „Новог међународног економског поретка“. Радило се о радикалним критикама постојећих правних правила, поготово у смислу питања: ко и у чије име сме да експлоатише природне ресурсе? Може се приметити да је та рана теорија претпостављала индустријализацију и економски развој начелима очувања животне средине и природних ресурса. Друга фаза се одликује појавом научних радова и са територије економски развијених земаља, при чему је јасно приметан отклон од радикалног приступа прве фазе, поготово у светлости пораза идеја новог међународног економског поретка у међународним односима. Ипак, и даље је присутна свеобухватна системска критика односа међународног права према интересима постколонијалног света. У то време постаје популарно говорити о подели света на развијени „север“ и сиромашни „југ“. Коначно, трећа и последња фаза одликује се покушајем да се превазиђу те поделе и да се кроз креативно тумачење позитивних правила

---

⁵⁹³ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, New York: Columbia, 1998, 131–137.

међународног права, као и предлоге нужних реформи, интегришу интереси глобалног југа у корпус тих правила.

3. Нови међународни економски поредак - добра идеја, лоша реализација?

Непосредно након стицања независности многих бивших колонија, правници из земаља трећег света почели су да заступају идеју да међународно право природних ресурса мора да обезбеди правична начела контроле и расподеле ресурса. Начела права заштите животне средине, попут доктрине трајне суверености над природним ресурсима, као и начела заједничког наслеђа човечанства, била су у срцу ових предлога правне реформе.⁵⁹⁴ Иако у политичком смислу радикални, ти покрети се нису методолошки разликовали од западњачких приступа међународном праву или животној средини. Правници који су се борили за интересе трећег света посматрали су природне ресурсе као основу националних развоја и глобалне економије, при чему је међународно право требало да функционише као кључни инструмент контроле приступа ресурсима и њиховог коришћења. У том смислу, успостављање контроле над сопственим природним ресурсима наметало се као основна претпоставка суверенитета и независности постколонијалних држава. Тако се западноцентрични појам суверене контроле над територијом путем правног поретка, у сврху њеног оптималног економског искоришћавања за потребе развоја државе, пренео и на подручја богата природним ресурсима у трећем свету, паралелно са имплементацијом такође западних концепата суверености и независности. У извесном смислу то је парадоксално, јер су на те генерације правника у великој мери утицале идеје неомарксизма и тзв. теорије зависности, које су критички тумачиле начела западног схватања економског развоја и индустријализације као социјално неправична и назадна.⁵⁹⁵

⁵⁹⁴ Ram Prakash Anand, *The Legal Regime of the Sea Bed and the Developing Countries*, Brill: The Hague, 1977; Rao K. Krishna, "The Legal Regime of the Sea-bed and Ocean Floor", *Indian Journal of International Law*, 1969, br. 9, 1; AO Adede, "The Group of 77 and the Establishment of the International Sea-Bed Authority", *Ocean Development & International Law*, 1979, br. 7, 31; Nico Schrijver, *Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties*, Cambridge University Press: Cambridge, 1997.

⁵⁹⁵ Paul Baran, Paul Sweezy, *Monopoly Capital*, Monthly Review Press: New York and London, 1968; Fernando Cardoso, Enzo Faletto, *Dependency and Development in Latin*

Присталице теорије зависности идентификовале су у својим радовима циклусе економске зависности у које земље у развоју, или земље на периферији, стално упадају, као у неку врсту замке, због неједнаких услова који важе на тржишту радне снаге и природних ресурса за земље у развоју и развијене земље. У исто време, неомарксистички су правили планове како да се спроведе радикална глобална прерасподела плодова индустријализације. Међутим, и једни и други су гледали на неограничени индустријски раст као на пожељну појаву. У то време, једина теорија од утицаја на научне кругове, а да се противила неограниченом индустријском расту, била је теорија самодовољности.⁵⁹⁶ Ова теорија се, уопштено посматрано, заснивала на идеји потпуне аутономије планирања и деловања сваке државе. Конкретизовано на поље међународних односа, такво гледање је довело до предлога о стварању једног радикално децентрализованог система управљања природним ресурсима, који би у потпуности ослободио државе у развоју окова страног дуга, без обзира на последице таквог приступа по даљи економски раст. Међутим, практична имплементација ове теорије није нарочито заживела, осим усамљеног и делимичног покушаја већ помињаног Њеререа у Танзанији током шездесетих година прошлог века.⁵⁹⁷ С обзиром на практичне потешкоће у имплементацији, већ крајем седамдесетих година теорија самодовољности је полако почела да излази из моде на међународноправној доктринарној сцени, а на њеном месту примат је све више преузимала теорија зависности, нарочито код латиноамеричких аутора, како ћемо видети у даљем излагању, док су неомарксистички са заласком Хладног рата такође губили на утицају.

Теорију зависности смо већ овлаш поменули, а сада ћемо се удубити нешто више у објашњење основних постулата ове теорије.

America, Los Angeles: University of California Press, 1973; Samir Amin, *Unequal Development*, Sussex: Harvester Press, 1976; Samir Amin, *Accumulation on a World Scale*, Sussex: Harvester Press, 1974.

⁵⁹⁶ Видети на пример зборник посвећен постулатима ове теорије: Johan Galtung, Peter O'Brien, Roy Preiswerk (eds), *Self-Reliance: A Strategy for Development*, London: Bogle-L'Ouverture Publications, 1980.

⁵⁹⁷ Што је добро описано у студији: Okwudiba Nnoli, *Self-Reliance and Foreign Policy in Tanzania: the dynamics of the diplomacy of a new state, 1961 to 1971*, New York, NOK Publishers, 1978.

Теорија зависности је врло релевантна за објашење структурних узрока сукоба око природних ресурса у савременом међународном поретку. Теоретичари зависности нису имали дилеме око империјалистичког карактера међународног економског права, али су веровали да се тај карактер може изменити постојећим правним инструментима. Начело суверености, као неспорна и темељна норма међународног права, послужила је теоретичарима зависности као механизам за аутономију деловања нових независних држава насталих процесом деколонизације. У складу са основном нормом суверености, те државе су, према схватањима теорије зависности, биле обавезне да прихвате само оне делове међународног права који су у складу са том основном нормом.⁵⁹⁸

Наравно, такав приступ је потпуно у духу и основних начела Повеље Уједињених нација о сувереној једнакости и забрани мешања у унутрашња питања других држава. Није чудно стога, што су новонезависне државе трећег света полагале велике наде у идеју Уједињених нација, очекујући да ће либералне претпоставке слободе, једнакости и неутралности које је та организација промовисала, помоћи њихово пуноправно укључивање у међународноправни поредак и самим тиме и реформу тог поретка како би се уважили њихови посебни интереси. Теоретичари зависности су својим, донекле компромисним ставом према потреби за реформом међународног права, желели да истакну како трећи свет не бежи од интеракције са међународним правом – напротив да жели да му допринесе и обогати га својим вредностима и погледима, па самим тиме и да доведе до правичнијег и ефикаснијег управљања природним ресурсима.⁵⁹⁹

---

⁵⁹⁸ Професор Жорж Аби-Саб (Georges Abi-Saab) је један од најистакнутијих прегалаца овог правца и најзаслужнији је за усвајање резолуције Генералне скупштине УН од 1982. године под насловом „Прогресивни развој начела и норми међународног права у вези са новим међународним економским поретком”, UNGA, Progressive development of the principles and norms of international law relating to the new international economic order, A/RES/37/103, доступно на: <https://digitallibrary.un.org/record/624138?ln=en>, 20.5.2022.

⁵⁹⁹ Нека од најзначајнијих дела у том правцу: CH Alexandrowicz, *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies (16th, 17th, 18th Centuries)*, Oxford: Clarendon Press 1967; Ram Prakash Anand, *Asian States and the Development of International Law*, Delhi: Vikas Publications, 1972; Christopher Weeramantry, *Islamic Jurisprudence: An International Perspective*, London: Palgrave Macmillan, 1988; Surya Prakash Sinha, *Legal Polycentricity and International Law*, Durham: Carolina Academic Press, 1996.

Различите правне традиције земаља трећег света само је требало постепено интегрисати у постојећи систем извора међународног права. Као круна тих теоријских напора настао је покрет „Нови међународни економски поредак“ (НМЕП), управо се користећи дипломатским механизмима УН. НМЕП је имао за циљ да повећа улогу коју су земље трећег света играле у глобалној економији, а контрола над природним ресурсима се у том погледу наметала као кључан корак у остварењу задатог циља.⁶⁰⁰

Може се приметити да су теоретичари зависности оправдано страховали да ће вредности трећег света бити занемарене у даљем развоју међународног економског права и поред постојања правног оквира УН. Истина, када је Повеља УН потписивана након завршетка Другог светског рата на обалама Сан Франциска, економске надлежности јесу изричито припале органима ове организације, али су западне силе истовремено радиле на стварању паралелног система глобалног економског управљања путем споразума у Бретон Вудсу.⁶⁰¹ Највећи део правне теорије из земаља трећег света оштро се успротивио оваквом развоју догађаја, јер су сматрали да су споразуми из Бретон Вудса противни начелима Повеље УН, као и да западне силе свесно избегавају Генералну скупштину УН као орган глобалног економског управљања, у коме би морале да деле власт са земљама у развоју као себи равнима.⁶⁰² Земље трећег света су као реакцију на такав развој догађаја приступиле стварању политичке коалиције Г-77, и иницирале усвајање неколико резолуција Генералне скупштине УН у којој су биле у већини како би реформисале глобални економски систем. Западне земље су одмах у старту оспориле правни карактер оваквих

---

⁶⁰⁰ Можда најдетаљнији приказ циљева покрета дат је у монографији: Mohammed Bedjaoui, *Towards a New International Order*, New York: Holmes & Meier, 1979.

⁶⁰¹ Да подсетимо, 44 државе су под лидерском палицом САД током 1944. године у Бретон Вудсу (*Bretton Woods*), савезна држава Њу Хемпшир (*New Hampshire*), преко присутних делегата постигле споразуме о формирању Међународног монетарног фонда и Светске банке, види на пример: “Creation of the Bretton Woods System”, доступно на: <https://www.federalreservehistory.org/essays/bretton-woods-created> (20.5.2022).

⁶⁰² Clarence Ferguson, “Redressing Global Injustices: The Role of Law”, Frederick E. Snyder, Surakiart Sathirathai, *Third World Attitudes towards International Law: An Introduction*, The Hague: Martinus Nijhoff 1987, 369.

резолуција, што је довело до појаве једног новог термина – „меко право”,⁶⁰³ својеврсног еуфемизма у који се може стрпати готово свака норма којом држава не жели да буде обавезана, а политички није прикладно да је одбаци у потпуности.

Та серија резолуција у Генералној скупштини је постепено почела да уобличава контуре доктрине трајне суверености над природним ресурсима: „Трајна сувереност над природним ресурсима је требало да пружи глобалном југу правну заштиту од нарушавања суверености, како би се исправиле историјске последице колонијалне експлоатације. Конкретно, настојало се да земље у развоју добију прилику да поново испреговарају уговоре о концесијама које су закључиле са великим корпорацијама у области екстрактивне индустрије, или да се из, по њих, неповољних уговора потпуно повуку.”⁶⁰⁴ Такође, начело међународне сарадње у управљању природним ресурсима имало је за циљ да „из домена добре вере пређе у домен правне обавезе”.⁶⁰⁵

У таквим настојањима се препознаје не толико жеља да се међународно право, као оквир за решавање проблема правичног и ефикасног управљања природним ресурсима, у потпуности одбаци, већ да се темељне поставке измене, с обзиром на веру коју је доктрина приступа трећег света међународном праву гајила, у потенцијал међународног права за остварење правичности и ефикасности, само ако би се успело да се правила овог правног система поставе на одговарајући начин.

Међутим, можда је управо због тако нејасног и у суштини противречног става овај покушај реформе пропао. Најчешће се политички пораз Групе 77 на међународном нивоу објашњава бољом координацијом великих и богатих држава које су понудиле „Вашингтонски консензус”,⁶⁰⁶ као замену за циљеве новог

---

⁶⁰³ Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 112-130.

⁶⁰⁴ Nico Schrijver, *Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties*, op. cit., 1.

⁶⁰⁵ Emilio O. Rabasa, “The Charter of Economic Rights and Duties of States”, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, br. 68, 1974, 302-305.

⁶⁰⁶ Израз „Вашингтонски консензус” сковао је економиста Џон Вилијамсон 1989. године, како би означио сет тржишно оријентисаних политика које су међународне монетарне институције (Светска банка и Међународни монетарни

међународног економског поретка.⁶⁰⁷ Независно од тога да ли пораз идеје новог међународног економског поретка треба приписати недоследностима и недовољном разумевању суштине питања од стране њених твораца или, напротив, ефикасном деловању уједињене опозиције развијених земаља, чини се да је инсистирање Групе 77 на правној аргументацији у критици постојећег система обезбедило да се идеје овог покрета чују у међународној дипломатској арени УН. Стога, иако идеје Групе 77 нису успеле да буду преточене у нови правни поредак, оне и данас остају инспирација за размишљање новим генерацијама правника који долазе из земаља у развоју, и сусрећу се са проблемима неефикасне и неправичне експлоатације природних ресурса у својим државама, која је потпомогнута структурно уграђеним недостацима постојећег међународног права.

Неуспех идеје „Новог међународног економског поретка“ да се избори за бољи статус интереса земаља трећег света у постојећем међународноправном оквиру, постепено је водио теоретичаре ка преиспитивању ставова, па и до питања – да ли су методолошке претпоставке које су стајале иза овог покрета исправне и реалистичне? Иако начелно либерална и неутрална, концепција Новог светског економског поретка деловала је сувише агресивно и револуционарно из перспективе развијених земаља, што је изазвало

фонд) препоручиле за побољшање функционисања тржишта у земљама трећег света након велике економске кризе с краја седамдесетих и почетка осамдесетих година XX века. Фискална дисциплина, тржишно оријентисане реформе домаће привреде, отвореност тржишта за међународну трговину и стране инвестиције постављени су као захтеви за добијање финансијске помоћи за структурно прилагођавање, Belinda Archibong, Brahim Sangafowa Coulibaly, Ngozi Okonjo-Iweala, “How have the Washington Consensus reforms affected economic performance in sub-Saharan Africa?”, доступно на: <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2021/02/19/how-have-the-washington-consensus-reforms-affected-economic-performance-in-sub-saharan-africa/> (20.5.2022).

⁶⁰⁷ Видети више радова који се слажу око овог питања: Robert W. Cox, “Ideologies and the New International Economic Order”, *International Organization*, br. 33, 1979, 257; Roy Preiswerk, “Is the New International Economic Order Really New?”, *Caribbean Yearbook of International Relations*, 1977, 147; Gilbert Rist, “The Not-So-New International Order”, *International development review*, br. 3–4, 1978, 48–51; Kapitalan zbornik urednika Herba Ada: Herb Addo, *Transforming the World Economy? Nine Critical Essays on the NIEO*, Tokyo: UN University, 1988.

њихово политичко удруживање у циљу саботирања остварења основних поставки овог концепта. Такво схватање ситуације могло је да доведе до два сценарија:

- 1) компромисне варијанте, у којој би се земље трећег света одрекле извесних најрадикалнијих захтева у корист интереса развијених држава, а у циљу постизања компромиса око реформе постојећег међународноправног оквира;
- 2) радикализације стања, у којој би се потпуно одбацио постојећи међународноправни поредак и где би се приступило изградњи паралелних правила која би одговарала првенствено интересима земаља трећег света.

Овај други приступ је крајем седамдесетих и током прве половине осамдесетих година прошлог века превладао и заузео средишњу позицију у размишљањима припадника доктрине. Научни радови током овог периода указују на узалудност покушаја реформе постојећег међународног права, јер је очигледно да су сви покушаји у том правцу неславно пропали, те да је систем постављен тако да се земље трећег света, бивше колоније, налазе у непоправљивом положају потчињености.⁶⁰⁸ Чини нам се да је оправдано указивање аутора овог правца на чињеницу да постојећи систем само појачава неједнакости,⁶⁰⁹ иако, наравно, то декларативно не да није циљ већ управо супротно – развијене земље често понављају мантру о потреби уједначеног и одрживог развоја у интересу целокупног човечанства.

Међутим, временом је важније од овог почетног „признања пораза“ постало запажање да највеће последице структурних неправичности међународног права не погађају саме државе трећег света, чије елите можда и имају интереса да одржавају постојеће

---

⁶⁰⁸ Добар преглед у том смислу даје у свом раду: Diane Otto, "Subalternity and International Law: The Problems of Global Community and the Incommensurability of Difference", *Social & Legal Studies*, br. 5, 1996, 337.

⁶⁰⁹ James Gathii, "Neoliberalism, Colonialism and International Governance: Decentering the International Law of Government Legitimacy", *Michigan Law Review*, br. 98, 2000, 96; Antony Anghie, "Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law", *Harvard International Law Journal*, No. 40, 1999, 1; BS Chimni, *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches* Cambridge University Press: Cambridge.

стање због личног профита или уцењености, већ народе трећег света. Будући да се првобитна TWAIL доктрина фокусира на државе, јер је најпрече питање било постизање пуне деколонизације и њено одржавање кроз примену начела суверености и забране мешања у унутрашње ствари, некако је из вида промакло да су нове управљачке елите у младим сувереним државама наставиле да одржавају систем на снази, јер им је омогућавао богаћење, штавише, антизападна реторика коју су ватрено промовисали угодно их је штитила од критике јавности за корупцију, економске промашаје и кршења људских права.⁶¹⁰ Може се закључити да свеобухватна критичка теорија међународног права мора паралелно да заступа интересе и држава трећег света и народа који живе у њима у односу на коришћење природних ресурса, иначе се једна експлоататорска политика само замењује другом, практично са истим последицама. Наравно, такав закључак није лишен практичних потешкоћа, које извиру из саме природе међународног права, као специфичне гране права чија правила стварају државе а не народи.

4. Деконструкција структурне пристрасности општег међународног права кроз TWAIL аналитички оквир

Основни аргумент TWAIL теорије је да неправичности и неједнакости колонијалног времена настављају да делују и у данашњем свету, само под другим именом. TWAIL је у делима својих присталица назван, индикативно, „сумњичавом филозофијом”, јер не види међународно право онако како се оно декларативно представља – као егалитарна, еманципаторна и заштитничка правна дисциплина.⁶¹¹ Напротив, TWAIL тврди да се иза те маске међународног права крије инхерентно опресивни и потчињавајући став према земљама трећег света.⁶¹² С обзиром на такво виђење ствари, TWAIL теорија је прожета осећањем мисије коју је сама себи

⁶¹⁰ Edward Said, *Culture and Imperialism*, Vintage, 1994, 230.

⁶¹¹ Antony Anghie, BS Chimni, “Third World Approaches to International Law and Individual Responsibility in Internal Armed Conflicts”, *Chinese Journal of International Law*, br. 2, 2003, 77.

⁶¹² Makau Mutua, Antony Anghie, “What is TWAIL?”, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, Vol. 94, 2000, 96.

наметнула – да се из међународних односа елиминише та инхерентна обесправљеност трећег света, да се „међународно право трансформише у систем заснован не на сили, већ на правди“.⁶¹³

TWAIL указује да правила међународног права морају да буду прилагођена историјским, културним, политичким, економским и друштвеним контекстима у којима се примењују.⁶¹⁴ Уколико се правила доносе без обзира на те специфичности, сама анализа тих правила у оквиру деловања научне дисциплине постаје искривљена, јер говори о појмовима и концептима из визуре само једног од многих углова гледања на ствари. Уместо тако искривљене правне егзегетике, приступ TWAIL теорије међународном праву је интердисциплинаран, са нарочитим нагласком на историју и разумевање историјских процеса формирања позитивног међународног права. По речима једног аутора: „У процесу историјског развоја међународног права можемо пронаћи многе могућности које су примењиве на садашње односе и потребе“,⁶¹⁵ иако можда те могућности, додали бисмо, противрече тренутној позитивној норми. Избор тих решења не би смео да опет доведе до пристрасних исхода, у којима би интереси слабијих и мање утицајних остали занемарени. Алтернативни избори морају равноправно да буду размотрени од стране теоретичара међународног права, да послуже као аналитичко средство за раскринкавање структурних дефицита позитивноправног решења.

TWAIL доктрина указује како такав начин размишљања не може да дође до изражаја од једне, намерно или случајно, стално одржаване заблуде у дисциплини међународног права. Према тој заблуди, развој међународног права је слика линеарног прогреса, у коме правне норме трећег света представљају примитивну прошлост, а правне норме настале под утицајем развијеног света обећавају напредну будућност.⁶¹⁶ Концепције добре управе, демократије, људских права, одрживог развоја и друге, наводно су цивилизацијска достигнућа

---

⁶¹³ Ibid., 39.

⁶¹⁴ Ibid.

⁶¹⁵ Costas Douzinas, "Theses on Law, History and Time", *Melbourne Journal of International Law*, 2006, Vol. 7, 25.

⁶¹⁶ Dipesh Chakrabarty, *Provincialising Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, 2000, 314.

међународног права која трансформишу и модернизују заостала друштва трећег света. Историјска проучавања међународног права обично приказују европску филозофску мисао као ону кључну компоненту која је учинила међународно право нормативним системом који је у интересу човека и друштва. По речима једног од аутора: „Међународно право буја на плодном тлу културне Европе и полако се усавршава кроз напоре најбољих и најпапетнијих људи”,⁶¹⁷ при чему аутор свакако мисли на кључне представнике дисциплине европског порекла. Европске државе се у класичним радовима европских теоретичара међународног права означавају као изворни субјекти међународног права, ентитети који су од његовог настанка као дисциплине били „део породице нација”.⁶¹⁸ Насупрот томе, међудржавни односи изван западног миљеа обично се изучавају као историјске занимљивости, лишене практичне употребљивости у савременим међународним односима. Интелектуалне традиције великих цивилизација трећег света (персијске, арапске, санскритске итд.) сматрају се у сврху критике позитивноправних решења као небитне.⁶¹⁹ У суштини ради се о империјализму међународног права, који је неправедан, јер не види све културе и народе као подједнако вредне и овлашћене да учествују у стварању правила међународног права.

С друге стране, међународно право прокламује право сваког народа на самоопредељење и једнакост свих држава, па тиме и култура у тим државама, што су темељни принципи без којих међународно право не би ни могло да постоји. TWAIL доктрина истиче да је у пракси резултат тих прокламованих, громопуцатељних принципа врло скроман, да се ради о простој асимилацији других култура и опредељења у западни вредносни модел, односно, уколико се асимилација не може спровести те културе и опредељења се једноставно игноришу, или чак отворено дискредитују.⁶²⁰ Поставља се питање – да ли је дисциплина међународног права, са овим аналитичким апаратом који је на

⁶¹⁷ Annelise Riles, “Aspiration and Control: International Legal Rhetoric and the Essentialisation of Culture”, *Harvard Law Review*, 1993, Vol. 106, 731.

⁶¹⁸ Thomas Joseph Lawrence, *The Principles of International Law*, DC Heath, 1895, 647.

⁶¹⁹ Dipesh Chakrabarty, *op. cit.*, 6.

⁶²⁰ David Kennedy, “When Renewal Repeats: Thinking Against the Box”, *op. cit.*, 416.

располагању, уопште у стању да се упусти у дијалог са различитим културама и опредељењима на један инклузиван начин? Радикална културна разноврсност можда и не може да доведе до практично изводљивог нормативног решења које би имало иоле општости у себи да би се могло назвати правном нормом по карактеру. С те стране гледано, TWAIL много компликује ствари, уноси немир у једноставна нормативна и аналитичка решења.

Догматски посматрано, међународно право је систем заснован на сувереној једнакости својих субјеката. Теоријски наратив о међународном праву је лимитиран овом догмом, и не може сам по себи да обухвати сву сложеност међународних односа, испуњену фактичким неједнакостима и противречностима. Када је у питању коришћење природних ресурса, начело суверене једнакости би у пракси доводило до решења по којима свака држава има подједнако право, али и могућности експлоатације ресурса који се налазе на њеној територији. То ни на први поглед није тако, али се за потребе наше расправе логично поставља питање – која уопште теоријска основа може да оствари идеју суверене једнакости у пракси?

TWAIL теорија трпи разне идеолошке утицаје, од постколонијализма, преко постмодернизма, структурализма, марксизма и сличних критичких праваца. Међутим, за чисто правну анализу ове теорије, најважније је истаћи како она схвата међународно право првенствено као конструкцију засновану на језику, понашању и уверењима,⁶²¹ не свдећи га на прост нормативни скуп уговора и обичаја, што за последицу има знатно сложенију и нијансиранију анализу међународног права. По речима Дејвида Кенедија: „Нажалост, професија међународног правника често својим поступцима доводи до супротних резултата у односу на прокламоване циљеве правде и једнакости ... ретко се среће неки експерт за међународно право који се истински интересује за проблематику геноцида, загађења или рата, али истовремено је несумњиво јасно да доктринарна и институционална машинерија међународног права може и уме да буде врло корисна за многе који се из материјалних интереса упуштају у истраживачке пројекте у

---

⁶²¹ Deborah Cass, "Navigating the Newstream: Recent Critical Scholarship in International Law", *Nordic Journal of International Law*, 65, 1996, 341.

овим областима”.⁶²² По нашем мишљењу, није то само ствар интересне везаности, склоност теорије ка размишљању у стандардним обрасцима сасвим је природна појава, те није чудно ако се на примедбе да неке ствари у постојећем нормативном оквиру не функционишу, одговара рецептима који прописују усвајање више норми по истом калупу, бесомучну проверу функционисања у пракси већ доказано неуспешних концепата и разглабање до у недоглед скупова међународних правника о томе зашто ствари не функционишу, без способности да се открије суштина проблема. Опет, да парафразирамо Кенедија, заједнички идеали професије лако постају професионална уображеност.⁶²³

Марти Коскениеми (*Koskenniemi*) је кроз своје теорије структуре међународноправног аргумента и неодређености међународног права такође извршио утицај на TWAIL теорију. Према Коскениемију, неосновано се прави разлика између субјективности политике и објективности права.⁶²⁴ Иако се међународно право представља као нормативни систем заснован на објективности, Коскениеми то оспорава и тврди да у сваком конкретном случају који се постави пред систем међународног права, не може да се пронађе објективно решење, јер се у самој структури међународног права налазе уграђене субјективности које су на првом месту и довеле до проблема.⁶²⁵ Коскениеми је велики релативиста, и његови закључци доводе до знатних компликација за било какву идеју апсолутних вредности међународног права. Линијом његове аргументације, долази се до идеје да се доктринарни напори могу упрегнути да подрже било какву теорију међународног права, било какав правни исход. Често се цитира његов став да је међународно право јединствено бескорисни механизам за критиковање или оправдавање међународних односа.⁶²⁶

---

⁶²² David Kennedy, “When Renewal Repeats: Thinking Against the Box”, op. cit., 443.

⁶²³ David Kennedy, “‘Keynote Address’ from the Albany TWAIL Conference”, *International Community Law Review*, 2007, DOI: 10.1163/187197407X261368.

⁶²⁴ Martti Koskenniemi, *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 23.

⁶²⁵ *Ibid.*, 9.

⁶²⁶ *Ibid.*, 48.

С обзиром на то да и Коскениеми у великој мери гради своју теорију на идеји међународног права као првенствено језичкој конструкцији, његови ставови се у великој мери преклапају са идејама TWAİL теоретичара. Коскениеми управо због природе језика, као никада потпуно прецизног медијума комуникације, долази до закључка да је и међународно право увек испуњено неодређеностима. TWAİL теорија се надовезује на идеју неодређености међународног права и указује како се те језичке неодређености надокнађују методама систематског, циљног или контекстуалног тумачења, при чему западни погледи на свет и западне вредности постају доминантан предмет тумачења.⁶²⁷ Из тог разлога, интереси и вредности трећег света падају у други план. Осим тога, Коскениемијева разматрања годе уху TWAİL теоретичара и на оном месту где он говори о либералној политичкој теорији која лежи у основи вредносног система међународног права као још једном од узрока његове неодређености.⁶²⁸ Коскениеми на следећи начин деконструише либерализам: „Тешко је посматрати либерализам као једну реалну основу међународног права, јер ни сам либерализам не даје себи статус неке велике политичке теорије. Либерализам тврди да је аполитичан, па чак и непријатељски настројен према политици“.⁶²⁹ На другом месту, Коскениеми наставља и објашњава како је либерализам обично процесно начело, „само једна објективна неутрална форма чију садржину испуњавају различите стварне политичке теорије које се у оквиру те форме боре за утицај“.⁶³⁰ Међутим, кроз историју међународних односа често видимо како се либерализам као политичка идеја истиче насупрот алтернативним концепцијама међународног права, са којима је у конфликту по природи ствари. Либерализам прихвата само одређене нормативне концепте попут слободе и суверенитета, а одбацује многе друге. Либерализам, додуше, не покушава да објасни зашто суверенитет мора да постоји, он га једноставно претпоставља

---

⁶²⁷ Antony Anghie, BS Chimni, "Third World Approaches to International Law and Individual Responsibility in Internal Armed Conflicts", *op. cit.*, 101.

⁶²⁸ Martti Koskenniemi, *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, *op. cit.*, 47.

⁶²⁹ *Ibid.*, 47.

⁶³⁰ *Ibid.*, 64.

као неопходног за одржавање било какве идеје међународног поретка уређеног међународним правом. Међутим, чак ни тако темељне идеје као што су суверенитет и слобода, не остају поштеђене преиспитивања од стране теоретичара TWAIL-а.

Управо идеје суверенитета и слободе, кроз визуру ове теорије, настају током колонијализације трећег света, и затим опстају као инструменти продужења ефеката те колонијализације само у савременом облику. Либерална визија међународног права, представљајући се наоко као вредносно неутрална, заправо крије своје суштинске моралне и политичке поставке које су пристрасне. Иначе је незамисливо да је, упркос постојању либерализма у основама међународног права, дошло до појава попут колонијализма, ропства, апартхејда, као и да су се те појаве толерисале као акти држава, па чак у понеким теоријским делима, на либерализму заснованим, и оправдавале.⁶³¹ Либерална филозофија је у великој мери одговорна и за извргавање руглу савремених правила употребе силе, када се након завршетка Хладног рата прибегло, на наводно неутралним и универзалним начелима заснованој, „хуманитарној интервенцији“, као оправдавању у суштини агресивних империјалистичких ратова.⁶³² У оквиру TWAIL теорије могу се пронаћи ставови који оштро критикују либерализам као једну морално испразну филозофију, која уз то још покушава лицемерно да се наметне као водећа морална филозофија остатку света.⁶³³

Критичка правна теорија се такође бавила улогом језика у конструкцији међународног права и следствено утицала на TWAIL. Суштина овог теоријског приступа се може свести на закључак да језик није само средство тумачења, већ и креирања правне норме: „Уколико је право низ језички уобличених аргумената, онда процес

---

⁶³¹ Одлична студија о том питању садржана је у делу: Uday Singh Mehta, *Liberalism and Empire: A Study in Nineteenth-Century British Liberal Thought*, Chicago: Chicago University Press, 1999.

⁶³² Види: Mihajlo Vučić, „Podobnost humanitarne intervencije kao pravne norme“, *Žaklina Novičić, Upotreba sile u međunarodnim odnosima*, 2018, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 242.

⁶³³ Balakrishnan Rajagopal, “Counter-Hegemonic International Law: Rethinking Human Rights and Development as a Third-World Strategy”, *Third World Quarterly*, Vol. 27, 2006, 773.

стварања правних концепата лежи у самој расправи или дискусији о аргументима за и против неког решења, а не у стварном понашању држава, свести о правној обавезности или сагласности да се обавежу нормом”.⁶³⁴ Слично Коскениемијевој дихотомији међународноправног аргумента, која константно осцилира од апологије ка утопији, концепција језика у критичкој правној теорији је уређена као низ бинарних аргумената који у целини чине правни дискурс, у чијој основи леже поларизоване, непомирљиве позиције, између којих се повремено постижу компромисни језички облици који творе конкретне правне норме.⁶³⁵ На једном полу лежи аргументација која представља оправдавање (апологију) понашања пре свега оних богатих и моћних, чије понашање има тежину и оставља трага, па га међународно право може регистровати у свом сензорном инструментаријуму „праксе држава”. На супротном полу налазе се аргументи који заступају опште интересе целог човечанства, а у суштини штите интересе оних слабих и немоћних (утопија). Правна аргументација обликује ставове обе стране и константно осцилира између та два екстремна пола, у сваком временском тренутку када правна норма настаје, она је негде између, више или мање померена ка једном од полова, те тако настаје позитивноправна норма. Такво разумевање природе међународноправног поретка за последицу има отвореност ка сталном преиспитивању норме, поновном тумачењу и реформи правног система у настојању да се постигне ефикаснији компромис. Међутим, у оквиру саме критичке теорије се истиче да такво, у суштини дијалектичко схватање динамике међународног права не оставља простора за развој нових приступа проблему.⁶³⁶

Сви ови увиди у структуру аргумената TWAII-а нам говоре да је постојање различитих политичких избора главна преокупација ове теорије. Различити политички избори у вези са управљањем природним ресурсима морају бити размотрени паралелно и сваки

⁶³⁴ Deborah Cass, *op. cit.*, 359.

⁶³⁵ Види за ширу расправу о овом питању: *Ibid.*

⁶³⁶ И сам Коскениеми то признаје у свом делу, Martti Koskenniemi, *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, *op. cit.*, 456; Исту ствар примећује и Кенеди: David Kennedy, “When Renewal Repeats: Thinking Against the Box”, *op. cit.*, 370–371.

за себе, без аутоматског прихватања постојећих, идеолошки једностраних концепата као јединих легитимних. Међутим, у тренутку када се избор направи, тада нестаје дисциплинарне неутралности, која се у огледа у тој сталној динамичној осцилацији Коскениемијеве апологије и утопије, односно теорије бинарних избора критичке школе. Зато чиста критичка теорија не може да остане доследна својим методолошким концептима ако се определи за неки вредносни избор трајно. Међутим, TWAIL иде и даље од ове дисциплинарне неутралности. Будући да у његовој основи лежи потрага за правичношћу у расподели ресурса између богатог и сиромашног света, или истинској сувереној једнакости у контроли над њима од стране државе и народа, TWAIL се нужно у једном тренутку сукобљава са чистим критичким теоријама које желе да остану изван тих избора. Критичка теорија чак сматра да је узалудно кроз правне инструменте тражити правду.

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века објављено је неколико радова TWAIL провенијенције, који су питања расе и етничког порекла повезали са покретом за људска права и кроз ту призму кренули да се залажу за критичка преиспитивања и реформу међународног права – такозвана „мањинска” теорија и политика.⁶³⁷ Међутим, Кенеди је у својим делима критиковао такву теорију као пројектну и активистичку, која не може свеобухватно да појми проблеме међународног права, иако је потпуно у праву када указује на постојање дискриминације у нормама међународног права засноване на класи, раси, полу, етничкој припадности и другим основама: „Не желим да кажем да та врста мотива (нпр. расна, класна или полна дискриминација) не постоји – али је управо фокус на њихову очигледну егзистенцију оно што нам одвлачи пажњу од дубљих модела понашања на која желим да укажем. Оно што ја желим да критикујем су начини како се међународним правом прикривају интереси који стоје иза тих дискриминаторних мотива, а не сама дискриминација која је само материјални израз тих интереса”.⁶³⁸ Критичка теорија се концентрише на унутрашњу структуру правног резонавања, а не толико на спољне еманације тог резона, који могу да се јаве у облику разних друштвених

⁶³⁷ Види на пример: Jose Bracamonte, “Foreword: Minority Critiques of the Critical Legal Studies Movement”, *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 1987, Vol. 22, 297.

⁶³⁸ David Kennedy, “When Renewal Repeats: Thinking Against the Box”, *op. cit.*, 361.

неједнакости и сукоба – сиромаштво, тоталитаризам, расизам, сексизам, болести, глад, разлике у приходима, и наравно, наша тема у овој расправи – неправична или неефикасна економска експлоатација природних ресурса која за последицу има конфликте. TWAIL иде корак даље, он преузима анализу критичке теорије о структури правног резоновања да би раскринкао интересе који леже иза ових неједнакости и сукоба, али онда удара непосредно на њих настојећи да их промени реформом правних инструмената која би остварила идеале материјалне правде, барем онако како је TWAIL теорија схвата. У том смислу и TWAIL је пристрасан, као и либерализам, али се тога не стиди, јер сматра да је морал на његовој страни.

Коначно, када говоримо о структури критичког оквира TWAIL-а, не смео губити из вида да цела поента TWAIL теорије лежи у могућности да њихова порука дође до ушију саговорника из развијеног света, јер се измене у међународноправном поретку морају постићи новим консензусом. Да ли то подразумева да TWAIL мора да се „вестернизује“ како би проговорио заједничким језиком правног аргумента који би био разумљив супротној страни? У оквиру критичке теорије међународног права, једна подврста под називом „Студије потчињености“ (*Subaltern Studies*), заступа мишљење да није толико проблем TWAIL-а у томе што нема могућности да се његова реч чује (подоста међународних форума где се земље трећег света могу изразити константно је у функцији у оквиру светске дипломатије), већ што се на његовом језику и у његовом жаргону не може пренети жељена порука (језик међународног права је опет привилегија богатог Запада).⁶³⁹ Према томе, TWAIL критичари долазе у ситуацију да морају да се изразе у координатама западњачке мисли, која је неадекватна да саопшти њихове идеје, јер другог језичког инструмента у међународним односима на располагању немају: „Суочени смо са ситуацијом у којој морамо да дух наших идеја пренесемо језичким средствима која нису наша”.⁶⁴⁰ Да ли је замислив сценарио да се поред западних интереса одбаце и западна средства комуникације, да се сам језик међународног

⁶³⁹ Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?”, Rosalind C. Morris (ed.), *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*, New York: Columbia University Press, 2010, 21–78.

⁶⁴⁰ Usha Natarajan, “Third World Approaches to International Law and the environment”, Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos, Victoria Brooks (eds.), *Research methods in environmental law*, Edward Elgar Publishing, 2017, 226.

права измени у складу са интересима и вредностима трећег света? Да ли је могуће замислити међународноправни поредак у коме су доминантни филозофски концепти из Индије, Кине, арапског света, афричких цивилизација, а не западноевропски? Где је ту онда опет компромис и да ли би се онда говорило о доминацији тих модела над европским културним моделима у уређивању начина на који функционише систем глобалног управљања? Међутим, независно од таквих, утопијских сценарија, системи вредности, друштвене филозофије и традиционалне институције других великих цивилизација, осим западноевропске, морају да се макар узму у обзир када се формирају правила међународног права, како би се посебни локални контексти и интереси пронашли у садржини тих правила и имали могућност да се њиховом применом правично реализују.

5. Однос TWAIL-а и савременог права животне средине

Проблем са применом TWAIL аналитичког оквира на природне ресурсе је што нема много материјала на основу кога би се могла градити анализа, јер се аутори у овој области ретко непосредно баве питањима управљања, контроле и очувања природних ресурса. У томе је и разлика савремених TWAIL теоретичара у односу на покрет Новог светског економског поретка, који је, како смо видели, управо природне ресурсе стављао на прво место борбе за интересе трећег света. Како је пак право заштите животне средине почело да добија на теоријској популарности у међународноправној заједници крајем прошлог и почетком XXI века, тако се и повећавао број радова који користе аналитички оквир TWAIL да се позабаве различитим аспектима животне средине, па последично и природних ресурса.

Може се констатовати да је почетни став према новонастајућој грани међународног права – еколошком праву или праву животне средине, био прожет извесним скептицизмом, где су TWAIL теоретичари иза те идеје видели жељу развијеног запада да, науштрб економског развоја трећег света, исправе своје катастрофалне грешке које су довеле до пропадања земљиних екосистема.⁶⁴¹ Тако је, рецимо,

---

⁶⁴¹ Anil Agarwal, Sunita Narain, "Global Warming in an Unequal World: A Case of Environmental Colonialism", *Earth Island Journal*, Vol. 39, 1991, DOI:10.1093/oso/9780199498734.003.0005.

1987. године, док је у западним доктринарним круговима расла популарност и одушевљење идејама о неком „Светском самиту“ посвећеном планети, из пера једног од познатијих аутора из трећег света изашао чланак који завређује својом бритком анализом да га на овом месту нешто исцрпније цитирамо:

„Између развијених и неразвијених, богатих и сиромашних, ситих и гладних, постоје оштре и огорчене разлике ... како се начин живота и потрошачке навике богатих земаља и народа преносе до најудаљенијих делова трећег света, природно је да нарастају жеље да се те навике и начин живота имитирају ... сиромашне земље су успеле да схвате да једини начин да се избеаве из дуготрајног и понижавајућег потчињеног положаја лежи у њиховој индустријској бази ... слично као што је то учињено у Северној Америци и Европи, независно од последица по животну средину ... Еколози су ужаснути помишљању на ризике који се називају на хоризонту ако би више од две трећине „бедних и понижених“ покушало да живи налик Европљанима, Јапанцима или Американцима. Између тешких окова сиромаштва трећег света и сталне трке за богатством у развијеним земљама, за многе интелектуалце, будућност изгледа налик затвору“.⁶⁴²

Од времена стицања независности, бивше колоније и народи трећег света покушали су да крену развојним путевима које су пре њих утабале развијене државе запада, мислећи да је то једини могући пут избављења из сиромаштва, потчињености и обесправљености на међународном нивоу. У исто време, развијени свет је постепено почео да схвата да је такав развој скопчан са неодрживим ризицима по животну средину, који прете настанком непоправљиве штете планетарних размера. Због тога се проблематика управљања природним ресурсима од старта налази стешњена између аргумената богатих држава, које захтевају ургентну и строгу агенду у циљу заштите остатака здраве животне средине, и аргумената сиромашних и индустријски слабо развијених земаља, које инсистирају да је искорењивање сиромаштва приоритет над приоритетима, као и да развијене земље морају да понесу терет

---

⁶⁴² Ram Prakash Anand, “Valedictory Address”, Ram Prakash Anand, Rahmatullah Khan, S. Bhatt (eds), *Law, Science and Environment*, Lancer 1987, 266–267.

одговорности за еколошку штету коју производе услед глатког функционисања својих напредних економија. Док се научници с једне стране линије раздвајања упињу да докажу научне истине о загађењу и неопходностима поштовања циљева заштите животне средине, истовремено су дипломатски механизми и развијених држава и међународних институција упрегнути да наговоре, охрабре, помогну, па понекад и припрете сиромашнима да не скрену са пута одрживог развоја.

Према томе, идеје које су у срцу права заштите животне средине, од својих првих корака наилазе на снажне отпоре, јер се перципирају као неправедне и лицемерне. У годинама које су претходиле Светском самиту у Рио де Жанеиру 1992, међународни правници из трећег света су упорно инсистирали на претходно цитираним опсервацијама и успели да се изборе у завршним документима Самита за делимично остварење својих интереса, кроз два носећа начела савременог права животне средине. Начело заједничких али различитих одговорности и начело одрживог развоја су делимично задовољили интересе земаља у развоју, јер су признали неодвојиву испреплетеност животне средине и развоја, преbacили примарну одговорност за накнаду еколошке штете на државе које су је изазвале, и одредили већи терет одговорност за богатије земље које поседују веће економске и технолошке капацитете за еколошку борбу.⁶⁴³ Међутим, мало је тога након Рио постигнуто да се ови јасно и релативно правично дефинисани концепти, сада већ правно обавезујући, имплементирају на начин који би остварио циљеве у пракси. Штавише, чини се да је све дубљи јаз између научног наратива о потреби хитног деловања у циљу сузбијања последица климатских промена и очувања биолошке разноврсности, с једне стране, односно потребе за реформом постојећих правила и институција у циљу остварења социјалне правде, с друге стране.

Па опет, и поред тих разлика народи трећег света су све више изложени, а вероватно су и највеће глобалне жртве, штетних последица климатских промена, пропадања животне средине и уништавања природних ресурса. Све су већи проблеми у

---

⁶⁴³ Види више код: Михајло Вучић, *Механизми остваривања начела неузроковања штете у пракси управљања међународним водотоковима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 149–152.

снабдевању чистом водом, храном, енергијом, све је горе стање квалитета ваздуха, природних станишта, и општег здравља људи који живе у земљама трећег света. Било је само питање времена када ће се појавити радови засновани на аналитичком оквиру TWAIP, који ће почети да критикују развој правила нове и динамичне гране међународног права животне средине, заједно са њеним последицама по статус земаља и народа трећег света.

Када су Сједињене Америчке Државе извршиле агресију, а потом и окупацију Ирака 2003. године, наизглед је деловало да тај оружани сукоб нема много везе са националном безбедношћу САД. Међутим, није далеко од истине рећи, да је суштина тог сукоба управо у борби за природне ресурсе и да је идеална за проучавање из TWAIP перспективе. Ирак је територија богата фосилним горивима, једним од најзначајнијих природних ресурса у савременој глобалној економији. Дуги низ година, готово читаво столеће, био је изложен утицају великих сила које су у великој мери деформисале политичко-правну инфраструктуру ове државе, могућности становништва Ирака да за себе обезбеди довољну количину енергије, воде, хране и средстава за живот, као и способност тог становништва да се избори са климатским променама, иако живи у једном од водом и храном најсиромашнијих региона света. Случај Ирака није остао усамљен. Године су пролазиле, а сукоби у земљама са сличном ситуацијом у вези са природним ресурсима су се низали. Либија, Сирија, Венецуела – само су неки од примера. У сваком од тих сукоба може се препознати дихотомија интереса коју TWAIP упорно истиче. Док богате државе својим политичко-правним интервенцијама извлаче несразмерно велике користи од експлоатације природних ресурса, сиромашне државе се гуше у проблемима недостатка ресурса, пропадања животних услова за локално становништво и економских ломова. Међународно право животне средине требало би донекле да ублажи ову дихотомију, јер пружа извесне могућности сиромашним државама које су богате природним ресурсима да пруже отпор оваквом стању ствари, да кроз грађански активизам, научну критику и државну дипломатију инсистирају на заштити природних ресурса која се гарантује нормама ове гране права, и да покушају да измене основне поставке на којима почива глобални капитализам, глобализована економија и динамика светског економског развоја.

Међународно право животне средине се убрзано развија, паралелно делује са неким другим комплементарним гранама међународног права, попут људских права, како би пружило нове могућности за управљање природним ресурсима у земљама трећег света. Сувише је ограничен став који одбацује у потпуности међународно право животне средине као једну техничку ствар, која представља разоноду теоретичара права из најразвијенијих земаља света. Чини се да нема бољег језичког инструмента у овом тренутку у систему међународног права, те је у интересу и правника из земаља трећег света да се упознају са свим приликама које ова грана међународног права нуди за сарадњу, али и замкама неједнакости које су у њега већ уграђене. Алтернативни приступи међународном праву, које уређује питања природних ресурса, могу да преусмере правце расправе са бесплодних и често нејасних техничких зачкловица ка суштини проблема, због ког уопште долази до пропадања природних ресурса и сукоба око њиховог начина коришћења. Немогућност међународног права животне средине да постигне обавезност својих правила у многим приликама, као што је то рецимо било 2015. године током Париских преговора о клими, када обавезујући циљеви емисија гасова стаклене баште нису договорени, не треба нужно да подразумева и сувишност или бескорисност ове гране права. Наравно, није ту само проблем климе – међународно право животне средине остварује скромне или занемарљиве резултате и на пољу борбе за очување биодиверзитета, спречавања сече шума или дезертификације. Политика права животне средине не само да не остварује прокламоване неуспехе већ и често баца у директну конфронтацију представнике развијених земаља и земаља у развоју на дипломатским преговорима о усвајању инструмената овог права. Међутим, то не значи да међународно право животне средине није способно да спречи опште пропадање природних ресурса и да управља сукобима око ресурса. Наша планета је неповратно премрежена економским ланцима који се пружају у низу – од поступака екстракције ресурса, производње, потрошње и управљања отпадом, где се различити привредни интереси међусобно надопуњују и приближавају развијене и неразвијене више него што је то на први поглед видљиво. Према томе, теоријска критика постојећег глобалног оквира за управљање природним ресурсима, по нашем мишљењу, не би требало у

потпуности да одбаци позитивноправна правила која у највећој мери припадају корпусу међународног права животне средине. Уместо тога, теоријска критика би, из аналитичког угла TWAİL приступа међународном праву, требало да преиспита филозофске и вредносне претпоставке међународног права животне средине.

На основу нашег прегледа чисто правних теоријских радова у овој области, можемо констатовати да су теоретске студије које се баве историјским и филозофским темељима међународног права животне средине релативно ретке,⁶⁴⁴ поготово на почетку развоја нормативе у овој области, која се иначе врло динамично развијала у првих пар деценија. Наишли смо на радове који, следећи савремене политиколошке теорије, сагледавају ову правну грану из другачијег угла, али без преиспитивања њених основних претпоставки.⁶⁴⁵ С друге стране, значајан број радова је објављен у области еколошке етике,⁶⁴⁶ критичке географије (научне дисциплине која, између осталог, истражује значења места и конструктивне улоге права у природном свету),⁶⁴⁷ политичко-економских разматрања екологије,⁶⁴⁸ и историјских радова који улазе у корене настанка еколошког покрета на међународном нивоу.⁶⁴⁹ Кашњење чисто правних теоретичара за другим поменутиим дисциплинама управо је донекле

---

⁶⁴⁴ На нивоу унутрашњег права, наравно, првенствено у развијеним земљама, чешће се јављају радови, да издвојимо само неке: Sean Coyle, Karen Morrow, *Philosophical Foundations of Environmental Law*, Hart Publishing, 2004; Jane Holder, "New Age: Rediscovering Natural Law", *Current Legal Problems*, Vol. 53, 2000, 151.

⁶⁴⁵ Ту доминирају различите постмодернистичке теорије, првенствено феминистичке, види на пример: Elaine L. Hughes, "Fishwives and Other Tails: Ecofeminism and Environmental Law", *Canadian Journal of Women and the Law*, Vol. 8, 1995, 502.

⁶⁴⁶ Brian Swimme, Mary Evelyn Tucker, *Journey of the Universe*, New Haven: Yale University Press; Mike Smith, *Against Ecological Sovereignty*, Minneapolis: Minnesota University Press, 2011; Timothy Morton, *Ecology without Nature*, Harvard University Press, 2009.

⁶⁴⁷ Noel Castree, *Making Sense of Nature*, 2014; David Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference*, Blackwell, 1996; Nicholas Blomley, *Law, Space, and the Geographies of Power*, Guilford Press, 1994.

⁶⁴⁸ Jane Bennett, *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Duke University Press, 2010.

⁶⁴⁹ William Beinart, Lote Hughes (eds.), *Environment and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2007; Richard Grove, *Green Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

ублажено применом TWAIL аналитичког оквира у теоријским радовима у последњој деценији XXI века. На самом почетку протекле деценије, 2011. године, у радовима у једном престижном међународном зборнику постављена је теоријска веза између права и екологије на начин који су аутори назвали друштвено одговорном правном науком о екологији.⁶⁵⁰ Неколико година касније, пар теоретичара је у свом раду анализирано историју међународног права животне средине са посебним освртом на утицаје европске колонијалне праксе и филозофске идеје европског националног романтизма на ову грану права.⁶⁵¹ У једном од најзначајнијих зборника, који је окупио велики број теоретичара пореклом из земаља трећег света, 2015. године је описано како многобројни проблеми који доводе до сукоба око ресурса – историјске неправде; отежани приступ води, храни и енергији; домородачка права; стране инвестиције и међународна трговина; корпоративни интереси екстрактивних индустрија; загађење и климатске промене које умањују ресурсну основу; нарушавање људских права локалног становништва – прелазе границе могућности постојећег међународног права животне средине да понуди задовољавајући одговор.⁶⁵² Истовремено, ова група аутора не одбацује међународно право животне средине као инструмент побољшања интереса трећег света и правичније експлоатације ресурса. У оквиру зборника предлажу се побољшања у смислу редистрибуције природног богатства и подстицаја за бржи економски развој земаља трећег света.

На крају овог кратког прегледа, истакли бисмо пројекат „Лоцирање природе“ (*Locating Nature*), у оквиру кога је у периоду од 2013–2018. године објављен низ радова, који су, према речима аутора, за циљ имали да унесу „један нови методолошки поглед на опште међународно право и посебно међународно право животне

---

⁶⁵⁰ Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos (ed.), *Law and Ecology: New Environmental Foundations*, Routledge 2011.

⁶⁵¹ Stephen Humphreys and Yoriko Otomo, “Theorising International Environmental Law”, Florian Hoffmann, Anne Orford (eds.), *The Oxford Handbook of International Legal Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2016, DOI: 10.1093/law/9780198701958.003.0040.

⁶⁵² Shawkat Alam, Sumudu Atapattu, Carmen G. Gonzalez, Jona Razzaque, (eds.) *International Environmental Law and the Global South*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

средине”.⁶⁵³ Наслањајући се на традицију критичке школе међународног права, истиче се како међународни правници, заслепљени помало мисионарском улогом коју су сами себи доделили у погледу решавања проблема животне средине, нису обратили довољно пажње на улогу коју сама дисциплина међународног права има – на стварање штетних и неодрживих образаца понашања.⁶⁵⁴ У суштини, проблеми животне средине се углавном третирају као проблеми које треба да решавају међународни правници нарочито специјализовани за област животне средине, али је идеја овог пројекта, којом се инспиришемо и ми у нашем истраживању у овој монографији, јесте да је улога животне средине, и природних ресурса као њеног саставног дела, изузетно утицајан фактор у формирању општих међународноправних концепата као што су сувереност, развој, својина, људска права, па чак и ширих појмова попут глобалне економије. Такав приступ је, као што смо показали у овом прегледу, потпуно у духу изворног TWAIL приступа међународном праву, који указује на колонијално наслеђе као на основни елемент структуре савременог међународног права, који у највећој мери ствара узроке неправичности и противречности у његовом функционисању.

---

⁶⁵³ Usha Natarajan, *op. cit.*, 234.

⁶⁵⁴ *Ibid.*

IX СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Примери који следе биће искоришћени у сврху доказивања извесних хипотеза постављених у досадашњем току излагања. Изабрани су примери две различите државе у којима је дошло до сукоба око природних ресурса из различитих узрока, али са сличним последицама – неефикасности у коришћењу ресурса и умањењу користи по становништво чије благостање и друштвени развој зависе од правилног управљања ресурсима. ДР Конго је држава у којој већ дуже време влада стање изузетне друштвене нестабилности, праћене оружаним сукобима унутрашњег и међународног карактера. Одличан је пример у пракси како се природни ресурси јављају као узрок оружаних сукоба, средство за њихову ескалацију и пратеће негативне појаве попут кријумчарења и незаконитог присвајања прихода од ресурса као саставног дела сваког оружаног сукоба. Ако је ДР Конго пример како слабост државних институција доводи до незаконитих, нелегитимних и неправичних модела управљања ресурсима, друга студија случаја коју прилажемо је на неки начин обрнути пример, где се државна политика заснива на незаконитим, нелегитимним и неправичним моделима експлоатације природних ресурса. Мексико је изабран као карактеристичан пример праксе „екстрактивизма“ у којој се управљање и коришћење природних ресурса спроводи супротно интересима локалног становништва које од ресурса највише зависи, што доводи до друштвених напетости у троуглу државна власт–концесионар експлоатације природних ресурса–локално становништво.

1. ДР КОНГО – Природни ресурси у хаосу оружаног сукоба

Демократска Република Конго (ДРК) је једна од неколико афричких држава у којима се сукоби око ресурса јављају у свом најинтензивнијем, оружаном виду, и то кроз тространу схему коју смо поставили у поглављу о претпоставкама сукоба – природни ресурси су узрочник унутрашњег оружаног сукоба у ДРК, подстакли

су распламсавање латентних друштвених напетости и омогућили преливање сукоба и преко граница ДРК, и коначно, постали главни извор прихода за финансирање дејствовања наоружаних недржавних актера. Бројни извештаји експертских комисија Уједињених нација, невладиних организација, и заинтересованих медија, јасно су уочили блиску везу између сукоба и модела експлоатације природних ресурса на територији ове државе.

ДРК је једна од најбогатијих афричких држава када су природни ресурси у питању. Бакар, дијаманти, кобалт, колтан и злато проналазе се у огромним количинама.⁶⁵⁵ Међутим, и поред таквог изобиља, ДРК је једна од најсиромашнијих држава на свету. Бруто друштвени производ се у последњој деценији креће у скромним размерама између 30–40 милијарди америчких долара. На лествици Индекса људског развоја УН, ДРК заузима 176. место од укупно 188 држава, а процењује се да око 70 процената становништва живи испод границе сиромаштва.⁶⁵⁶

Током 90-их година прошлог века два унутрашња оружана сукоба су разорила земљу, а ни данас, и поред мировног уговора закљученог између сукобљених страна 2003. године, мир није у потпуности завладао, поготово на истоку земље где се редовно изводе оружана дејства и циљано нападају цивили. Последица перманентног конфликтног стања су поремећени људски животи, те се процењује да је око 5,6 милиона Конгоанаца у 2021. години било интерно расељено (што је једна од највећих бројки у свету), са још милион сународника у статусу избеглица у суседним државама.⁶⁵⁷

---

⁶⁵⁵ ДРК поседује скоро половину откривених светских резерви кобалта, неопходног састојка у аутомобилској индустрији за производњу електричних батерија, те је 2021. године произвео преко 70% светске производње кобалта. Такође, исте године, ДРК је заузео треће место на листи светских произвођача бакра, заједно са Кином, види више у: Congressional Research Service: "Democratic Republic of Congo: Background and U.S. Relations", доступно на: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R43166> (8.6.2022.)

⁶⁵⁶ Подаци доступни на: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (8.6.2022.).

⁶⁵⁷ U.N. Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UNOCHA), "République Démocratique du Congo: Personnes déplacées internes et retournées", November 2021, доступно на: <https://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/r-publique-democratique-du-congo-personnes-d-plac-es-internes-et-22> (8.6.2022.).

Процењује се да је сваком четвртном становнику ове земље потребна хуманитарна помоћ, што је око 27 милиона људи.⁶⁵⁸ Осим што представља извор емиграције, ДРК је прихватио током година преко пола милиона избеглица и тражилаца азила из суседних земаља, пре свега за време грађанског рата у Руанди и недавно у Централноафричкој Републици.⁶⁵⁹

Током првог грађанског рата који је вођен 1996–1997. године, почели су да се стварају темељи ратне привреде ДРК, која почива на експлоатацији природних ресурса. Разни господари рата почињу да успостављају механизме експлоатације да би финансирали своје војне подухвате. Најпре се успостављају порески системи на територијама под контролом оружаних побуњеника. Опорезује се трговина природним ресурсима као главна привредна грана. Затим се прелази у напреднију фазу где се, у садејству са страним војним силама које су се умешале у сукоб, стављају под контролу рударске области и користи се принудна снага за рударење ресурса.

Тако је побуњеничка група „Збор за демократију“ (*Rassemblement Congolais pour la Démocratie*), у савезништву са Владом и војском Руанде, покушала да оствари монопол над извозом метала, поготово колтана.⁶⁶⁰ Колтан је основна сировина у електронској индустрији (рецимо неопходан је састојак производње паметних мобилних телефона), и током низа година је играо важну улогу у одржавању ратне привреде. Источне регије ДРК обилују изворима колтана које је технички врло лако ископати. Збор за демократију је основао чак и сопствено трговачко друштво, са искључивим правом на извоз колтана. Када је 2000. године друштво основано, цена колтана је изузетно скочила због наглог раста индустрије мобилних телефона и компјутера, те је колтан постао најважнији извор прихода за оружане недржавне актере на истоку ДРК.⁶⁶¹ Само у децембру те

---

⁶⁵⁸ Подаци доступни на сајту Канцеларије УН за координацију хуманитарних активности: <https://www.unocha.org/drc> (8.6.2022).

⁶⁵⁹ Congressional Research Service: “Democratic Republic of Congo: Background and U.S. Relations”, 2, Dostupno na: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R43166> (8.6.2022.).

⁶⁶⁰ Bundeszentrale für politische Bildung: “Case study Democratic Republic of the Congo – Resource wealth, poverty and conflicts”, dostupno na: <http://warpp.info/en/m4/articles/case-study-democratic-republic-of-the-congo> (8.6.2022).

⁶⁶¹ Ibid.

године, поменуто предузеће је зарадило око 1,12 милиона долара од извоза колтана.⁶⁶² Економска експанзија није дуго трајала, па је крајем 2001. године предузеће угашено. Међутим, трговина се наставила преко локалних посредника који су продавали купцима у развијеним индустријским земљама.

Невладине организације и група експерата Уједињених нација су дуго година инсистирале на увођењу санкција на трговину колтаном пореклом из ДРК, међутим Савет безбедности није подржао те предлоге. Наводно је тешко осигурати контролу граница у тако пространој држави. Такође је истакнуто како би санкције на колтан најтеже погодили рударско становништво које би остало без прихода. То је тачно, највећи део природних ресурса, не само колтан већ и дијаманте, злато и друге руде, ископава на стотине хиљада рудара, који раде без опреме и савремене технологије, при чему су бедно плаћени.

Неке државе су прибегле једностраним санкцијама као решењу. У САД је законом уведена нека врста фактичког бојкота на руде и производе засноване на рудама колтана, тунгстена, злата и калаја. Такозвани „Дод-Френк“ закон формално не забрањује трговину овим металима пореклом из ДРК, али обавезује предузећа да јавно објављују извештаје о својим пословним активностима у зонама сукоба у свету, што може да одврати пословне партнере од сарадње ако се из извештаја види да се метали набављају у ДРК.⁶⁶³ И заиста, највећи део електронске индустрије је привремено престао да купује метале из ове области. Међутим, ситуација није у потпуности правно покривена и ризици и даље постоје. Власништво над ресурсима, дозволе за рударење и расподела прихода су често обавијене велом тајне, што спречава правичне и на закону засноване рударске активности у ДРК.

Корени сукоба у ДРК су дубоке друштвене и политичке противречности, али су модели експлоатације природних ресурса свакако подстакли те противречности и наставили да одржавају сукоб, као нека врста погонског горива. Треба имати у виду да је ДРК

---

⁶⁶² Ibid.

⁶⁶³ Article §1502 of the Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (P.L. 111–203, enacted in 2010).

изузетно сиромашна држава, са више од 200 етничких група и слабим, корумпираним државним институцијама, у којој су регионалне силе додатно погоршале стање својим интервенцијама током низа година. Земља се простире на огромној површини од 2.344.885 квадратних километара, што додатно отежава ефикасно државно управљање. Експлоатација природних ресурса је изузетно уносна и многе унутрашње политичке снаге које су у међусобном сукобу, али и стране силе, настоје да је ставе под контролу. Током дугог периода колонијалне доминације европских сила, а нарочито Белгије, велике корпорације су контролисале екстракцију природних ресурса без икаквих консултација са локалним становништвом.⁶⁶⁴

Када је тадашњи Заир стекао независност, Председник Мобуту Сесе Секо је повео кампању национализације, која је требало да стави под контролу младе државе целокупну привреду засновану на експлоатацији њеног природног богатства. Међутим, ауторитарни модел владавине је у том периоду довео до злоупотребе државних предузећа за производњу бакра и дијаманата у сврху финансирања раскошног живота председника и политичке елите окупљене око њега.⁶⁶⁵ Суседне земље су од почетка успостављања граница Заира љубоморно бацале око на његово природно богатство. Тако је неколико пута дошло до интервенција регионалних сила у грађанске ратове у ДРК (1996, 1997, 1998, 2003. године), било путем оружаних побуњеника под контролом тих сила, било путем непосредног ангажмана њихових оружаних снага.⁶⁶⁶ Огромне количине оружја и муниције су на тај начин ушле у земљу и такође допринеле наставку и интензивирању сукоба. У току другог

---

⁶⁶⁴ Добар опис колонијалне експлоатације природних ресурса ДРК за време тзв. „Слободне државе Конго“, која је у пракси функционисала као приватни посед белгијског краља Леополда II, даје у својој студији: Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost*, Mariner Books: 2006. Последице те управе се осећају и данас.

⁶⁶⁵ О чему је писано у западној литератури током 90-их година након пада Мобутуа, види: Steve Askin, Carole Collins, "External Collusion with Kleptocracy: Can Zaïre Recapture Its Stolen Wealth?" *Review of African Political Economy*, Vol. 57, 1993, 72-85. Иако се слажемо да је економско управљање било далеко испод оптималног, не можемо се отети утиску да су те критике делимично ишле као оправдање за његово свргавање у чему су удео имале исте западне силе које су га дотле подржавале.

⁶⁶⁶ Jason Stearns, *Dancing in the Glory of Monsters: The Collapse of the Congo and the Great War of Africa*, Public Affairs, 2012, 117.

грађанског рата, побуњенички лидери са ресурсима богатог истока, подржани од стране суседне Руанде и Уганде, покушали су да државним ударом сруше легално изабрану централну власт у престоници Киншаси.⁶⁶⁷ С друге стране, Ангола и Зимбабве, такође регионалне силе, стале су на страну централне власти.⁶⁶⁸ Обе зарађене стране су искористиле контролу над производњом и прометом природних ресурса у циљу финансирања оружаних операција. Водећи појединци у војном и бирократском апарату почели су да се прекомерно богате.

Први грађански рат у ДРК одвијао се паралелно са истом врстом сукоба у суседној Руанди, у оквиру кога је од стране државних органа под контролом народа Хутуа побијено преко милион припадника народа Тутси и чланова опозиције из редова народа Хуту. Када су Тутси побуњеници успели да преузму власт, више од милион Хутуа је пребегло у ДРК, међу њима и бројни чланови „Интерахамве“, паравојне Хуту организације која је у највећој мери била одговорна за спровођење геноцидних радњи. Нова Влада Руанде је страховала од Хуту екстремиста који су се сада налазили у избегличким камповима у ДРК тик уз државну границу, те је правдала своју војну интервенцију 1996. године потребом да стави под контролу то погранично подручје. Присуство Хутуа из Руанде на истоку ДРК је погоршало односе између конгоанских Хутуа и Тутсија (који се у ДРК још називају и Северни Киву), као и аутохтоних етничких група попут народа Вабембе, и дошљака из редова Јужног Киву, или Банијамуленге народа. Бројне домаће и стране оружане групе су ускоро премрежиле земљу и допринеле интензивирању сукоба и етничких подела у популацији ДРК.

УН су тек 2003. године успеле да усагласе пакет санкција на увоз оружја и муниције, испрва територијално ограничен само на исток ДРК. Временом се безбедносна ситуација донекле стабилизовала, оружане групе су интегрисане у војне формације ДРК или су разоружане, чему су велики допринос дале мировне снаге УН и званична војска ДРК и Руанде. Међутим, некадашњи припадници Интерахамвеа су формирали „Демократске снаге за ослобођење

---

⁶⁶⁷ Ibid., 123.

⁶⁶⁸ Ibid.

Руанде” (*Forces Démocratiques de Libération du Rwanda*), којима су се придружиле друге конгоанске паравојне формације, па се пљачкање цивила и отимање контроле од владиних снага над трговином ресурсима у великој мери наставило. Уследили су бројни међународни споразуми и једна од највећих мировних операција УН свих времена – такозвани MONUC, који је у једном тренутку у свом саставу имао преко 20.000 војника – али се сукоби и даље нису у потпуности окончали.⁶⁶⁹ Експлоатација природних ресурса и даље представља узрок, погонско гориво и извор финансирања оружаних сукоба, а недржавни актери, одметнути од централних власти, контролишу велике рударске области, оснивају привредна друштва за експлоатацију ресурса и наплаћују порезе на трговину ресурса. Круг никако да се затвори.

2. Политика „екстрактивизма” на супрот интереса локалног становништва – случај Мексика

Економска комисија за Јужну Америку и Карибе сматра да је Мексико једна од држава са највећим бројем друштвених сукоба око природних ресурса у овом региону, поготово у рударској делатности.⁶⁷⁰ У последње време је рударска индустрија доживела експанзију – око 50 милиона хектара земљишта је уступљено рударским компанијама на експлоатацију (што је око ¼ територије Мексика), при чему емисије загађујућих материја из рударских операција имају чак 70 процената удела у укупном нивоу емисија на територији Мексика.⁶⁷¹ Тако интензиван развој рударства званично се правда потребом повећања

---

⁶⁶⁹ Види Резолуцију 1756 Савета безбедности УН – “The situation concerning the Democratic Republic of the Congo”, S/RES/1756 (2007), и потоњу резолуцију истог органа 1856, S/RES/1856(2008), која је проширила мандат мисије и на инспекцију рударских постројења и повећала њене персоналне и материјалне капацитете. MONUC је 2010. године добио нову намену, након закључења мировног уговора постао је MONUSCO – мисија УН за стабилизацију уместо раније мисије за одржавање мира (Види Резолуцију СБ УН 1925, S/RES/1925 (2010)).

⁶⁷⁰ Пренето према подацима са сајта невладине организације за праћење сукоба око природних ресурса у Јужној Америци: El Observatorio de Conflictos Mineros de América Latina (OCMAL), доступно на: https://mapa.conflictosmineros.net/ocmal_db-v2/ (8.6.2022).

⁶⁷¹ Víctor M. Toledo, David Garrido, Narciso Barrera-Basols, “Conflictos socioambientales, resistencias ciudadanas y violencia neoliberal en México”, *Ecología Política*, 2015, Vol. 46, 117.

животног стандарда и економског развоја заосталих региона, који су богати природним ресурсима. Иако су неспорне економске користи које настају отварањем нових радних места у рударској индустрији за локално становништво, као и повећањем прихода Владе од извоза ископане руде, постоје и бројне негативне пратеће појаве ових процеса – попут загађења локалне животне средине, индустријских акцидента, и кршења људских права неодговорним и незаконитим поступањем власти и инвеститора.

Влада Мексика привлачи стране инвестиције константним лабављењем или укидањем прописа који регулишу ову грану привреде, као и знатним пореским олакшицама.⁶⁷² У теорији се ова развојна политика назива „екстрактивизам“.⁶⁷³ Све су бројнији и чешћи отпори локалног становништва које предводе научници, лица оштећена рударским операцијама и правни експерти за заштиту људских права. Они настоје да натерају Владу да спроведе неопходне правне реформе које би обуздале политику екстрактивизма и ставиле интересе локалног становништва које живи на територијама богатим налазиштима природних ресурса испред интереса страних инвеститора.

Међутим, рударске операције у Мексику су редовно праћене коруптивним пословима. Рударске компаније и представници власти често склапају нетранспарентне уговоре о концесији, док услови рада запослених у овим компанијама у пракси одступају од законских норми, што има негативног утицаја на здравље и животни стандард локалног становништва запосленог у тим компанијама.⁶⁷⁴ Међутим, некада давање мита није довољно да избори привилегије које прижељкују инвеститори, па рударске компаније не прежу ни од насилне узурпације земљишта од локалних власника ако не успеју

---

⁶⁷² Darcy Tetreault, "Social Environmental Minings Conflicts in Mexico", *Latin American Perspectives*, Vol. 42(5), 2015, 48–66.

⁶⁷³ Malayna Raftopoulos. "Contemporary debates on social-environmental conflicts, extractivism and human rights in Latin America", *International Journal of Human Rights Law*, Vol. 21, 2017, 387–404.

⁶⁷⁴ Sergio Elías Uribe Sierra, Grecia Eugenia Rodríguez Navarro, "México", Equipo Ocmal, Alejandra Díaz, César Padilla (eds.), *Conflictos Mineros en América Latina: Extracción, Saqueo y Agresión*, Observatorio de Conflictos Mineros de América Latina (OCMAL), 2019, 74–84.

да издејствују дозволе за закониту експропријацију.⁶⁷⁵ Као последица такве праксе, јављају се сукоби између локалног становништва и представника страних инвеститора, који се у недостатку воље за дијалогом и правним инструментима решења спора, често завршавају насилно и трагично. Бројни су констатовани случајеви насилних кршења људских права локалног становништва – незаконито затварање, киднаповање, претње, па чак и убиства истакнутих представника цивилног друштва (једна студија показује да је између 2010. и 2018. убијено чак 118 локалних еколошких активиста), представника удружења локалних пољоприведника, домородачких поглавица, а у екстремним случајевима и представника локалне самоуправе задужених за контролу поштовања прописа о заштити животне средине.⁶⁷⁶

Процеси описани у претходним редовима нису усамљен случај у свету и могу се приписати једном ширем процесу разарања националне правне државе и продора неолибералне економске политике у земље богате природним ресурсима. Глобалне корпорације одлично успевају под тим условима да наметну своје интересе националним властима као доминантне, обећавајући економске бенефите не само за становништво тих држава већ и за носиоце власти лично. Пропадање животне средине, пораст друштвених напетости и сукоба, само су главне последице такве политике. Међународно право штити стране инвестиције кроз низ билатералних уговора о инвестирању између земаља порекла капитала и земаља пријема капитала. Међународно право животне средине и људских права покушава да наметне ограничења инвестиционом праву у циљу заштите интереса локалног становништва. У тој противречности долази до потребе за промишљањем постојећег међународног правног оквира – који су његови суштински структурни недостаци у смислу неуважавања интереса становништва у земљама трећег света. Решење свакако не

---

⁶⁷⁵ Víctor M. Toledo, David Garrido, Narciso Barrera-Basols, "Conflictos socioambientales, resistencias ciudadanas y violencia neoliberal en México", *Ecología Política*, 2015, Vol. 46, 115-124.

⁶⁷⁶ Види детаљније о околностима случајева насиља у студији: Maristella Svampa, *Las Fronteras del Neextractivismo en América Latina: Conflictos socioambientales, Giro Ecoterritorial y Nuevas Dependencias*, CALAS Maria Sibylla Merian Center: Guadalajara, Mexico, 2019.

лежи у потпуној забрани рударских активности, већ се мора тражити у промишљеној критици правила која инвестиције у рударске активности регулишу. Империјалистичка парадигма међународног права, која доводи до фактичке доминације снажних националних економија над слабим, упркос формалној једнакости пред правилима међународног права, доводи до једносмерног процеса богаћења глобалних корпорација лишених неопходног степена одговорности у пословању, а истовремено ствара зависност економског развоја слабих економија од штетне политике екстрактивизма. Стална сарадња у троуглу националне власти – инвеститори – локално становништво, уз потпуну транспарентност информација о свим потенцијално штетним последицама рударских операција по интересе локалног становништва и животну средину, једини је начин спречавања и ублажавања сукоба око ресурса у датим случајевима. Правни оквир држава који не обавезује инвеститоре на спровођење процене утицаја (или не санкционише неспровођење обавезне процене), не контролише на терену рударске операције, и не штити људска права локалног становништва да буде информисано и консултовано о свим релевантним аспектима рударских операција, додатни је фактор интензивирања сукоба око ресурса.

X ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

A) Иако би се на уопштен начин могло рећи да природни ресурси заузимају значајан простор у областима које регулишу међународноправне норме, питање управљања и заштите природних ресурса није решено на целовит начин. Најпре, због непостојања јединствене дефиниције појма „природни ресурси“ не зна се тачно шта обухвата и шта све улази у садржај овог појма. Одсуство јасне међународноправне дефиниције има одређене последице, а о узроцима таквог стања могло би се нашироко расправљати. То укључује и питање сврхе такве дефиниције, а одговор на то питање требало би тражити у контексту карактеристика међународног права и преовлађујућих интереса различитих субјеката у међународној заједници. Оно што је скоро извесно јесте да одсуство дефиниције појма природни ресурси у међународном праву отвара простор за различита тумачења и нејасноће у вези са управљањем и заштитом природних ресурса. Ово без обзира на чињеницу што неки међународноправни инструменти дефинишу неке елементе од значаја за овај појам (или сличне релевантне појмове) у контексту и за потребе онога што конкретно регулишу. Не би требало да буде сумње да постоји логичка и нормативна сагласност око тога да „животна средина“ представља општи оквир за одређење појма „природни ресурси“ (посредством појма „природа“ као дела животне средине), али око тога који елементи тачно чине „природу“ нема сагласности. „Ресурсни“ карактер природе и елемената (категорија) природе се наглашава углавном у расправама економског карактера. Ипак, за неколико елемената (категорија) „природних ресурса“ могло би се рећи да се појављују у скоро свим дефиницијама појма „природни ресурси“. Флора, фауна и водни ресурси конституишу скоро обавезан део дефиниција појма „природни ресурси“. „Базни“ карактер природних ресурса (као „основне претпоставке живота, а и сваке људске активности“)⁶⁷⁷ могао би представљати и један од критеријума за профилисање одговарајућег

---

⁶⁷⁷ Петар Ђукић, Славиша Ђукановић. *Одрживи развој – друштвено-економски и еколошки аспекти*. Технолошко-металуршки факултет Универзитета у Београду, Београд. 2018, 334. Аутори сугеришу да у ову категорију спадају вода, ваздух, земља и шуме.

међународноправног односа према овим питањима. Тешко је закључити колико би разликовање природних ресурса на „живе“ и „неживе“, како се предлаже у неким дефиницијама, могло допринети прецизнијем одређењу међународноправног значења овог појма.

Концепцијски оквир за разумевање места природних ресурса у међународном праву није јасно одређен. Насупрот неким очекивањима, расправа о природним ресурсима нема потребну међународноправну препознатљивост. Покушај да се природни ресурси везују за „територију“ има своје објективно утемељење, али се на овај начин вођена расправа традиционално, неоправдано и поједностављено усмерава ка доминацији правила којима се регулише питање „граница“ између држава. С друге стране, расправа заснована на оваквим темељима не прикривено учевршћује аргументе у прилог тези о природним ресурсима као ексклузивно унутрашњем питању и, самим тиме, питању које је подложно скоро искључиво правилима унутрашњег права држава. Имајући у виду развој правила које се односе на „интернационализоване територије“, пространства која нису ни под чијом јурисдикцијом, као и укупни научнотехнолошки развој, питања повезана са управљањем природним ресурсима јасно надилазе правила омеђена концепцијом заснованом на „територији“.

Утемељење и развој питања суверенитета над природним ресурсима и права народа на самоопредељење, иако првобитно ограничени за конкретне околности и случајеве, на директан и (касније) прикривен начин додатно су допринели (и доприносе) ерозији концепције „територије“ као основе за регулисање питања управљања природним ресурсима. У условима глобализације концепција „заједничке бриге човечанства“, иако међународноправним инструментима примењена само на „биолошку разноврсност“ и „климу“, садржи додатне елементе који би могли допринети редеофинисању односа према питању управљања „природним ресурсима“, без обзира на бројна отворена питања и недоречености.

Норме од значаја за природне ресурсе могу се пронаћи у неколико области права, међу којима нормама у области животне средине припада централно место, иако се не смеју губити из вида ни извори права у другим областима (инвестиционо право, трговинско право, право људских права, хуманитарно право итд.). Окосницу система управљања природним ресурсима чини право животне средине, како због нормативних и стварних веза између природних ресурса и

животне средине тако и због чињенице да се право животне средине позиционирало као једна од брзо растућих области међународног права и унутрашњег права појединих држава. Везе између међународног права, у делу који се односи на природне ресурсе, и међународног права животне средине углавном се разматрају у контексту заштите природних ресурса као дела животне средине. У том смислу, механизам заштите природних ресурса, или онога што се најчешће сматра да обухвата овај појам, има релативно јасно препознатљиве контуре у неколико делова.

Обавеза (дужност и право) сарадње држава поводом природних ресурса, није регулисана на доследан начин, већ би карактер ове обавезе требало тумачити у контексту конкретних права и обавеза које прописују релевантни међународни уговори. Овоме треба додати и потребу системског уређивања питања односа између појединих принципа права животне средине који би могли да се односе на природне ресурсе. У том смислу посебан значај има питање карактера и правног домаћаја принципа политике и права животне средине (принцип превенције, принцип предострожности, принцип заједничке али диференциране одговорности, принцип правичног и разумног коришћења и учешћа у коришћењу природних ресурса, одрживи развој, процена утицаја на животну средину, учешће јавности у доношењу одлука).

Право приступа природним ресурсима није препознато у међународном праву, осим у контексту принципа суверенитета над природним ресурсима, а правичан и разуман удео у коришћењу природних ресурса регулисан је на уопштен начин и без јасних практичних импликација. Иако се основе и елементи концепта „фер и правичне поделе користи“ могу пронаћи у различитим изворима међународног права (заштита биодиверзитета, право мора, људска права, климатске промене), изгледа да би се пример међународних водних ресурса могао сматрати озбиљнијим нормативним покушајем. Слабости у овом делу међународног права добијају посебно на тежини ако се поједина питања у области управљања и заштите природних ресурса разматрају у контексту узрока потенцијалног сукоба између заинтересованих држава. Један део слабости међународноправног регулисања управљања и заштите природних ресурса имају своје широко утемељење и у фрагментираном приступу овом питању.

Процедурални аспекти сарадње држава и субјеката унутар држава, који су регулисани инструментима процене утицаја на животну средину, представљају значајан искорак у правцу увођења прецизнијих правила сарадње поводом експлоатације природних ресурса. То значи да би примена процедуре процене утицаја на животну средину требало да допринесе стабилнијим односима између заинтересованих субјеката и смањи околности које би могле водити споровима у међународним односима. У том смислу, правилна примена и поштовање норми из Конвенције о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту може се сматрати значајним за превенцију спорова. Доградња система процене утицаја на животну средину могла би да иде у правцу проширивања регионалних опсега примене и јачању инструмената непосредне сарадње заинтересованих субјеката. Правила које прописује Архуска конвенција имају за циљ да се обезбеде услови за јаче учешће заинтересоване јавности у процедурама које се тичу доношења одлука у области животне средине унутар држава чланица овог међународног уговора и, за одребене врсте активности, између заинтересованих држава. Иако овај међународни уговор не спомиње експлицитно природне ресурсе, јасно је да се правила којима се регулише учешће јавности у одлучивању, укључујући и правила о приступу информацијама о животној средини, значајним делом односе и на природне ресурсе. Отуда би јачање примене норми из овог међународног уговора и даља доградња система заснованог на правилима које он прописује могло допринети превенцији спорова поводом природних ресурса. Ово нарочито, очекујући и могуће синергетско дејство ових правила и правила која се односе на људска права у области животне средине, имајући у виду да Архуска конвенција већ у свом члану 1 (кроз дефиницију свога циља) прави директну везу са правом човека на (адекватну) животну средину.

Б) Различитите претпоставке сукоба око природних ресурса одређују и његову карактеризацију. Заједничке црте свих шест врста анализираних сукоба односе се на начине експлоатације природних ресурса који нису у складу са општим друштвеним интересом. Код прекограничних ресурса, недостатак сарадње између држава које деле природне ресурсе доводи до неадекватне реализације општег друштвеног интереса у управљању прекограничним ресурсом, који подразумева оптимално задовољење потреба становништва са обе стране

границе, што заузврат зависи од ресурса, потреба економског развоја заинтересованих држава и потребе очувања екосистема заједничког ресурса. Услед климатских промена долази до погоршавања постојећих (већ структурално неадекватних) друштвено-економских параметара, тако да постаје објективно немогуће обезбедити друштвени интерес очувања стабилности, минималног животног стандарда и заштите животне средине. Проклетство изобилља може да буде узрок неефикасног друштвено-економског система који се исувише ослања на природни ресурс као погон економског развоја, што у крајњој линији доводи до дубоко-коруптивне економије и прекомерне експлоатације природног ресурса. Домородачки народи и њихова права се често грубо газе и занемарују услед потреба привредног развоја и имовинских права, које обезбеђује позитивно-правни поредак на штету традиционалних права домородаца на земљиште, воду, и биљни и животињски свет. Интереси корпорација које улажу у истраживање и експлоатацију природних ресурса често се разилазе са општим друштвеним интересом, који налаже да се природни ресурси користе у складу, пре свега, са жељама и потребама становништва које живи у подручју експлоатације ресурса и које често зависи животно од постојања и квалитета ресурса. Коначно, оружани сукоб, као врхунски облик патолошке експлоатације ресурса која није у складу са општим друштвеним интересом, не само што може бити узрокован потребом за остваривањем контроле над природним ресурсом него се постојеће друштвене напетости које доводе до оружаног сукоба, услед постојања природних ресурса, могу само интензивирати, односно природни ресурси се могу употребити као обилан извор прихода за финансирање вођења оружаног сукоба.

Као пратећа појава и нека врста мултипликатора свих ових претпоставки сукоба су демографско-економски критеријуми. Стални привредни раст и развој, често праћен и порастом броја становништва, неминовно доводи до пропадања екосистема и смањивања реалне квантитативне основе природних ресурса на једној територији. Логична последица је повећана тражња за дефицитарним ресурсом, самим тиме и компетиција међу корисницима, а у крајњем, најгорем случају долази и до сукоба око природног ресурса. Уколико у датом друштву постоје етничке, религијске и друге врсте напетости, сукоб око поделе ресурса биће само оштрији и болнији.

Наспрам ових претпоставки сукоба требало би да стоје механизми који обезбеђују општи друштвени интерес у управљању природним

ресурсом, који предупређују, отклањају, или макар ублажавају дејство претпоставки сукоба. Из међународноправног угла гледано, то би требало да буду адекватни инструменти међународног права који распоређују прекограничне ресурсе између заинтересованих држава на оптималан начин, који ублажавају штетне последице климатских промена, који решавају проблеме лошег институционалног управљања повезане са проклетством изобиља, који штите легитимна права домородачких народа, који ограничавају произвољно и незаконито деловање међународних корпорација и који спречавају или решавају оружане сукобе.

В) Место које норме о решавању спорова о примени и тумачењу међународних уговора имају у међународним уговорима у области животне средине, условљено је специфичностима материје која је предмет регулисања и општим правилима међународног права о мирном решавању спорова. Осетљивост питања која уређују поједини међународни уговори у области животне средине и могућност конфликта између држава поводом тумачења и примене међународних уговора, допринели су томе да савремени међународни уговори у области животне средине садрже експлицитне одредбе којима се регулише начин решавања потенцијалних спорова у њиховом тумачењу и примени. Могло би се рећи да би се основним приступом могао сматрати онај којим се државама странама уговорницама оставља могућност да се изјасне (приликом ратификације, прихватања, потврђивања или приступања, или у било које време након тога) да, у вези са сваким спором о тумачењу или примени, признаје једно од следећих средстава решавања спорова, или оба, као обавезна: а) арбитражу у складу с процедуром која се обично детаљније прописује у посебном анексу, и б) покретање спора пред Међународним судом правде. Осим тога, преговори или други мирни начини, по сопственом избору, остају општи оквир за решавање спорова. Комисија за мирење је предвиђена у неким међународним уговорима, у случају да стране уговорнице у спору нису прихватиле исти начин решавања спора, или ако нису у стању да спор реше преговорима или на други миран начин. Међутим, за решавање спорова у тумачењу и примени међународних уговора у области животне средине релевантан је и читав низ других одредби којима се регулишу права и обавезе страна уговорница, а пре свега инструменти за праћење усаглашености, спровођења и поштовања одредби

међународних уговора. Могло би се чак говорити и о покушају да се питање поштовања одредби међународног уговора што прецизније уреди тако да не долази до спорова у тумачењу и примени.

Г) Суштина коришћења TWAIL приступа међународном праву, као аналитичког оквира за монографију која се бави сукобима око природних ресурса и начинима на које међународно право покушава да контролише те сукобе, јесте у потреби да промишљање о начинима предупређивања и решавања сукоба измести из уобичајених оквира међународних норми које регулишу управљање, експлоатацију и заштиту природних ресурса. Као што смо показали у одељку посвећеном оквиру решавања конфликта, међународни уговори и организације надлежни за питања управљања природним ресурсима углавном припадају оном делу међународног права које се бави животном средином, и које функционише по унапред припремљеним обрасцима деловања у којима се неке ствари узимају за дате и где нема много простора за креативна нормативна решења која би отклонила структурне неправичности међународног правног поретка. TWAIL приступ међународном праву је много шири од уског фокуса на заштиту животне средине, и у том погледу, његова примена на размишљање о узроцима сукоба око природних ресурса и начина за њихово решавање доводи до преиспитивања темељних концепата на којима почива опште међународно право.

Компликовани односи између природног и друштвеног, између потребе за очувањем природе и потребе за развојем економије, искорењивањем сиромаштва и општим растом стандарда, између контроле над животном средином и начинима расподеле ресурса (и прихода од ресурса!), погоршавају се интервенцијом страног фактора у националне политичко-економске системе држава богатих природним ресурсима, што доводи до експоненцијалног повећања могућности за избијање сукоба. Када се као превентива, или као лек за сузбијање већ насталог конфликта, примени међународноправни инструмент заснован на истим идејним концептима који су мотивисали страну интервенцију, долази до потпуног колапса система и можда и трајног конфликта који се више не може решити уобичајеним међународноправним методама. Долази до синергетског деловања претпоставки за избијање конфликта које смо описали са неадекватним међународноправним оквиром.

Као и код сваког теоријског приступа, у погледу примене TWAİL приступа на конфликте око природних ресурса можемо говорити само о обрасцима, не о законитостима који важе у сваком тренутку, на сваком месту, у сваком појединачном случају. TWAİL приступ даје најбоље резултате у оним најчешћим случајевима, када су природни ресурси лоцирани на територијама земаља у развоју, које су или прошле кроз период колонијализма који је оставио трајне последице на њихов политичко-економски систем, или се због недостатка домаће акумулације капитала ослањају на стране инвестиције у експлоатацију природних ресурса. У тим случајевима, природни ресурси су нарочито подложни дејству претпоставки за избијање конфликта, а међународноправна решења следе обрасце који не узимају у обзир у довољној мери, често и нимало, интересе локалног становништва. TWAİL приступ међународном праву нам може помоћи да схватимо које су реалне могућности међународног права да те сукобе отклони или макар ублажи.

Д) Изабране студије случаја показују како се у пракси незаконити, нелегитимни и/или неправични модели управљања ресурсима претварају у друштвене сукобе различите природе и интензитета. На примеру ДР Конга видимо везу између природних ресурса и оружаних сукоба. Природни ресурси постају узрочник, катализатор и средство за стварање нелегалног ратно-профитерског капитала у оружаним сукобима. У условима слабости државне власти и одсуства ефективне контроле над територијама богатим природним ресурсима опортунистички недржавни актери почињу да, науштрб јавног интереса, грабе за себе користи од експлоатације ресурса што уводи сукоб у даље кругове спирале ескалације. На примеру Мексика видимо како државна политика искривљује дух закона, или закон отворено крши, која доноси нелегитимне и неправичне правне акте и јавне политике о начину управљања ресурсима, узимајући у обзир претежно своје коруптивне интересе и интересе крупног капитала који има жељу да експлоатише постојеће ресурсе на државној територији, доводи у крајњој линији друштво на ивицу сукоба услед незадовољства локалног становништва. Притерано уза зид и лишено бенефита експлоатације ресурса од кога зависи његово благостање и друштвени развој, локално становништво почиње да прибегава насилном отпору као крајњој мери заштите јавног интереса. Ескалација даљег сукоба је неминовна уколико држава не одступи од својих политика.

XI ЛИТЕРАТУРА

Књиге, чланци, судска пракса и документа међународних организација

- Abel, Guy J., Michael Brottrager, Jesus Crespo Cuaresma, Raya Muttarak. "Climate, conflict and forced migration", *Global Environmental Change*, 54, 2019, 239–249.
- Abrahams, Daniel. "From discourse to policy: US policy communities' perceptions of and approaches to climate change and security", *Conflict, Security & Development*, 19(4), 2019, 323–345.
- Abu-Gosha, Ehab S., Leal-Arcas, Rafael. "The Conservation of Exhaustible Natural Resources in the GATT and WTO: Implications for the Conservation of Oil Resources", *The Journal of World Investment & Trade*, 14, 2013, 480–531, 493.
- Ada, Herba., Herb Addo. *Transforming the World Economy? Nine Critical Essays on the NIEO*, Tokyo: UN University, 1988.
- Adede, A. O. Utilization of Shared Natural Resources: Toward a Code of Conduct. *Environmental Policy and Law*, vol. 5, no. 2, 1979, 66–76.
- Adede, A. O. "The Group of 77 and the Establishment of the International Sea-Bed Authority", *Ocean Development & International Law*, 1979, 7, 31.
- Agarwal, Anil, Sunita Narain. "Global Warming in an Unequal World: A Case of Environmental Colonialism", *Earth Island Journal*, Vol. 39, 1991, DOI:10.1093/oso/9780199498734.003.0005.
- Akhundjanov, Sherzod B., Felix Muñoz-García. "Transboundary Natural Resources, Externalities, and Firm Preferences for Regulation", *Environmental & Resource Economics*, 73(1), 2019, 333.
- Alam, Shawkat, Al Faruque, Abdullah. "From Sovereignty to Self-Determination: Emergence of Collective Rights of Indigenous Peoples in Natural Resources Management", *Georgetown Environmental Law Review*, 32(1), 2019, 71, 77, 80, 81, 83.

- Alam, Shawkat, Laely Nurhidayah. "The international law on transboundary haze pollution: What can we learn from the Southeast Asia region?" *RECIEL*, 26(3), 2017, 243–254. <https://doi.org/10.1111/reel.12221>
- Alam, Shawkat, Sumudu Atapattu, Carmen G. Gonzalez, Jona Razzaque, (eds.) *International Environmental Law and the Global South*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Alexandrowicz, C. H. *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies (16th, 17th, 18th Centuries)*, Oxford: Clarendon Press 1967.
- Amin, Samir. *Unequal Development*, Sussex: Harvester Press, 1976; Samir Amin, *Accumulation on a World Scale*, Sussex: Harvester Press, 1974.
- Anand, Ram Prakash. "Valedictory Address", Ram Prakash Anand, Rahmatullah Khan, S. Bhatt (eds), *Law, Science and Environment*, Lancer 1987, 266–267.
- Anand, Ram Prakash. *Asian States and the Development of International Law*, Delhi: Vikas Publications, 1972.
- Anand, Ram Prakash. *The Legal Regime of the Sea Bed and the Developing Countries*, Brill: The Hague, 1977.
- Anand, Ram Prakash. *Confrontation or Cooperation? International Law and the Developing Countries*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1987, 120.
- Anaya, James. "Indigenous Peoples' Participatory Rights in Relation to Decisions about Natural Resource Extraction: The More Fundamental Issue of What Rights Indigenous Peoples Have in Land and Resources", *Arizona Journal of International & Comparative Law*, 22, 2005, 8–9.
- Angeli, Oliviero. "Self-Determination and Sovereignty over Natural Resources", *Ratio Juris*, 30(3), 2017, 290–304 <https://doi.org/10.1111/raju.12148>
- Anghie, Antony. *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 112–130.
- Anghie, Antony. BS Chimni, "Third World Approaches to International Law and Individual Responsibility in Internal Armed Conflicts", *Chinese Journal of International Law*, 2, 2003, 101.
- Anghie, Antony. "Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law", *Harvard International Law Journal*, 40, 1999, 1.
- Archibong, Belinda, Brahim Sangafowa Coulibaly, Ngozi Okonjo-Iweala. "How have the Washington Consensus reforms affected economic

- performance in sub-Saharan Africa?”, dostupno na: <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2021/02/19/how-have-the-washington-consensus-reforms-affected-economic-performance-in-sub-saharan-africa/> (20.5.2022).
- Armstrong, Chris. “Global justice and natural resources”. In *Global Distributive Justice: An Introduction* (pp. 136–161). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Auty, Richard. *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*, Routledge, London, 1993.
- Babcock, Hope M. Corporate Environmental Social Responsibility: “Corporate “Greenwashing” or a Corporate Culture?” *Fordham Environmental Law Review*, 21(1), 2010, 8.
- Banai, Ayelet. “Sovereignty over natural resources and its implications for climate justice”, *WIREs Clim Change*, 7(2), 2016, 238–250. <https://doi.org/10.1002/wcc.383>
- Bank, Michael S. “The mercury science-policy interface: History, evolution and progress of the Minamata Convention”, *Science of The Total Environment*, 722, 2020, 1–6.
- Bansard, Jennifer, Schröder, Mika. *The Sustainable Use of Natural Resources: The Governance Challenge*, IISD, Earth Negotiating Bulletin, April 2021.
- Basedau, Matthias. “Context Matters – Rethinking the Resource Curse in Sub-Saharan Africa”, *Economic History 0508002*, 2005, University Library of Munich, Germany.
- Bendel, Justine. *Environmental Disputes in International Courts and Tribunals: Overcoming the Obstacles through Judicial Adaptation*, Presented for the Degree of Doctor of Philosophy, The University of Edinburgh, 2016, 66.
- Bennett, Jane. *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*, Duke University Press, 2010.
- Beinart, William, Lote Hughes (eds.), *Environment and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Beyene, Zewdineh, Ian Wadley. “Common goods and the common good: Transboundary natural resources, principled cooperation, and the Nile Basin Initiative”, *Breslauer Symposium on Natural Resource Issues in Africa*, University of California Berkeley, dostupno na: <https://escholarship.org/uc/item/9492s0k4#main> (20.3.2022).

- Beyerlin, Ulrich, Holzer, Vanessa. "Conservation of Natural Resources", *Encyclopedia entries*, Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL], October 2013.
- Bilder, Richard B. "International Law and Natural Resources Policies", *Natural Resources Journal*, 20(3), 1980, 451–486.
- Blanchard, Catherine. "Evolution or Revolution? Evaluating the Territorial State-Based Regime of International Law in the Context of the Physical Disappearance of Territory Due to Climate Change and Sea-Level Rise", *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien De Droit International*, 53, 2016, 66–118.
- Boas, Ingrid, Delf Rothe. "From conflict to resilience? Explaining recent changes in climate security discourse and practice", *Environmental Politics*, 25(4), 2016, 613–632.
- Bodansky, Daniel. "The Role and Limits of the International Court of Justice in International Environmental Law" (May 20, 2020). Carlos Esposito and Kate Partlett (Eds.), *The Cambridge Companion to the International Court of Justice*, (Cambridge University Press, Forthcoming), Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3606268>, 12.
- Bodansky, Daniel. "The Paris Climate Change Agreement: A New Hope?", *The American Journal of International Law*, 110(2), 2016, 298.
- Bodansky, Daniel. *The Art and Craft of International Environmental Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2010, 10.
- Baran, Paul, Paul Sweezy. *Monopoly Capital*, Monthly Review Press: New York and London, 1968.
- Bedjaoui, Mohammed. *Towards a New International Order*, New York: Holmes & Meier, 1979.
- Berger, Mark. "After the Third World? History, Destiny and the Fate of Third Worldism", *Third World Quarterly*, 2004, 25, 9.
- Botchway, Francis N. "Arbitrating Natural Resource Disputes: Current and Future Trends", *International Review of Law*, 2, 2017, 1–2.
- Bowling, Chelsea, Elizabeth Pierson, Stephanie Ratté. "The Common Concern of Humankind: A Potential Framework for a New International Legally Binding Instrument on the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity in the High Seas, 3. https://www.un.org/depts/los/biodiversity/prepcom_files/BowlingPiersonandRatte_Common_Concern.pdf (16.4.2022).

- Bracamonte, Jose. "Foreword: Minority Critiques of the Critical Legal Studies Movement", *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, 1987, 22, 297.
- Bruch, Carl, Marion Boulicault, Shuchi Talati, David Jensen. "International Law, Natural Resources and Post-conflict Peacebuilding: From Rio to Rio+20 and Beyond", *Review of European Community & International Environmental Law*, 21(1), 2012, 46.
- Bruce, Stuard. "The Project for an International Environmental Court", *Conciliation in International Law* (Eds, Christian Tomuschat, Riccardo P. Mazzeschi, Daniel Thürer, Brill Nijhoff, Leiden, Boston, 2017, 133-170.
- Bruce, Stuart. "International Law and Renewable Energy: Facilitating Sustainable Energy for All", *Melbourne Journal of International Law*, 14(1), 2013, 25.
- Brunnschweiler, Christa N., Erwin H. Bulte, "Natural resources and violent conflict: resource abundance, dependence, and the onset of civil wars", *Oxford Economic Papers*, 61(4), 2009, 651-674.
- Buhaug, Halvard. "Climate-conflict research: some reflections on the way forward", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 6(3), 2015, 269-275.
- van Aaken, Anne. "Behavioral Aspects of the International Law of Global Public Goods and Common Pool Resources". *American Journal of International Law*, 112(1), 2016, 67-79. doi:10.1017/ajil.2017.97.
- Cameron, James, Juli Abouchar. "The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment", *Boston College International and Comparative Law Review*, 14(1), 1991, 1-27.
- Caputo, Silvio, Victoria Schoen, Kathrin Spetcht, Baptiste Grard, Chris Blythe, Nevin Cohen, Runrid Fox-Kamper, Jasno Hawesf, Joshua Newell, Lidia Ponizy. "Applying the food-energy-water nexus approach to urban agriculture: From FEW to FEWP (Food-Energy-Water-People)", *Urban Forestry & Urban Greening*, 58 (2021) 126934.
- Cardoso, Fernando, Enzo Faletto. *Dependency and Development in Latin America*, Los Angeles: University of California Press, 1973.
- Cass, Deborah. "Navigating the Newstream: Recent Critical Scholarship in International Law", *Nordic Journal of International Law*, 65, 1996, 359.

- Castillo-Winckels, Nadia Sanchez, "Why 'Common Concern of Humankind' Should Return to the Work of the International Law Commission on the Atmosphere", *Georgetown Environmental Law Review*, 29(1), 2016, 131-152.
- Castree, Noel. *Making Sense of Nature*, 2014; David Harvey, *Justice, Nature, and the Geography of Difference*, Blackwell, 1996; Nicholas Blomley, *Law, Space, and the Geographies of Power*, Guilford Press, 1994.
- Chakrabarty, Dipesh. *Provincialising Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, 2000, 6.
- Chimni, B. S. *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches* Cambridge University Press: Cambridge.
- Chimni, B. S., "Third World Approaches to International Law: A Manifesto", *International Community Law Review*, 8, 2006, 3-27.
- Cinelli, Claudia, Katarzyna Pogorzelska. "The Current International Legal Setting for the Protection of the Outer Space Environment: The Precautionary Principle *Avant La Lettre*", *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 22(2), 2013, 186-201.
- Collier, Paul, Anke Hoeffler. "Resource Rents, Governance, and Conflict", *Journal of Conflict Resolution*, 49(4), 2005, 625-633.
- Corbera, Esteve, Dik Roth, Courtney Work. "Climate change policies, natural resources and conflict: implications for development", *Climate Policy* 19(1), 2019, 4.
- Corten, Olivivier. "Territorial Integrity Narrowly Interpreted: Reasserting the Classical Inter-State Paradigm of International Law". *Leiden Journal of International Law*, 24(1), 2011, 87-94. doi:10.1017/S0922156510000610.
- Cotula, Lorenzo. "(Dis)integration in Global Resource Governance: Extractivism, Human Rights, and Investment Treaties", *Journal of International Economic Law*, 23(2), 2020, 431-454, <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa003>
- Cox, Robert W. "Ideologies and the New International Economic Order", *International Organization*, br. 33, 1979, 257.
- Coyle, Sean, Karen Morrow. *Philosophical Foundations of Environmental Law*, Hart Publishing, 2004; Jane Holder, "New Age: Rediscovering Natural Law", *Current Legal Problems*, Vol. 53, 2000, 151.
- Craik, Neil. "The Duty to Cooperate in International Environmental Law: Constraining State Discretion through Due Respect", *Yearbook of*

- International Environmental Law*, 30(1), (2019, 22–44 doi:10.1093/yiel/yvaa070, 32, 33.
- “Creation of the Bretton Woods System”, dostupno na <https://www.federalreservehistory.org/essays/bretton-woods-created> (20.5.2022).
- Cullet, Philippe. “Water Law in a Globalised World: the Need for a New Conceptual Framework”, *Journal of Environmental Law*, 23(2), 2011, 233–254, <https://doi.org/10.1093/jel/eqr003>
- Cullet, Philippe. “Environmental justice in the use, knowledge and exploitation of genetic resources”. In J. Ebbesson & P. Okowa (Eds.), *Environmental Law and Justice in Context* (pp. 371-389). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Daily, G. C. (ed). *Nature’s services: societal dependence on natural ecosystems*. Washington, D.C., Island Press, 1997.
- Dalby, Simon. “Climate Change and the Insecurity Frame”, Shannon O’Lear, Simon Dalby (Eds.), *Reframing Climate Change: Constructing Ecological Geopolitics*, London and New York: Routledge, 2016, 83–99.
- Dam-de Jong, Daniëlla. “Building a sustainable peace: How peace processes shape and are shaped by the international legal framework for the governance of natural resources”, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, 29(1), 2020, 28, 29.
- Dam-de Jong, Daniëlla. *International Law and Governance of Natural Resources in Conflict and Post-Conflict Situations*, Cambridge University Press, 2015, p. 24.
- Dam-de Jong, Daniëlla. “International Law and Resource Plunder: The Protection of Natural Resources during Armed Conflict”, *Yearbook of International Environmental Law*, 19(1), 2008, 29.
- D’aspremont, Jean. “Towards an International Law of Brigandage: Interpretative Engineering for the Regulation of Natural Resources Exploitation”, *Asian Journal of International Law*, 3(1), 2013, 1–24.
- Depledge, Joanna, Farhana Yamin. “The global climate-change regime: a defence”, In: Helm, D., Hepburn C. (eds.), *The economics and politics of climate change* (pp. 433–453). Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 443.
- Desai, Bharat H., Balraj Sidhu. “International Dispute Settlement”, *Environmental Policy and Law*, 42(2), 2012, 102–116.

- Dickerson, Phillip, Cristina Guerreiro, Terry Keating, John Muthama Nzioka, Serena H. Chung, Stefan Reis. "Chapter 5 – Air", In book: *Global Environment Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People*, Cambridge University Press, 2019.107–139.
- Di Lorenzo, Matthew, Talor Stone, "Term Limits and Environmental Treaty Commitments", *International Studies Quarterly*, 66(1), 2022, sqab072, <https://doi.org/10.1093/isq/sqab072>
- Димитријевић, Војин. „Права припадника мањина према Међународном пакту о грађанским и политичким правима”, у: Зоран Радивојевић (ур). *Уставне и међународноправне гаранције људских права*, Зборник радова са међународне научне конференције одржане 28. маја 2008. године на Правном факултету у Нишу, Правни факултет, Ниш, 2008, 12.
- Димитријевић, Душко. *Међународноправно регулисање територије држава*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.
- Dimitrov, Radoslav, Jon Hovi, Detlef F. Sprinz, Hakon Sælen, Arild Underdal. "Institutional and environmental effectiveness: Will the Paris Agreement work?", *WIREs Clim Change*, 10(4), 2019, e583. <https://doi.org/10.1002/wcc.583>
- D’Odorico, Paolo, Kyle F. Davis, Lorenzo Rosa, Joel A. Carr, Davide Chiarelli, Jampel Dell’Angelo, et al. (2018). "The global food-energy-water nexus", *Reviews of Geophysics*, 56(3), 2018, 456–531. <https://doi.org/10.1029/2017RG000591>.
- Douzinas, Costas. "Theses on Law, History and Time", *Melbourne Journal of International Law*, 7, 2006, 25.
- Dragović, Nada, Ratko Ristić, Helga Pülzl and Bernhard Wolfslehner (Eds). *Natural resource management in Southeast Europe: forest, soil and water*, Skopje: GIZ, 2017. <https://seerural.org/wp-content/uploads/2009/05/Natural-Resource-Management-in-SEE-Forest-Soil-and-Water.pdf> (16.4.2022).
- Druel, Elisabeth. *Environmental impact assessments in areas beyond national jurisdiction*, Study No.01/13 January 2013, Biodiversity, Institut du développement durable et des relations internationales, Paris, France.
- Duffy, Aoife. "Indigenous Peoples' Land Rights: Developing a Sui Generis Approach to Ownership and Restitution", *International Journal on Minority and Group Rights*, 15(4), 2018, 507.

- Dupuy, Pierre-Marie, Jorge E. Viñuales. *International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 61.
- Dupuy, Pierre-Marie, Vinuales E. Jorge. *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2016, 378–390.
- Ђајић, Сања В. „Фрагментација међународног права и специјални правни режим”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 50(2), 2016, 439–459.
- Ђорђевић, Јасмина. *Типологија физичко-географских фактора у просторном планирању*. САНУ, Београд. 2004, 15.
- Ђорђевић, Стеван, Миленко Крећа, Родољуб Етински, Иван Чукаловић, Момчило Ристић. *Грађа међународног јавног права*, Књига I, Дневник, Нови Сад, 1988, 145.
- Ђукић, Петар., Ђукановић, Славиша. *Одрживи развој – друштвено-економски и еколошки аспекти*. Технолошко-металуршки факултет Универзитета у Београду, Београд. 2018, 334.
- Eikermann, Anja. *Forests in International Law, Is There Really a Need for an International Forest Convention?*, Switzerland, Springer Nature Switzerland AG, 2015.
- Elferink, Oude G. A. “Environmental Impact Assessment in Areas beyond National Jurisdiction”, *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 27(2), 2012, 475.
- Eriksen, Henrik Hallgrim, Franz Xaver Perrez. “The Minamata Convention: A Comprehensive Response to a Global Problem”, *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 23(2), 2014, 195–210. <https://doi.org/10.1111/reel.12079>
- Etemire, Uzuazo. “Insights on the UNEP Bali Guidelines and the Development of Environmental Democratic Rights”, *Journal of Environmental Law*, 28(3), 2016, 393–413, <https://doi.org/10.1093/jel/eqw023>
- Етински, Родољуб. „Међусобни однос Европске конвенције о људским правима и Архуске конвенције”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1, 2018, 1–15.
- Етински, Родољуб, Станивуковић, Маја Д., Ђајић, Сања В., Ђундић, Петар М., Тубић, Бојан Н. „Савремени трендови међународноправне заштите животне средине”, *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 51(2), 2017, 294.

- Etty, Thijs, Heyvaert, Veerle, Carlarne, Cinnamon, Huber, Bruce, Peel, Jacqueline, van Zeben, Josephine. *Transnational Environmental Law and 'Other' Environmental Laws*, *Transnational Environmental Law*, 8(3), 2019, 394, 395.
- Falkner, Robert. "The Paris Agreement and the new logic of international climate politics", *International Affairs*, 92(5), 2016, 1107–1125.
- Faundez, Julio, Tan, Celine. "Introduction: International economic law, natural resources and sustainable development", *International Journal of Law in Context*, 11(2), 2015, 109–112. doi:10.1017/S1744552315000099.
- Feichtner, Isabel. "Surabhi Ranganathan, International Law and Economic Exploitation in the Global Commons: Introduction", *European Journal of International Law*, 30(2), 2019, 541–546, <https://doi.org/10.1093/ejil/chz026>
- Ferrajolo, Ornella. "State Obligations and Non-Compliance in the Ramsar System", *Journal of International Wildlife Law and Policy*, 14(3–4), 2011, 243–260.
- Ferguson, Clarence. "Redressing Global Injustices: The Role of Law", Frederick E. Snyder, Surakiart Sathirathai, *Third World Attitudes towards International Law: An Introduction*, The Hague: Martinus Nijhoff 1987, 369.
- Fischer, A., Petersen, L., Feldkötter, C., Huppert, W. Sustainable governance of natural resources and institutional change – an analytical framework, *Public administration and development*, 2007, 27, 123–137.
- Fitzmaurice, Malgosia. "General Principles Governing the Cooperation between States in Relation to Non-Navigational Uses Of International Watercourses", *Yearbook of International Environmental Law*, 14(1), 2003, 3–45.
- Franke, Volker, Aimeé Hampel-Milagros, Jolien Schure. "In Control of Natural Resource Wealth? Governing the Resource-Conflict Dynamic", Research Paper, Bonn International Center for Conversion, Bonn, 2007, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/305143070_In_Control_of_Natural_Wealth_Governing_the_resource_conflict_dynamic (1.4.2022).
- Frederiksen, Tomas. "Political settlements, the mining industry and corporate social responsibility in developing countries", *Extractive Industries and Society*, 6(1), 2019, 162–170.

- Fuentes, Ximena. "The Criteria for the Equitable Utilization of International Rivers", *British Yearbook of International Law*, 67(1), 1996, 337–412, <https://doi.org/10.1093/bybil/67.1.337>
- Galtung, Johan., Peter O'Brien, Roy Preiswerk. (eds), *Self-Reliance: A Strategy for Development*, London: Bogle-L'Ouverture Publications, 1980.
- Gandhi, Leela. *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, New York: Columbia, 1998, 131–137.
- Ганић, Сенад Ф. *Државни суверенитет у светлу савременог међународног права*, докторска дисертација, Правни факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2012, 19. и даље.
- Gathii, James. "Neoliberalism, Colonialism and International Governance: Decentring the International Law of Government Legitimacy", *Michigan Law Review*, 98, 2000, 96.
- Gaukrodger, David. "The future of investment treaties – possible directions", *OECD Working Papers on International Investment*, No. 2021/03, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/946c3970-en>
- Gautam, Subodh. *Equitable Access and Benefit Sharing of Environmental Resources, Goods and Services*, IUCN, Nepal, 2010, https://www.iucn.org/sites/dev/files/import/downloads/equitable_access_and_benefit_sharing_sg.pdf (13.5.2022).
- Gillespie, Alexander. "Environmental Impact Assessments in International Law", *Review of European Community & International Environmental Law*, 17(2), 2008, 222.
- Gillespie, Alexander. "The Precautionary Principle in the Twenty-First Century: A Case Study of Noise Pollution in the Ocean", *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 22(1), 2007, 61–87.
- Gilbert, Jeremie. "The Right to Freely Dispose of Natural Resources: Utopia or Forgotten Right?" *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 31(3), 2013, 314–341. doi:10.1177/016934411303100305.
- Global Trends in Renewable Energy Investment 2013*, Frankfurt School-UNEP Centre/BNEF. 2013.
- Gordeeva, Elena M. "Evolution of the International Forest Regulation", *Kutafin Law Review*, 8(2), 2021, 155–198.
- Gonzalez-Calatayud, Alexandra, Gabrielle Marceau. "The Relationship between the Dispute-Settlement Mechanisms of MEAs and those of the

- WTO", *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 11(3), 2002, 280, 281.
- Gonzalez, Carmen G., Sumudu Atapattu. "International Environmental Law, Environmental Justice, and the Global South", *Transnational Law and Contemporary Problems*, 26(2), 2017, 229–242.
- Goote, Maas M. "Non-Compliance Procedures in International Environmental Law: The Middle Way between Diplomacy and Law", *International Law FORUM Du Droit International*, 1(2), 1999, 82–89.
- Grove, Richard. *Green Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hailes, Oliver. "Lithium in International Law: Trade, Investment, and the Pursuit of Supply Chain Justice", *Journal of International Economic Law*, 25, 2022, 148–170 DOI: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgac002>.
- Halisçelik, Ergül, Mehmet Ali Soytas. "Sustainable development from millennium 2015 to Sustainable Development Goals 2030", *Sustainable Development*, 27(4), 2019, 545–572. <https://doi.org/10.1002/sd.1921>
- Hanson, Kobena T., Cristina D'Alessandro, Francis Owusu. *Managing Africa's Natural Resources*, Palgrave Mc Millan, 2014.
- Harris, Nigel. *The End of the Third World*, London: Pelican, 1987.
- Harrison, James. "Reflections on the Role of International Courts and Tribunals in the Settlement of Environmental Disputes and the Development of International Environmental Law", *Journal of Environmental Law*, 25(3), 2013, 501–514.
- Hassan, Daud. "Territorial sovereignty and state responsibility - an environmental perspective", *Environmental Policy and Law*, 45(3), 2015, 139–145.
- Hardin, Garrett. "The Tragedy of the Commons", *Science*, 162, 1968, 1243–1248.
- Haugen, Morten. "Peoples' right to self-determination and selfgovernance over natural resources: Possible and desirable? Hans Etik i praksis", *Nordic Journal of Applied Ethics*, 8 (1), 2014, 4.
- Hayward, Tim. "Global Justice and the Distribution of Natural Resources", *Political Studies*, 54(2), 2006, 349–369. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2006.00606.x>.

- Hayward, Gregory D., et al. *Historical environmental variation in conservation and natural resource management*, Oxford: John Wiley and Sons, 2012.
- Heinen, Deborah, Arlati, Alessandro, Knieling, Jorg. "Five dimensions of climate governance: a framework for empirical research based on polycentric and multi-level governance perspectives", *Environmental Policy and Governance*, 2022, 32, 56–68.
- Hillebrandt, Maarten. "Access to Environmental Information in the EU: A Great Policy No-One Needs?". *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 59(5), 2022, 1051– 1068. <https://doi.org/10.1111/jcms.13164>
- Horn, Laura. "Climate Change and the Future Role of the Concept of the Common Concern of Humankind", *Australian Journal of Environmental Law*, 2(1), 2015, 25.
- Horn, Laura. "The Implications of the Concept of Common Concern of a Human Kind on a Human Right to a Healthy Environment", *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, 1(2), 2004, 244.
- Hsiang, Solomon M., Marshall Burke. "Climate, conflict, and social stability: what does the evidence say?", *Climatic Change*, 123(1), 2014, 39–55.
- Hufbauer, Gary Clyde, Jisun Kim. "Reaching a Global Agreement on Climate Change: What are the obstacles?", *Asian Economic Policy Review*, 5, 2010, 39.
- Hughes, Elaine L. "Fishwives and Other Tails: Ecofeminism and Environmental Law", *Canadian Journal of Women and the Law*, Vol. 8, 1995, 502.
- Humphreys, Stephen, and Yoriko Otomo, "Theorising International Environmental Law", Florian Hoffmann, Anne Orford (eds.), *The Oxford Handbook of International Legal Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2016, DOI: 10.1093/law/9780198701958.003.0040.
- ICJ. Reports of Judgments, Advisory opinions and Orders certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica), Judgement of 16 December 2015. International Court of Justice, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/152/152-20151216-JUD-01-00-EN.pdf> (23.4.2022).
- ICJ. Reports of Judgments, Advisory opinions and Orders, International Court of Justice, *Case concerning Pulp Mills on the river Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, Judgment od 20 April 2010, tačka 71, 177.

- ICJ. International Court of Justice, *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, 168.
- ICJ. Reports of Judgments, *Advisory Opinions and Orders, Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary – Slovakia)*, Judgment of 25 September 1997, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (12.4.2022), 41, 77.
- ICJ. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, International Court of Justice, Reports 1996, 19.
- ICJ. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&code=ecol&case=138>; <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=1&case=148>; <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&case=152> (8.4.2017).
- ICRC. *When Rain Turns to Dust: understanding and responding to the combined impact of armed conflicts and the climate and environment crisis on people's lives*, Geneva, 2020, 14.
- ICRC. "Climate Change in the Central African Republic: what threats?", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/climate-change-central-african-republic-what-threats> (22.4.2022.).
- ICRC. "A Drought so Severe it has a Name", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/somalia-conflict-drought-so-severe-it-has-names> (22.4.2022).
- ICRC. "Caught between extremes: Violence, drought, flooding and now a locust invasion", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/caught-between-extremes-violence-drought-flooding-and-now-locust-invasion> (22.4.2022).
- ICRC. "Natural environment: Neglected victim of armed conflict", dostupno na: <https://www.icrc.org/en/document/natural-environment-neglected-victim-armed-conflict> (22.4.2022).
- ILA. Kyoto Conference 2020. *The Role of International Law in Sustainable Natural Resources Management for Development*. International Law Association, <https://www.ila-hq.org/images/ILA/docs/kyoto/Comm%20Role%20of%20IL%20in%20Sustainable%20Resources%20Management%20Report%20Kyoto%202020.pdf> (16.5.2022).
- ILA. *International Law on Sustainable Development*. International Law Association, Sofia Conference (2012), *Final Report*, 14, 17.

- ILA. *Legal Principles Relating to Climate Change*. International Law Association, Sofia Conference (2012), 10–14, <https://www.ila-hq.org/index.php/committees>
- ILA. Helsinki Rules, https://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/ILA/Helsinki_Rules-original_with_comments.pdf (1.5.2022).
- Iles, Alastair. “Rethinking Differential Obligations: Equity Under the Biodiversity Convention”, *Leiden Journal of International Law*, 16(2), 2003, 221.
- ILC. *First report on shared natural resources: outlines, by Mr. Chusei Yamada, Special Rapporteur, A/CN.4/533 and Add.1, [30 April and 30 June 2003]*, 120.
- ILC. Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, vol. II, Part Two, 155. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (22.5.2022).
- ILC. Second report on the law of the non-navigational uses of international watercourses, by Mr. Stephen M. Schwebel, Special Rapporteur, Extract from the Yearbook of the International Law Commission:- 1980, vol. II(1) Topic: Law of the non-navigational uses of international watercourses, A/CN.4/332 and Corr.1 and Add.1, 105.
- ILO. International Labour Organisation, Indigenous and Tribal Peoples Convention (No. 169), June 27, 1989, 72 ILO Official Bull. 55.
- IUCN. Environmental Law Programme, *Draft International Covenant on Environment and Development*. Fourth edition: Updated Text. Prepared in cooperation with the International Council of Environmental Law. Gland, Switzerland: IUCN, 2010, 6–9.
- IUCN. *Annual Report 2019*. Gland, Switzerland. 2020. <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-025-En.pdf> (16.4.2022).
- IUCN. “Interantional Covenant on Environment and Development” (draft), Environmental Policy and Law Paper No. 31, IUCN – The World Conservation Union, 1995, 102.
- Jacob, Klaus Peter King, Diana Mangalagiu, Pandi Zdruli, Katharina Helming, Andrew Onwuemele, Leila Zamani. Land and Soil Policy-Global Environment, Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People, Chapter 15, 2019, In book: *Global Environment Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People*, Cambridge University Press, 373–398.

- Jacur, Francesca Romanin, Angelica Bonfanti, Francesco Seatzu (Eds). *Natural Resources Grabbing: An International Law Perspective*, Brill, Nijhoff, Leiden, Boston, 2015.
- Јагица, Ференц Ф. *Међународноправни аспекти југословенске кризе*, докторска дисертација, Правни факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2016, 182.
- Јелисавац Трошић, Сања, Драгољуб Тодић, Милорад Стаменовић. *Светска трговинска организација, животна средина и систем задржавствене заштите*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2018.
- James, Robyn, Bridget Gibbs, Laura Whitford, Craig Leisher, Ruth Konia, & Nathalie Butt. "Conservation and natural resource management: Where are all the women?" *Орх*, 1-8. 2021, 1.
- Јовичић, М. *Државност федералних јединица*, Научна књига, Београд, 1992, 7.
- Kai-Phillips, Freedom. "Access and Benefit-Sharing in Canada: Glimpses from the National Experiences of Brazil, Namibia and Australia to Inform Indigenous-Sensitive Policy". In C. Oguamanam (Ed.), *Genetic Resources, Justice and Reconciliation: Canada and Global Access and Benefit Sharing*, 157-178. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, 158.
- Kathryn, Gordon, Pohl Joachim. *Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey*, OECD, Working Papers on International Investment 2011/01, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/5kg9mq7scrjh-en>
- Katz, Eian. "Beyond Equity: Shared Natural Resources and Human Rights, Criminal Law, and the Use of Force", *Fordham Environmental Law Review*, 32(3), 2021, 573.
- Kebede, Abiy S., Robert J. Nicholls, Derek Clarke, Cristina Savin, Paula A. Harrison, "Integrated assessment of the food-water-land-ecosystems nexus in Europe: Implications for sustainability", *Science of the Total Environment*, 768, 2021, 144461, 1-12.
- Kelley, Colin P. et al., "Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(11), 2015, 3241-3246.
- Kennedy, David. "When Renewal Repeats: Thinking Against the Box", *New York University Journal of International Law and Politics*, 32, 2000, 361.

- Kennedy, David. "Keynote Address' from the Albany TWAIL Conference", *International Community Law Review*, 2007, DOI: 10.1163/187197407X261368.
- Kiss, Alexandre C., Dinah Shelton. *Developments and Trends in international Environmental Law*, Geneva, UNITAR, 1999, p. 88.
- Kleinfeld, Joshua. "The Double Life of International Law: Indigenous Peoples and Extractive Industries", *Harvard Law Review*, 129(6), 1755.
- Koskeniemi, Martti. *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 456.
- Koulouris, Nikolaos. "The Exclusive Economic Zone is in reality a sovereign right of a State? The dispute over the Southeastern Mediterranean natural gas fields", *The Journal of World Energy Law & Business*, 13(3), 2020, 260.
- Krämer, Ludwig. "Transnational Access to Environmental Information". *Transnational Environmental Law*, 1(1), 2012, 95–104. doi:10.1017/S2047102511000070.
- Krämer, Ludwig. "Environmental justice in the European Court of Justice". In J. Ebbesson & P. Okowa (Eds.), *Environmental Law and Justice in Context*, 195–210. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Kravchenko, Svitlana. "The Aarhus Convention and Innovations in Compliance with Multilateral Environmental Agreements", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 18(1), 2007, 1–50.
- Krishna, Rao K. "The Legal Regime of the Sea-bed and Ocean Floor", *Indian Journal of International Law*, 1969, 9, 1.
- Кривокапић, Борис. „Међународни инциденти, појам и врсте”, *Политика националне безбедности*, 19(2), 2020, 241–275.
- Кривокапић, Борис. „Право народа на самоопредељење и случај Косова”, у: Коста Чавошки (ур.) *Сецесија са становништва унутрашњег и међународног права и њене политичке последице*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2020, 203–256.
- Кривокапић, Борис. „Државна сувереност и међународно право у ери глобализације”, у: Александар Костић (ур.) *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, Београд: Српска академија наука и уметности, Београд, 2019, 355–392.

- Кривокапић, Борис. *Међународно јавно право*, Пословни и правни факултет & Институт за упоредно право, Београд, 2017, 664–666, 808, 876.
- Кривокапић, Борис. *Мир и рат у међународним односима и праву*, Институт за упоредно право & Пословни и правни факултет, Београд, 2017, 250–447; 744–745.
- Кривокапић, Борис. „Решавање међународних спорова пред међународним организацијама”, *Страни правни живот*, 59(2), 2015, 54–55.
- Кривокапић, Борис. „Домородачки народи и основни елементи њихове међународноправне заштите”, у: Зоран Радивојевић (ур.). *„Уставне и међународноправне гаранције људских права”*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2008, 19–44.
- Macaraig, Christine Elizabeth, Fenton, Adam James. Analyzing the Causes and Effects of the South China Sea Dispute: Natural Resources and Freedom of Navigation, *Journal of Territorial and Maritime Studies (JTMS)*, 8(2), 2021, 43.
- Laplante, Lisa J., Spears, Suzanne A. Out of the Conflict Zone: The Case for Community Consent Processes in the Extractive Sector, *Yale Human Rights and Development Law Journal*, 11, 2008, 69.
- Le Billon, Philippe. “Natural resource type and conflict termination initiative”, *Colomb.int.* Bogota, 70, July 2009, 17. Available from <http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0121-56122009000200002&lng=en&nrm=iso>. access on 14 Oct. 2022.
- Le Billon, Philippe, Simon Springer. “Between War and Peace: Violence and Accommodation in the Cambodian Logging Sector”, *Extreme Conflict and Tropical Forests*, 5, 2007, 17–36.
- Le Billon, Philippe. “The Political Ecology of War: Natural Resources and Armed Conflicts”, *Political Geography*, 20(5), 2001, 561–584.
- Leb, Christina. *Cooperation in the Law of Transboundary Water Resources*. Cambridge University Press, 2013, 74.
- Lee, Seungho, Yookyung Lee. “Transboundary Water Management in the Yalu River Basin between North Korea and China: With a Focus on Hydropower Development”, *Journal of the American Water Resources Association* 57(4), 2021, 572– 584. <https://doi.org/10.1111/1752-1688.12944>

- Leifsen, Esben. "The socio-nature that neo-extractivism can see: Practicing redistribution and compensation around large-scale mining in the Southern Ecuadorian Amazon", *Political Geography*, 82, 2020, 102249.
- Levashova, Yulia. *Bridging the Gap Between International Investment Law and the Environment*, Netherlands; Lambooy, Tineke Elisabeth; Dekker, I. F. Series: Legal Perspectives for Global Challenges, Vol. 4. The Hague, the Netherlands: Eleven International Publishing. 2016.
- Levy, Claudia Salgado. "Drafting and Interpreting International Investment Agreements from a Sustainable Development Perspective", *Groningen Journal of International Law*, International Arbitration and Procedure, 3(1), 2015, 59–84.
- Li, Quan., Reuveny, Rafael. "Democracy and Environmental Degradation", *International Studies Quarterly*, 50(4), 2006, 935–956, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2006.00432.x>
- Лиљич, Стеван, Дреновак-Ивановић, Мирјана. *Еколошко право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, 291–298.
- Lilić, Stevan. "Instruments of Environmental Justice", *Facta Universitatis Series: Law and Politics*, Niš, 9(1), 2011, 35–52.
- LN. League of Nations, *Treaty Series Treaties and international Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*, Volume CLXV, 1936 Nos. 3801–3824, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf> (16.3.2022).
- Lohmann, Larry. "Climate as Investment", *Development and Change*, 40(6), 2009, 1063–1083.
- Louka, Elli. *International Environmental Law, Fairness, Effectiveness, and World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 49–54.
- Lawrence, Thomas Joseph. *The Principles of International Law*, DC Heath, 1895, 647.
- Magsig, Bjørn-Oliver. Water security: A litmus test for international law. *RECIEL*. 2020; 29: 44–55. <https://doi.org/10.1111/reel.12328>
- Malgosia, A. Fitzmaurice, C. Redgwell. "Environmental non-compliance procedures and international law", *Netherlands Yearbook of International Law*, XXXI, 2000, 43–52.
- Mayeda, Graham. "Integrating Environmental Impact Assessments into International Investment Agreements: Global Administrative Law and

- Transnational Cooperation”, *The Journal of World Investment & Trade*, 18(1), 2017, 131–162.
- Mbengue, Makane Moïse. “A Model for African Shared Water Resources”, *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 23(1), 2014, 59–66. <https://doi.org/10.1111/reel.12071>
- Medaglia, Jorge Cabrera., Frederic Perron-Welch, “The benefit-sharing principle in international law”, *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 14(1), 2019, 62–76, <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpy162>
- Mekonnen, Dereje Zeleke. “The Nile Basin Cooperative Framework Agreement Negotiations and the Adoption of a ‘Water Security’ Paradigm: Flight into Obscurity or a Logical Cul-de-sac?”, *European Journal of International Law*, 21(2), 2010, 421–440, <https://doi.org/10.1093/ejil/chq027>
- Mehta, Uday Singh. *Liberalism and Empire: A Study in Nineteenth-Century British Liberal Thought*, Chicago: Chicago University Press, 1999.
- Merrill, Thomas W. “Golden rules for transboundary pollution”, *Duke Law Journal*, 46(5), 1997, 937, 938.
- Meshel, Tamar, Moin A. Yahya. “International Water Law and Fresh Water Dispute Resolution: A Cosean Perspective”, *University of Colorado Law Review*, 92(2), 2021, 509–562.
- Meshel, Tamar. “Unmasking the Substance behind the Process: Why the Duty to Cooperate in International Water Law is Really a Substantive Principle”, *Denver Journal of International Law and Policy*, 47(1), 2018, 33.
- Meshel, Tamar. “The Evolution of Interstate Arbitration and the Peaceful Resolution of Transboundary Freshwater Disputes”, *Journal of Dispute Resolution*, 2, 2016, 361–386.
- Mickelson, Karin. “Common Heritage of Mankind as a Limit to Exploitation of the Global Commons”, *European Journal of International Law*, 30(2), 2019, 635–663, <https://doi.org/10.1093/ejil/chz023>
- Mickelson, Karin. “The Maps of International Law: Perceptions of Nature in the Classification of Territory”, *Leiden Journal of International Law*, 27(3), 2014, 621–639. doi:10.1017/S0922156514000235.
- Mildner, Stormy-Annika, Gitta Lauster, Wiebke Wodn. “Scarcity and Abundance Revisited: A Literature Review on Natural Resources and Conflict”, *International Journal of Conflict and Violence*, 5(1), 162.

- Mickelson, Karin. "Rhetoric and Rage: Third World Voices in International Legal Discourse", *Wisconsin International Law Journal*, 1998, 16, 356.
- Milošević, Mirjana, Charassri Nualsri. „Zaštita biljnih genetičkih resursa kao intelektualne svojine“, *Selekcija i semenarstvo*, 23(1), 2017, 27–36.
- Milutinović, Slobodan. *Upravljanje prirodnim resursima*. Fakultet zaštite na radu, Niš, 2020, 23.
- Miranda, Lillian Aponte. "The Role of International Law in Intrastate Natural Resource Allocation: Sovereignty, Human Rights, and Peoples-Based Development", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 45(3), 2012, 791.
- Miteva, Daniela A. "The integration of natural capital into development policies", *Oxford Review of Economic Policy*, 35(1), 2019, 162–181, <https://doi.org/10.1093/oxrep/gry029>
- Monagle, Catherine, Daniel O. Suman, Manoj P. Shivlani, Rosemary Rayfuse, Claudio Forner, Lynn M. Wagner, "VIII. Natural Resource Management and Conservation", *Yearbook of International Environmental Law*, 18(1), 2007, 301–353, <https://doi.org/10.1093/yiel/18.1.301>
- Morgan, Richard K. "Environmental impact assessment: the state of the art", *Impact Assessment and Project Appraisal*, 30(1), 2012, 5–14.
- Morgera, Elisa "The Need for an International Legal Concept of Fair and Equitable Benefit Sharing", *European Journal of International Law*, 27(2), 2016, 354.
- Morgera, Elisa, Kulovesi, Kati (Eds). *Research Handbook on International Law and Natural Resources*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK., Northampton, MA, USA. 2016. 137–448.
- <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/research-handbook-on-international-law-and-natural-resources-9781783478323.html> (10.5.2021).
- Morgera, Elisa, Elsa Tsioumani, Richard Caddell, Daniel O. Suman, Manoj P. Shivlani, Kavitha Chalakkal, Rosemary Rayfuse, Bharat H. Desai, Lynn M. Wagner, Thijs F.M. Etty. "VIII. Natural Resource Management And Conservation", *Yearbook of International Environmental Law*, 20(1), 2009, 383–464, <https://doi.org/10.1093/yiel/20.1.383>
- Morgera, Elisa, Elsa Tsioumani and Matthias Buck. "Fair and Equitable Benefit-sharing Book Title: Unraveling the Nagoya Protocol", In: *A Commentary on the Nagoya Protocol on Access and Benefit-sharing to the Convention on Biological Diversity*, Brill, 2015.

- Murillo, Jimena. "Common Concern of Humankind and Its Implications in International Environmental Law", *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, 5(2), 2008, 134.
- Mutua, Makau, Antony Anghie. "What is TWAIL?", *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 94, 2000, 96.
- MŽSPP. *Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine*, Beograd, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, 2011, 25.
- Nadić, Darko. „Princip predostrožnosti kao bazični princip ekološke politike“, *Godišnjak fakulteta političkih nauka, Beograd*, 2, 2008, 159–170.
- Natarajan, Usha "Third World Approaches to International Law and the environment", Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos, Victoria Brooks (eds.), *Research methods in environmental law*, Edward Elgar Publishing, 2017, 234.
- Nnoli, Okwudiba. *Self Reliance and Foreign Policy in Tanzania: the dynamics of the diplomacy of a new state, 1961 to 1971*, New York, NOK Publishers, 1978.
- Nyerère, Julius. "South-South Opinion", Altaf Gauhar (ed.), *The Third World Strategy: Economic and Political Cohesion in the South*, Praeger, 1983, 9–10.
- OAS. Organization of American States, American Convention on Human Rights, Nov. 22, 1969, O.A.S.T.S. No. 36, 1144 U.N.T.S. 123.
- O'Connor, Rush. "Water Scarcity: Preventing Future Conflicts", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 49, 2017, 331–350.
- OECD, *OECD Glossary of Statistical Terms*, OECD, 2008, 352. https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-glossary-of-statistical-terms_9789264055087-en#page5 (25.5.2022).
- Okereke, Chukwumerije. "Moral Foundations for Global Environmental and Climate Justice", *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 69, 2011, 117–135. doi:10.1017/S1358246111000245.
- Okonkwo, Theodore. "Management of transboundary natural resources", *Journal of Law and Conflict Resolution*, 9(4), 2017, 44.
- Ong, David. "From 'International' to 'Transnational' Environmental Law? A Legal Assessment of the Contribution of the 'Equator Principles' to International Environmental Law", *Nordic Journal of International Law*, 79(1), 2010, 56.

- Oniemola, Peter Kayode. "International Law on Renewable Energy: The Need for a Worldwide Treaty", *German Yearbook of International Law*, 56, 2013, 281–314.
- Ostrom, Elinor. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 30–33.
- Otto, Diane. "Subalternity and International Law: The Problems of Global Community and the Incommensurability of Difference", *Social & Legal Studies*, 5, 1996, 337
- Owen, John R., Deanna Kemp. "Social licence and mining: A critical perspective", *Resources Policy*, 38(1), 2013, 29–35.
- Pallemarts, Marc. "International Law and Sustainable Development: Any Progress in Johannesburg?", *Review of European Community & International Environmental Law*, 12(1), 2003, 6.
- Paradell-Trius, Lluís. "Principles of International Environmental Law: an Overview", *Review of European Community & International Environmental Law*, 9(2), 2000, 93–99, <https://doi.org/10.1111/1467-9388.00240>
- Parks, Louisa, Elisa Morgera. "The Need for an Interdisciplinary Approach to Norm Diffusion: The Case of Fair and Equitable Benefit-sharing", *RECIEL*, 24 (3) 2015, 355.
- Пауновић, Милан, Кривокапић, Борис, Крстић Ивана. *Међународна људска права*, Правни факултет у Београду, Београд, 2021.
- Pauw, Pieter, Mbeva Kennedy, Harro van Asselt, "Subtle differentiation of countries' responsibilities under the Paris Agreement", *Palgrave Communication*, 5(1), 2019, 3.
- Pauwelyn, Joost. "The End of Differential Treatment for Developing Countries? Lessons from the Trade and Climate Change Regimes", *Review of European Community & International Environmental Law*, 22(1), 2013, 29, 33.
- Pellow, David. "Environmental Justice". In K. Korgen (Ed.), *The Cambridge Handbook of Sociology: Specialty and Interdisciplinary Studies*, 188–198. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. doi:10.1017/9781316418369.020.
- Peter G. G., Davies. "Non-Compliance – A Pivotal or Secondary Function of cop Governance?", Malgosia Fitzmaurice, and Duncan French (Eds). *International Environmental Law and Governance*. Brill, Nijhoff, Leiden, Boston, 2015, 87–115.

- Peters, Anne. "International Dispute Settlement: A Network of Cooperational Duties", *European Journal of International Law*, 14(1), 2003, 1-34, <https://doi.org/10.1093/ejil/14.1.1>
- Peterson, M. J. "The Worlds of Global Commons Regimes", *Mershon International Studies Review*, 40(Supplement_2), 1996, 289-291, <https://doi.org/10.2307/222783>.
- Philippopoulos-Mihalopoulos, Andreas (ed.), *Law and Ecology: New Environmental Foundations*, Routledge 2011.
- Pinto, R. F. and De Oliveira, J.A.P. (2008), Implementation challenges in protecting the global environmental commons: The case of climate change policies in Brazil. *Public Admin. Dev.*, 28, 340-350. <https://doi.org/10.1002/pad.516>, 341.
- Pitty, Roderic, Shannara Smith. "The Indigenous Challenge to Westphalian Sovereignty", *Australian Journal of Political Sciences*, 46, 2011, 121-129.
- Preiswerk, Roy. "Is the New International Economic Order Really New?", *Caribbean Yearbook of International Relations*, 1977, 147.
- Papyrakis, Elissaios. "The Resource Curse - What Have We Learned from Two Decades of Intensive Research: Introduction to the Special Issue", *The Journal of Development Studies*, 53(2), 177.
- Peterson, E. W. F. "The Design of Supranational Organizations for the Provision of International Public Goods: Global Environmental Protection", *Applied Economic Perspectives and Policy*, 22(2), 2000, 355-369. <https://doi.org/10.1111/1058-7195.00027>
- Plakokefalos, Ilias. "Prevention Obligations in International Environmental Law", *Yearbook of International Environmental Law*, 2(1), 2013, 3-43.
- Pring, George, Catherine Pring. "Increase in Environmental Courts and Tribunals Prompts New Global Institute", *Journal of Court Innovation*, 3(1), 2010, 12.
- Quane, Helen. "The United Nations and the Evolving Right to Self-Determination", *International and Comparative Law Quarterly*, 47, 1998, 559.
- Rabasa, Emilio O. "The Charter of Economic Rights and Duties of States", *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 68, 1974, 302-305.
- Radavoi, Ciprian N. "Community-Investor Environmental Conflicts: Should and Could They Be Arbitrated", *South Carolina Journal of International Law and Business*, 12(2), 2016, 117-144.

- Rai, S. C. "Traditional ecological knowledge and community – based natural resource management in northeast India", *Journal of Mountain Science*, 4, 2007, 248–258.
- Rajagopal, Balakrishnan. "Counter-Hegemonic International Law: Rethinking Human Rights and Development as a Third-World Strategy", *Third World Quarterly*, 27, 2006, 773.
- Rakhyun, E. Kim. "The Nexus between International Law and the Sustainable Development Goals", *RECIEL*, 25(1), 2016, 15–26. <https://doi.org/10.1111/reel.12148>
- Rakhyun, E. Kim, Klaus Bosselmann. "Operationalizing Sustainable Development", *Rev Euro Comp & Int Env Law*, 24(2), 2015, 194–208. <https://doi.org/10.1111/reel.12109>
- Ракић, Бранко М. „Фрагментација међународног права и европско право – на Западу нешто ново“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1, 2009, 122–147.
- Ranganathan, Surabhi. "Global Commons", *European Journal of International Law*, 27(3), 2016, 693–717, <https://doi.org/10.1093/ejil/chw037>
- Rao, Narasimha D. "International and intranational equity in sharing climate change mitigation burdens", *International Environmental Agreements*, 14(2), 2013, 129–146.
- Rikalović, Gojko, Dejan Molnar. „Srbija – područje sa posebnim prirodnim pogodnosima“, *Ekonomski vidici*, XXII (2–3), 2017, 77–88.
- Riles, Annelise. "Aspiration and Control: International Legal Rhetoric and the Essentialisation of Culture", *Harvard Law Review*, 1993, Vol. 106, 731.
- Rist, Gilbert. "The Not-So-New International Order", *International development review*, 3–4, 1978, 48–51.
- Rodriguez-Santiago, Elizabeth. "The Evolution of Self-Determination of Peoples in International Law", in Fernando R. Teson (Ed). *The Theory of Self-Determination*, Cambridge University Press, 2016, 202.
- Rogers, Peter P., Kazi F. Jalal, John J. Boyd. *An Introduction to Sustainable Development*, Earthscan, 2007, 314–345.
- Ross, Michael L. "Oil, Drugs, and Diamonds: The Varying Roles of Natural Resources in Civil War", Karen Ballentine, Jake Sherman (ur.) *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2003, 47–70.

- Rudolf, Dolzer, Schreuer Christoph, *Principles of International Investment Law*, Oxford University Press, 2012, 1.
- Ruppel, Oliver C., "Overview of international soil law", *Soil Security*, 6, 2022, 1-6.
- Ryall, Aine. "The Aarhus Convention: Standards for Access to Justice in Environmental Matters". In S. Turner, D. Shelton, J. Razzaque, O. McIntyre, & J. May (Eds.), *Environmental Rights: The Development of Standards*, 116-146. Cambridge: Cambridge University Press. 2019. doi:10.1017/9781108612500.006.
- Salman, Salman M. A. "The Helsinki Rules, the UN Watercourses Convention and the Berlin Rules: Perspectives on International Water Law", *Water Resources Development*, 23(4), 2007, 625-640.
- Said, Edward. *Culture and Imperialism*, Vintage, 1994, 230.
- Sands, Philippe Q. C., "Climate Change and the Rule of Law: Adjudicating the Future in International Law", *Journal of Environmental Law*, 28(1), 2016, 23.
- Sands, Philippe, Jacqueline Peel with Adriana Fabra, and Ruth MacKenzie. *Principles of International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2012, 190-200.
- Sands, Philippe. *Principles of International Environmental Law*, 2nd ed, Cambridge University Press, 2003, 268.
- Sands, Phillippe, Jacqueline Peel with Adriana Fabra, Ruth MacKenzie. *Foreign investment. In Principles of International Environmental Law*, 869-887. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Sarooshi, Dan. "Investment Treaty Arbitration and the World Trade Organization: What Role for Systemic Values in the Resolution of International Economic Disputes?", *Texas International Law Journal*, 49, 2014, 445, 446.
- Saul, Matthew. "The Normative Status of Self-Determination in International Law: A Formula for Uncertainty in the Scope and Content of the Right", *Human Rights Law Review*, 11(4), 2011, 609-644.
- Sauvy Albert, *La terre et les hommes: le monde où il va, le monde d'où il vient*, Economica, 1990, 41.
- Schellens, Marie K., Johanna Gisladottir. "Critical Natural Resources: Challenging the Current Discourse and Proposal for a Holistic

- Definition", *Resources* 7(4), 2018, 7, 79. <https://doi.org/10.3390/resources7040079>.
- Schilling, Janpeter, Christina Saulich, Nina Engwicht. "A local to global perspective on resource governance and conflict", *Conflict, Security & Development*, 18(6), 2018, 433–461.
- Schilling-Vacaflor, Almut. "Who controls the territory and the resources? Free, prior and informed consent (FPIC) as a contested human rights practice in Bolivia", *Third World Quarterly* 38(5), 2016, 1061.
- Schrijver, Nicolaas. "Self-determination of peoples and sovereignty over natural wealth and resources", in *Realizing the Right to Development: Essays in Commemoration of 25 Years of the United Nations Declaration on the Right to Development*, UN, New York, 2013, 95–102.
- Schrijver, Nico. *Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties*, Cambridge University Press: Cambridge, 1997, 1.
- Scholes, Robert J. "Climate change and ecosystem services", *WIREs Clim Change*, 7(4), 2016, 537–550. <https://doi.org/10.1002/wcc.404>
- Scott, Jessica. "From Environmental Rights to Environmental Rule of Law: A Proposal for Better Environmental Outcomes", *Michigan Journal of Environmental & Administrative Law*, 6(1), 2016, 203–238.
- Segger, Marie-Claire Cordonier. "Significant developments in sustainable development law and governance: A proposal", *Natural Resources Forum*, 28(1), 2004, 63, 64.
- Selby, Jan., et al., "Climate change and the Syrian civil war revisited: A rejoinder", *Political Geography*, 60, 2017, 253–255.
- Selby, Jan, Omar S. Dahi, Christiane Fröhlich, Mike Hulme. "Climate change and the Syrian civil war revisited", *Political Geography*, 60, 2017, 232–244.
- Sengupta, Arjun. "Realizing the Right to Development", *Development and Change*, 31(3), 2000, 553–578. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00167>
- Shabalala, Dalindyabo. "Climate Change, Human Rights, and Technology Transfer", In M. Land & J. Aronson (Eds.), *New Technologies for Human Rights Law and Practice*, 46–70. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. doi:10.1017/9781316838952.003, 55, 56.
- Shaw, Malcolm N. *International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, 601.

- Shelton, Dinah. "Nature as a legal person", *VertigO – la revue électronique en sciences de l'environnement* [Online], Hors-série 22 | septembre 2015, DOI : <https://doi.org/10.4000/vertigo.16188>. <https://journals.openedition.org/vertigo/16188> (8.5.2022).
- Shine, Clare, Sam Johnston, Daniel Sumam, Manoj Shivilani, David Favre, Rosemary Rayfuse, Beatrice Chaytor, Elisabeth Corell, Lynn M. Wagner. "VIII. Natural Resource Management and conservation", *Yearbook of International Environmental Law*, 11(1), 2000, 268–342, <https://doi.org/10.1093/yiel/11.1.268>
- Shirmammadov, Khazar. "How Does the International Community Reconcile the Principles of Territorial Integrity and Self-Determination: The Case of Crimea", *Russian Law Journal*, 4(1), 2016, 61–97.
- Sinha, Surya Prakash. *Legal Polycentricity and International Law*, Durham: Carolina Academic Press, 1996.
- Spijkers, Otto. "The Cross-fertilization between the Sustainable Development Goals and International Water Law", *RECIEL*, 25(1), 2016, 39–49, <https://doi.org/10.1111/reel.12152>
- Spilker, Gabriele. "Helpful Organizations: Membership in Inter-Governmental Organizations and Environmental Quality in Developing Countries", *British Journal of Political Science*, 42(2), 2012, 345–370, <http://www.jstor.org/stable/41485687>
- Spivak, Gayatri Chakravorty. "Can the Subaltern Speak?", Rosalind C. Morris (ed.), *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*, New York: Columbia University Press, 2010, 21–78.
- Srinivasan, T. N. The "Dispute Settlement Mechanism of the WTO: A Brief History and an Evaluation from Economic, Contractarian and Legal Perspectives", *World Economy*, 30, 2007, 1033–1068. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2007.01011.x>
- Stein, Von J. "Democracy, Autocracy, and Everything in Between: How Domestic Institutions Affect Environmental Protection", *British Journal of Political Science*, 52(1), 2022, 339–357.
- Stephens, Tim. *International Courts and Environmental Protection*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 119–245.
- Stilwell, Matthew, Jan Bohanes. *Trade and the Environment*, in: Macrory, P. F. J., Appleton, A. E., Plummer, M. G. (Eds). *The World Trade*

- Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. II, Boston: Springer, 2005, 535, 519–529.
- Stoett, Peter, Temby, Owen. “Bilateral and Trilateral Natural Resource and Biodiversity Governance in North America: Organizations, Networks, and Inclusion”, *Review of Policy Research*, 32(1), 2015, 10.1111/ropr.12110.
- Strüver, Georg, Wegenast, Tim. “The Hard Power of Natural Resources: Oil and the Outbreak of Militarized Interstate Disputes”, *Foreign Policy Analysis*, 14(1), 2018, 86.
- Stukenborg, Charlene. “The Proper Rule of Alternative Dispute Resolution (ADR) in Environmental Conflicts”, *University of Dayton Law Review*, 19(3), 1994, 1305–1340.
- Swimme, Brian, Mary Evelyn Tucker, *Journey of the Universe*, New Haven: Yale University Press; Mike Smith, *Against Ecological Sovereignty*, Minneapolis: Minnesota University Press, 2011); Timothy Morton, *Ecology without Nature*, Harvard University Press, 2009.
- Tanaka, Yoshifumi. “The South China Sea arbitration: Environmental obligations under the Law of the Sea Convention”, *RECIEL*, 27(1), 2018, 95.
- Tanaka, Yoshifumi. “Costa Rica v. Nicaragua and Nicaragua v. Costa Rica: Some Reflections on the Obligation to Conduct an Environmental Impact Assessment”, *RECIEL*, 26(1), 2017, 97.
- Teson, Fernando R. (Ed). *The Theory of Self-Determination*, Cambridge University Press, 2016, 8 i dalje.
- Teson, Fernando R. “Revising International Law: A Liberal Account of Natural Resources”, *San Diego Law Review*, 52(5), 2015, 1123–1148.
- Thakur, Saurabh. “From Kyoto to Paris and Beyond: The Emerging Politics of Climate Change”, *India Quarterly*, 77(3), 2021, 366–383. doi:10.1177/09749284211027252.
- “The Double Life of International Law: Indigenous Peoples and Extractive Industries”, *Harvard Law Review*, 129(6), 2016, 1755.
- Thies, Cameron G. “Of Rulers, Rebels, and Revenue: State Capacity, Civil War Onset, and Primary Commodities”, *Journal of Peace Research*, 47(3), 2010, 321–332.
- Thirlway, Hugh. “Territorial Disputes and Their Resolution in the Recent Jurisprudence of the International Court of Justice”, *Leiden Journal of International Law*, 31(1), 120.

- Tolentino, Amado S. "Sovereignty over natural resources – change of concept or change of perception?", *Environmental Policy and Law*, 44(3), 2014, 301.
- Тодић, Драгољуб. „Природни ресурси у међународним уговорима – од суверених права држава до заједничке бриге човечанства“, *Страни правни живот*, 3, 2021, 391–405.
- Тодић, Драгољуб. „Решавање спорова и међународни уговори у области животне средине“, у: Јелена С. Перовић Вујачић (ур), *Унификација права и правна сигурност*, зборник радова 33. сусрета Копаоничке школе природног права – Слободан Перовић: међународна научна конференција, Београд, 23. децембар 2020, 365–379.
- Тодић, Драгољуб. „Избеглице и промене у животној средини у међународном праву“, *Страни правни живот*, 3, 2019, 5–16.
- Тодић, Драгољуб. „Где су границе права климатских промена“?, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 83, 2019, 41–59.
- Todić, Dragoljub. "Multilateral Environmental Agreements and EU Integration of Western Balkan States (Status of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Croatia in Multilateral Environmental Agreements)", *European Energy and Environmental Law Review*, 28(1), 2019, 17–27.
- Todić, Dragoljub. "The Right to Self-determination and Sovereignty over Natural Resources in International Law: Ranges and Limitations", In: D. Proroković, (Ed). *Kosovo: Sui Generis or Precedent in International Relations*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018, 137–169.
- Todić, Dragoljub, Miodrag Zlatić, "Transboundary cooperation of Western Balkan states in the field of water resources management: Between the existing treaties and a new international treaty", *Environmental Science & Policy*, 89, 2018, 67–72.
- Тодић, Драгољуб. „Статус Републике Србије у савременим међународним уговорима у области животне средине и устави (1974–2006)“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 77, 2018, 1–16.
- Тодић, Драгољуб. *Уједињене нације и међународни уговори у области животне средине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, 80, 81.

- Тодић, Драгољуб. „Међународни уговори у области животне средине и узроци (не)ефикасности”, *Страни правни живот*, бр. 2, Београд, 2017, 47–58.
- Тодић, Драгољуб, *Савремена политика и право животне средине*, Београд, Мегатренд унвиверзитет, 2008.
- Тодић, Драгољуб. „Нјујоршка конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова и Република Србија: могућности и потреба ратификације”, *Европско законодавство*, 54, 2015, 255–271.
- Тодић, Драгољуб. „Управљање водним ресурсима и европске интеграције Србије”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 71, 2015, 149–168.
- Тодић, Драгољуб. *Климатске промене у праву и реформа система управљања*. Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014.
- Todić, Dragoljub, Zorica Isoski. “Investicije i zahtevi u pogledu kvaliteta životne sredine”, u Petrović, P., (ur), *Possibilities and Perspectives for Foreign Direct Investments in the Republic of Serbia*, November 2013, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2014, 276–288.
- Тодић, Драгољуб, „Инвестиције и заштита животне средине у Србији – правни аспекти”, у Јелисавац Трошић, С. (ур). *Стране инвестиције у Србији – Нови погледи*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, 103–120.
- Trouwborst, Arie. “Prevention, Precaution, Logic and Law – The relationship between the precautionary principle and the preventive principle in international law and associated questions”, *Erasmus Law Review*, 2(2), 2009, 105–128.
- Trouwborst, Arie. *Precautionary rights and duties of state*, Martinus Nijhoff Publishrs, Leiden/Boston, 2006, 21.
- Tubić, Bojan. „Pristup ‘međunarodnoj pravdi’ (nadležnost međunarodnih sudova) u oblasti zaštite životne sredine”, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3, 2014, 321–335.
- Uitto, Juha I., Alfred M. Duda. “Management of Transboundary Water Resources: Lessons from International Cooperation for Conflict Prevention”, *The Geographical Journal*, 168 (4), 200, 365.

- UN. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 21 October 2015.
- UN. *Fourth review of implementation of the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (2010–2012)*, UN, Geneva, 2015, 13.
- UN. Environment. "Biodiversity". In UN Environment (Ed.). *Global Environmental Outlook – GEO – 6: Healthy Planet, Healthy People*, 140–173. Cambridge. Cambridge University Press, 2019.
- UN. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (A/RES/61/295).
- UN. A/RES/61/295, 2 October 2007, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/61/295&Lang=E (18.12.2017).
- UN. GA, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (16.4.2022).
- UN. Draft articles on the Law of Transboundary Aquifers, with commentaries 2008, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/8_5_2008.pdf, p. 22.
- UN. *The Aarhus Convention, An Implementation Guide*, Economic Commission for Europe, United Nations, New York, Geneva, 2000, p. 94.
- UN. Glossary of Environment Statistics, Studies in Methods, Series F, No. 67, United Nations, New York, 1997, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1740> (22.6.2022).
- UN. *Declaration on the Right to Development*, Adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf> (20.5.2022).
- UN. Report of the UN Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–12. June 1972, UN, New York, 1973, 4.
- UN. *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 5–16 June 1972, United Nations, A/Conf. 48/14/Rev. 1, 5.
- UN. A/RES/1803(XVII), 14 December 1962, Permanent sovereignty over natural resources. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803\(XVII\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803(XVII)) (18.12.2017), ili <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/general-assembly-resolution-1803-xvii-14-december-1962-permanent> (20.3.2022).

- UN. A/RES/21/2200, 16 December 1966. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, <http://www.un-documents.net/a21r2200.htm> (1.12.2017).
- UN. Final report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of DR Congo (S/2003/1027), dostupno na: <https://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/final-report-panel-experts-illegal-exploitation-natural-resources> (20.4.2022.).
- UN. 'Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations', Res. 2625 (XXV), 26 October 1970, https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_2625-Eng.pdf (22.4.2022).
- UN. Charter of Economic Rights and Duties of States, A_RES_3281(XXIX)-EN.pdf, <https://digitallibrary.un.org/record/190150> (15.5.2022).
- UN. General Assembly resolution 3281 (XXIX) of 12 December 1974, Charter of Economic Rights and Duties of States, [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3281\(XXIX\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3281(XXIX)) (16.5.2022).
- UN. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (25.4.2022).
- UNEP. *Register of International Treaties and other Agreements in the field of the Environment*, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005, UNEP/Env.Law/2005/3.
- UNEP. "United Nations Environment Program: Governing Council Approval of the Report of the Intergovernmental Working Group of Experts on Natural Resources Shared by Two or More States", UNEP, Nairobi, 1978, GC.6/crp.2, 19. May 1978.
- UNGA. Progressive development of the principles and norms of international law relating to the new international economic order, A/RES/37/103, dostupno na <https://digitallibrary.un.org/record/624138?ln=en>, 20.5.2022.
- UNGAR, No. 37/7 of 10 October 1982, <http://www.un-documents.net/wcn.htm> (18.9.2022).

- Vadi, Valentina S. "When Cultures Collide: Foreign Direct Investment, Natural Resources, and Indigenous Heritage in International Investment Law", *Columbia Human Rights Law Review*, 42, 2011, 797.
- Verheyen, R. (2004). *Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility* Boston, MA, USA: Brill Academic Publishers, 40.
- Вукасовић, Вид. „Природни ресурси који деле две или више држава – међународноправно регулисање“, *Годишњак Института за међународну политику и привреду за 1978*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1979, 504–512.
- Вукасовић, Вид. *Заштита и унапређење човекове средине – међународноправно регулисање*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1980, 69.
- Viñuales, Jorge E. "Foreign Investment and the Environment in International Law: An Ambiguous Relationship", *British Yearbook of International Law*, 80(1), 2010, 247.
- Вучић, Михајло. *Механизми остваривања начела неузроковања штете у пракси управљања међународним водотоковима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018.
- Вучић, Михајло. „Савремене тенденције у развоју права домородачких народа: Сарајаку стандард“, *Правни живот*, 12, 2015, 148–149.
- Вучић, Михајло. „Подобност хуманитарне интервенције као правне норме“, у: Жаклина Новичић (ур), *Употреба силе у међународним односима*, 2018, Београд, Институт за међународну политику и привреду.
- Vučić, Mihajlo, Pravičnost i korišćenje zajedničkih vodnih dobara, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LVI (75), 2017, 107–127.
- Vučić, Mihajlo, Procena uticaja na životnu sredinu u praksi Međunarodnog suda pravde. *Međunarodni problemi*, LXVII (1), 2016, 72–94.
- Вучић, Михајло, *Корективна правда пред Међународним судом*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2019.
- Vučić, Mihajlo, The Right to Environmental Information as a Technique for the Protection of the Environment, *Međunarodni problemi*, LXIII (3), 2011, 449–465.
- Vučić Mihajlo, *Application of the Principle of Sustainable Development to the International Law of Fresh Water Resources*, Straško Stojanovski (ur.) Social

- Change in the Global World, Štip: Faculty of Law – Goce Delčev University, 2016, 79–96.
- Vučić, Mihajlo, Access to water in the context of the international watercourse: a theory of the community of interest, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXVII (3), 2019, 73–94.
- Waelde, Thomas, Abba Kolo. “Environmental Regulation, Investment Protection and ‘Regulatory Taking’ in International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 50(4), 2001, 811–848.
- Walter, Christian, Antje von Ungern-Sternberg. Introduction: Self-Determination and Secession in International Law–Perspectives and Trends with Particular Focus on the Commonwealth of Independent States, in: Christian Walter, Antje von Ungern-Sternberg, Kavus Abushov (Eds.). *Self-Determination and Secession in International Law*, Oxford University Press, 2014, 1.
- Walter, Martin. “Extractives in Latin America and the Caribbean. The Basics”, Inter-American Development Bank, 2019, dostupno na: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Extractives-in-Latin-America-and-the-Caribbean-The-Basics.pdf> (22.3.2022).
- Websters New World Dictionary*, Third College Edition (1988), 1045.
- Weeramantry, Christopher. *Islamic Jurisprudence: An International Perspective*, London: Palgrave Macmillan, 1988.
- Weiss, Edith Brown. “The coming water crisis: common concern of humankind”, *Transnational Environmental Law*, 1(1), 2012, 153–168.
- Whittaker, Sean. Jonathan Mendel, Colin T. Reid, “Back to Square One: Revisiting How We Analyse the Right of Access to Environmental Information”, *Journal of Environmental Law*, 31(3), 2019, 465–485, <https://doi.org/10.1093/jel/eqz013>
- Williams, Stephen E., Alistair J. Hobday, Lorena Falconi, Jean-Marc Hero, Neil J. Holbrook, Samantha Capon, Nick R. Bond, Scott D. Ling, Lesley Hughes. “Research priorities for natural ecosystems in a changing global climate”, *Glob Change Biol*, 26(2), 2020, 410–416, <https://doi.org/10.1111/gcb.14856>
- Williams, Stephen. Alistair Hobday, Lorena Falconi, et al. “Research priorities for natural ecosystems in a changing global climate”, *Glob Change Biol*. 26(2), 2020, 410–416, <https://doi.org/10.1111/gcb.14856>

- Witness, Global. "The Sinews of War: Eliminating the Trade in Conflict Resources", 2006, dostupno na: http://cdn-globalwitness-production-2.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/archive/files/import/the_sinews_of_war.pdf (22.4.2022).
- "Witness to truth: Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission", dostupno na: <https://reliefweb.int/report/sierra-leone/witness-truth-report-sierra-leone-truth-and-reconciliation-commission> (22.4.2022).
- Wouters, Patricia. Sergei Vinogradov, Bjørn-Oliver Magsig. "Water Security, Hydrosolidarity, and International Law: A River Runs Through It..." , *Yearbook of International Environmental Law*, 19(1), 2008, 106.
- Yamineva, Yulia, Seita Romppanen. "Is law failing to address air pollution? Reflections on international and EU developments", *RECIEL*. 2017; 26(3), 189– 200, <https://doi.org/10.1111/reel.12223>
- Yilanci, Veli, Aslan, Murat, Ozgur, Onder. "Disaggregated analysis of the curse of natural resources in most natural resource-abundant countries", *Resources Policy*, 71, 2001, 8.
- Zárate-Rueda, Ruth, Claudia Lisbeth Vélez-Hernández, José Alonso Caballero-Márquez. "Socio-environmental conflicts resulting from extractive activities in Latin America and Corporate Social Responsibility", *Estudios Gerenciales*, 37(161), 2021, 668.
- Zengerling, Cathrin. *Greening International Jurisprudence Environmental NGOs before International Courts, Tribunals, and Compliance Committees*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2013, 79.
- Zhang, Kangle. "Right to Information about, and Involvement in, Environmental Decision Making along the Silk Road Economic Belt", *The Chinese Journal of Comparative Law*, 5(1), 2017, 58–78, <https://doi.org/10.1093/cjcl/cxx004>
- Zhu, Xiao, Wu, Kaijie. "Public Participation in China's Environmental Lawmaking: In Pursuit of Better Environmental Democracy", *Journal of Environmental Law*, 29(3), 2017, 389–416, <https://doi.org/10.1093/jel/eqx012>
- Зубић-Петровић, Снежана, Александра Раковић. *Светска трговинска организација – правни инструменти и савремене тенденције*, Министарство за међународне економске односе Србије и Црне Горе, Београд, 2005, 389 и даље.

Zwetkoff, Catherine. "Mediation in Environmental Conflicts: The Belgian Methodology", *RISK: Health, Safety & Environment*, 9(4), 1998, 361-378.

Интернет извори:

<https://www.britannica.com/topic/natural-resources-law> (16.4.2022).

[https://datacatalog.worldbank.org/search?q=&fq=\(identification%2Ftopics%2Fany\(top:top%2Fname%20eq%20%27Environment%20and%20Natural%20Resources%27\)\)](https://datacatalog.worldbank.org/search?q=&fq=(identification%2Ftopics%2Fany(top:top%2Fname%20eq%20%27Environment%20and%20Natural%20Resources%27))) (16.4.2022).

https://www.un.org/esa/dsd/resources/res_majoagreconvnatureso.shtml (13.5.2022).

<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8314/-Register%20of%20International%20Treaties%20and%20Other%20Agreements%20in%20the%20Field%20of%20the%20Environment-20052905.pdf?sequence=2&amp%3BisAllowed=> (13.5.2022).

<https://www.britannica.com/dictionary/nature> (08.4.2022).

https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/index_en.htm (12.4.2021).

<https://iea.uoregon.edu/international-environmental-agreements-ieas-defined> (12.5.2022).

https://au.int/sites/default/files/treaties/7763-treaty-0003_-_african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources_e.pdf (16.4.2022).

https://au.int/sites/default/files/treaties/41550-treaty-Charter_ConservationNature_NaturalResources.pdf (16.4.2022).

<https://asean.org/asean2020/wp-content/uploads/2021/02/natural-resource-agreement.pdf> (16.4.2022).

<https://www.oas.org/juridico/english/treaties/c-8.html> (16.4.2022).

<https://iea.uoregon.edu/what-iea-database-project> (4.4.2022).

<https://iea.uoregon.edu/international-environmental-agreements-ieas-defined> (4.4.2022).

https://iea.uoregon.edu/full-text-search?field_inclusion_value=MEA&search_terms=natural+resources (4.4.2012).

<https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/6085/download> (15.4.2022).

- <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2274/download> (15.4.2022).
- <https://www.britannica.com/topic/natural-resources-law> (6.4.2022).
- https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf (8.5.2022).
- https://documents.ats.aq/keydocs/vol_1/vol1_4_AT_Protocol_on_EP_e.pdf (15.3.2022).
- <https://www.mfat.govt.nz/en/about-us/who-we-are/treaties/convention-on-the-regulation-of-antarctic-mineral-resource-activities/> (15.3.2022).
- <https://www.kimberleyprocess.com/en/system/files/documents/KPCS%20Core%20Document.pdf>, (20.4.2022).
- https://www.un.org/esa/dsd/resources/res_majoagreconvnatureso.shtml (13.4.2022).
- https://treaties.un.org/pages/ParticipationStatus.aspx?clang=_en (10.4.2022).
- https://ec.europa.eu/environment/international_issues/agreements_en.htm (25.5.2022).
- https://iea.uoregon.edu/full-text-search?field_inclusion_value=MEA&search_terms=natural+resources (20.5.2022).
- https://treaties.un.org/pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en (16.3.2022).
- https://treaties.un.org/pages/Treaties.aspx?id=21&subid=A&clang=_en (16.3.2022).
- <https://www.cbd.int/brc/> (6.4.2022).
- <https://www.unccd.int/> (16.5.2022).
- https://legal.un.org/ilc/texts/8_3.shtml (15.5.2022).
- <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/ListOfConventions.aspx> (10.4.2022).
- <https://www.un.org/bbnj/> (11.5.2022).
- <https://unece.org/environment-policy/air> (5.3.2022).
- <https://unece.org/environment-policy/environmental-assessment> (16.7.2022).
- <https://unfccc.int/> (16.4.2022).

- <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>. (11.3.2022).
- <https://icsid.worldbank.org/resources/databases>. (9.2.2022).
- <https://icsid.worldbank.org/resources/databases/other-investment-treaties>(9.2.2022).
- <https://globalpactenvironment.org/> (5.5.2022).
- <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (16.3.2022).
- <https://www.wri.org/insights/interactive-chart-shows-changes-worlds-top-10-emitters> (2.5.2022):
- <https://www.un.org/en/events/righttodevelopment/declaration.shtml> (16.5.2022).
- <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf> (16.5.2022).
- <https://www.ohchr.org/sites/default/files/rtd.pdf> (29.5.2022).
- <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/oceans/unclos> (30.5.2022).
- <https://unece.org/environment-policy/environmental-assessment> (16.5.2022).
- https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-4&chapter=27&clang=_en (16.5.2022).
- https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-18&chapter=27&clang=_en (16.5.2022).
- https://treaties.un.org/doc/Treaties/2005/05/20050527%2008-35%20AM/Ch_XXVII_13_bp.pdf (20.4.2022). https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-13-b&chapter=27&clang=_en (20.4.2022).
- <https://www.unep.org/> (16.4.2022).
- <https://www.unep.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter/secretariats-and-conventions> (16.4.2022).
- <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/international-resource-panel> (16.4.2022).
- <https://www.resourcepanel.org/about-us> (16.4.2022).
- <https://sdgs.un.org/about> (12.4.2022).
- <https://www.fao.org/themes/en/> (12.4.2022).
- <https://www.worldbank.org/en/topic/environment/overview#1> (12.4.2022).

- <https://icsid.worldbank.org/about> (12.4.2022).
- <https://icsid.worldbank.org/about> (12.4.2022).
- <https://www.un.org/depts/los/index.htm> (12.4.2022).
- https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/wtr10-2e_e.pdf (12.4.2022).
- https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm (12.4.2022).
- <https://www.iucn.org/about/members/iucn-members> (16.4.2022).
- <https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/environmental-dispute-resolution/> (8.4.2022).
- <https://pca-cpa.org/en/cases/> (28.4.2022).
- https://docs.pca-cpa.org/2016/01/Optional-Rules-for-Arbitration-of-Disputes-Relating-to-the-Environment-and_or-Natural-Resources.pdf (16.4.2022).
- <https://www.icj-cij.org/en/jurisdiction> (16.4.2022).
- <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (13.5.2022).
- <https://www.icj-cij.org/en/list-of-all-cases/culmination/asc> (9.5.2022).
- <https://pca-cpa.org/en/services/arbitration-services/environmental-dispute-resolution/> (8.4.2022).
- <https://pca-cpa.org/en/cases/> (28.4.2022).
- https://docs.pca-cpa.org/2016/01/Optional-Rules-for-Arbitration-of-Disputes-Relating-to-the-Environment-and_or-Natural-Resources.pdf (16.4.2022).
- <https://www.icj-cij.org/en/jurisdiction> (16.4.2022).
- <https://www.icj-cij.org/en/treaties> (13.5.2022).
- <https://www.icj-cij.org/en/list-of-all-cases/culmination/asc> (9.5.2022).
- <https://www.itlos.org/en/main/latest-news/> (16.4.2022).
- https://treaties.un.org/pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en, (3.10.2020).

Прописи – Међународни уговори

Конвенција о биолошкој разноврсности (Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 11/2001).

- Нагоја протокол о приступу генетичким ресурсима и праведној и једнакој расподели користи које проистичу из њиховог коришћења, уз Конвенцију о биолошкој разноврсности (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 12/2018).
- Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 38/09).
- Протокол о регистрима испуштања и преноса загађујућих материја уз Конвенцију о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 8/2011).
- Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/07).
- Амандмани на Конвенцију о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 4/2016).
- Конвенција о праву мора (Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 1/1986; Народне новине, бр. 9/2000).
- Конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотока (Службени лист Црне Горе – Међународни уговори, бр. 006/13).
- Конвенција о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/2007).
- Међународни уговор о биљним и генетичким ресурсима за храну и пољопривреду, овим појмом је обухваћен „било који генетички материјал биљног порекла стварне или потенцијалне вредности за храну и пољопривреду“ (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 1/2013).
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима (Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 7/1971).
- Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 7/1971).
- Међународни уговори ФНРЈ, свеска 5 за 1945 годину.
<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/view.doc?regactid=408525&doctype=reg&findpdfurl=true> (16.3.2022).

- Оквирна конвенција Уједињених нација о промени климе, са анексима (Сл. лист СРЈ, међународни уговори, бр. 2/97).
- Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, 28 June 1998, 2161 UNTS 447.
- Convention on Biological Diversity, Rio de Janeiro, 5 June 1992, dostupno na: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1992/06/19920605%2008-44%20PM/Ch_XXVII_08p.pdf (22.4.2022).
- United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, Paris, 14 October 1994, dostupno na: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-10&chapter=27&clang=_en (22.4.2022).
- ASEAN Agreement on transboundary haze pollution (2002), <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEANAgreementonTransboundaryHazePollution-1.pdf> (19.3.2022).
- The General Agreement on Tariffs and Trade, GATT, Geneva, July 1986. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (30. maj 2022), 37–38.
- Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment, Official Journal, L 175,05/07/1985, 0040-0048; amended by Directive 97/11/EEC, OJL 073 14/03/97. 5. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31985L0337> (16.10.2022).
- Council Directive 96/61/EC of 24 September 1996 concerning integrated pollution prevention and control, Official Journal, L 257, 10/10/1996, 0026-0040. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996L0061>. (16.10.2022). Прописи ЕУ који се овде спомињу у међувремену су доживели извесне измене и допуне.

Остало

- Saramaka People v. Suriname*, Preliminary Objections, Merits, Reparations, and Cost, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 174, 63 (Nov. 28, 2007); Judgment, Inter-Am. Ct. H.R., (ser. C) No. 79 (2001).

- The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua*, 14 Case 11.140, Inter-Am. C.H.R., Report No. 75/02, OEA/Ser.L/V/II.117, doc.1 rev. 1 (2003).
- Mary and Carrie Dann v. United States*, 15 Case 12.053, Inter-Am. C.H.R., Report No. 40/04, OEA/Ser.L/V/II.122, doc. 5 rev. 1 (2004).
- Maya Indigenous Communities of Toledo District v. Belize*, Case 12.053, Inter-Am. C.H.R., Report No. 40/04, OEA/Ser.L/V/II.122, doc. 5 rev. 1 (2004).
- Decision of the African Commission on Human and Peoples' Rights Regarding Communication 155/96, Social and Economic Rights Action Center, *Center for Economic and Social Rights v. Nigeria*, 30th session, Banjul, October 2001, para. 55–58.
- Special Court for Sierra Leone, *Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor*, Case No. SCSL-03-01-T, Trial Chamber II, Judgment of 18 May 2012, paras. 5948 and 6057.
- “Introductory document prepared by the Italian Government for the Forum on international law of the environment”, Siena, 17-21 April, 1990, para 54.
- Final report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of DR Congo, op. cit.
- Odabrani dokumenti iz Međunarodnog humanitarnog prava*, Centar za mirovne operacije Vojske Srbije, Međunarodni komitet Crvenog krsta u Srbiji i ISAC fond, 7,8.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

502.17:341

ТОДИЋ, Драгољуб, 1958-

Природни ресурси : између права и конфликта /
Драгољуб Тодић, Михајло Вучић. - Београд : Институт за
међународну политику и привреду, 2022 (Београд :
Бирограф комп). - 315 стр. ; 24 cm

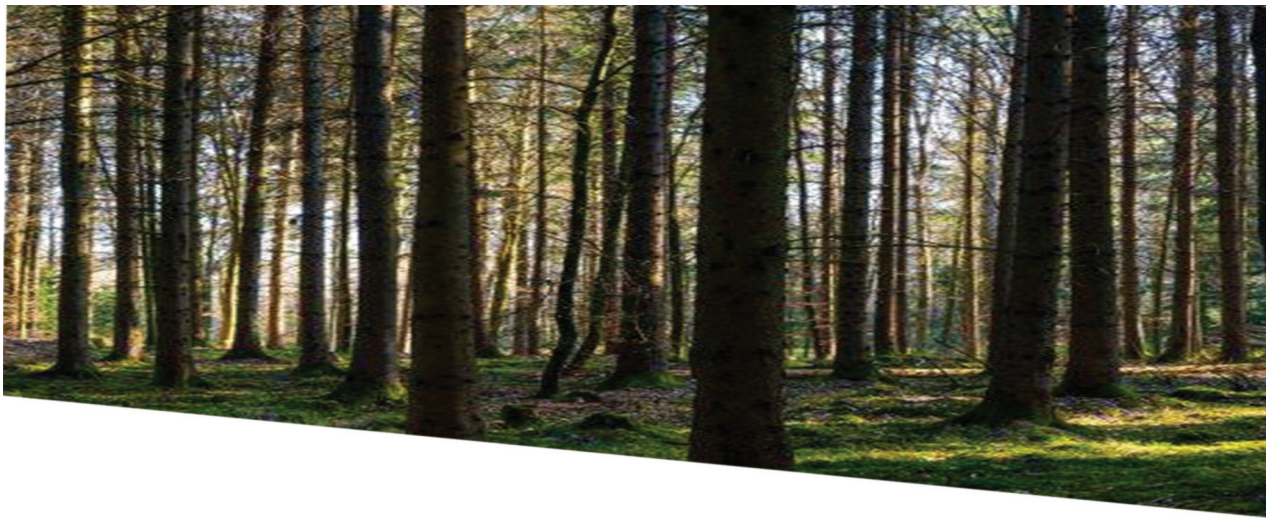
Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија: стр. 273-315.

ISBN 978-86-7067-311-3

1. Вучић, Михајло, 1985- [аутор]

а) Природни ресурси -- Заштита -- Међународно право

COBISS.SR-ID 83000585

ISBN 978-86-7067-311-3

